

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

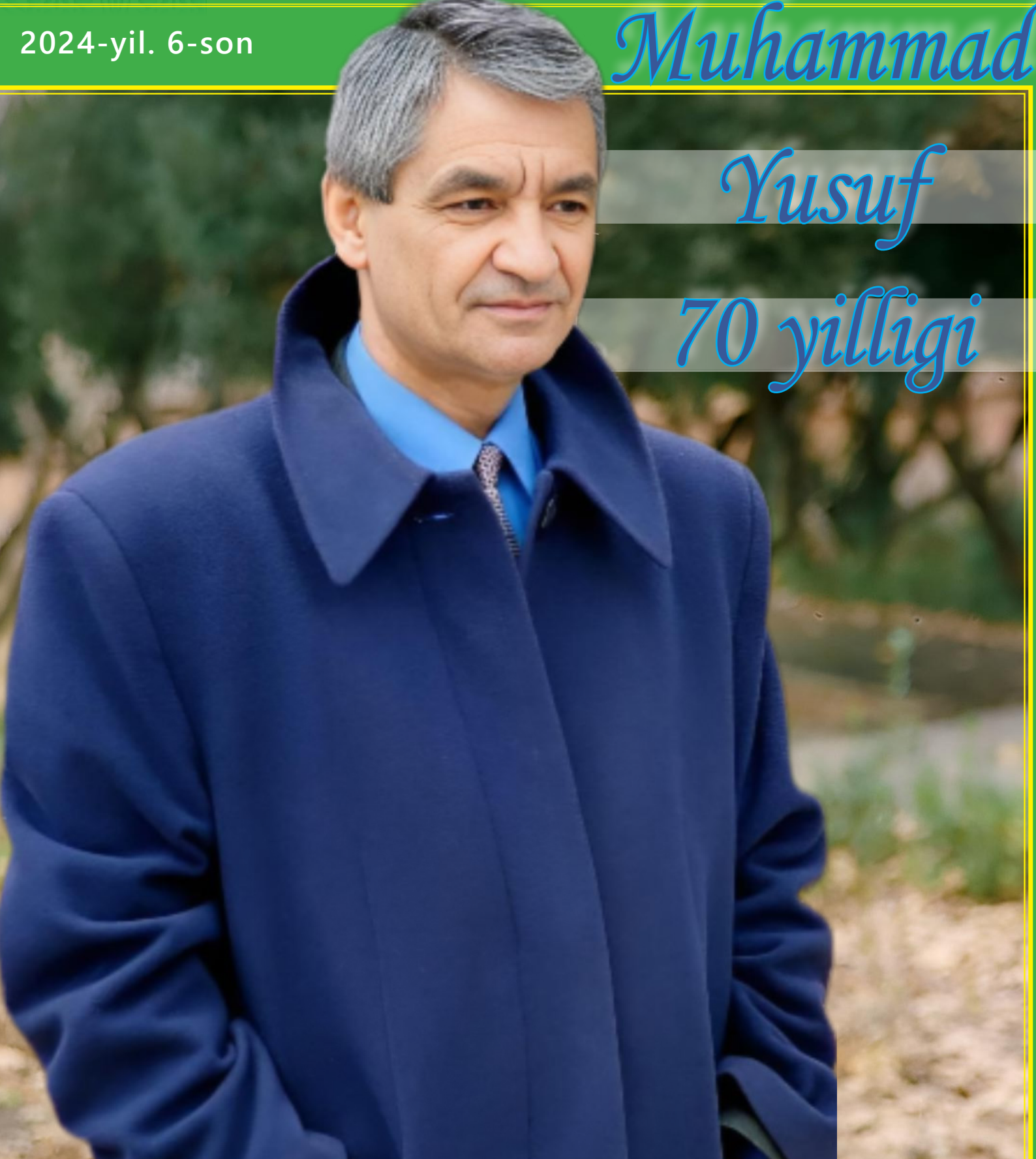
«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

2024-yil. 6-son

Muhammad

Yusuf

70 yilligi

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Til va adabiyot.uz

M U N D A R I J A

Bosh muharrir

Nargiza BERDIYEVA

Tahrir hay'ati:

Dilshod Kenjayev
Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liqin Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Bahodir Jovliyev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulkayrov
Alijon Safarov
Madina Nuriddinova
Latifa Xudayqulova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
To'maris Butunbayeva
Ramziddin Abdusatorov
Okila Turakulova
Yuldosh Raxmatov
Ramziddin Abdusatorov
Feruza Manukyan

Axborot hamkorimiz:

Muharrirlar:

Bibimaryam RAHMONOVA
Oydin SHUXRATOVA

Sahifalovchi:

Mahliyo ABDUQODIROVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45,
(71) 233-03-67.
e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Tilshunoslik

Patxiddin Nishonov. "Temurnoma" da
Temuriylar turkiy qatlamiga oid
antroponimlar..... 3

Marjona Radjabova. O'zbek tili onomastik
komponentli frazeologik birliklarining
lingvomadaniy xususiyatlari.....5

Dilfuza Turdaliyeva. Matn tarkibidagi
iqtisodiy mavzudagi maqollar
pragmatikasi.....9

Ilg'or pedagogik texnologiyalar

Zakirjon Isakov. Grafika va fonetika
modulini o'quvchilarga o'rgatish
usullari.....11

Gulshoda Ergasheva. Boshlang'ich
sinf savod o'rgatish darslari orqali
o'quvchilarda kreativ fikrlashni
shakllantirish.....13

Shahnoza Hojiev. Ta'limda
innovatsiyalarni qo'llash samaradorligi..15

Madina Kurbonova. Boshlang'ich
sinf ona tili va ingliz tili
darslarini integratsiyalashtirishda
pedagogik texnologiyalardan
foydalanish.....17

Tadqiqot

Nilufarxon Mahmudova. Ingliz va
o'zbek tillarida lisoniy gradasiyaning
noverbal muloqotda qo'llanilishi.....19

Dilfuza Shomalikova. Boshlang'ich
maktab yoshidagi bolalarda odob-
axloq ko'nikmalarini rivojlantirish
jarayonida kognitiv
komponentlarning o'rni.....21

Shoiraxon Xo'jayeva. "Nazm ul-
javohir" da qofiya san'atlari istifodasi...24

Manija Qudratova. O'zbek tilida
kelishik kategoriyasi va tejamkorlik.....27

Zohidjon Elchayev. Ingliz va o'zbek
tilidagi xulq-atvor fe'llarining
semantik xususiyatlari.....30

Marxobo Erkinova. O'zbek ayollari
nutqida baho bildiruvchi birliklar.....34

Nigina Axmedova. Ingliz tilining
frazeologik birliklari va ularning
grammatik jihatdan gapdagi o'rni.....36

Mukaddam Kurbanova. O'zbek
tilida turizm terminlarining tarkibi va
struktural tahlili.....37

Naima Soxibova. Arxaizmlar va
istorizmlar:amal-mansab, lavozim va
ijtimoiy tabaqani ifodalovchi tarixiy
va arxaik so'zlar.....40

Zamira Suyarova. Chet tilida muloqot
qilishning psixofiziologik
mexanizmlari.....42

Dinura Seitbekova. Matn lingvistik
tahlili va germenektika haqida
umumiy tahlillar.....45

Dilorom Sultanova. Bevosita va
bilvosita tarjima muammolari.....47

Laylo Doliyeva. Noverbal muloqotning
ilmiy-nazariy xususiyatlari.....49

Kamola Abdujabborova. Xorijiy
tilni o'qitishda o'qib tushunish
ko'nikmalarini rivojlantirish (jurnalistika
yo'nalishi misolida).....52

Firuz Abduraxmonova, Gulnoza
Zaxidova. Ilmiy diskursning ilmiy
matndagi farqli belgilari.....54

Nodira Mansurova. Ingliz va o'zbek
tillarida marketing va menejment
terminlarining semantik xususiyatlari..56

Baxodir Nematov. O'zbek tilida
olmoshlar turlari va ularning
semantik tahlili.....58

Nodira Maxmanazarova. Boshlang'ich
ta'limda ingliz tilini o'qitishning
asosiy tamoyillari.....60

Mahzuna Sotiboldiyeva. Boshlang'ich
ta'limda ingliz tili o'qitish metodikasining
sotsiolingvistik asoslari.....62

Dilnoza Ibragimova. Lingvopoetik
vositalarning o'rganilishi va Abdulla
Oripov ijodida lingvopoetikaning
ko'rinishi.....64

Nigora Botirova. O'zbek bolalar
adabiyotini o'rganishda texnologik
yondashuv.....66

Gavhar Xusanova. Nutqning
shakllanishida tovush va talaffuzning
ahamiyati.....68

Nodiraxon Sheraliyeva. Zamonaviy ommaviy axborot vositalarida gender stereotiplari aloqa vositasi sifatida.....	71
Муштарий Аликулова, Максим Уткиров. Человеческие пороки в творчестве грибоедова в произведениях «горе от ума» (на занятиях по литературе в группах с русским языком обучения).....	73
Sanobar Kipchakova. Making english-uzbek and uzbek -english translation a more effective learning process.....	75
Nasiba Jumaeva. Expanding vocabulary and improving reading skills through hyponyms and their semantic features.....	77
Gulbahor Jumadullayeva. The importance of methods to teaching vocabulary in teaching english as a foreign language.....	79
Guzal Kholturayeva. The importance of materials development for language learning.....	81
Muattarxon Ismoilova. Tilda qarashlilik-tegishlilikning ma'nosini leksik birliklar orqali bevosita ifodalanishi.....	83
Ziyoda Khudoyarova. Improvement of the methodology of development of self-development competencies of students of a higher educational institution.....	86
Dilfuza Ataulloyeva. Formes vocales de l'etiquette communicative en français.....	88
Ezoza Kholmurodova. Importance of semi-affixes in word formation.....	90
A.A. Заболотина. Работа с терминами в процессе изучения русского языка студентами педагогических вузов.....	92
Лилия Искандарова. Развитие навыков критического мышления посредством чтения аутентичной литературы.....	94
Алла Ткаченко. Художественная интерпретация личности Алишера Навои в романе «Навои» Айбека и в повести «Сад жизни» л. г. бать.....	96
Нафиса Шаропова. Сложности перевода детской художественной прозы (на примере произведения Худайберды Тухтабаева).....	98
Kichik tadqiqot	
Hilola Quدراتova. "Xushmuomalalik" tushunchasi tadqiqiga oid turlicha yondashuv.....	102
Dilorom Yakibova. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining texnologik kompetentligini rivojlantirishning mazmun-mohiyati.....	106
E'zoza Normurodova. Xosiyat Bobomurodova ijodida takrorlarning qo'llanilishi.....	108
Gulbaxor Mirzayeva. Badiiy matnlarda lingvokulturemalarning o'rni hamda ularning qiyosiy tahlili	109
Gulira'no Rashidova. O'zbek tilshunosligida lingvokulturologiya va lingvokulturemalarning o'rganilishi.....	112
Dildora Aliqulova. Maishiy romanlarda obraz psixologiyasi.....	114
Maksuda Xusanova. Dignitonim va faleronimlarning leksik- semantik tasniflash.....	116
Majnuniso Kamolova. "Yolg'izlik" motivining jahon va mumtoz adabiyotda o'rganilganlik darajasi.....	118
Munira Ismoilova. "Mubayyin" asari va uning o'rganilishi.....	120
Maxbuba Mardiyeva. "Shum bola" qissasida qo'llangan "yurak" komponentli iboralarning semantik tahlili va ingliz tiligai muqobil tarjimalari.....	122
Zafar Maxmudov. Lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o'rganishda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish va uning ahamiyati.....	125
Xolidaxon Odilova. Saodat Mushtariyning qo'lyozma manbalari tavsifi.....	127
Aziza Xakimova. "Mahbubul qulub" qo'lyozma nusxasining tavsifi.....	129
Maftuna Sodiqova. Xiva adabiy muhitida sultoniyning tutgan o'rni.....	132
Gulira'no Rashidova. O'zbek tilshunosligida lingvokulturologiya va lingvokulturemalarning o'rganilishi.....	134
Dilfuza Shadiyeva. Modern methods of teaching uzbek language and literature.....	136
Taxmina Quziyeva. Ijtimoiy-siyosiy matnlarda qisqartirilgan birliklarning o'ziga xosligi.....	137
Ra'no Narbekova. Ways of utilizing authentic materials effectively in lessons.....	139
Nilufar Makhamadaliyeva. Strategies and tactics for implementing the category of tolerance in english political discourse.....	141
Markhabo Ibrokhimova. Investigating the fluidity of english neologisms in language teaching.....	143
Muslimabonu Baxtiyorova. Learning the english langauge: outcomes and difficulties.....	145
Fayyoza Dadaboyeva. Inquiry-based learning (IBL) and foreign language teaching.....	147
Xurshidbek Mamatisakov. Организация пространства и времени в русских народных сказках.....	149
Максуда Уролова. Специфика при изучении словарной работы имени существительного (прилагательного, глагола).....	151
Davlatnazar Davlatnazarov. Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonidagi o'z va o'zlashgan qatlamga kiruvchi antroponimlar.....	153
Dilnura Bahriddinova. Chingiz Aytmatovning "Qiyomat" asaridagi iso obrazi talqini.....	151
Shaxnoza Qayumova. Chet tilini o'qitishda leksik ko'nikmani shakllantirish.....	156
Feruza Ro'ziqulova. Matonat timsoli... (o'zbek huquqshunos ayoli taqdiriga bir nazar).....	158
Gulmira Bozorova. Talmeh san'ati misolida Faxriyor ijodining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash.....	161
Sabohat Hasanova. Pirls topshiriqlarini rejalashtirishda yangi darsliklardan foydalanish mexanizmlari.....	163
Go'zal Axadova, Nilufar Mavlyanova. Chet tilini o'qitishda zamonaviy metodikadan foydalanish.....	165

Patxiddin NISHONOV,
O'zDJTU filologiya fanlari nomzodi, dotsent

“TEMURNOMA”DA TEMURIYLAR TURKIY QATLAMIGA OID ANTROPONIMLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada temuriylar turkiy qatlamiga oid ismlarning leksik-semantik xususiyatlari haqida bayon etilgan. Temuriylar davrida ismlar o'ziga xos qonunlar asosida ishlatilishi ifodalangan. Hozirgi kunda ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy sharoitlar, oila tiplari, turmush tarzi, mentaliteti va boshqalar, bularning barchasi nomlashda o'z ifodasini topgan. O'zbek antroponimlarining ham leksik-semantik xususiyatlari katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada antroponimlarning o'ziga xos xususiyatlari misollar asosida tahlilangan.

Kalit so'zlar: *leksik-semantik xususiyat, antroponim, madaniy hayot, axloqiy-tarbiyaviy, leksik ma'no, antroposentrik.*

Аннотация: в данной статье описаны лексико-семантические особенности имён, принадлежащих к тюркскому пласту Тимуридов. Употребление имён в эпоху Тимуридов выражается на основе определённых закономерностей. В настоящее время в именовании отражены социально-экономические, социокультурные условия, типы семей, образ жизни, менталитет и т.д. Большое значение в данной статье имеют также лексико-семантические особенности узбекских антропонимов. на примерах

Ключевые слова: *лексико-семантический признак, антропоним, культурная жизнь, нравственно-воспитательный, лексическое значение, антропоцентрический.*

Annotation: this article describes the lexical-semantic features of the names belonging to the Turkic layer of the Timurids. The use of names in the Timurid era is expressed based on specific laws. Currently, socio-economic, socio-cultural conditions, family types, lifestyle, mentality, etc., all of this is reflected in the naming. The lexical-semantic features of Uzbek anthroponyms are also of great importance in this article. characteristics are analyzed by examples.

Key words: *lexical-semantic feature, anthroponym, cultural life, moral-educational, lexical meaning, anthropocentric.*

O'zbek tilshunosligida temuriylar davri antroponimlari, manbalarida qayd etilgan Amir Temur, uning avlodlarining ismlari maxsus o'rganilmagan. Temuriylar davri manbalarida aks etgan onomastik birliklar, xususan, antroponimik birliklarning tarixiy-qiyyosiy, leksik-semantik, antroposentrik, etnolingvistik tadqiqi tashkil etadi. Biz quyiroqda ana shunday muammolardan biri bo'lgan temuriylar davri yoritilgan “Temurnoma” asarida qo'llangan fors-tojikcha qatlam xususida fikr yuritishga harakat qilamiz. Til har bir xalq tarixiy taraqqiyotining asosiy ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Bunday xususiyatni hatto undagi antroponimlar misolida ham ko'rish mumkin. O'zbek tiliga uzoq o'zaro tarixiy aloqalar tufayli tojik tilidan, O'rta Osiyoning arablar tomonidan bosib olinishi natijasida arab tilidan, arab tili orqali yahudiy tilidan, tarixiy davrlar taqozosi bilan mo'g'ul va xitoy tillaridan ko'plab antroponimlar o'zlashdi. Bunga Salohiddin Toshkandiyning “Temurnoma” asarida qo'llanilgan fors+tojikcha; fors-tojikcha+fors-tojikcha+o'zbekcha; fors-tojikcha+arabcha +fors+tojikcha; arabcha+fors-tojikcha+fors+tojikcha qoliplarda yasalgan kishi ismlari misol bo'la oladi. Endi S.Toshkandiyning “Temurnoma” asarida qo'llangan antroponimlar to'g'risida fikr yuritamiz. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, “Temurnoma” asarida qo'llangan Amir Temur davrdoshlarining fors-tojikcha qatlami har ikkala jins vakillarida ham kuzatiladi. “Temurnoma”da temuriy malikalarning turkiy qatlamiga oid Tegin begim, O'ljoy Turkon, Sevinch beka... kabi antroponimlarga

qaraganda, ya'ni ayollar ismlari orasida fors-tojikcha+o'zbekcha, arabcha+fors-tojikcha+o'zbekcha shakllarda ismlar ko'proq uchraydi: Saroy Mulk Xonim, Shod Mulk begim, Shahribonu begim, Poyanda Sulton begim, Feruza begim, Xonzoda begim, Kobuliy begim, Gavharshod begim, Mehrlik begim, Shodibegim, Mehrangiz, Mehr Nigor xonim, Poshsho begim, Yodgor Sulton begim, Mexrbonu begim, Umid xonim, Davlat Baxt Saodat, Faxri Jahon begim, Sulton Nigor xonim va boshqalar. Bu ismlarningba'zi birlariga to'xtalamiz. Saroy Mulk Xonim: Saroy (f) Mulk (a) xonim (o'zb.) – Chig'atoy ulusiga mansub bo'lgan mo'g'ul xonlaridan Qozonxonning qizi, Amir Temurning xotini. Tegin begim Moh – Buxoro fuzalolarining eng ulug'i – sadr ul-shar'ia (shariat qonunlarini sharhlovchisi) ning qizi: Tegin (o'zb) Begim (o'zb) Moh (f) // Tegin begim // Tegin bekam (TN-21), Dilshod xotun- Bag'dod malikasi, Abu Saidxon Holoku naslidan, Dilshod (f) Og'o (o'zb) – Amir Temur haramidagi malikalardan biri. “Temurnoma” asarida ayollar ismlari bevosita Amir Temurning oilaviy hayoti bilan bog'liq holatlarda tilga olinadi. Erkaklar ismlari orasida uchraydigan fors-tojikcha ismlarning aksariyat qismi qo'shma ism bo'lib, fors-tojikcha + arabcha yoki arabcha + fors-tojikcha ko'rinishda. “Temurnoma”da erkaklar ismlarining fors-tojikcha qatlami quyidagicha: Jamshid (fors-tojikcha) –Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma” asaridagi afsonaviy podshohning nomi Mirzo Jahongir (fors-tojikcha+fors-tojikcha) – Amir Temurning katta o'g'li:

ul aydi. Otim Sulton Muhammad, Mirzo Jahongir to'raning o'g'ludurman. Amir Temur Sohibqironning nabirasidurman, Shayx Shams Kulol (arabcha+fors-tojikcha). Amir Temurni yoshligidan tarbiyalab kelgan murabbiy: Amir Yodgorshoh (arabcha+fors-tojikcha), Shayboniyxon: (fors-tojikcha-turkiycha Hasan kulol shayx: (arabcha+fors-tojikcha+arabcha, Nosir Xisrav: (arabcha+fors-tojikcha). Nosir Xisrav – (arabcha+fors-tojikcha). Buxoroyi sharifda tahsil olgan, payg'ambarlik da'vo qiluvchi, tabib, o'ziga Mukno ot qo'yib, "Nosir Xisrav payg'ambari xudodur" - deb o'zining targ'ib qiluvchi din peshvosi: Bunomning shoir Nosir Xisravga daxli yo'q. Sohibqiron (arabcha+forscha) – ammo Amir Temurga Sohibqiron laqabini Sayfiddin Shayx ul a'lam qo'yg'onlar. Hanuz tug'ulmasdin Sohibqiron mazkur bo'ldi. Shayx ul a'lam boshlarini ko'tarib, aydilar: "Marhabo, safo kelding, ey Sohibqiron otasi va boshqalar. "Temurnoma" asaridagi antroponimlarning fors-tojikcha qatlami o'ziga xos ma'no qirralariga egadir. Ularning semantikasiga e'tibor qaratamiz. Bunday fors-tojikcha o'zlashma ismlarning bir guruhi go'zallik, ko'rkamlik tushunchasi bilan bog'liq. Gavharshodbegim – gavhardek bebaxo, go'zal. Shahribonubegim – ayollarning eng yaxshisi, Mehrangiz – suyuqlik, yoqimtoy, Sulton Nigorxonim – go'zal, chiroyli. Forscha izofali qo'shma nomlar o'zbek tilida uzoq davrlardan buyon mavjud. Ikki xalqning yonma-yon yashashi natijasida bir qator atoqli otlar, jumladan izofali atoqli otlar ham o'zbek tiliga tayyor holda o'tgan. Bu turdagi nomlar tojik-fors tilining lisoniy qonuniyatlari asosida yaratilgan bo'lib, o'zbek tiliga aksariyat tayyor holda o'tgan. Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asarida qo'llangan fors-tojikcha ismlar qatlamida fors-tojikcha, fors-tojikcha+fors tojikcha, fors-tojikcha+o'zbekcha, fors-tojikcha+arabcha+fors+tojikcha, arabcha+fors - tojikcha+fors+tojikcha kabi yasaliqlar ko'plab uchraydi. "Temurnoma" asaridagi antroponimlarning fors-tojikcha qatlami o'ziga xos ma'no qirralari va nozikliklariga egadir. Temuriylarga oid fors-tojikcha nomlarda bolaning barcha xislatlari aks ettirilgan. Go'zallik tushunchasidan to donolik va oqillik, mardlik hamda jasurlikning barchasi ismlarda namoyon bo'lgan. Bu esa Amir Temur va Temuriylar davrida fors-tojik tilida uchraydigan antroponimlar urf bo'lganligidan dalolat beradi. O'zbek tilidagi ko'pgina ismlarning yuzaga kelishi milliy, diniy, urf-odatlar, rasm-rusmlar, udumlar, e'tiqod va

tasavvurlar bilan uzviy bog'liq. Chaqaloqqa berilgan nom uning taqdiri, hayotiga katta ta'sir ko'rsatadi, ism odamning ruhiyati, taqdirini o'zida mujassam qiladi, kishi o'z nomiga o'xshaydi, deb ishonishgan. Masalan, Alpomish dostonidagi Hakimbek ismi arabcha "bilimdon, aqlli, dono, donishmand, tabib" ma'nolarini anglatuvchi hakim so'ziga ismlar tarkibida qo'llanuvchi bek so'zining qo'shiluvidan yasalgan. Demak, ism "aqlli, dono, bilimdon, kuchli, qudratli hukmdor, boshliq" degan antroponimik ma'noga ega. Eski turkiy tilda boy so'zi urug', qabila, jamoa ma'nolarini anglatgan. Shunga asoslangan A. Ashirov: "Boybo'ri – "bo'ri qabilasi", "bo'riga topinuvchi urug'" degan ma'noni anglatadi. Shu sababli Boybo'ri qadimgi turkiy urug'lardan birining nomi bo'lib, keyinchalik ismga, etnonimga aylangan", – degan fikr bildiradi. Antroponimlarga quyidagicha izoh va talqinlar berish mumkin. Boybo'ri antroponimi boy va bo'ri so'zlarining qo'shiluvidan yasalgan sof o'zbekcha qo'shma tarkibli ism. Boy so'zi "davlatli, badavlat yoki hukmdor, hokim" degan ma'nolarning anglatadi. Bo'ri so'zi turkiy xalqlar, qadimiy odatiga ko'ra sog', mahkam bo'lsin deb bo'rining jag'idan (terisidan) o'tkazib olingan bolaga yoki tishi bilan tug'ilgan bolaga qo'yilgan. Boybo'ri "sog', mahkam, davlatli, hukmron" kishi degani. Boysari antroponimi esa boy va sari so'zlarining qo'shiluvidan yasalgan. Sari so'zi sariq so'zining varianti sifatida "sariq rangli, sariq sochli yoki taniqli, mashhur; oqsuyaklar, aslzodalar avlodiga mansub" ma'nolarini anglatadi. Boysari "aslzodalar avlodiga mansub boy kishi" degani. Bizningcha, Boybo'ri bo'ri totemiga asoslangan, Boysari sari, ya'ni sariq etnonimlari asosida yuzaga kelgan deb qarash to'g'ri bo'ladi. Demak, Boybo'ri "bo'ri urug'iga mansub bek, bo'ri urug'ining begi", Boysari "sari urug'iga mansub bek, sari urug'ining begi" antroponimik ma'nolariga ega.

Demak, Antroponimlarning leksik ma'nosi bilan bog'liq muammolar haqidagi bahs-munozaralar bugungi kunda ham davom etmoqda [Jonasson 1994]. Bu savol xususan, onomastikada va umuman tilshunoslikda eng dolzarb savollardan biri bo'lib, ushbu ishga bevosita aloqador bo'lganligi sababli bu muammo bo'yicha yaxlit fikrni ta'minlash va antroponimlarning semantik tarkibiga nisbatan o'z nuqtayi nazarimizni rivojlantirish maqsadida, tadqiqotchilarning bu boradagi fikrlarini o'rganish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S. Kamolova "Fransuz antroponimlarining diskursiv-pragmatik xarakteristikasi". Falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiyasi. – Samarqand, 2020. 28-30-b.
2. Yuldashev D. Toponimlarning antroposentrik talqini // O'zbek tilshunosligining dolzarb muammolari. Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. – Toshkent, 2018. 110-114-b.
3. Yuldashev D. O'zbek va tojik antroponimlari tizimida tafakkur tarzi umumiyliги // Adabiy aloqalar va madaniyatlarining o'zaro ta'siri. Xalqaro ilmiy anjuman maqolalar to'plami. – Termiz, 2018. 189-191-b.
4. Yuldashev D. Tarixiy antroponimlarning antroposentrik talqini // O'zbek tili taraqqiyoti va xalqaro hamkorlik masalalari. Xalqaro ilmiy-amaliy Konferensiya anjumani materiallari. – Toshkent, 2019. 315-320-b.
5. Абдурахмонов Ф., Рустамов А. Қадимги туркий тил... – Б. 105–106-b.
6. S. Kamolova "Fransuz antroponimlarining diskursiv-pragmatik talqini". Monografiya. – Buxoro, Durdona nashriyoti, 2021.

Marjona RADJABOVA,
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti
"Xorijiy tillar" kafedrası dotsenti, f.f.f.d. (PhD)
(E-mail: marjona_radjabova@mail.ru)

O'ZBEK TILI ONOMASTIK KOMPONENTLI FRAZELOGIK BIRLIKLARINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ma'lumki, tilshunoslikda frazeologik birliklar har bir xalqning o'ziga xos milliy til va nutq xususiyatlarini namoyon etishi jihatidan doimiy e'tiborni tortib kelgan frazeologiyani bir qismi bo'lgan onomastik komponentli iboralarning milliy-lisoniy xususiyatlarini lingvomadaniy aspektda ochib berish, tarkibini semantik va struktur tahlil qilish, etimologik manbalarini aniqlash va tasnifini amalga oshirish tillararo va madaniyatlararo aloqalarni yanada mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mana shu jihatdan ham mazkur maqolada milliy xususiyatga ega bo'lgan o'zbek tili onomastik komponentli frazeologik birliklarining lingvomadaniy xususiyatlari o'rganilgan. O'zbek tilidagi mavjud bunday til birliklarining milliy-madaniy qirralari xalqning diniy tafakkuri, turmush tarzi, urf-odatları, ijtimoiy sharoiti aks ettirishi nuqtayi nazaridan tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: *onomastik komponent, milliy-madaniy xususiyat, frazeologik birlik, lingvomadaniy tahlil, mentalitet, urf-odat, xalq-og'zaki ijodi.*

Аннотация: известно, что в лингвистике фразеологические единицы привлекают постоянное внимание с точки зрения проявления своеобразия национального языка и особенностей речи каждого народа. Выявление национально-лингвистических особенностей словосочетаний с ономастическими компонентами, входящих в состав фразеологии, в лингвокультурном аспекте, анализ их семантического и структурного содержания, выявление и классификация их этимологических источников имеют большое значение в дальнейшем укреплении межъязыковых и межкультурные отношения. С этой точки зрения в данной статье изучены лингвокультурные особенности фразеологических единиц узбекского языка с ономастическим компонентом, имеющих национальный характер. Национально-культурные аспекты таких языковых единиц в узбекском языке анализируются с точки зрения отражения религиозного мышления, образа жизни, обычаев и социального положения народа.

Ключевые слова: *ономастический компонент, национально-культурная особенность, фразеологизм, лингвокультурологический анализ, менталитет, традиция, народно-устное творчество.*

Annotation: it is known that in linguistics phraseological units attract constant attention from the point of view of demonstrating the uniqueness of the national language and the peculiarities of the speech of each nation. Identification of the national-linguistic features of phrases with onomastic components included in phraseology in the linguocultural aspect, analysis of their semantic and structural content, identification and classification of their etymological sources are of great importance in the further strengthening of interlingual and intercultural relations. From this point of view, this article examines the linguocultural features of phraseological units of the Uzbek language with an onomastic component that have a national character. The national and cultural aspects of such linguistic units in the Uzbek language are analyzed from the point of view of reflecting religious thinking, lifestyle, customs and social status of the nation.

Key words: *onomastic component, national-cultural feature, phraseological unit, linguocultural analysis, mentality, tradition, folk oral creativity.*

Kirish. Hozirgi kunda jahon tilshunosligida frazeologik birliklarni (keyingi o'rinlarda FBlar) lingvomadaniy jihatdan o'rganishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Chunki, bu birliklar asrlar davomida muayyan millatning mental xususiyatlarini ifodalab kelgan. Jamiyat rivojlangani sayin millat tarixida yangi ismlar, nomlarning kirib kelishi va asrlar osha bu birliklarning milliy-madaniy xususiyat kasb etishi, albatta, har bir xalqning milliy tili hamda madaniyati bilan bog'liq holda o'rganiladi. Sh.S.Safarov aytganidek: «Madaniyat hech qachon qotib qolgan hodisa sifatida talqin qilinmasligi lozim, chunki u taraqqiy qilib boradi, bir holatdan ikkinchisiga o'tadi, boshqa madaniyatlar bilan qorishib boradi» [10: 63].

Har bir xalqning milliy bo'yoqdor FBlarida shu tilda gaplashuvchi millatning fe'l-atvori, kundalik turmush tarzi va ko'p asrlik ruhiy kechinmalari aks etgan bo'ladi. Tilning madaniy komponenti sifatida onomastik birliklarning FBlar tarkibida uchrashini nomlarning ichki hamda ekstralingvistik omillar sabab shakllanishi bilan asoslash mumkin. Onomastik komponentli FBlar esa jamiyat hayotining barcha davrlarini o'z ichiga olgan tilning o'ziga xos qisqartirilgan tarixidir.

XXI asrdan boshlab FBlarining lingvomadaniy xususiyatlarini qiyosiy usulda o'rganish xorijiy olimlarning tadqiqotlarida ham kuzatila boshlandi. G'arb olimlaridan S.Sushinskene tarkibida inson

hamda joy nomlari ishtirok etgan ingliz tili FBlarining lingvomadaniy jihatlarini [11], M.L.Beshay ingliz va alban tillari FBlarining lisoniy hamda stilistik xususiyatlarini [2], M.Hayduk ingliz tilidagi onomastik komponentli FBlarning etnomadaniy jihatlarini [4], A.Vrbints, M.Vrbintslar esa ingliz va slavyan tillari misolida onomastik komponentli FBlarni chog'ishtirma usulda o'rganishgan [13].

Rus olimlaridan O.A.Dmitriyeva [3], S.V.Ivanova [5], Z.V.Korzyukova [6], A.V.Urazmetova [12], V.V.Lovyanikova [7], V.A.Xoxlovalar [14] ilmiy izlanishlarida onomastik komponentli FBlarning lingvomadaniy jihatlarini ingliz, fransuz, nemis, rus va ukrain tillari misolida qiyosiy usulda tadqiq etgan bo'lsalar, o'zbek olimlaridan faqatgina G.S.Qurbonova o'zining tadqiqotini fransuz va o'zbek tillaridagi onomastik komponentli FBlarning milliy-lisoniy xususiyatlarini o'rganishga bag'ishladi [9]. Zamonaviy tilshunoslikda onomastik komponentli FBlarning lingvomadaniy xususiyatlarini tekshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

To'g'ri, milliy-madaniy xususiyat kasb etuvchi FBlar yuzasidan bugungi kunda jahon va o'zbek olimlari tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Mazkur tadqiqotlarda FBlarning milliy-lisoniy jihatlarini lingvomadaniy nuqtayi-nazardan o'rganilib, ularning boshqa tillar bilan qiyosiy-chog'ishtirma tahlillari olib borilgan. Masalan, A.A.Nosirov o'zining doktorlik tadqiqot ishida fransuz, o'zbek va rus tillaridagi proverbial frazeologizmlarning semantik-stilistik va milliy-madaniy xususiyatlarini qiyosiy o'rgangan [8]. Uning fikricha, «Til birliklari ichida milliy-madaniy xususiyatlarni eng ravon, aniq, ixcham qilib ifodalaydigan til birligi ham, xalq tilining ko'zgusi ham bu proverbial frazeologizmlardir. Badiiy adabiyot, xalq og'zaki ijodi ularning ishtirokisiz shirasiz hisoblanadi, nutqning go'zalligi, mazmunning serjiloligi, til boyligi, ko'proq, proverbial frazeologizmlarda namoyon bo'ladi» [8: 27]. Shuningdek, u ilmiy izlanishlarida rus va o'zbek tillaridagi ayrim onomastik komponentli proverbial frazeologizmlarning o'ziga xos hamda umumbashariy jihatlarini tahlil etgan (o'zbek tilida: «*Toshkentning tarig'ini yegan chumchuq Makkadan qaytib keladi*»; «*Tentakka To'ytepa yo'lmi*»; «*Gap desang qop-qop, ish desang Samarqanddan top*»; «*Xonqalining boyini, Xivalining kambag'alini bilib bo'lmaydi*»; rus tilida: «*Всяк Еремей про себя разумеет*»; «*Далеко кулику до Петрова дня*»; umumbashariy proverbial frazeologizmlar: «*So'rab-so'rab Makkani topibdi*»; «*Язык доведёт до Куе-еа*») [8: 29-30]. Lekin, o'zbek tillaridagi onomastik komponentli FBlarning lingvomadaniy jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan alohida tadqiqot ishlari mavjud emas.

FBlar allaqachon insonlarning kundalik muloqot jarayoniga singib ketgan, shuning uchun ham

ular xalqning tarixi, madaniyati va badiiy merosini o'rganishda asosiy faktorlardan hisoblanadi. Onomastik komponentli FBlar shu tilda gaplashuvchi xalqning ijtimoiy-madaniy, tarixiy-siyosiy, shuningdek, maishiy hayotini aks ettiribgina qolmay, milliy ruh, milliy xarakterga ega bo'ladi.

Olima M.Vrbintsning fikriga ko'ra, kelib chiqishi yagona asosga ega bo'lgan ko'pgina FBlarning madaniy-tarixiy shakllanishi turli tillarda umumbashariy xususiyatga ega bo'lishi mumkin [13: 138].

Asosiy qism. FBlarning ko'pgina qismi milliy negiz asosida yuzaga kelib, xalqning ko'p asrlik ma'naviy ijodi mahsulidir. Onomastik komponentli FBlarda boshqa madaniyatdan o'rin egallamagan voqea-hodisalar tasvirlanganligi sababli, ular ikkinchi bir tilga frazeologik yo'l orqali tarjima qilinmasligi mumkin, FBlarning milliy o'ziga xosligi ularning mana shu jihatlarida ifodalanadi.

Onomastik komponentli FBlar ijtimoiy-tarixiy hodisalar, xalq og'zaki ijodi, kundalik hayoti, rasm-rusumlari asosida yuzaga kelib, uzoq o'tmish va tarixiy voqealar, muayyan xalqning urf-odat va an'analari bilan bog'liq. Onomastik komponentli FBlarda milliy madaniyatning ildizlari mavjud bo'lib, faqatgina kross madaniy va etimologik tahlil usullari orqali ularning milliy-madaniy o'ziga xos tomonlari yoritish mumkin. Bu jihatlarini ayrim misollar orqali ifoda etishga harakat qilamiz.

O'zbek tilidagi onomastik komponentli FBlar ham milliy-madaniy xususiyatga egaligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, «**Damachining qovunini yemabsiz-dunyoga kelmabsiz**» – «*maqdash*», «*maqtanish*» ma'nosida qo'llaniladigan mazkur FB tarkibidagi **Damachi** – Toshkent yaqinidagi (hozirgi Zangiota tumani) qishloq. Quva anori, Oqqo'rg'on anjiri bilan qadimdan mashhur bo'lgani kabi, Damachi shirin-shakar qovunlari bilan mashhur edi. FB milliy xarakterga ega bo'lib, beqiyos mehnatkash o'zbek dehqonlarining kundalik hayotlari bilan bog'liq. Mazkur iborani ko'proq damachilik dehqonlar qovun sotayotganda yoki o'z qovunlarini birovga ta'riflaganda aytardilar [15: 74].

«**Baloning mingi Sirda, biri qirda**» – ushbu FB **Sirdaryo** to'g'risida aytilgan bo'lib, Sirdaryo suvi jilovlanmagan zamonlarda ba'zi yillari toshqin bo'lib, daryo yoqasidagi qishloqlarni, ekinzorlarni yuvib ketgan, chorva mollarini halok etgan. Aksariyat qishloqlarning aholisi bunday toshqin ofatlaridan qo'rqib, yozni qirda (chorva mollari boqib), qishni esa o'z qishloqlarida o'tkazganlar. Mazkur FB – o'sha zamonlarning mahsuli [15: 26]; «**Ramazon aytgan bilan to'yamanmi, burungining odatini qo'yamanmi?!**» (**Ramazon** – sanai Qamariyaning to'qqizinchi oyi bo'lib, bu oy mobaynida musulmonlar ro'za tutadilar. Shu ro'za kunlari kechqurun, «og'iz

ochilgandan» keyin bolalar bir to'da bo'lib olib, eshikma-eshik «ramazon» aytib yurishar, xonadon egalari ularga non, shirinlik, umuman, biror yegulik narsa yo chaqa pul olib chiqib, ulashdilar [15: 132]; «**Mard bo'lsang, Eskijo'vada hangra**» – FB tarkibidagi «**Eskijo'va**» (qadimda Toshkentning eng katta bozori joylashgan joy) so'zi «*gavjum joy*» ma'nosida ishlatilgan bo'lib, bu bilan majozan: «Sen o'zingni zo'rman deb o'ylar ekansan, zo'ravonligingni, yomonligingni odam kam joyda, kuchi yetmas o'jizlarga qilma. Zo'r bo'lsang, zo'ravonligingni, yomonligingni odam gavjum bo'lgan joyda qilib ko'rchi. Ana unda ko'radiganingni ko'rasan, ko'pchilik adabingni berib, tavbangga tayantirib qo'yadi», degan mazmun bor [15: 207]; «**Bo'ji keldi, bo'ji keldi, Chingiz bilan Jo'ji keldi**» – mazkur FB tarkibidagi «**Chingiz**», «**Jo'ji**» ismlari tarixiy nomlar bo'lib, Chingiz – 1219-yilda O'rta Osiyoga hujum qilgan mo'g'ullar hukmdori, Jo'ji esa Chingizxonning to'ng'ich o'g'lidir. Chingizxon boshchiligidagi mo'g'ullar O'rta Osiyoga bostirib kirib, shaharlarni uzoq vaqt davomida qamal qilishadi. Qamal ichida qolgan xalq jon-jahdi bilan kurashishiga qaramay, oxiri yengiladi. Mo'g'ul bosqinchilarining nohaq qon to'kishi, bolalar va ayollarni qiynab, mahalliy erkaklarni o'ldirishi, shaharlarni talon-taroj qilishlari sabab ular ustidan zaharxanda bilan kuluvchi bir qancha maqollarning yuzaga kelishiga sababchi bo'lgan. Bizning davrimizgacha ularning ayrimlari yetib kelgan. Tilimizda ham hozir mavjud bo'lgan va bolalarni uxlatayotganda jim yotishga undab yoxud ularni yig'idan tindirish uchun qo'rqitib aytiladigan «**Anna bo'ji keldi**» (bo'ji – jin, ajina, shayton) iborasi yuqoridagi maqolning qisqartirib talaffuz qilingan shaklidir [15: 62].

O'zbek tilida badiiy adabiyot hamda xalq og'zaki ijodi asosida shakllangan onomastik komponentli FBlarda badiiy qahramonlar, personajlar, xalq latifalarida uchraydigan to'qima obrazlar va xalqning diniy dunyoqarashi bilan bog'liq muqaddas avliyolarning nomlarini ham uchratishimiz mumkin. Masalan, «**Zamona oxir bo'lsa, uloqning otini «Abdukarim» qo'yadilar**» (boshqa variant: «**Qiyomat yaqinlashsa, echking oti «mulla Abdukarim» bo'ladi**»; «**Qishloqda odam qolmasa, echking oti «mulla Norqo'zi» bo'ladi**»). Xalq o'rtasida bu iboralar bilan bog'liq bo'lgan bir rivoyat bor: «O'tgan zamonlarda **Abdukarim** degan bir qassob bo'lib, u qo'y go'shtiga echki go'shtini aralashtirib qanoraga osib qo'yarkan-da, xaridorlariga echki go'shtini ham qo'y go'shti deb sotarkan. Buni sezib qolgan odamlar Abdukarim qassobga «Echki» degan laqab qo'yib, hamma yerda uning ustidan kuladigan, la'natlaydigan bo'lgan ekanlar...» «**Echking oti – Abdukarim**» iborasi ham shundan kelib chiqqan bo'lib, shu ibora asosida yuzaga kelgan maqol bilan: «Zamona oxir bo'lsa (ya'ni, zamon

buzilsa) yomon odamlar quturadi, yaxshi odamlarga pand beradilar, ularni har qanday yo'llar bilan ezishga harakat qiladilar», deyilmoqchi; «**Laylini ko'rish uchun Majnunni ko'zi kerak**». Bunda **Layli** va **Majnun** – Alisher Navoiy dostoni qahramonlari nomi. Ma'lumki, Layli qorachadan kelgan qiz bo'lib, uning qalb go'zalligini his etish uchun Layliga Majnunni ko'zi ila boqmoq kerak, degan ma'noda FB tarkibida shu nomlar timsoliy ma'no kasb etgan [1: 25]. «**Qoch, Bahovuddin bo'lsang ham, ko'zingga qamchi tegib ketadi**» – «**Ishim bitdi, eshagim loydan o'tdi**» mazmunidagi mug'ombir va ayyor odamlarga nisbatan kinoya tarzida qo'llaniladigan bu maqolning yuzaga kelishi quyidagi latifa bilan bog'liq: «Bir kuni Afandining eshagi og'ir yuki bilan kelayotgan vaqtda loyga botib qolibdi. Eshakni loydan chiqarishga Afandining quvvati yetmay turganda qarasa, ko'chani narigi betida bir odam o'tirgan ekan. Afandi uni yordamga chaqirmoq uchun bir hiyla yo'lini o'ylabdi-da, bor ovozi bilan: «Men Bahovuddinga yetti tanga nazr etgan edim. Kimda-kim mening eshagimni loydan o'tkazib qo'ysa, shu yetti tanga nazrni o'sha odamga beraman!», debdi. Haligi odam buni eshitib, yugurib kelibdi-da, eshakni loydan chiqazib, yo'lga solib yuboribdi. Afandi eshagini haydab, churq etmay ketaveribdi. Yordam bergan kishi Afandining orqasidan qarab: «Hoy afandim, Bahovuddinga atalgan yetti tanga nazr qani?», deb so'rabdi. Afandi qamchisini boshidan aylantirib: «Qoch, Bahovuddin bo'lsang ham, ko'zingga qamchi tegib ketadi!», deb yo'lga ketaveribdi» [15: 151-152]. «**Ko'pda Xizr bor**» – mazkur FB tarkibidagi «**Xizr**» mifologik obraz bo'lib, u o'zbek folklorida «*homi, madadkor, chol qiyofasidagi g'ayrioddiy ko'makchi*» vazifasini bajaradi. Boshqa manbalarda «**Xizr**» – afsonaviy payg'ambar sifatida gavdalanadi. Ushbu FBda Xizr xuddi shu ma'noda ishlatilgan. Yuqoridagi FBning shakllanishi Sharq xalqlarining qadimiy e'tiqodiy tushunchalari bilan bog'liq: «**Xizr**» – «obi-hayot» suvini ichgan bo'lib, odamlar orasida ko'zga ko'rinmay yurar, to qiyomatgacha hayot kechirar emish. Vaqti-vaqti bilan turli qiyofalarga (oppoq soqolli mo'ysafid, otliq qariya va hokazolar) kirib, halokatga yo'liqqan odamlarni qutqazar, dehqonlar hosiliga baraka ato qilarmish, kimki uni uchratib qolsa, baxtli va boy bo'larmish. Shuning uchun o'tmishda e'tiqodchilar «**Xizrni bir ko'rsam**» degan niyatda xayr-ehsonlar, ibodatlar qilib yurganlar. Mazkur maqol ana shu e'tiqodiy tushunchadan kelib chiqqan [15:196].

Shuni aytib o'tish joizki, mifonimlar o'zbek tilidagi FBlar tarkibida qatnashib, xalqning milliy qadriyat va urf-odatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Shu asosda «**Ayoz, ko'rgan kuning unutma, ko'n chirog'ing quritma**»; «**Ayamajuz – olti kun, qahr aylasa qattiq kun**»; «**Qizil ko'rsa, Xizr yo'ldan chiqar**»; «**So'zning Luqmon tilidan aytilgani – xo'b**»;

«Xasni ko'rsang, Xizr bil»; «Qizil»ni ko'rsa, Xizr ham yo'ldan ozadi»; «Qizil» Xizrni aynatur» kabi mifonimlar qatnashgan maqol va FBlar tarkibida «Ayamajuz», «Xizr», «Luqmon» nomlari Sharq xalqlari hayotini aks ettirishi nuqtayi nazaridan ham milliy til birligi hisoblanadi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlil etilgan misollardan ko'rinib turibdiki, onomastik komponentli FBlarning aksariyat qismi kishilarning kundalik hayoti, rasm-rusumlari, urf-odatlar, tarixiy kechinmalari va diniy dunyoqarashlari bilan bog'liq. FBlar tarkibida qatnashgan onomastik birliklar, asosan, ko'chma, ramziy-timsoliy ma'nolarni bildirib keladi. Qolaversa, bu nomlar muayyan xalqning milliy-madaniy

xususiyatlarini namoyon etadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, milliy xususiyatga ega FBlarning ijtimoiy-tarixiy sharoitlari allaqachon yo'qolganligiga qaramay, mazkur birliklar hozirgi kungacha ishlatilib kelinmoqda. Natijada ularning avvalgi qiyofasi yangi ma'no va mazmun bilan shakllangan. Misollarning tahlili asosida tarkibida onomastik komponentlar ishtirok etgan FBlarning aksariyat qismi milliy-madaniy sharoitda vujudga kelib, tilning frazeologik qatlamini boyitishiga guvoh bo'ldik. Zero, bunday FBlar xalqning kundalik turmush tarzi, qadriyatlar, urf-odatlar, og'zaki ijodida tasvirlangan ruhiy kechinmalari, milliyli, bugungi va ertangi orzu-istaklari ifodasi asosida dunyoga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berdiyev H., Rasulov R. O'zbek tilining paremiologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1984. 237-b.
2. Beshaj Ma. Lediana. Phraseological Units Used in the Functional Styles in English and Albanian Language // Mediterranean Journal of Social Sciences// pub. by MCSER-CEMAS-Sapienza University of Rome: Vol - 4 № 2, May 2013. – P. 453 - 456.
3. Дмитриева О.А. Культурно-языковые характеристики пословиц и афоризмов (на материале французского и русского языков): Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Волгоград, 1997. – 19 с.
4. Haiduk M. Linguistic and ethnocultural peculiarities of phraseological units with onomastic components in English language // Humanity, Computers and Communication. – Lviv, 2015. – P. 164-165.
5. Иванова С.В. Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц: Дисс. докт. филол. наук. – Уфа, 2003. – 367 с.
6. Корзюкова З.В. Основные аспекты функционирования фразеологических единиц с именами собственными в английском языке: национально-культурная специфика: Дисс. канд. филол. наук. – Москва, 2003. – 234 с.
7. Ловяникова В.В. Ономастическая фразеология в лингвокультурологическом аспекте: на материале немецкого языка: Дисс. канд. филол. наук. – Владикавказ, 2008. – 260 с.
8. Nosirov A.A. Fransuz, o'zbek va rus tillaridagi proverbial frazeologizmlarning semantik-stilistik va milliy-madaniy xususiyatlari. Filol. fan. dokt. diss. avtoref. – Toshkent, 2016. 96-b.
9. Qurbonova G.S. Fransuz va o'zbek tillarida onomastik komponentli frazeologizmlarning milliy-lisoniy xususiyatlari: Filol. fan. bo'yicha fals. dokt. (PhD) diss. aytoref. – Toshkent, 2019. 50-b.
10. Safarov Sh.S. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax. 2006. 63-b.
11. Solveiga Susinskiene. Personal and Place Names in English Phraseology // Acta humanitaria universitatis Saulensis, 2011. – № 8, 320–328-b.
12. Уразметова А.В. Лингвокультурологический аспект изучения топонимов в составе фразеологических единиц (на материале английского и французского языков): Дисс. канд. филол. наук. – Уфа, 2006. 196 с.
13. Vrbinc A., Vrbinc M. Phraseological units with onomastic components: The case of English and Slovene // Revista de Lingüística Teórica y Aplicada. Concepción (Chile), 52 (1), I Sem. 2014, P. 133-153.
14. Хохлова В.А. Фразеологические единицы с топонимическим компонентом в английском и украинском языках: лингвокультурологический аспект: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Донецк, 2017. – 26 с.
15. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Ma'nolar maxzani. – Toshkent: O'zbekiston Milliy entsiklopediyasi, 2001. 448-b.

Dilfuza TURDALIYEVA,
 QDPI doktoranti, PhD,
 dturdaliyeva79@mail.com

MATN TARKIBIDAGI IQTISODIY MAVZUDAGI MAQOLLAR PRAGMATIKASI

Annotatsiya: ushbu maqolada matn tarkibida uchraydigan iqtisodiy mavzudagi ayrim maqollar pragmatikasi xususida soʻz boradi. Turli manbalardan olingan misollar asosida maqollar pragmatikasi ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: *matn, maqol, variant, diskurs, pragmatik maʼno, iqtisodiy maqollar, muallif, sarlavha.*

Аннотация: в данной статье говорится о прагматике некоторых экономических пословиц, встречающихся в тексте. Прагматика пословиц раскрывается на основе примеров из различных источников.

Ключевые слова: текст, пословица, вариант, дискурс, прагматический смысл, хозяйственные пословицы, автор, название.

Annotation: this article talks about the pragmatics of some economic proverbs found in the text. The pragmatics of proverbs is revealed based on examples from various sources.

Key words: *text, proverb, variant, discourse, pragmatic meaning, economic proverbs, author, title.*

Tejamkorlik haqida turli manbalarda *“Toma-toma koʻl boʻlar, Oqa-oqa sel boʻlar”, “Toma-toma koʻl boʻlar, Tommay qolsa, choʻl boʻlar”, “Toma-toma koʻl boʻlar, tiyinlardan soʻm boʻlar”* kabi maqol variantlari uchraydi.

Mazkur maqol *“Kishi tirikchilik uchun zarur boʻlgan narsalar va mablagʻlarni oz-ozdan boʻlsa ham jamgʻara borishi, tejab-tergab sarflashi lozim”* degan maʼnoda aytilgan.

Maqolning variantlari sifatida quyidagilar koʻrsatiladi: *“Toma-toma koʻl boʻlar, birin-birin ming boʻlar”, “Toma-toma koʻl boʻlar, Kema yurar yoʻl boʻlar”, “Toma-toma koʻl boʻlar, Hech tommasa, choʻl boʻlar”, “Koʻp tomchidan koʻl boʻlar”.*

Bu maqolning sinonimlari esa quyidagicha koʻrsatiladi:

1. Botmonning boshi – misqol.
2. Tiyinlardan soʻm boʻlar, misqollardan – botmon.
3. Tanga tiyindan oʻsar, yilqi qulundan oʻsar.
4. Oʻtin degan choʻp boʻlar, teraversang koʻp boʻlar.
5. Choʻpchilasang choʻp boʻlar, arqonga solsang koʻp boʻlar.

Mazkur maqolning eng koʻp qoʻllanadigan varianti uning *“Toma-toma koʻl boʻlar”* degan qismidir. Iqtisodiy diskursda mazkur maqolning pragmatikasi oʻziga xos. Buni quyida matnlar misolida tahlil qilamiz.

Birinchi misol. *Urganch shahrining oʻzida 3 mingga yaqin pedagog xodimlar ishlashini inobatga olsak, bunga Xorazm viloyati tumanlaridagi oʻqituvchilar sonini ham qoʻshadigan boʻlsak, soha xodimlarining maoshiga “quvurini ulab olgan” jamiyatlar yaxshigina mablagʻ toʻplab olishi mumkin – “toma-toma koʻl boʻlur”, degan dono ajdodlarimiz.*

Internet saytlaridagi xabarlardan olingan bu parchada asosiy masala boshqa muammoni koʻtarish, ammo koʻp sonli oʻqituvchilarning muammosi ekanligini inobatga olsak, bu muammo 1-2 kishining emas, balki

koʻpchilikniki ekanligi aytiladi. Soha xodimlarining maoshiga *“quvurini ulab olgan”* jamiyatlar 10 mingga yaqin kishining oyligidan oyligidan olib qolmoqchi.

Shu oʻrinda maqola muallifi yuqorida keltirilgan maqollarning bir varianti – *“Toma-toma koʻl boʻlur”* shaklida ishlatadi. Bu diskursda maqolning Yuqorida keltirilgan izohidagi maʼno emas, balki pragmatik maʼnosi yuzaga chiqadi: *“ehtiyoj uchun lozim boʻlgan narsalarni kam-kam toʻplashdan ham biror narsaga ega boʻlish mumkin”* degan asl maʼno emas, *“birovlarining hisobidan – har yer-har yerdan olingan noqonuniy daromad”* dan yaxshigina foyda koʻradigan firibgarlarning kirdikorlariga urgʻu berish, yaqqol koʻrsatish uchun foydalanilgan.

Ikkinchi misol. *Mehnat bilan topilgan boylik totli va barokatli boʻladi. Buni imtiyozlik kredit yordamida parrandachilik tarmogʻini rivojlantirayotgan Musurmon Yoʻldoshev ham yaxshi biladi. U bedana boqish sirlarini ham oʻzlashtirib, tadbirkorlik faoliyatini boshlaganlardan. Unga oʻzi yashaydigan “Shaldiroq” mahallasining hokim yordamchisi Ahliddin Xolmatovning yordami va tavsiyasi munosib turtki boʻldi. Qarabsizki, Musurmon Yoʻldoshev mahallada parrandachilikni rivojlantirib, oilasi byudjetiga foyda keltirishni boshladi. Buning uchun u koʻp kutmadi... Ayniqsa, bahor va yoz oylari parranda boqish uchun ayni qulay vaqt emasmi, shu fursatdan foydalangan tadbirkor broyler tovuqlarini boqishni boshladi va 45 kun deganda mehnatining foydasini koʻrdi. Parranda – yetti xazinaning biri deyishgani rost ekan. Haqiqatan ham, roʻzgʻorga va hamyonga-da na keltirguvchi tovuq va tuxumlari sizni uyaltirib qoʻymaydi. Yesangiz qorningiz toʻyib, sotsangiz, **toma-toma koʻl boʻladi.***

Bu misolda ham iqtisodiy foyda olish haqida gap borgan. Maqolning oʻz maʼnosi quyidagicha: *“Kishi tirikchilik uchun zarur boʻlgan narsa va mablagʻlarni oz-ozdan boʻlsa ham jamgʻara borishi, tejab-tergab*

sarflashi lozim". Bu kontekstda "jamg'arish, tejab-tergab sarflash ma'nosi" emas, balki "iqtisodiy foyda keltirish" ma'nosi voqelashgan.

Uchinchi misol. *Oddiy xalqning cho'ntagidan chiqayotgan 300 so'm pul arzimasdek, ammo **toma-toma ko'l bo'lar**, deganlaridek juda katta miqdordagi mablag' yelim xalta ishlab chiqaruvchilar va uni pullayotgan do'kondorlarni cho'ntagini qappaytirmoqda xolos, — deydi supermarketdagi bir xaridor. — Har kuni uyga yelim xalta kirib keladi, saqichdan tortib kir sovungacha o'rab beriladi. Men matodan tikilgan xaltadan bitta olib qo'ysam? bir necha oyga yetadi, o'sha ketma-ket oladigan yelim xaltalarimning pulini qoplab ham ketadi.* Mazkur kontekstda 300 so'mlik elimxaltalarning "kichik pulning to'planishidan ko'p daromad to'planadi" degan ma'no kelib chiqadi. Tabiat va shaxs iqtisodiga zarar keltiruvchi "magazin va supermarketlarda hamma narsani yelimxaltaga solib berish" tendensiyasi, ya'ni yelimxaltalar 300 so'm tursa-da, uni ishlab chiqaruvchi va do'konlarga toma-toma ko'l bo'lishi qoralanadi.

To'rtinchi misol. *Shu narsa esingizda bo'lsinki, oz-ozdan ko'p bo'ladi. Ota-bobolarimiz **toma-toma ko'l bo'lur**, deb aytishgan. Qani, toma-toma nima bo'larkan? Buvamning odati shu: nuqul bir nima desa, darrov qaytarib so'raydi. Ko'l bo'larkan, buva. Ha, barakalla, gap degan bundoq bo'пти* (Aziz Nesin. G'aro-yib bolalar, roman). Yuqoridagi misoldagi kontekstda maqolning ma'nosi izohlangan, uning xalq tilida o'z ma'nosida qo'llanishi ko'rsatib berilgan.

Beshinchi misol. B.Hoshimovning iqtisodiy muammolar tahliliga bag'ishlangan maqolasi sarlavhasi shunday nomlanadi: *"Toma-toma ko'l bo'lur" - erksizlikning makroiqtisodiyotga ta'siri haqida*". Shuningdek, maqolaning xulosasi quyidagicha yakunlanadi: *"Axir, **toma-toma ko'l bo'lur**, deb bejizga aytishmagan-ku..."*.

Muallif maqolada majburiy obuna misolida majburiy boj masalasini ko'taradi hamda muammoni "Nima uchun bojlar bilan majburiy obuna bir narsa?" deb ko'ndalang qo'yadi. Maqoladan maqsad *"ikki xil yutqazish bor, bir turdagisi — odamlar 10 million so'mni o'z ixtiyori bilan, o'ziga kerakli narsalarga sarflashining o'rniga boj deb o'sha "mahalliy"*

ishlab chiqaruvchiga to'lashi. Ikkinchi yutqazish esa, mashina sotib ololmagan kishilarning amalga oshmagan savdosi tufayli iqtisodiyot ololmagan foyda hajmidir. Fanda bu tegishli daromad ta'siri (income eect) va almashtiruv ta'siri (substitution eect) deyiladi" degan o'rinda ko'rinadi. Mazkur muammo qanday qilib katta iqtisodiy zarar keltirishini muallif shunday izohlaydi: *"Majburiy obuna deyarli ko'zga ko'rinmas, kichkina zarar bo'lib ko'rinishi mumkin, lekin shunday narsalarning soni ko'p bo'lsa, albatta umumiy shikast katta bo'ladi"*.

Demak, maqola muallifi sarlavha va maqolaning so'nggi satrida keltirilgan maqolni "kichik xarajatlar katta foydalarning kelishiga to'sqinlik qiladi" degan ma'noda qo'llaydi. Bu ma'no maqolning pragmatik ma'nosidir.

Oltinchi misol. *Kakebo tizimi yig'implarni oshirishga yo'naltirilgan va **"toma-toma ko'l bo'lur"** tamoyiliga ko'ra ishlaydi. Pullarni oz-ozdan, lekin muntazam yig'ishga to'g'ri keladi.* Mazkur misolda, maqolning izohli lug'atda ko'rsatilgani kabi, kundalik turmush uchun kerak bo'lgan narsalarni tejab ishlatish, sarflash ma'nosi emas, balki pullarni yig'ishda "oz-ozdan" tamoyiliga amal qilish muammo chiqarmay, masalani yechishga olib keladi degan ma'no anglashiladi. Oz-oz yig'ilgan pul ham, toma-toma ko'l bo'lishi mamnuniyat bilan qabul qilinadi.

Yuqorida keltirilgan oltita misolda ayni bir maqolning turli yoki bir (iqtisodiy diskurs) diskursda olti xil pragmatik ma'noda qo'llanganini ko'rish mumkin. Bu ma'nolarni quyidagicha tartiblaymiz:

- birovlarining hisobidan — har yer-har yerdan olingan noqonuniy daromaddan yaxshigina foyda ko'radigan firibgarlarning kirdikorlariga urg'u berish, yaqqol ko'rsatish;
- iqtisodiy foyda keltirish;
- kichik pulning to'planishidan ko'p daromad to'plash;
- kichik xarajatlarning katta foydalarning kelishiga to'sqinlik qilishi;
- pullarni yig'ishda "oz-ozdan" tamoyiliga amal qilish muammo chiqarmay, masalani yechishga olib kelishi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://ziyouz.uz/hikmatlar/ozbek-xalq-maqollari/tejamkorlik-va-isrofgarchilik-haqida-maqollar/>
2. Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш. Хикматнома. — Тошкент: Энциклопедия, 1990. (528 бет). — Б.390.
3. <https://uzschoolcorpara.uz/uz/Search?c=1&q=toma-toma>
4. <https://kun.uz/uz/news/2018/12/23/toma-toma-kol-bolur-erksizlikning-makroiqtisodiyotga-tasiri-haqida>

Zakirjon ISAKOV,
Qo'qon DPI Boshlang'ich ta'lim nazariyasi
kafedrası dotsenti

GRAFIKA VA FONETIKA MODULINI O'QUVCHILARGA O'RGATISH USULLARI

Annotatsiya: grafika va fonetika modulini o'quvchilarga o'rgatish yo'llari, grafika va fonetika modulini o'qitishda muammoli texnologiyalardan foydalanish usullari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: *Grafika, fonetika, texnologiya, tovush, fonema, savodxonlik, ko'nikma, tafakkur.*

Аннотация: обсуждаются способы преподавания студентам графо-фонетического модуля, методы использования проблемных технологий при преподавании графо-фонетического модуля.

Ключевые слова: *Графика, фонетика, техника, звук, фонема, грамотность, умения, мышление.*

Annotation: ways of teaching the graphics and phonetics module to students, methods of using problematic technologies in teaching the graphics and phonetics module are discussed.

Key words: *Graphics, phonetics, technology, sound, phoneme, literacy, skills, thinking.*

Kirish. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgan kundan boshlab jamiyatni isloh qilish siyosatini kun tartibiga qo'ydi. Barcha sohalaridagi kabi ta'lim sohasini isloh qilish siyosati ham izchillik bilan amalga oshirila boshlandi. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha Yangi tahrirdagi Davlat ta'lim standarti ham mustaqillik davridagi tajribalar natijasi sifatida maydonga keldi. U boshlang'ich ta'lim darsliklari va metodik qo'llanmalarining yangi avlodini yaratishda dasturulamal vazifasini o'tamoqda.

Boshlang'ich ta'lim Davlat ta'lim standartining "Kirish" qismida "Boshlang'ich ta'lim jarayoni bolaning mantiqiy tafakkur qila olish salohiyati, aqliy rivojlanishi, dunyoqarashi, kommunikativ savodxonligi va o'z-o'zini anglash salohiyatini shakllantirishga, jismonan sog'lom bo'lishga, moddiy borliq go'zalliklarini his eta olishga, go'zallik va nafosatdan zavqlana olish, milliy urf-odatlarini o'zida singdirish va ardoqlash, ularga rioya qilishga o'rgatadi", [1] – deb alohida ta'kidlangan.

Asosiy qism. Grafika muayyan tilning fonetik-fonologik, leksik-semantik va morfologik birliklarini yozuvda ifodalash uchun maxsus shakllantirilgan optik-grafik belgilar tizimidir. Bu tizim belgilarining har biri grafik tilshunoslikda grafemalar sanaladi.

Yozuvning tovush tili bilan aloqasi, odatda, ana shu grafemalar vositasida amalga oshiriladi. Shuning uchun ular grafik tizimning eng asosiy strukturaviy-funksional birligi hisoblanadi.

Fonetika (gr. Phone – tovush va tike – ta'limot) tilshunoslik fanining nutq tovushlari sistemasini o'rganadigan bo'limidir. Fonetikaning tekshirish obyektiga tilning tovushlar sistemasi, ularning fiziologik va akustik xususiyatlari, so'z ma'nolari va shakllarini farqlashdagi roli; bo'g'in, bo'g'in tuzilishi, urg'u, intonatsiya kabi hodisalar kiradi.

Fonetika nutqning fonetik bo'linishiga oid masalalar, nutq jarayonida yuz beradigan fonetik hodisalar,

ularning qonuniyatlari, orfografiya, orfoepiya, imlo va talaffuzning muhim masalalari bilan ham bevosita aloqadordir.

Nutq tovushlari insonlar jamiyatining asosiy aloqa vositasi bo'lgan nutqni shakllantiruvchi so'zlarning asosiy elementidir. Binobarin, nutq tovushlari ijtimoiy hodisa bo'lgan nutqning ham, tilning ham asosiy elementidir. Bu holat nutq tovushlarining ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Fonetika nutq tovushlarini uch tomondan: a) fiziologik, b) akustik, v) fonologik xususiyatlari asosida tekshiradi.

Nutq tovushlarining nutq organlarining qaysi yerida, qanday paydo bo'lishi – fiziologik xususiyati; quloqqa eshutilish holatlari – akustik xususiyati; so'z ma'nosini farqlashdagi roli – fonetik holati – fonologik xususiyatlaridir.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqni egallashlarida fonetikadan olgan bilimlarining ahamiyati katta: a) fonetik bilimga asoslangan holda 1 sinf o'quvchilari savod o'rganish davrida o'qishni va yozishni bilib oladilar; b) fonetik bilim so'zni to'g'ri talaffuz qilish (tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, urg'uli bo'g'inni farqlash, orfoepik me'yorga rioya qilish) asosini tashkil etadi; d) fonetik bilim morfologik va so'z yasalishiga oid bilimlar bilan birga o'quvchilarda qator imloviy malakalar (jarangsiz va jarangli undoshlarning yozilishi) shakllantirish uchun zamin bo'ladi; e) fonetik bilim gapni ohangiga ko'ra to'g'ri aytish, logik urg'u va gap qurilishidagi to'xtam larga rioya qilish uchun zarur; d) so'zning tovush tom onini bilish uning ma'nosini tushunish va nutqda ongli qo'llash uchun muhimdir; hozir atlas va atlas so'zlari ma'nosidagi farq faqat urg'u orqali ajratiladi. So'zning tovush tomonini tasavvur qilish so'zlarni talaffuzda farqlash, ayrim so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va qo'llash uchun zarur. [2.41]

Ma'lumki, umumiy o'rta ta'limning asosiy

vazifalaridan biri o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirishdan iborat.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqni egallashlarida fonetikadan olgan bilimlarining ahamiyati katta: a) fonetik bilimga asoslangan holda I sinf o'quvchilari savod o'rganish davrida o'qishni va yozishni bilib oladilar; b) fonetik bilim so'zni to'g'ri talaf-fuz qilish (tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, urg'uli bo'g'inni farqlash, orfoepik me'yorga rioya qilish) asosini tashkil etadi; d) fonetik bilim morfologik va so'z yasashiga oid bilimlar bilan birga o'quvchilarda qator imloviy malakalar (jarangsiz va jarangli undoshlarning yozilishi) shakllantirish uchun zamin bo'ladi; e) fonetik bilim gapni ohangiga ko'ra to'g'ri aytish, logik urg'u va gap qurilishidagi to'xtamlarga rioya qilish uchun zarur; d) so'zning tovush tomonini bilish uning ma'nosini tushunish va nutqda ongli qo'llash uchun muhimdir; hozir va hozir, atlas va atlas so'zlari manosi dagi farq faqat urg'u orqali ajratiladi. So'zning tovush tomonini tasavvur qilish so'zlarni talaffuzda farqlash, ayrim so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va qo'llash uchun zarur.

O'qituvchi boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan barcha fanlarga oid darslarda so'zni aniq va to'g'ri talaffuz qilish ustida doimiy ishlab boradi, shu maqsadda ko'pincha so'zni tovush tom ondan tahlil qilishdan foydalanadi.[3.]

O'qituvchi boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan barcha fanlarga oid darslarda so'zni aniq va to'g'ri talaffuz qilish ustida doimiy ishlab bo-radi, shu maqsadda ko'pincha so'zni tovush tomondan tahlil qilishdan foydalanadi.

Maktab dasturiga muvofiq, boshlang'ich sinf o'quvchilari fonetik-grafik ko'nikmalar tizimini hosil qiladilar: tovushlar va harflar, unli va undosh tovushlar, jufti bor jarangli va jarangsiz undoshlar, jufti yo'q jarangli va jufti yo'q jarangsiz undoshlar; so'zni bo'g'inlarga bo'lish, urg'uli bo'g'inni talaffuzga ko'ra amaliy farqlash ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Fonetika tilshunoslik fanining boshqa bo'limlari – leksikologiya va grammatika bilan zich bog'lanadi. Chunki tilning leksik, grammatik vositalari nutq tovushlari orqali shakllanadi.

Tovush murakkab tushuncha bo'lgani uchun boshlang'ich sinflarda unga ta'rif berilmaydi. Shunga

qaramay, bolalarda tovush haqida to'g'ri ilmiy tasavvur amaliy mashqlar yordamida hosil qilinadi. Bunda yetakchi usul so'zdagi tovushlarning talaffuzi hamda so'zning leksik ma'nosi so'zdagi tovushlarning tarkibiga bog'liqligi ustida kuzatish hisoblanadi. Masalan, aka, uka, opa, ona, ola, kul, gul, qora, qara kabi bir unli yoki bir undosh bilan farqlanadigan so'zlar har xil lug'aviy ma'noni ifodalaydi.[4] Nutq tovushlarining ma'noni farqlash xususiyati so'zlarda namoyon bo'ladi. Nutq tovushlari vositasida shakllangan grammatik ko'rsatkichlar ham shu so'z orqali o'z vazifasini reallashtiradi.

So'zning tovush tarkibi ustida ishlash savod o'rgatish davridanoq boshlanadi. Bolalar bu davrda talaffuz qilingan yoki eshitilgan so'z tovushlardan tuzilishini bilib oladilar. Ular so'zni tovush tomonidan tahlil qilishga o'rganadilar, ya'ni so'zni bo'g'inlarga bo'ladilar, so'zdagi tovushlarni tartibi bilan aytadilar. Bunda tovush tomondan tahlilni harf tomondan tahlil bilan aralashtirmaslikka alohida ahamiyat beriladi. So'zning tovush tarkibini to'g'ri tasavvur etish undagi harflarni tushirib qoldirmay yoki o'rnini almashtirmay yozish malakasini shakllantirish uchun ham, so'zni to'g'ri talaffuz qilish uchun ham katta ahamiyatga ega. [5] Shuning uchun savod o'rgatishdan so'ng ham so'zni tovush tomondan tahlil qilish mashqlari yordamida so'zdagi tovushlar tarkibini aniqlash ko'nikmasini takomillashtirish ustida ishlab borish zarur.

Xulosa. Keyingi yillarda o'zbek tili har jihatdan o'sdi, uning leksik tarkibi, grammatik tuzilishi va fonetik sistemasida turli o'zgarishlar yuz berdi. Fonetik sistemadagi o'zgarishlar til tarixida sodir bo'lgan vokalizm – unlilar sistemasidagi evolutsiya jarayoni bilan bog'liqdir. Boshlang'ich sinf ona tili darslari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, grafika va fonetikani o'rgatish bo'limida ona tili darslarining maqsad va vazifalari haqida ma'lumot berish zaruriy ehtiyoj hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari grafika va fonetikaga oid bilimlarni qanchalik mukammal o'rgansalar kelajakda, eng avvalo, nutqi rivojlanadi, og'zaki va yozma savodxonligi o'sadi va albatta yuqori sinflarda shu olgan bilimlarini oshirishga, mustahkamlashga yanada zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha Uzviylashtirilgan davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. – T.: 2010
2. A. Zunnunov va boshq. Adabiyot o'qitish metodikasi. — T.: O'qituvchi 41, 1992.
3. A. Rafiyev. Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosi va imlosi. —T.: 2003.
4. A. G'ulomov. Ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari. – T.: O'qituvchi", 1992.
5. Abdullayeva K va boshqalar. Savod o'rgatish darslari. T.: «O'qituvchi». 1996 yil.

Gulshoda ERGASHEVA*Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi katta o'qituvchisi*

BOSHLANG'ICH SINF SAVOD O'RGATISH DARSLARI ORQALI O'QUVCHILARDA KREATIV FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya: mazkur maqolada o'qituvchilarining boshlang'ich sinflarda savod o'rgatish darslari orqali o'quvchilarda kreativ fikrlasni shakllantirish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: *savodxonlik, boshlang'ich, o'quvchilar, nutq, mantiqiy fikrlash, o'quvchi, yuksak mahorat, darslik bilan ishlar.*

Аннотация: в данной статье обсуждается формирование креативного мышления у учеников через уроки грамотности, проводимые учителями начальных классов.

Ключевые слова: *грамотность, начальная, учащиеся, речь, логическое мышление, учащийся, высокая квалификация, работает с учебниками.*

Annotation: this article discusses the formation of creative thinking in students through literacy classes taught by teachers in primary grades.

Keywords: *literacy, elementary, students, speech, logical thinking, student, high skill, works with textbooks.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" - deb ta'kidlashi boshlang'ich ta'lim oldiga mamlakatimiz yoshlarini o'z fikrini og'zaki va yozma ravishda erkin va savodli bayon qila oladigan mustaqil fikr sohiblari etib tarbiyalashdek dolzarb vazifalarni qo'yadi [1].

Buyuk ma'rifatparvar Abdulla Avloniy "Har bir millatning dunyoda borligini ko'rsatadurgan oyinai hayoti til va adabiyotdir" - deb aytishlarida katta ma'no bor. Haqiqatan, tilning insonlar o'rtasidagi kommunikativ vazifasi uning jamiyatda muhim ekanini anglatib turadi.

Inson o'z fikrini boshqa kishilarga og'zaki va yozma shaklda yetkazishi mumkin. Nutqning bu shakllari o'zaro bog'liq bo'lib, vazifalariga ko'ra o'xshash va farqli tomonlariga ega. Ularning har ikkisini jamiyat a'zolari o'zlashtirishlari zarurligini hayotning o'zi taqozo etadi. Og'zaki nutq tovush chiqarib aytiladi va eshitilish uchun mo'ljallanadi. U kishilarning nutq jarayoni vaqtidagi aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladi. Yozma nutq esa tosh, yog'och, teri, metall, qog'oz kabilarga ko'rish asosida idrok qilinadigan doimiy belgilar orqali yozib qo'yiladi. Yozuv kishilarning o'zaro fikr almashishi va bilimlarni egallashning qudratli vositasi hisoblanadi. Yozma nutq avlodlarni bir-biriga bog'laydi, uzoq saqlanadi. Yozuv tufayli kishi fikri, insoniyat qo'lga kiritgan bilimlar avloddan-avlodga yetib boradi.

Boshlang'ich sinflar o'quv dasturida ona tili, o'qish bolalarning lug'atini boyitish, bog'lanishli nutqni

o'stirish, adabiy-estetik tafakkurini kamol toptirish, nutq madaniyatini shakllantirish, nutq ta'sirchanligini ta'minlashning muhim omilidir - deyiladi. Bu vazifalar grammatik mavzularni o'rganish, mashq matnlarini kuzatish va tahlil qilish, maxsus lug'aviy-grammatik mashqlar orqali bajariladi.

Ona tili o'qitishning bosh maqsadi ham tilning jamiyatda tutgan o'rni, vazifasi bilan belgilanadi. Til - aloqa vositasi, chunki so'zlovchi fikr - mulohazalarini til orqali bayon qiladi, tinglovchi esa til vositalari orqali ro'yobga chiqqan fikrni anglaydi.

Alifbe fani o'quvchilarni fikr bayon qilish va uni uqib olish faoliyatiga tayyorlaydi. Fikr til vositasida ro'yobga chiqadi, shu sababli har bir kishi tilni va undan foydalanishni bilishi zarur. Tilni bilishning grammatik qonun-qoidalarini, ta'rifini o'zlashtirishgina emas, balki ona tilining boy imkoniyatlaridan amaliy foydalana bilish hamdir, ya'ni fikrni og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, tushunarli va savodli ifodalay bilishdir. Bunga erishish uchun alifbe darslarida lug'at ustida ishlashga alohida e'tibor qaratish lozim.

Lug'at ishida so'zning ma'nosi, talaffuzi va imlosi e'tiborda tutiladi. Bular ustida ishlashdan asosiy maqsad ehtiyoj sezilgan paytda o'quvchilarning ulardan nutqda foydalanishlariga erishish, o'zgalar nutqini anglashlarini ta'minlashdir. Buning uchun o'qituvchi alifbe darslarida qo'llangan har bir so'zning va ta'limiy jarayonlarda: ekskursiya, o'zaro suhbat, turli tadbirlarda ishlatilgan so'zlarning ma'nosiga e'tibor bilan qarashi, ularning qaysilari maxsus ishlashni taqozo etishini belgilab olishi kerak.

Tilning lug'at boyligini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi uchun savod o'rgatish darslarida so'zlar va ularning ma'nolari quyidagicha tanishtiriladi:

1. O'quvchilarni notanish so'z va iboralar bilan

tanishtirish.

O'quvchilar darslikdagi so'z va iboralarga birinchi marta duch kelayotgan bo'lishi mumkin. Bu so'z yangi paydo bo'lgan so'z bo'lmasa ham, o'quvchini ma'nosini bilmaydi, demak, o'quvchi uchun yangi so'z hisoblanadi. Masalan, 1-sinf „Alifbe“ darsligida xabib (do'st), dar-parda (oyna o'rniga shaffof qog'oz yopishtirilgan deraza parda), mag'rur (kekkaygan, mag'rur - kamtar), kamol (har tomonlama yetuk, to'kis, kamol topmoq - xazon bo'lmoq), xaroba (qarovsiz qolgan vayrona), qardosh (do'st, birodar, qarindosh-urug'), safdosh (harbiy xizmatda birga, tashkilotda birga), sarkarda (qo'mondan, lashkarboshi), zeb (bezak, ko'rk, husn), qasr (hashamatli saroy, ko'shk) kabi so'zlarga duch keladilar.

Bunday so'zlarning ma'nosini sinonimlar keltirib kengaytirish yo'li bilan qarama-qarshi ma'noli so'zlar bilan izoh berish yo'li bilan, gap tuzish orqali ma'nosiniyechish, rasmlar orqali tushuncha hosil qilish yo'li bilan tushuntirish mumkin. Bunday ishlash o'quvchilarda so'z ma'nolariga nisbatan sezgirlikni yuzaga keltiradi.

2. O'quvchilarni so'zning yangi ma'nolari bilan tanishtirish. O'quvchilar ko'p ma'noli so'zlarning bir ma'nosini tushunsa, boshqa ma'nosini bilmasliklari mumkin. Bolalar so'zlarning hamma ma'nolarini birdaniga o'zlashtirib ololmaydilar. Ularning ma'nosini o'zlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. 1-sinflarda o'quvchilar ko'p ma'noli so'zning bir-ikki ma'nosi ma'nolarini bilib oladi.

3. O'quvchilar tilida kam qo'llanadigan so'zlar ma'nosi ustida ishlash.

Adabiy tilga oid ba'zi so'zlar o'quvchilar nutqida kam qo'llanadi. Bu so'zning ma'nosini o'quvchi yetarli darajada tushunmaydi. Uning o'rnida oddiy so'zlashuvga doir, eskirgan yoki shevaga oid so'zlarni qo'llaydi. O'qituvchi ularni kitobiy so'zlar bilan almashtirish uchun nutqda qo'llashga majbur etadigan vaziyat yaratishi, ehtiyojni yuzaga keltirishi

zarur. Masalan, jim - tinch - osuda - osoyishta, yurakdan- dildan, soat strelkasi - soat millari, garmdori - qalampir, daqiqa - daqiqa, rayon- tuman kabi.

So'zlarning qo'llanishini faollashtirish uchun yozma ishlar o'tkazilayotganda ham o'quvchilar e'tiborni ayrim so'zlarni boshqasi bilan almashtirishlariga qaratiladi. 1-sinfda rasmlar asosida og'zaki hikoya tuzayotgan o'quvchilarning nutq birliklari bir-biridan farqli bo'lishi, biri ikkinchisining so'zini qaytarmasligi talab qilinadi. Masalan, Shirinsuxan - shirinso'z, nasim - tonggi yel (shamol), tanbehberdi - dashnom berdi, zilol suv - tiniq suv, kichik - mo'jaz, tik - adil, nafis - nozik kabi.

Darsliklarda bola hissiyotiga ta'sir qiluvchi ko'chma ma'nodagi badiiy ifodalar ko'p qo'llangan, ular ustida maqsadga muvofiq ishlash o'quvchi nutqini jozibador qiladi, ularning nutqini adabiy tilga yaqinlashtiradi.

4. Yangi paydo bo'lgan so'z ma'nolari ustida ishlash. Sunday so'zlar darslikda kam qo'llanadi. Sunday so'zlarning bolalar hayoti bilan bog'liq bo'lganlarini ajratib olib „Bilib qo'ygan yaxshi“ birikmasi ostida ishlansa, o'quvchining nutqi zamon bilan baravar rivojlanib boradi.

5. Grammatik atamalar ma'nosi bilan tanishtirish. Avvalo, grammatik atamalarning to'g'ri talaffuzi, imlosi o'rgatiladi. Shundan so'ng misollar asosida uning mazmuni ochiladi, so'ngra o'qitish va mashqlar bajarish orqali o'quvchilarning atama ma'nosini to'laqonli anglashlariga erishiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ fikrlashni shakllantirishda o'qitiladigan fanlarning atamalari ham tushuntirilishi lozim. Atamalarning ma'nosini tushuntirish mazkur so'z anglatgan tushunchani yaxshi fahmlab olishga yordam beradi. Masalan, predmet atamasining ma'nosini tushuntirish bilan o'quvchilar predmet keng ma'noda qo'llanishini, tabiatdagi barcha narsa, hodisa, tushunchalar predmet deyilishini bilib oladilar.

Foydalangan adabiyotlar

1. Nurmanov V., R. Rasulov O'zbek tili jadvallarda. -T.: «O'qituvchi», 1999.
2. Ro'ziboeva O. va boshq. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish. -T.: «O'zbekiston», 2001.
3. Safarova R. va boshq. Savod o'rgatish darslari. -T.: «Tafakkur», 2021.
4. Husanboeva Q. Adabiy ta'limda mustaqil fikrlashga o'rgatish asoslari. -T.: «Sharq», 2017
5. Qosimova K. va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. -T.: «Nosir», 2019
6. Qosimova K. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. -T.: «O'qituvchi», 2018

Shahnoza HOJIEVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
o'qituvchisi

TA'LIMDA INNOVATSIYALARNI QO'LLASH SAMARADORLIGI

Annotatsiya: ushbu maqolada ta'limda innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion faoliyat, ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari, fan-texnika yutuqlari, yangi texnologik jarayon.

Annotation: this article provides information about innovative activity in education, scientific research, creation of developments, experimental work, creation of a new technological process or a new improved product based on the use of scientific and technical achievements.

Keywords: innovative activity, scientific research, creation of developments, experimental work, scientific and technical achievements, new technological process.

Аннотация: в данной статье представлена информация об инновационной деятельности в образовании, научных исследованиях, создании разработок, экспериментальных работах, создании нового технологического процесса или нового улучшенного продукта на основе использования научно-технических достижений.

Ключевые слова: инновационная деятельность, научные исследования, создание разработок, экспериментальная работа, научно-технические достижения, новый технологический процесс.

Kirish qismi. Mamlakatimizning so'nggi yillar davomida bosib o'tgan yo'li xalqimizning buyuk bunyodkorlik ishlariga qodir ekanligini isbotlamoqda. Darhaqiqat, komil ishonch bilan aytish mumkinki, bugungi kunda ta'lim tizimining isloh qilinishi, sohaga innovatsion texnologiyalarni joriy etishni taqozo etmoqda. Bu masalaning qanchalik dolzarb ekanligini Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning quyidagi fikrlari ham tasdiqlamoqda: "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz".

Ta'lim tizimida yoshlarga zamonaviy bilim berishda innovatsion texnologiyalarning o'rni beqiyos. Dars jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llashda hamda zamonaviy uslublar ta'limning sifat vasamaradorligini oshiradi, raqobatdardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Har bir dars, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor. O'qituvchi va talabaniing maqsadi ijobiy natijaga erishish ekan, darsda qanday texnologiyadan foydalanish ular ixtiyorida. O'qituvchining mahoratiga qarab, kompyuter bilan ishlash, film, tarqatma material, plakat, axborot texnologiyasi, turli adabiyotlar, puxta loyihalangan interfaol usullar qo'llash mumkin.

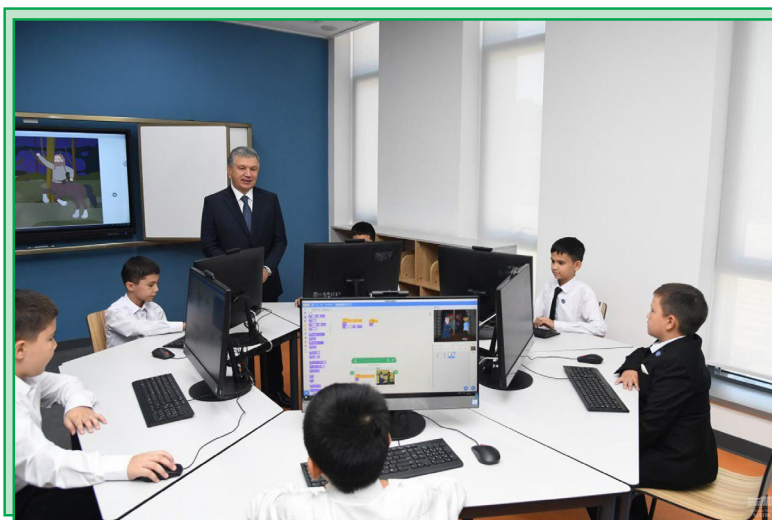
Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalarni qo'llashda sarflangan mablag' va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olish maqsadi ko'zlanadi. Innovatsiyalarning asosiy ko'rinishlari

quyidagilar sanaladi: - yangi g'oyalar; - tizim yoki faoliyat yo'nalishini o'zgartirishga qaratilgan aniq maqsadlar; - noan'anaviy yondashuvlar; - odatiy bo'lmagan tashabbuslar; - ilg'or ish uslublari.

Asosiy qism. Ta'lim innovatsiyalari – ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar. Ta'lim innovatsiyalari bir necha turga ajratiladi. Ular:

1. Faoliyat yo'nalishiga ko'ra: pedagogik jarayonda yoki ta'lim tizimini boshqarishda qo'llaniladigan innovatsiyalar.

2. Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra: radikal, modifikatsiyalangan hamda kombinatsiyalangan innovatsiyalar.

3. O'zgarishlarning ko'lamiga ko'ra: tarmoq (lokal), modul va tizim innovatsiyalari.

4. Kelib chiqish manbaiga ko'ra: jamoa tomonidan bevosita yaratilgan yoki o'zlashtirilgan innovatsiyalar.

Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur. Ta'lim innovatsionlari quyidagi o'zgarishlarga olib keladi: - pedagogik tizimning tamomila o'zgarishi; - o'quv jarayonining o'zgarishi; - pedagogik nazariyaning o'zgarishi; - o'qituvchi faoliyatining o'zgarishi; - talaba faoliyatining yangilanishi; - pedagogik texnologiyaning o'zgarishi; - ta'lim mazmunining yangilanishi; - o'qitish shakl, metod va vositalarining o'zgarishi; - ta'lim tizimi boshqaruvning o'zgarishi; - ta'lim maqsadi va natijalarning o'zgarishi.

Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablarning an'anaviy me'yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g'oyalarning mavjud g'oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmual muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat. Innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi texnologik jarayon yoki yangi takomillashtirilgan mahsulot yaratishdan iborat.

Bugungi kunda pedagoglarning innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalariga ega bo'lishlari muhim ahamiyatga ega. Pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarini o'zlashtira olishlarida ularning innovatsion yondashuvga ega bo'lishlari talab etiladi. O'z mohiyatiga ko'ra pedagoglar tomonidan innovatsion faoliyat ko'nikma, malakalarining o'zlashtirilishi ularda innovatsion yondashuvni qaror topishi asosida kechadi. Pedagoglarda innovatsion yondashuvning qaror topishi ham murakab jarayon bo'lib, u bir necha bosqichda amalga oshadi. Ya'ni:

1-bosqich: tayyor metodik tavsiyanoma (mavjud innovatsiya)lardan foydalaniladi.

2-bosqich: mavjud tizimga yangi g'oyalarni,

metodlarni kiritadi.

3-bosqi: yangi g'oyani amalga oshirish mazmuni, shakl va metodlarini tizimlashtiradi.

4-bosqich: pedagog o'qitish va tarbiyalashga oid o'z konsepsiyasi yoki metodikasini yaratadi.

Bugungi kunda o'qitish jarayonini boshqarishga yangicha yondashuvlar tashkiliy innovatsiyalarni o'zlashtirish va ularni qo'llashda yaqqol ko'zga tashlanadi: – o'qituvchilar mehnatini taqsimlash (kurs mazmuni ishlab chiquvchilarni, o'qitish metodikasi bo'yicha mutaxassislarni, ta'lim jarayonining borishini nazorat qiluvchi mutaxassislarni mehnati va vazifasiga ko'ra ajratish); – o'qituvchilarni, axborot texnologiyalari bo'yicha mutaxassislarni va o'quv jarayonini tashkil etuvchilarni guruhlariga ajratish, masofadan o'qitish kurslarini ishlab chiqish hamda taqdim etish ishlarini amalga oshiruvchilar guruhini tashkil etish.

Xulosa qismi. Yuqorida aytilganlardan ko'rinadiki, ta'lim jarayonida innovatsiyalardan foydalanish natijasida zamonaviy axborot va telekommunikatsion texnologiyalarni qo'llash natijasida o'qituvchi faoliyatida, o'qituvchining o'rne va ro'lda, asosiy vazifalarida muhim o'zgarishlar yuz beradi. Bu o'zgarishlar hozirgi zamon ta'limiga xos xususiyatdir. Zamonaviy axborot texnologiyalari asosida ta'limning rivojlanishi, ta'lim texnologiyalarining amalga keng qo'llanilishi o'qituvchilar ishining kamayishiga olib kelmaydi, aksincha, ularning mas'uliyatini yanada oshiradi. Ta'lim innovatsiyalarini joriy etish natijasida yangidan-yangi interfaol metodlar, texnologiyalar, yangi ta'lim muhiti shakllanadi, tashkiliy tuzilmalar rivojlanadi. Ular o'qituvchi faoliyati xarakteriga va shu bilan butun pedagogik tizim rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Keng ko'lamli islohotlarning muhim bo'g'ini – innovatsiyalar bugun har bir sohada bo'lgani kabi ta'lim tizimida ham o'zining afzalliklarini namoyish etmoqda. Innovatsiyalar dolzarb, muhim ahamiyatga ega bo'lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlardir.

Foydalangan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalqfarovonligining garovi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2017. 4-bet.

2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Zebuniso-Konigil. /4-tom. Bosh tahrir hay'ati a'zolari: M.Aminov va b. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. 169-bet.

3. Хожиева, Шахноза Абдукаим кизи ЗАМОНАВИЙ КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИК ТЕНДЕНЦИЯЛАРИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ (ОЛИЙ ТАЪЛИМ МИСОЛИДА) // ORIENSS. 2023. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zamonaviy-kasbiy-tayyorgarlik-tendentsiyalarini-ta-lil-ilish-oliy-talim-misolida> (дата обращения: 14.04.2024).

4. ABDULLAYEVA SOKHIBAKHON YAKUBOVNA. (2021). FORMATION OF LOCAL BUDGET REVENUES IN THE MODERNIZATION OF THE ECONOMY. JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 6(10), 189–191. Retrieved from <https://repo.journalnx.com/index.php/nx/article/view/251>

5. Sokhibakhon Yakubovna Abdullayeva. (2021). THE EFFECTIVE USE OF VIDEO TASKS IN THE GERMAN LANGUAGE LESSONS. Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 2(08), 1–5. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/QG2X7>.

6. Abdullayeva, S. Y. . (2022). Theoretical Model of Development of Creative Skills of Higher Education Students. Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences, 1(3), 100–104. Retrieved from <https://innosci.org/IJNRAS/article/view/180>

Madina KURBONOVA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
2-bosqich magistranti

BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI VA INGLIZ TILI DARSLARINI INTEGRATSIYALASHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya: o'quvchilarni ona tili va ingliz tili bilan integratsiyalashgan darslarda faol qatnashishini ta'minalash maqsadida biz zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanamiz. Chunki bu o'quvchilarga kichik guruh va jamoada ishlash, o'rganilayotgan mavzu, muammolar bo'yicha shaxsiy qarashlarini dadil, erkin ifodalash, o'z fikrlarini himoya qilish, dalillar bilan asoslash, tengdoshlarini tinglay olish, g'oyalarni yanada boyitish, xotirasini kengaytirish lug'at boyligini oshirish va tillarga qiziqish uyg'ata olish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: ona tili, pedagogika, texnologiya, integratsiya, ingliz tili,penalty,musiqali shlyapa,dodekaedr, metod.

Annotation: we use modern pedagogical technologies to ensure students' active participation in classes integrated with their native language and English. Because this allows students to work in small groups and teams, boldly and freely express their personal views on the studied topic and problems. Being able to defend one's thoughts, to justify them, to listen to one's peers, to enrich ideas further, to get one's memory, is to be able to arouse the wealth of vocabulary and interest in languages.

Key words: mother tongue, pedagogy, technology, integration, English, penalty, musical hat, dodecahedron, method.

Аннотация: мы используем современные педагогические технологии, чтобы обеспечить активное участие студентов в занятиях, интегрированных с родным и английским языком. Потому что это позволяет студентам работать в небольших группах и командах, смело и свободно выражать свой личный взгляд на изучаемую тему и проблемы. Это позволяет отстаивать свое мнение, аргументировать свое мнение, слушать сверстников, обогащать идеи, расширять память, увеличивать словарный запас и вызывать интерес к языкам.

Ключевые слова: родной язык, педагогика, технология, интеграция, английский язык, штраф, музыкальная шляпа, додекаэдр, метод.

Pedagogik texnologiya fan sifatida ham, shuningdek, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan prinsiplar, yo'l va usullar sifatida ham shakllanib kelmoqda.

kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun tanlangan texnologiyalariga bog'liq, ya'ni o'qitish

Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim-tarbiya jarayonining mavjud qonuniyatlariga, mamlakatimiz rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlarga, tarixiy taraqqiyot tajribalariga asoslanadi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgartirishlar kiritishlar bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Shunday qilib, interaktiv ta'lim asosini interaktiv metodlar tashkil etishi ma'lum bo'ldi. "Ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasida hamkorlikni qaror toptirish, faollikni oshirish ta'lim oluvchilar tomonidan bilimlarni samarali o'zlashtirish, ularda shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar interfaol metodlar sanaladi".[2]

Pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi - bu o'qituvchi va o'quvchining belgilangan maqsaddan

jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llanadigan har bir ta'lim texnologiyasi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida hamkorlik faoliyatini

tashkil eta olsa, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o'zlariga, guruhga, guruh esa ularga baho bera olsa, o'qituvchi esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat sharoit yarata olsagina, ana shu o'qitish jarayonining asosi hisoblanadi

Shuningdek, biz o'rganayotgan ona tili va ingliz tili darslarini integratsiyalash jarayoni ham pedagogik texnologiyaning bir turi bo'lib, unda interaktiv o'yinlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. O'ylaymizki, o'z oldimizga qo'ygan maqsadni aniq ma'lumotlarga tayangan holda yoritib bera olamiz va tashabbuskorlikka tayanamiz.[1]

Ona tili va ingliz tili darslarini integratsiyalash ham o'z navbatida innovatsion pedtexnologiyaning bir turi hisoblanadi. Ona tili va ingliz tili darslarini integratsiya qilishda quyidagi metodlarning foydalanish jarayoni bilan tanishamiz.

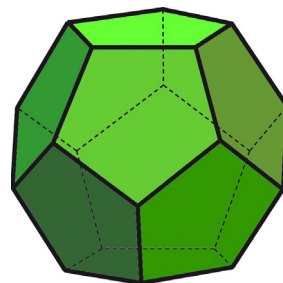
“Penalty metodi” bu ingliz tilidan tarjima qilinganda jarima degan ma'noni anglatadi. Bu metod jarimalar bilan juda qiziqarli bo'ladi. Bizga bu metodda koptok kerak bo'ladi. O'quvchilarni ikki guruhga bo'lib olamiz. Bilamizki futbolda 11 tadan a'zo bo'ladi. Demak guruhimiz 11 a'zodan tashkil topishi kerak; Darvozabon 1 tadan (ikkala guruhning eng kuchli a'zosini darvozabon etib tayinlaymiz); Himoyachilar (har bir jamoadan 4 nafardan o'quvchi); Yarim himoyachi (har bir jamoadan 4 nafardan o'quvchi); Hujumchilar (har bir jamoadan 2 nafardan o'quvchi). Qura tashlash orqali qaysi jamoa birinchi savolga javob berishini aniqlab olamiz. Aniqlashtirib olanimizdan so'ng javob beradigan guruh darvozaboni doskaga chiqadi. Raqib jamoa oldindan qog'oz parchaga yozilgan ot so'z turkumiga oid savolni skoch yordamida to'pga yopishtirib darvozabonga otadi. Darvozabon savolga inglizcha javob bera olsa (olma-apple v.k) maksimal - 8BALLni qo'lga kiritadi.

Agar darvozabon javobni bilmasa to'p himoyachilarga o'tadi va himoyachilardan birortasi savolga javob bera olsa 6 BALL ni qo'lga kiritadi (-2 jarima bo'ladi darvozabon javob bera olmagani uchun) Agar himoyachilar ham savolga javob bera olmasa to'p yarim himoyachilarga o'tadi va ular savolga javob bera

olsa 4 BALLni qo'lga kiritadi (-2 jarima himoyachilar javob bera olmagani uchun) Agarda yarim himoyachilar ham savolga javob bera olmasa to'p endi hujumchilarga o'tadi va ular savolga javob bera olsa 2 BALLni qo'lga kiritadi (-2 jarima yarim himoyachilar savolga javob bera olmagani uchun). Agar hujumchilar ham javob bera olmasa jamoa ballsiz qoladi va navbat endi raqib jamoaga keladi.

O'yin shu tariqa navbatma navbat javob berish orqali davom etadi. Har bir jamoa 5 tadan savolga javob beradi.

“Dodekaedr metodi” Dodekaedr (yun. dodeka — o'n ikki va hedra — tomon) — o'n ikki yoqli geometrik shakl. Muntazam ko'p yoqlilarning besh turidan biri. Muntazam D.ning 12 yog'i, 20 uchi va 30 qirrasi bo'ladi. EtgiapH — muntazam besh burchaklar. Har bir yog'iga sifat so'z turkumiga oid so'zlar qo'yiladi. O'quvchilardan ikki kishi doskaga chiqib har bir yog'dagi so'zni aytadi ikkinchi o'quvchi inglizchasini aytadi.

“Musiqali Shlyapa metodi”. Darsning Refleksiya va Asosiy bosqichlarida qo'llaymiz. O'quvchilar stulchada aylana shaklida o'tirishadi. O'qituvchi tomonidan musiqa yordamida inglizcha so'z qo'yiladi. (ora orada musiqani to'xtatish kerak)

O'quvchilar ketma-ket boshlariga shlyapani kiyishlari kerak va musiqa to'xtatganda shlyapa kimni boshida qolgan bo'lsa o'sha o'quvchi o'rnidan turib javob beradi.

Shunday qilib, yuqoridagi metodlar orqali o'qituvchi o'quvchilarni darsga nafaqat darsga balki tilga ham qizig'ishini oshiradi. Yosh avlod boshlang'ich sinfdayoq lug'at boyligi oshib boradi va kelajakda ingliz tilini mukammal o'rganayotganda bu bilimlar asqotadi. Bu metodlar ona tilini mukammal bilishga yordam beradi. Hamma o'quvchi eng orqada o'tirgan o'quvchi ham darsga diqqat etibor qaratadi.

Foydalangan adabiyotlar

1. G'afforova. T. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Taffakur. 2011. 9-bet.
2. Inoyatov. I. U. va boshqalar. Pedagogika — Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2012-yil. 140-bet
3. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 1996.
4. Jiyanova A. Kichkintoylar uchun ingiliz tili: maktabgacha yoshdagi vaboshlang'ich sinf o'quvchilari uchun qo'llanma. — Toshkent: Yurist-media markazi, - 2011-yil.

Nilufarxon MAHMUDOVA,
 dotsent, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd)
 Andijon davlat chet tillari instituti
Mahmudova1076@gmail.com

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA LISONIY GRADASIYANING NOVERBAL MULOQOTDA QO'LLANILISHI

Annotatsiya: paralingvistikaning o'rganish obyekti masalasida mutaxassislar o'rtasida turli xil qarashlar mavjud. Paralingvistik vositalar subyektning verbal (so'zli) kommunikatsiyasining chala tomonlarini to'ldiradigan kommunikativ podsystemadir. Nutqni kuzatib boradigan har qanday so'zsiz kommunikatsiya vositalarini paralingvistika obyekti hisoblaydilar.

Kalit so'zlar: gradasiya, noverbal muloqot, paralingvistik vositalar, sub'yekt, so'zsiz kommunikatsiya vositalari...

Annotation: there are different views among experts on the issue of the object of study of paralinguistics. Paralinguistic tools are a communicative subsystem that fills in the incomplete aspects of the subject's verbal communication. Any means of non-verbal communication that follows speech is considered an object of paralinguistics.

Key words: gradation, non-verbal communication, paralinguistic tools, subject, non-verbal communication tools...

Аннотация: среди специалистов существуют разные точки зрения по вопросу объекта изучения паралингвистики. Паралингвистические средства представляют собой коммуникативную подсистему, восполняющую незавершенные стороны речевого общения субъекта. Любое средство невербального общения, следующее за речью, считается объектом паралингвистики.

Ключевые слова: градация, невербальное общение, паралингвистические средства, предмет, средства невербального общения...

Ingliz va o'zbek tillarida gradasiyaning noverbal muloqotda qo'llanilishi haqida ozroq ma'lumotlar berib o'tsak: O'zbek tilshunos olimi A.Nurmonovning "Tanlangan asarlar" kitobida paralingvistik vositalar haqida berilgan ta'rifga e'tiborimizni qaratsak: olimning aytishicha: paralingvistikaning o'rganish obyekti masalasida mutaxassislar o'rtasida turli xil qarashlar mavjud[2.3]. Ularning bir guruhi barcha kommunikatsiyaning noverbal vositalarini paralingvistika doirasiga kiritadilar. G.V.Kolshanskiy fikricha[2.167], paralingvistik vositalar subyektning verbal (so'zli) kommunikatsiyasining chala tomonlarini to'ldiradigan kommunikativ podsystemadir, deb ataydi. Ikkinchi guruhdagilar esa faqat nutqni kuzatib boradigan har qanday so'zsiz kommunikatsiya vositalarini paralingvistika obyekti hisoblaydilar. Quyidagi hodisalar nutqni kuzatib boradigan vositalar deb qaraladi: **xarakterizatorlar** (*kulgi, yig'i, esnash, laugh, cry, yawn* larning turlariga ko'ra xalqaro farqlari), **kvalifikatorlar** (*talaffuz tezligining* turlari, asosiy **tonning balandligi** va boshqalar), **ayiruvchilar** (*hm, uf-uf* kabi til 160 hodisasi bo'lmagan tovushlarning kombinatsiyalari) hamda **imo-ishoralar, mimikalar** va yozuvdagi turli yordamchi **grafik ishoralar** kiritiladi. Yana bir guruh tadqiqotchilar informatsiyada qatnashadigan barcha yordamchi vositalarni verbal bo'lmagan vositalar doirasiga kiritib, ularni uch guruhga ajratadi:

1) tabiiy nutqni kuzatib boruvchi noverbal vositalar;
2) nutq ifodasi o'rnida qo'llaniladigan noverbal vositalar;

3) verbal vositalar bilan birga ishlatilib aralash holatni hosil qiladigan noverbal vositalar. Birinchi tur vositalari paralingvistik holat, ikkinchisi til belgilari substitutsiyasi, uchinchisi esa til va til bo'lmagan vositalar interferensiyasi deb izohlanadi. Ko'rinib turibdiki, mazkur guruhdagi olimlar faqat nutqni kuzatib boradigan noverbal vositalarnigina paralingvistika tarkibiga kiritadilar. Ularning fikricha, noverbal vositalar (imo-ishoralar ham) uch xil kommunikativ funksiyani bajaradi. Shulardan faqat birinchisigina paralingvistika doirasiga kiritiladi. Biz paralingvistika doirasiga kommunikatsiyada ishtirok etadigan barcha supersegment vositalar va imo-ishora hamda mimikalarni kiritish tarafdorimiz! -deb izohlar qoldirgan tilshunos olim[2.169]

Demak, so'zlar obyektiv borliqdagi narsa, hodisa va harakatlarni bevosita emas, balki ong orqali aks ettiradi. Shuningdek, imo-ishoralar ham ongda ma'lum ma'noga xoslanadi. Ya'ni obyektiv borliqdagi narsa va hodisa (harakat, holat ham) ongda aks etadi va u imo-ishora orqali bayon qilinadi. Demak, bu jihatdan, so'z ham, imo-ishora ham bir xil vazifa bajaradi, har ikkisi ham belgidir.

Shartli xarakterga ega imo-ishoralar belgi vazifasini bajaradi. Faqat belgi vazifasini bajaradigan imo-

ishoralargina paralingvistik birliklar hisoblanadi. Imo-
ishoralar ham ba'zan ko'p ma'noli bo'lishi mumkin.
Uning qaysi ma'noda ishlatilayotgani nutq vaziyati
orqali bilinadi. Masalan, ko'z qisish harakati quyidagi
ma'nolarni ifodalaydi:

1. O'zbek tilida: Qumriniso Sobiraxonga ko'z qisib:
– O'yin-kulgimizning boshi Bahrixonning to'yi bo'ladi, –
dedi. (A.Qahhor) – Qizini shunday odamlarga bergan
qaynonalar yog' yeb, sharbat ichsalar kerak, – dedi
mulla Sulaymon Aniqulga ko'z qisib[2.170]. (Sh.
Rashidov)

Ingliz tilida: He winked and said that he understood.
She winked at me as she asked what I was doing
tonight. She winked an eye at me. The puppy was
winking in the bright sun[3.6].

2. O'zbek tilida: Men kulib yuborgan edim, sherigim
turtib, ko'z qisdi. (A.Qahhor)[2.171]

Ingliz tilida: She winked at me as she asked what
I was doing tonight[3.10].

3. O'zbek tilida: Ular anchadan beri bir-biri
bilan ko'z qisishib yurar ekan[2.172]. («O'zbek xalq
ertaklari»)

Ingliz tilida: One student offered up this as her
main takeaway: "At least now I know that a wink isn't
just a wink." What it is, though, is anyone's guess[4.15].

4. O'zbek tilida: Qalandarov juda xijolatli bir
marosimni o'tkazayotganday qipqizarib, iljayib, ko'zi
ko'ziga tushgan odamga «mayli, qo'ya ber, ahamiyati
yo'q» degan ma'noda ko'z qisib tikka turar edi.
(A.Qahhor)

Ingliz tilida: A typical use of the wink is to quietly
send a message that third parties are not aware
of[4.15].

Ko'z qisish birinchi misolda «hazil», ikkinchi
misolda «kulma» ma'nolarida, uchinchisida
«kelishish», to'rtinchisida esa «ahamiyati yo'q»
ma'nolarida ishlatilmoqda. Yoki bosh chayqash
harakati quyidagi ma'nolarni ifodalaydi: Hayron qolish.

Masalan: O'zbek tilida: Saida bu odamdan har
nima kutish mumkin deganday bosh chayqadi[2.172].

(A.Qahhor)

Ingliz tilida: He winked and said that he understood.
She winked at me as she asked what I was doing
tonight. She winked an eye at me. The puppy was
winking in the bright sun[3.23].

1. Qoyil qolish. Masalan:

O'zbek tilida: Saida uning maqtoqlariga juda
ahamiyat berib, «Umidaga qoyil» degan ma'noda
bosh chayqab quloq berar ekan: «Qani endi mana
shunaqa uquvli, epchil, g'ayratli odamlar byuroda
ko'proq bo'lsa!» dedi[2.172]. (A.Qahhor)

Ingliz tilida: They had/felt great admiration for her
courage[3.16].

3. Rohatlanish. Masalan: Kamolxonov nonni bir
iloy qilib yedi va **mazza qilganiga ishora qilib bosh
chayqadi.** (A.Qahhor)

Kamolxanov took a bite of the bread and shook
his head, indicating that he enjoyed it. - How?-said
Sulaymanov, hanging up the phone, - have you ever
eaten ...[5.123]

4. Afsuslanish. Masalan:

O'zbek tilida: Usta Hazratqul achchiq ma'nosida
boshini chayqadi[2.172]. (Sh.Rashidov)

Ingliz tilida: He gave a bitter laugh and shook his
head in disbelief."[5.63].

Yuqorida aytilganlardan ma'lumki, boshqa bir
tilni o'rganayotganda faqat uning lug'at boyligi va
grammatik qurilishinigina emas, balki paralingvistik
vositalarini ham o'rganish mazkur til vakillari bilan
gaplashganda uni yotlik belgisidan saqlaydi. Ingliz
tilida ham bu kabi gradasiya hodisasini anglatuvchi
paralingvistik vositalar mavjud bo'lib, ularga doir
frazologik birliklarni taqdim etamiz: **nod one's head,**
shake one's head, keep one's head low with shy.
Hannah smiled and nodded[1.191]; Old Tante tried
to remember, then shook her head and turned to
Hannah[1.285]; Do you love her she watched his face
closely. He thought for a while, then shook his head.
"No", "Did you?"[1.206]; His head tilted proudly[1.198].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abrahams. The path of thunder. London. P-291
2. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. I-jild. –T., 2012. 172-b.
3. Kuronov D., Mamajonov Z., Sheralieva A. Adabiyotshunoslik termindari lug'ati. –T.: Fan, 2010. 39-b.
4. O. Bozorov. O'zbek tilida darajalanish. fil. f. dok. diss. avtoref. –Toshkent, 1997. 16-b.
5. Sultonov D. She'r va tarjima. – Samarqand, 2009. 25-b
6. Hudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. –T.; O'qituvchi, 1995. 180-b
7. T.G. Xazagerov, L.S. Shirina. Obщaya ritorika: Kurs lektsiy i Slovarь ritoricheskix priemov. Rostov n/D, 1999. S. 137.
8. Shuhrat Sirojiddinov, Gulnoza Odilova. Badiiy tarjima asoslari. 2011
9. Theodore Dreiser. An American Tragedy. Crowell, 1974
10. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/wink>
11. <https://www.thecut.com/2016/09/what-does-that-wink-mean-no-one-really-knows.html>
12. <http://www.wsrjournal.com>
13. <https://ludwig.guru.bitter+laugh>

Dilfuza SHOMALIKOVA,
N. T. Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITI
mustaqil tadqiqotchisi

BOSHLANG'ICH MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA ODOB-AXLOQ KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA KOGNITIV KOMPONENTLARNING O'RNI

Annotatsiya: maqolada odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirishning tarkibiy qismlari kognitiv, motivatsion va hissiy jihatlari aytib o'tilgan. Shuningdek, psixologlarning boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlashida obrazli va mantiqiyning ancha barqaror assimetrik uyg'unligi haqidagi xulosalari va obrazli komponent va hissiy komponentning bilish jarayoniga ta'sirining ulushi ustunlik qilinishi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirish, kognitiv, motivatsion, konsepsiya, rivojlanish, umumlashtirish, hissiy komponent.

Аннотация: в статье описаны когнитивные, мотивационные и эмоциональные аспекты развития моральных навыков. Также доминируют выводы психологов о более устойчивом асимметричном сочетании образного и логического в мышлении младших школьников и доле влияния образного компонента и эмоционального компонента на познавательный процесс.

Ключевые слова: развитие моральных навыков, познавательной, мотивационной, понятийной, развития, обобщения, эмоциональной составляющей.

Annotation: the article describes the cognitive, motivational and emotional aspects of the development of moral skills. Also, the conclusions of psychologists about a more stable asymmetric combination of figurative and logical in the thinking of elementary school students and the dominance of the influence of the figurative component and the emotional component on the cognitive process are discussed.

Key words: development of moral skills, cognitive, motivational, concept, development, generalization, emotional component.

Motivatsion qism nafaqat faoliyatning muhim omili, balki ko'plab tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, shaxsiyatning asosidir. Shu bilan birga, o'z-o'zini ifoda etish va o'z axloqiy salohiyatini anglash zarurati muhim bo'ladi.

Zamonaviy rivojlanish sharoitida odob va axloqiy tarbiya muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu, birinchi navbatda, jamiyatning chuqur o'zgarishlari bilan bog'liq bo'lib, bu asta-sekin ilmiy, pedagogik hamjamiyat va tegishli davlat xizmatlarining ta'lim mazmunini emas, balki yosh avlodni odob va axloqiy tarbiyalashning mavjud vositalari va usullarini tubdan qayta ko'rib chiqish zarurligini anglashiga olib keldi.

Zamonaviy sivilizatsiya jarayonlarining inqirozi xalqning urf-odatlarini va madaniyatiga nisbatan o'ziga xos qiymat vakuumini, ijtimoiy befarqlikni, nigilizmni keltirib chiqaradi, buning natijasida asrlar davomida shakllangan ideallar, odob va axloqiy tushunchalar, axloqiy qadriyatlar, xulq-atvor stereotiplari ta'sirini kamaytirish tendensiyasi mavjud. Ushbu inqirozlar sharoitida jamiyat maktab o'quvchilarini tarbiyalash uchun odob va axloqiy ko'rsatmalarni aniqlashtirish uchun yana bir bor an'anaviy pedagogik madaniyat qadriyatlariga murojaat qiladi.

Maktab ta'limi jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirish va rivojlantirishga alohida o'rin ajratiladi. L.S. Saxarov va L.S. Vigotskiy birinchi bo'lib ko'nikmalarni shakllantirish jarayonini o'rganishdi.

Ular "ikki tomonlama stimulyatsiya" texnikasidan foydalanganlar va ko'nikmalar shakllanishining uchta asosiy bosqichini eksperimental ravishda aniqlashgan:

1. Bir so'z bilan nomlangan xotik, shakllanmagan obyektlar to'plamining paydo bo'lishi, ularning sinkretik birikmasi.

2. Ko'nikmalarni shakllantirish — bir qancha obyektiv belgilar orqali guruhlariga bo'linadi. Bunday klasterlar to'rt turga ega: har qanday tashqi kuzatilgan ulanish obyektlarni umumiy sinfga berish uchun ajralmas asos sifatida qabul qilish; obyektlarni o'zaro birlashtirish va qo'shish ma'lum bir funksional xususiyat orqali sodir bo'lishi; ba'zi obyektlar mos keladigan tarzda bir xususiyatdan boshqasiga murakkab o'tish va boshqalar — butunlay boshqa xususiyatlar, ularning barchasi bir guruhga tegishli bo'lsa; tuzilishi shunday ko'rinadi: ichki — murakkab, tashqi — ko'nikma.

3. Haqiqiy ko'nikmalarni shakllantirish. Bu yerda bola elementlarni ajratib, mavhum qila oladi, so'ngra ular qaysi obyektlarga tegishli bo'lishidan qat'i nazar, ularni yaxlit tushunchaga birlashtira oladi deb taxmin qilinadi.

L.S. Vigotskiy turli yosh davrlarida odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirishning genetik yo'nalishini o'rganib chiqdi, bolada, o'spirinda va kattalarda o'xshash sharoitlarda sodir bo'lgan jarayonni taqqosladi va baholadi. Odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonini tavsiflab, u konsepsiya oddiy yodlash orqali o'zlashtirib bo'lmaydigan murakkab fikrlash harakati

ekanligini aytdi. Bolaning fikri ichki rivojlanishida shu darajada o'sishi kerakki, konsepsiyaning o'zi ongda paydo bo'ladi. Olim har bir yoshdagi so'zning har qanday ma'nosi uning keyingi rivojlanishi bilan umumlashtirish shakliga ega deb taxmin qiladi.

Agar boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlash jarayonida ushbu muammoni hal qilish imkoniyatlariga murojaat qilsak, A.V. Yastrebovaning bayonotini ta'kidlash kerak. Uning ta'kidlashicha, o'rganish jarayonida bola yangi ko'nikmalar majmuasini nafaqat o'zining amaliy tajribasi, balki o'quv fanlarida taqdim etilgan ijtimoiy-tarixiy tajriba orqali ham o'rganadi. Ushbu ko'nikmalarni shakllantirish faol faoliyat bo'lib, uning mazmuni muammoni shakllantirish va hal qilish, gipotezani tasdiqlash va tekshirish, ma'nolarni izlash va tekshirishni o'z ichiga oladi.

Hozirgi vaqtda psixologik-pedagogik tadqiqotlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida ko'nikmalarni shakllantirish muammosi bo'yicha turli fikrlarni ta'kidlaydi.

Yosh xususiyatlarini o'rganish bilan shug'ullanadigan psixologlar bola dastlab majoziy ko'nikmalarni shakllantiradi degan xulosaga kelishadi. Bilishning dastlabki bosqichi — bu sezgilar, ikkinchisi — mavhum fikrlash bo'lib, bu faqat inson uchun xosdir. Fikrlash birinchi bosqichda shakllanadi, lekin inson mehnati jarayonida rivojlangan ko'nikmalar mazmuni bilan allaqachon ishlaydi.

Konsepsiyani shakllantirish muammosi bo'yicha nazariyani tahlil qilish bizni tadqiqotchilar tomonidan taklif qilingan konsepsiyani shakllantirishning turli usullari o'xshash fikrlarni o'z ichiga oladi degan xulosaga olib keldi. Ya'ni ular ma'lum bir hissiy idrok bilan boshlanadi, mavhumlikka o'tadi, shundan so'ng ko'nikmaning og'zaki ta'rifi shakllanadi. Bu dastlabki bosqichning o'ziga xos xususiyati — ko'nikmalarni shakllantirish edi. Keyingi qadam mavhumdan aniqlikka o'tish orqali ko'nikmalarni shakllantirish bo'ladi. Shunday qilib, konsepsiyaning mazmuni to'ldiriladi, uning ko'lamini tasdiqlanadi va boshqa ko'nikmalar bilan o'zaro bog'liqlik va munosabatlar ochiladi.

Shu bilan birga, boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlari kognitiv faoliyatning kattalarga qaraganda biroz boshqacha mantig'ini belgilaydi. Bola uchun birinchi navbatda bilish obyektini hissiy qabul qilish kerak, keyin u bilan harakat qila boshlaydi va shundan keyingina o'z harakatlarini anglashga asoslanib, obyektini ba'zi bir bilish sodir bo'ladi.

Biroq boshlang'ich maktab yoshidagi yosh davrining o'ziga xos xususiyatlari kattalarga qaraganda kognitiv faoliyatning boshqa ketma-ketligini taklif qiladi. Bolaga birinchi navbatda o'rganilayotgan obyektini hissiy qabul qilish kerak va shundan keyingina u uni manipulyatsiya qilishni boshlaydi, so'ngra o'z harakatlarini tushunish orqali obyektini ma'lum bir bilish amalga oshiriladi.

V.M. Bronnikov va V.F. Bazarniy, shuningdek, boshqa

tadqiqotchilarning so'nggi asarlarida bolaning hissiy va intellektual rivojlanishining organik birligi haqida fikr mavjud bo'lib, keyinchalik rad etib bo'lmaydigan dalillar keltirilgan. Shunga o'xshash nuqtayi nazar B.I. Dodonov tomonidan bildirilgan: "Tuyg'ular va fikrlash bir xil kelib chiqishga ega va yuqori darajalarda ishlashida bir-biri bilan chambarchas bog'liq".

S.I. Maslov o'z asarlarida ta'limning ichki motivlarini uyg'otishga asoslangan boshlang'ich ta'limdagi kognitiv faoliyat va hissiyotlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni isbotladi: "Hissiyotlar va fikrlash va xotira funksiyalari o'rtasidagi munosabatlar shunchalik kengki, qiziqishdan ta'sirchan qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi aqlning rivojlanishiga tahdid soladi, hatto miya to'qimasiga zarar yetkazadi".

V.V. Zenkovskiy fikricha: "Agar aqliy hayot tirik tuyg'ular bilan jonlantirilsa, hissiy soha boy, elastik va erkin namoyon bo'lsa, u odamning aqliy faoliyatida shunday ilhom olovini yoqadiki, bu aqliy faoliyatga shunday chuqur va ijodiy ma'no beradi". E.N. Raschikulining fikri quyidagicha edi: "Bilish — bu narsalar, hodisalarning mohiyati tomon harakatlanishning murakkab ko'p o'lchovli jarayoni, uni faqat bilimning mantiqiy rivojlanishi bilan cheklab bo'lmaydi, unda subyektiv tomon ham muhim, shaxsiy, hissiy, tuyg'uga boy bo'ladi".

Shunday qilib, ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining hissiy sezgirligini yodda tutish kerak. O'quvchilarda fikrlash jarayonida ko'nikmalarni shakllantirish masalasiga aniqlangan bir necha yondashuvlarga asoslanib, tadqiqotchilar ushbu jarayonni amalga oshirishning turli mexanizmlarini aniqlaydilar.

I.F. Herbartning o'rganish bosqichlari nazariyasi muhim ahamiyatga ega, bu ko'nikmalarni shakllantirish jarayonining psixologik mexanizmlarini tushunishni anglatadi. Uning nuqtayi nazariga ko'ra, o'rganish ikki nuqtadan iborat: chuqurlashtirish va xabardorlik. U mashg'ulotning to'rt bosqichini belgilaydi:

1. Aniqlik (umumlashtirilgan tasvirning timsoli).
2. Uyushmalar (mavjud vakolatxonalar bilan munosabatlarni o'rnatish).
3. Tizim (uning har bir elementining o'ziga xos munosabatlarini tushunish).
4. Usul (butun bilish kursini bilish).

I.F. Herbartning taqdim etilgan nazariyasi bizning tadqiqotimiz nuqtayi nazaridan ilmiy qiziqish uyg'otadi, chunki u psixikaning ongsiz va ongli sohalarining o'zaro bog'liqligini hisobga oladi, o'rganishning har bir bosqichining ustun tomonlarini ta'kidlaydi.

Bizning tadqiqotimiz uchun G.G. Granatovning asarlari qiziq, u konsepsiyalarni shakllantirish uchun quyidagi bosqichlardan o'tish taklifini ilgari surdi:

1. Vakillikni dastlabki umumlashtirish va konsepsiyaning birlamchi belgisi — uning mohiyatini bilish. Bu yerda o'quvchilarning o'z tajribalariga

murojaat qilish, ularning g'oyalarini yangilash tavsiya etiladi.

2. Yadro: qarama-qarshilik, farq, sabab va birlik qonunlarini izolyatsiya qilish; ularning miqdoriy tavsifi. Aqliy timsol yoki obyekt modelini takomillashtirish. Konsepsiyaning keng tavsifi (ko'nikmalarning mezonlari va mezonisiz xususiyatlarini aniqlash); muhim xususiyatlarni sintez qilish. Muhim va unchalik ahamiyatli bo'lmagan belgilarni ko'rsatish uchun dastlab bir qator oddiy misollar namoyish etiladi, bu yerda ahamiyatsiz miqdordagi belgilar taqdim etiladi, o'quvchilarning o'zlari esa qaysi belgi ahamiyatsiz degan xulosaga kelishlari va uni bekor qilishlari kerak. Keyin o'qituvchi ishtirokida mezonlar xususiyatlarini umumlashtirish mavjud. O'quvchilar ko'nikmalarga o'z ta'riflarini berishadi.

3. Oqibatlar: o'qitishda ko'nikmalarni tekshirish, ishlatish, aniqlashtirish va umumlashtirish; o'quvchilarning faol lug'atiga ko'nikmalarni kiritish.

4. Umumiy tanqidiy tushuntirish: konsepsiyani shakllantirishning izchil yakunlanishi uni ilgari o'zlashtirilgan ko'nikmalar tizimiga kiritishdir. Bolalar nutq va ijodiy ishlarida ko'nikmalarni qo'llashlari kerak.

Binobarin, boshlang'ich sinf o'quvchilarida odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonini qo'llab-quvvatlash fikrlashning majoziy va mantiqiy tarkibiy qismlari va hissiy komponentni o'z ichiga olgan asos o'rtasidagi munosabatni ta'kidlab, bilishning asosiy bosqichlari hisoblanadi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy tarkibiy qismlarini aniqlash uchun biz A.A. Bodalevning xulosasini asos qilib oldik, bunda insonning odob-axloq tarbiyasi shaxsiyatning barcha asosiy jihatlarini qamrab oladi: hissiy, ixtiyoriy va kognitiv: bilish, tajriba va amaliy harakatlar faqat insonning ongi, hissiyotlari va irodasiga yaxshi muvofiqlashtirilgan ta'sirlar bilan sodir bo'ladi. Shuningdek, biz psixologlarning boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlashida obrazli va mantiqiyning ancha barqaror assimetrik uyg'unligi haqidagi xulosalarini qayd etdik, bu yerda obrazli komponent va hissiy komponentning bilish jarayoniga ta'sirining ulushi ustunlik qiladi.

Shunday qilib, biz odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirishning quyidagi tarkibiy qismlarini oldik: kognitiv, motivatsion va hissiy jihatdan sezgir.

Motivatsion qism nafaqat faoliyatning muhim omili, balki ko'plab tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, shaxsiyatning asosidir. Shu bilan birga, o'z-o'zini ifoda etish va o'z axloqiy salohiyatini anglash zarurati muhim bo'ladi. Bunday yuqori darajadagi motivatsiya hali o'quvchida mavjud emas, chunki bu yoshdagi tafakkurning yangi shakllanishi refleksiv bo'lib, shakllanish bosqichida bo'ladi. Shuning uchun ushbu komponent uning shakllanish darajasini o'rganish uchun ajratilmagan.

Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida kognitiv komponent quyidagilarni o'z ichiga oladi: assimilyatsiya uchun ajratilgan axloqiy tushunchalarning muhim belgilari mavjud bo'lgan bilim tizimini o'zlashtirish; axloqiy munosabatlarning mazmuni. Ushbu komponent o'quvchilarning o'zlariga va boshqalarga nisbatan axloqiy pozitsiyasini shakllantirishga yordam beradi, bolaning axloqiy rivojlanishini belgilaydi, o'rganilayotgan jarayonning muhim asosidir.

Hissiy jihatdan sezgir komponenti — bu odob-axloq ko'nikmalari hodisasini anglash bilan bog'liq bo'lgan his-tuyg'ular va hissiyotlar majmuasi. Shu bilan birga, hissiyotlar yoki his-tuyg'ularning ustunligi yoki ikkalasi birgalikda insonning odob-axloq darajasini ko'rsatadi.

Shunday qilib, maktab boshlang'ich sinf o'quvchisi va o'qituvchining sezilarli tarbiyaviy ta'siri bo'lgan maxsus davr bo'lib, uning asosini bola uchun yetakchi sifatida o'quv va kognitiv faoliyat tashkil etadi, degan xulosaga keldik. Bu yoshda boshlang'ich sinf o'quvchilarida markaziy psixologik neoplazmalar paydo bo'ladi: o'zboshimchalik bilan semantik xotira, og'zaki-mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, o'zboshimchalik bilan e'tibor, faoliyatning mazmuni, asoslari va usullarini aks ettirish. Bolalar tasavvur, idrok va aqliy faoliyatning hissiy ranglanishi bilan ajralib turadi.

Boshlang'ich maktab yoshining o'ziga xos xususiyatlari ushbu yosh davrini odob-axloqiy rivojlanishning o'zini o'zi qadrlaydigan yosh bosqichi sifatida ham, axloqiy tushunchalarni shakllantirish uchun sezgir davr sifatida ham ko'rib chiqishga imkon beradi.

L.S. Vigotskiy, G.G. Granatov, K.D. Ushinskiy asarlarida ta'kidlangan boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash xususiyatlarini va bilishning asosiy bosqichlarini ta'kidlab, odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirish muammosi bo'yicha psixologik va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining odob-axloq ko'nikmalari aniqlandi:

1. Odob-axloq ko'nikmalarining birlamchi sintezi va axloqiy tushunchaning dastlabki ta'rifi.

Ushbu bosqichda maktab o'quvchilarining shaxsiy tajribasiga murojaat qilish, ularning odob-axloqiy g'oyalarini aktuallashtirish, yangi konsepsiyani hissiy idrok etishni tashkil qilish to'g'ri bo'ladi.

2. Odob-axloq ko'nikmalarini keng tavsiflash, uning muhim va muhim bo'lmagan xususiyatlarini aniqlash.

3. O'qitishda odob-axloq ko'nikmalaridan foydalanish, aniqlashtirish va umumlashtirish.

4. O'zlarini va boshqa odamlarni, o'zlarining va boshqalarning harakatlarini, har qanday hayotiy vaziyatlarni, ijodiy ishlarida baholash jarayonida maktab o'quvchilarining faol lug'atiga odob-axloq ko'nikmalarini kiritish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida odob-axloq

ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini belgilovchi omillar ham shakllantirilgan:

— odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirish yosh o'quvchi tafakkurining mantiqiy va hissiy-majoziy tarkibiy qismlarining birlashishi asosida amalga oshiriladi;

— odob-axloq ko'nikmalarini hissiy idrok etishni oqilona idrok etish bilan birgalikda hissiyotlarning mantiq bilan bog'liqligini o'zida mujassam etadi va odob-axloq ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirishga olib keladi;

— odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'quvchilar tafakkurining yosh xususiyatlarini, ma'lum bir jamiyatga tegishli axloqiy qadriyatlarni hisobga olgan holda axloqiy tushunchalarni tanlash kerak.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf

o'quvchisining odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirishda uning yoshi va psixologik xususiyatlarini hisobga olish, bolaning ongi va faoliyatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ta'lim usullari va shakllarini to'g'ri tanlash kerak. Pedagogika fanida shaxsiyatning rivojlanishi deganda, atrof-muhit, irsiyat, ta'lim va tarbiya ta'siri ostida uning o'zgarishi jarayoni va natijasi; insonning ichki va tashqi potensial imkoniyatlarining rivojlanishi tufayli fiziologik, aqliy va ijtimoiy neoplazmalarning ko'payishi tushuniladi. Yuqoridagi tushunchalarga asoslanib, biz "oila", "Vatan", "xush kelibsiz" kabi odob-axloq qadriyatlarining mazmunini o'zlashtirish va o'zlashtirish jarayoni bo'lgan "shaxsning odob-axloq ko'nikmalarini rivojlantirish" kabi atamani aniqladik. Shaxsning rivojlanishi uning qadriyatlarni qabul qilish jarayonida sodir bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarori. www.lex.uz
2. Hasanboyeva O. Milliy-ma'naviy qadriyatlarda komil inson tarbiyasi. — T.: «O'qituvchi», 2011. 141-b.
3. Nurmatova M. Shaxs kamolotida axloqiy va estetik qadriyatlar uyg'unligi. — T.: «Universitet», 2009. 64-b.
4. Ma'naviyat: asosiy tushunchalar va izohli lug'ati. — T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010. 447-b.
5. Usmonov M. Avestoda inson madhi. // «O'zbekiston adabiyoti va san'ati» gazetasi. 2000-yil 20-dekabr.
6. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. — T.: «Universitet», 1998. 43-b.
7. Boboyev H., G'ofurov Z. O'zbekistonda siyosiy-ma'rifiy va ma'naviy-ma'rifiy ta'limotlar taraqqiyoti. — T.: «Yangi avlod», 2001. 322-b.
8. Abu Rayhon Beruniy. Qadimga xalqlardan qolgan yodgorliklar. — T.: «Fan», 1989. 40-b.

Shoiraxon XO'JAYEVA,

Qo'qon DPI o'qituvchisi

shoiraxonxojayeveva85@gmail.com

“NAZM UL-JAVOHIR”DA QOFIYA SAN'ATLARI ISTIFODASI

Annotatsiya: ushbu maqola Alisher Navoiyning “Nazm ul-javohir” asarida qo'llangan qofiya san'atlarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Unda “Nazm ul-javohir” asari sa'j, tarse', izdivoj, e'not, muassasa, zulqofiyatayn, tajnisl qofiya kabi o'ziga xos badiiyat vositalariga ham boy ekanligi va bu Alisher Navoiyning asar badiyatini oshirishdagi poetik mahoratini ko'rsatishi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: *sa'j, tarse', izdivoj, e'not, muassasa, zulqofiyatayn.*

Annotation: this article is dedicated to the research of rhyme arts used in Alisher Navoi's work “Nazm ul-javohir”. It reveals that the work “Nazm ul-Javohir” is rich in unique artistic tools such as saaj, tarse, izdivoj, enot, muassasa, zulqafiyatayn (double rhyme), rhyme with tajnis and this shows Alisher Navoi's poetic skill in improving the art of the work.

Key words: *saaj, tarse, izdivoj, enot, muassasa, zulqafiyatayn (double rhyme).*

Аннотация: данная статья посвящена исследованию изобразительных средств в рифмах, используемых в произведении Алишера Навои “Назм уль-джавахир”. Статья раскрывает богатство произведения “Назм уль-джавахир” такими уникальными поэтическими средствами, как садж, тарсе, издиводж, энот, муассаса, зульткафиятайн, таджнис-рифма, в заключении подчёркивая поэтическое мастерство Алишера Навои.

Ключевые слова: *садж, тарсе, издиводж, энот, муассаса, зульткафиятайн.*

Kirish (Introduction)

Mumtoz adabiyot namunalari tadqiqida an'anaviy kanonik mezonlar asosidagi badiiyat va u orqali ko'zda tutilgan funksional o'ziga xosliklarni anglab yetish alohida ahamiyat kasb etadi. Binobarin, ijodkorning mahorati teran mazmunni go'zal shaklda ifoda eta bilishda namoyon bo'ladi.

Alisher Navoiy ijodiyotining bezavollik sabablaridan biri uning ma'naviyat qomusi bo'lishi bilan birgalikda san'at mo'jizasi ham ekanligidir. Xususan, buyuk adibning "Nazm ul-javohir" asarining qofiyalari ham nafaqat o'zining jilo va jozibasi, ma'nodorligi, asar mazmuni va ohangiga muvofiqligi bilan, balki badiiy san'atlar unsuriga aylantirilgani bilan ham o'ziga xosdir.

Asosiy qism (Main part)

"Nazm ul-javohir"ga xos qofiya san'atlaridan biri tarse' san'ati bo'lib, buyuk shoirning o'zi "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida unga shunday ta'rif beradi: "Tarse' san'atikim, matla'dan o'zga baytda bo'la olmas, ul qasidaning agarchi mustaxraj matla'i rostdur, ammo asli matla'da avvalgi misraning bir lafzida taxalluf qilibdur..." [2, 31]. "Nazm ul-javohir" asarining muqaddima qismida ham ushbu san'at aks etgan bir ruboiy mavjud:

Bir zarrani mehri zarfishon vasf etmish,
Bir qatrani bahri begaron vasf etmish,
Bir xastani Isoyi zamon vasf etmish,
Bir bandasini shohi jahon vasf etmish. [1, 133]

Bir	zarrani	mehri	zarfishon	vasf	etmish
Bir	qatrani	bahri	begaron	vasf	etmish

Ruboiy ohangi jozibasini oshiruvchi san'atlardan yana biri qofiyadosh so'zlarni yonma-yon qo'llashga asoslanuvchi izdivoj san'atidir. "Nazm ul-javohir" asarining 5 ruboysida mazkur san'atdan unumli foydalanilgan. Buni Hazrat Alining "Himmat ul-mar'i qiymatuhu", ya'ni "Kishining himmati uning qiymatini belgilaydi" hikmati asosidagi quyidagi ruboiy misolida ham ko'rish mumkin:

Himmat elining garchi xulq kisvati bor,
Charx atlasidin vale biyik rif'ati bor,
Beqiymat erur ulki biyik himmati bor,
Garchi nechakim himmati bor, qiymati bor. [1, 178]

Ruboiyning ilk so'zidanoq to'g'ridan to'g'ri masalaning mohiyatiga e'tibor qaratilgan. Mutafakkir fikricha, inson axloqida himmat deb atalmish xulq libosi (kisvati) bo'lsa, ya'ni kishi himmat ahlidan bo'lsa, uning osmondan ham baland, buyuk martabasi bordir. Uchinchi misrada yuqoridagi fikrlar umumlashtiriladi: "Beqiymat erur ulki biyik himmati bor". Bu yerda "beqiymat" so'zi "qadr-qimmatsiz" emas, "bebaho", "bemisl" ma'nosida kelib, misradan "Kimningki buyuk himmati bo'lsa, uning bahosi, misli yo'qdir" ma'nosi anglashiladi. So'nggi misrada esa hikmat mazmuni ifoda etilib, unda insonning qiymati uning himmatiga qarab belgilanishi ta'kidlanar ekan, shoir "himmati bor" va "qiymati bor" jumllarini yonma-yon keltirish, ya'ni juftlash orqali izdivoj san'atining barkamol namunasini yaratgan.

Izdivoj san'ati qofiya va radif o'rtasida ham kuzatilishi mumkin. Hazrat Alining "Sururuka bid-dunyo g'ururuka" ("Dunyo bilan faxrlanish – kibrdir") hikmati mazmuniga muvofiq bo'lmish quyidagi ruboiyning har bir misrasida qofiya va radif o'rtasidagi qofiyadoshlikni ko'rish mumkin:

Ganj uzra ayog'ingg'a murur o'ldi g'urur,
Gulgasht eta gulshanda huzur o'ldi g'urur,
Dunyo soridin sanga surur o'ldi g'urur,
Bu barcha g'urur o'ldi, g'urur o'ldi g'urur. [1, 154]

"Nazm ul-javohir" asarida qo'llangan qofiya san'atlaridan yana biri e'not bo'lib, unda "shoir qofiyada raviydan oldin takrorlanishi shart bo'lmagan tovushlari ham takrorlangan so'zlarni keltiradi" [4, 22]. Yuqorida ko'rib o'tganimiz "O'ldi g'urur" radifli ruboiyda ham murur – surur – g'urur so'zlari e'not san'atini yuzaga chiqarmoqda. Holbuki, "g'urur" so'ziga "borur", "qolur" so'zlarini ham qofiyadosh qilish mumkin. Biroq qofiyadagi o'zi besh tovushdan

iborat bo'lgan so'zlarning to'rt tovushi bir xil bo'lishi misralarning musiqiylikni oshirgan.

“Bashoshat ul-mar'i atiyamatun-soniyyatun” (“Kishining muloyimligi [ehsondan so'ng] ikkinchi sovg'adir”) hikmati asosidagi quyidagi ruboiyning har to'rt misrasida ham e'not san'atidan foydalanilgan:

*Ehsonki birovga siyratu **son** keldi,
Ashkoli spehr oldida **oson** keldi,
Ehson har necha zebi **inson** keldi,
Ehsonda tarab ikkinchi **ehson** keldi.* [1,140]

Bu yerda ham qofiyadagi raviy va ridfi asliydan iborat “-on” qismining takrori kifoya qilar edi. Ammo Navoiy “son – oson – inson – ehson” so'zlarini tanlaydiki, ulardagi “-son” qismi takrorlanib, kuchli musiqiylikni ta'min etgan.

E'notga shaklan o'xshash qofiya san'ati bu – **muassasadir**. Muassas qofiyaga asoslanuvchi bu san'at namunalarini “Nazm ul-javohir” asarida ko'plab ko'rish mumkin.

*Yoringni tanir ishda mahorat ayla,
Diqqat bila holig'a basorat ayla,
Mukrim esa izhori bashorat ayla,
Judig'a ko'ra oni ziyorat ayla.* [1,153]

Asarda 98-raqam ostida keluvchi ushbu ruboiy Hazrat Alining “Zir ul-mar'i ala qadri kiromihi” (“Kishini ziyorat qilish uning saxovatiga qarab bo'ladi”) hikmati mazmunini ifoda etishga bag'ishlangan. Unda mahorat – basorat – bashorat – ziyorat so'zlarining ohangdoshligi asosida muassas qofiya yuzaga kelmoqda. Bu yerda ham shoir “ziyosat” so'ziga “saxovat” so'zini qofiya sifatida keltirishi mumkin edi. Ammo bunday holda muassasa san'ati yuzaga chiqmasdi. Chunki muassas qofiya muassasa san'atiga aylanishi uchun unda ta'sis ham, daxil ham, ishbo' ham bir xil harflardan iborat bo'lishi lozim.

“Nazm ul-javohir” asarida eng ko'p uchrovchi mahorattalab qofiya san'atlaridan biri **zulqofiyatayn**, ya'ni bayt misralarida ikki so'zni qofiyadosh qilib keltirish san'atidir. “Adab ul-mar'i xoyrun min zahabihi” (“Kishining odobi uning boyligidan yaxshidir”) hikmati asosida bitilgan quyidagi ruboiyning 1- va 2-misralaridagi qofiyadosh ikki so'z ketma-ket keltirilishi orqali zulqofiyataynning mutakarrin qofiyali turi yuzaga kelgan:

*Oltin-kumush etma kasb davlat kunidin,
Kim tortar adab ulusni **nakbat tunidin**,
Gar yo'qtur adab, ne sud oltun unidin,
Elning adabi xushroq erur oltunidin.* [1,137]

Asarda 202-raqam ostida keltirilgan quyidagi ruboiyda esa zulqofiyatayn san'ati 3- va 4-misralar o'rtasida yuzaga kelgan:

*Olimki, pisandadur xisoli bilgil,
Hilmin tan aro ruh misoli bilgil,
Komilda kerak **hilm xayoli bilgil**,
Kim, hilmadur **ilm kamoli bilgil**.* [1,170]

Shuningdek, badiiyat ilmida **tajnisli qofiya** san'ati

ham mavjud bo'lib, u she'r qofiyasida shakldosh so'zlardan foydalanishga asoslanadi. “Nazm ul-javohir” asarining 3 o'rnida ushbu san'atdan foydalanilgan. Hazrat Alining “Ziyorat ul-habib il-harro' ul-muhabbati” (“Do'stlarni ziyorat qilish muhabbatni oshiradi”) hikmati asosidagi quyidagi ruboiy ham shular jumlasidandir:

*Har kimki habibing o'lsa evrul boshig'a,
Mahv o'l yuzig'a, jonni fido qil **qoshig'a**,
Tosh ursa, ravoningni tufayl et toshig'a,
Tajdidi muhabbat angla bormoq **qoshig'a**.* [1,153]

Ruboiyning ikki o'rnida – 2- va 4- misralar qofiyasida “qoshig'a” so'zi qo'llangan bo'lib, u birinchi o'rinda *boshig'a* va *yuzig'a* so'zlari qatori “tana a'zosi” ma'nosini, ikkinchi o'rinda esa “yoniga” ma'nosini ifoda etadi. She'rda donishmand shoir do'stni e'zozlash g'oyasini ilgari surgan.

*Qo'yg'uvchi bag'irg'a huzn **dog'i** qariliq,
Solg'uvchi g'amu balo so'rog'i qariliq,
Tutquvchi to'la fano ayog'i qariliq,
O'lmak xabarin berguchi **dog'i** qariliq.* [1,157]

Mazkur ruboiy “Shaybuka no'iyka” (“Qarilik o'lim xabarini keltiradi”) hikmati asosida yaratilgan bo'lib, uning birinchi va to'rtinchi misralari qofiyasida “dog'i” shakldosh so'zi qo'llangan. Ruboiy mumtoz adabiyotimizda an'ana tusini olgan “qarilikdan shikoyat” mavzusida bo'lib, unga ko'ra, qarilik inson bag'riga hazinlik dog'ini soladi, u kishiga “g'am-u balo” yetkazadi. Oxir-oqibat yo'qlik qadahini to'ldirib tutuvchi va o'lim xabarini beruvchi ham qarilikdir. Ko'rinadiki, “dog'i” so'zi 1-misrada “kuyish jarohati” ma'nosida, 4-misrada esa “yana” ma'nosida qo'llangan.

Bundan tashqari, “Nazm ul-javohir” muqaddimasida **sa'j**, ya'ni nasriy qofiya san'atidan ham mohirona foydalanilgan: “Azizu niyoz gulchehralari yuzidin bu nav' parda **ochar** va alarning zulfi sunbullarin chehralari gullari uzra **socharkim**, haq subhonahu va taolokim, insonni soyiri maxluqotdin **mumtoz** va majmui ofarinishg'a sarvar va **sarafroz** qildikim: «Va laqad karamno bani Odama» karimasi andin **muxbirdurur**, «Va laqad xalaqno al-insona fi ahsani taqvimi» anga **mush'ir**”. [1, 124-125]

Umuman, muqaddimada ulkan poetik fasohat mahsuli bo'lgan bunday sa'jlarning ko'plab namunalarini uchratish mumkin.

Xulosa

“Nazm ul-javohir” asari sa'j, tarse', izdivoj, e'not, muassasa, zulqofiyatayn, tajnisli qofiya kabi qofiya san'atlari bilan birgalikda tanosubli qofiya, tazodli qofiya, ishtiqlik qofiya va takrirli qofiya kabi o'ziga xos badiiyat vositalariga ham boyki, bu Alisher Navoiyning asar badiyatini oshirishdagi poetik mahoratini ko'rsatadi. Muxtasar aytganda, “Nazm ul-javohir” ruboiylarida qo'llangan qofiyalar shakl va mazmun jihatidan o'zaro uyg'un bo'lib, ular asar poetikasiga tugallik baxsh etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алишер Навоий. Назм ул-жавоҳир. МАТ. 20 жилдлик. 15-жилд. – Т.: Фан, 1999. (Alisher Navoi. Nazm ul-jawahir. MAT. 20 volumes. Volume 15. - T.: Fan, 1999.)
2. Алишер Навоий. Муҳокамат ул-луғатайн . МАТ. 20 жилдлик. 16-жилд. – Т.: Фан, 2000.
3. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси (“Хазойин ул-маоний” асосида). – Т.: Фан, 1983. (Ishakov Yo. Navoi's poetics (based on Khazayin ul-Maani). - T.: Fan, 1983.)
4. Рустамов А. Қофия нима? – Т.: Фан, 1975. (Rustamov A. What is the rhyme? – T.: Fan, 1975.)
5. Хондамир. Макорим ул-ахлоқ. – Т., 1967. (Khondamir. Makorim ul-akhlaq. - T., 1967.)
6. Ҳоҷиаҳмедов А. Мумтоз бадиият малоҳати. – Т.: Шарқ, 1998. (Hojiahmedov A. The merit of classical artistry. - T.: Sharq, 1998.)
7. Khujaeva, Durdon Zohidova Shoirakhon. "HAMZA HAKIMZODA'S FAITHFUL POETRY." Journal of Modern Educational Achievements 5.5 (2023): 429-435.
8. Khujaeva, Durdon Zohidova Shoirakhon. "CREATIVE HISTORY OF ALISHER NAVOI'S WORK" NAZM UL JAVAHIR." Journal of Modern Educational Achievements 5.5 (2023): 436-441.
9. Yusupovna, Khasanova Barno. "Artistic Interpretation Of The Image Of Amir Temur In The Work Of Askad Mukhtar." Journal of Positive School Psychology (2023): 896-900.
10. Xo'jaeva, S. (2023). ALISHER NAVOIY IJODIDA IYMON TALQINI. Academic research in educational sciences, 4(Conference Proceedings 1), 180-187.

Manija QUDRATOVA,

*Termiz davlat pedagogika instituti Filologiya fakulteti
o'zbek tili va adabiyoti 3-bosqich talabasi
E-mail:manijaqudratova@gmail.com*

O'ZBEK TILIDA KELISHIK KATEGORIYASI VA TEJAMKORLIK

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek tilida kelishik kategoriyasi va tejamkorlik masalasi yorqin bayon qilindi. Tog'ay Murodning “Ot kishnagan oqshom” asari misolida tahlil qilindi. Asarda foydalanilgan kelishiklarning tejab-tejalmay ishlatilishiga misollar keltirildi.

Kalit so'zlar: *kelishik, kategoriya, bosh, tushum, qaratqich, jo'nalish, o'rin-payt, chiqish kelishigi, tejab-tejalmay.*

Annotation: in this article, case category and thrift in uzbek language was clearly explained. An analysis was made on the example of Togay Murad's work “Ot kishnagan oqshom”. Examples of the use of the conventions used in the work are given.

Key words: *case, category, thrift, pointer, nominative, accusative, possessive, dative, ablative, withdrawal, sparingly*

Аннотация: в этой статье четко разъяснен вопрос о категории договора и экономике на узбекском языке. Анализируется на примере произведения Тогай Мурад “От кишнаган окшом”. Приведены примеры использования условных обозначений, использованных в работе.

Ключевые слова: *падеж, именительный падеж, родительный падеж, дательный падеж, винительный падеж, творительный падеж, предложный падеж.*

Kirish. Kelishik — ot yoki otlashgan so'zning boshqa so'zlar bilan aloqasini ko'rsatuvchi grammatik shakl. U ot shakli ekanligi holda, birlikma yoki gap tarkibida uning boshqa so'zga tobe'lanishini ko'rsatadi. Bu sintaktik munosabat kelishik qo'shimchasining o'zi bilan ko'makchi yoki ko'makchi vazifasidagi so'z bilan birga ifoda topishi ham mumkin.

Kelishik kategoriyasi (qisqa KK) morfologik kategoriya sirasida ustuvor sintaktik tabiati bilan ajralib turadi. U EK bilan birgalikda sintaktik shakllarning so'z birikmasiga xos guruhini tashkil etib, gapga xos kesimlik kategoriyasidan farqlanadi. KKning UGMSi – “sintaktik qurilmada oldingi so'zni keyingi so'zga bog'lash”. Bu bilan u EK ga qarama-qarshi tursa, fe'lning o'zgalovchi kategoriyasi, bog'lovchilar va ko'makchilarga yaqin turadi. Ammo ulardan farqli jihatga ega. O'zgalovchi kategoriya shakllaridan barcha mustaqil so'zni sintaktik aloqaga kiritish, so'zning lug'aviy ma'nosiga ta'sir etmasligi bilan ajraladi. Holbuki, o'zgalovchi kategoriyasi faqat fe'lga xos va fe'llarning lug'aviy ma'nosiga ta'sir etishi bilan lug'aviy-sintaktik mohiyatga ega. Shuning uchun ular “fe'l kelishiklari” deb ham yuritiladi. Bog'lovchilardan esa tobe aloqa uchun xizmat qilib, so'z birikmalariga xosligi hamda grammatik ko'rsatkich (qo'shimcha) ekanligi bilan farqlanadi. O'zbek tilida olti shaklli kelishik mavjud bo'lib, ular bosh kelishik, qaratqich kelishik, tushum kelishigi, o'rin-payt, jo'nalish va chiqish kelishigidir. Kelishik kategoriyasi shakllari quyidagi jadvalda aks ettirilgan:

№	Kelishik nomi	Qo‘shimchasi	Misollar
1	Bosh kelishik	–	maktab, yomon, besh, biz, yurish
2	Qaratqich kelishigi	-ning	maktabning, yomonning, beshning, bizning, yurishning
3	Tushum kelishigi	-ni	maktabni, yomonni, beshni, bizni, yurishni
4	Jo‘nalish kelishigi	-ga (-ka, -qa)	maktabga, yomonga, beshga, bizga, yurishga
5	O‘rin-payt kelishigi	-da	maktabda, yomonda, beshda, bizda, yurishda
6	Chiqish kelishigi	-dan	maktabdan, yomondan, beshdan, bizdan, yurishdan

Bu kelishiklarning har biri o‘ziga xos ma‘naviy va sintaktik xususiyatlarga egadir. Faqatgina qaratqich kelishigi ot vazifasida boshqariladi va hokim so‘z egalik qo‘shimchasini olib keladi. Masalan: maktabning binosi, gulning ifori kabi. Qolgan kelishiklar sifat yoki fe‘l tomonidan boshqariladi: kitobni o‘qidi, maktubda yozilgan, sarlavhadan olindi. Ko‘p asarlarda kelishik shakllarining qo‘llanilishi har xil usullar bilan tavsiflanadi. Kelishik shakllarining qo‘llanilishi me‘yor nuqtayi nazaridan tejamkorlikni ham bildirib keladi. Ba‘zi vaqtda ishlatilgan bu tejamkorlik o‘rinli va o‘rinsiz bo‘lishi mumkin. Ishlatilishi kerak bo‘lgan vaqtda foydalanish mumkin va ba‘zi o‘rinlarda esa ishlatilishi kerak bo‘lmasada bu holat kuzatiladi. Kelishiklarning tejab-tejalmay ishlatilishi bu me‘yor nuqtayi nazaridan noo‘rindir. Tog‘ay Murodning “Ot kishnagan oqshom” asaridagi kelishiklarning qay tarzda ishlatilishini misol qilib olamiz.

Keltirib o‘tiladigan bu misollar qaratqich kelishigining tejab ishlatilishiga misol bo‘la oladi.

“...Shunda, qishlog‘imiz do‘xtiriga bordim”. Bu gapda “qishlog‘imizning do‘xtiriga”, - deb yoziladi, qaratqich kelishigi tejab ishlatilgan.

“...Hovli chetida oxur qildim. Bo‘zni shu oxurga bog‘ladim”. Bu gapda “hovlining chetida”, - deb yoziladi.

“...Tarlonni otlar to‘dasi surdi. Tarlon qalqib-qalqib, uloq naryog‘iga gandaraklab o‘tdi”. Bu gapda “uloqning naryog‘iga”, - deb ishlatamiz.

“...Nihoyat, uloq yerdan ko‘tarildi. To‘da asta-asta jonlandi. Otlar qulog‘i lik-lik etdi. To‘da pastga siljidi”. Bu gapda “otlarning qulog‘i”, - deb ishlatamiz. Ushbu gapda qaratqich kelishigidan tejab ishlatilgan.

Keltirib o‘tilgan gaplarda kelishiklardan tejab ishlatilganining guvohi bo‘ldik. Quyidagi misollar qaratqich kelishigining tejalmay ishlatilishiga misol bo‘la oladi.

“...Kambag‘alni tuyaning ustida it qopadi, degani shu-da, - dedi”. Bu gapda “tuya ustida”, - deb yozilishi ham mumkin, ma‘no jihatidan o‘zgarmaydi, gapda qaratqich

kelishigidan tejalmay foydalanilgan.

“...Siyohdonni olib, muallimning yuziga otdim”. Bu gapda “muallim yuziga otdim”, - deb ishlatish ham mumkin.

“...Bobolarning ko‘plari rahmatlik bo‘ldi”. Bu gapda “bobolar ko‘plari rahmatlik bo‘ldi”, - deb ishlatish ham mumkin. Bu gapda qaratqich kelishigidan tejalmay foydalanilgan.

Keltirilgan misollarni tahlil qilishdan asosiy maqsad o‘zbek tilida kelishik kategoriyasining tejamkorligini saqlash va gaplarda kelishiklarning tejab-tejalmay ishlatilishiga e‘tibor qaratishdir. Nafaqat ushbu asarda, balki boshqa adabiyotlarda ham kelishiklarning tejab-tejalmay ishlatilishi ko‘p holda kuzatilgan.

-Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Hozirgi o‘zbek adabiy tili darsligi umumiy o‘rta ta‘lim “Ona tili”, akademik litseylarning ijtimoiy-gumanitar va filologiya yo‘nalishi “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” o‘quv dasturlarining bevosita davomi bo‘lgan 5A220100 – Filologiya (o‘zbek filologiyasi) bakalavri yo‘nalishi uchun mo‘ljallangan “Hozirgi o‘zbek adabiy tili” namunaviy o‘quv dasturi asosida yozilgan. Darslikni yaratishda o‘zbek tilini substansial tadqiq qilish natijasida erishilgan yutuqlarga tayanilgan.

-Tadqiqot metodologiyasi. Bosh kelishik. Bu hech qanday qo‘shimcha qabul qilmaydigan va uning yagona mohiyati boshqa kelishiklarga qarama-qarshi qo‘yilish asosida belgilanadi. Darslik va ba‘zi qo‘llanmalarda bosh kelishik kesim vazifasida ham qo‘llaniladi. Onam – shifokor. Qalb kaliti – so‘z kabi. Bosh kelishik gapning tarkibida tobelanib keladigan gap bo‘lagi, so‘z yoki gap kengaytiruvchisi bo‘lib kela oladi.

Qaratqich kelishigi. Bu kelishik uch xil qo‘llanadi: daraxtning yaprog‘i, mening kitobim, yuzin dudog‘i. Qaratqich kelishigi ko‘rsatkichini olgan so‘z – qaratqich hisoblanadi va unga bog‘lanib kelgan so‘z qaralmishdir. Shuningdek, shuning uchun, shuning singari, shuning bilan birikmalarida qaratqich kelishigi so‘zning ajralmas

va bo'lina olmaydigan qismiga aylanadi. Qaratqich kelishigida bo'lgan birikmalarning ikkinchi qismi egalik qo'shimchalari bilan hosil qilinadi. Qaratqich kelishigi belgisiz qo'llanilsa ham, ammo unda foydalanilgan egalik qo'shimchalari bundan mustasnodir.

Tushum kelishigi. Tushum kelishigining morfologik ko'rsatkichi -ni qo'shimchasidir. Tushum kelishigida qo'llanadigan so'zlar faqat fe'l bilan bog'lanadi. Bu fe'llar tushum kelishigi doirasida qo'llanilishiga asosan ikki turga bo'linadi: o'timli va o'timsiz fe'l. Shuningdek, tushum kelishigi ko'p hollarda bosh kelishik o'rnida qo'llaniladi. Masalan, daraxtni silkitdi – daraxt silkitdi, kiyimni oldi – kiyim oldi, mevani yedi – meva yedi kabi.

Jo'nalish kelishigi. Jo'nalish kelishigining ko'rsatkichi -ga qo'shimchasidir. Jo'nalish kelishigidagi ot ish-harakat yo'nalgan predmetni, harakatning bajarilish payti, xoslik, tenglashtirish kabi ma'nolarni anglatadi va shu asosda ishlatiladi: onamga olmoq, uyga bormoq, binoga kirmoq. Jo'nalish kelishigining asosiy ma'nosi harakatning yo'nalishini ifodalash hisoblanadi. Jo'nalish kelishigi shaklidagi ot kimga? nimaga? qachon? qayerga? kabi so'roqlarga javob beradi. Jo'nalish kelishigi harakat yo'naltirilgan o'rinni ko'rsatganda sari, tomon kabi ko'makchilar bilan sinonim bo'ladi. Masalan: Maktabga ketdi – maktab tomon ketdi.

O'rin-payt kelishigi. O'rin-payt kelishigining ko'rsatkichi -da qo'shimchasidir. Bu kelishik qo'shimchasi otlarga qo'shilib, harakatni o'z ustida olgan predmetni ko'rsatadi. Bu kelishik ko'makchilar bilan sinonimlik munosabatiga kirisha oladi. Asosan, ostida ko'makchisi bilan sinonimlik munosabatda bo'ladi. Shuningdek, o'rin-payt kelishigida qo'llanilgan so'zlarda zamon, makon, obyekt va vosita kabi ma'nolar yuzaga chiqadi: 1. Barcha ma'nolar muqaddas **bitiklarda** aytilgan (makon). 2. Anvar **komyuterda** ishladi (vosita).

Chiqish kelishigi. Chiqish kelishigining ko'rsatkichi -dan qo'shimchasidir. Bu qo'shimcha ko'rsatish olmoshlariga qo'shilganda bitta n tovushi orttiriladi: shu + dan = shundan, u + dan = undan. Chiqish kelishigi o'rnida bosh kelishigi juda ko'p foydalaniladi: choydan iching – choy iching, uzumdan oling – uzum oling. Chiqish kelishigi so'z gap tarkibida ega, kesim, hol, to'ldiruvchi vazifasida keladi. Bu kelishik qaratqich kelishigi bilan o'rin almashib keladi: onalardan biri – onalarning biri.

Foydalanilgan adabiyotlar

2. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2009.
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va b. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Darslik. Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2010.
4. Baxtiyor Mengliyev. Hozirgi o'zbek tili. – Darslik, Toshkent: "Tafakkur bo'stoni", 2018. – 200 b.
5. Hojiyev A. O'zbek tilining izohli lug'ati, 1981.
6. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. - T., 2005.
7. G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. -T.: 1989.
8. O'zbek tili grammatikasi. II tom. Sintaksis. - T.: Fan, 1975. - 548 b.
9. Ne'matov X., Bozorov O. Til va nutq. T.. "O'qituvchi", 1993.
10. Ne'matov H. va b. O'zbek tili struktural sintaksisi. -T.: Universitet, 2000.
11. Mahkamov N, Ermatov I. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. "Fan" nashriyoti – Toshkent – 2013
12. Tog'ay Murod "Ot kishnagan oqshom". – Toshkent – 2022.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Yuqorida ifodalangan kelishiklarning tejalib va tejalmay ishlatilishiga ushbu misollarni ham namuna sifatida keltirsa bo'ladi. Keltirib o'tiladigan bu misollar tushum kelishigining tejalmay ishlatilishiga misol bo'la oladi.

"...Keyin, ayvoniga, undan ichkariga kiribman" Bu gapda "keyin, ayvoni, undan keyin ichkariga kiribman", - deb ishlatilishi mumkin. Keltirib o'tiladigan bu misollar jo'nalish kelishigining tejab ishlatilishiga misol bo'la oladi.

"...Ertalab ta'til chiqdim". Bu gapda "ertalab ta'tilga chiqdim", - deb yoziladi. Bunda jo'nalish kelishigi tejab ishlatilgan.

Keltirib o'tiladigan bu misollar o'rin- payt kelishigining tejalmay ishlatilishiga misol bo'la oladi.

"...Uloq goh sho'rchiliklarda, goh bizda, goh vaxshivorliklarda yurdi. Boysunliklarga tegmadi". Bu gapda "goh sho'rchiliklar, goh biz, goh vaxshivorliklarda yurdi", - deb ishlatiladi bo'ladi. Ushbu gapda o'rin-payt kelishigidan tejalmay ishlatilgan.

Shuningdek, Tog'ay Murodning "Oydinda yurgan odamlar" asarida ham kelishiklar tejab-tejalmay ishlatilgan. Keltirilgan ushbu gapda qaratqich kelishigi tejab ishlatilgan:

"...Sovchilar qadami qizlik eshikka sharaf!". Bu gapda "sovchilarning qadami" deb ishlatiladi ham bo'ladi.

"...Uy bekasi dasturxon yoydi". Bu gapda ham "uyning egasi" deb ishlatiladi bo'ladi, qaratqich kelishigidan tejab foydalanilgan.

"...Shunda, bu bola yo qattiq qayg'uda, yo bir nimani o'ylab o'yiga yetolmayapti, deymiz". Bu gapda "bir nima o'ylab" deb foydalanilsa bo'ladi, bunda tushum kelishigidan tejalmay foydalanilgan.

-Xulosa va takliflar Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilida kelishik kategoriyasi va tejamkorlik tushunchalari nafaqat yuqorida keltirilgan "Ot kishnagan oqshom" asarida balki boshqa asar va hikoyalarda, shuningdek, kundalik turmushda ishlatilgan birliklarda ham foydalaniladi. Barcha kelishiklar o'zining vazifasiga ega va ko'makchilar o'rnida qo'llanila oladi. Shuningdek, aynan bir kelishik o'rnida boshqa kelishikni sinonim sifatida qo'llay olsa ham bo'ladi. Kelishik va ularning tejab-tejalmay ishlatilishini o'rganish, fanda buni samarali qo'llay olish natijasini beradi.

Zohidjon ELCHAYEV,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
"Xorijiy tillar" kafedrasida katta o'qituvchisi

INGLIZ VA O'ZBEK TILIDAGI XULQ-ATVOR FE'LLARINING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada ingliz va o'zbek tilidagi xulq-atvor fe'llarining semantik xususiyatlari haqidagi ma'lumotlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: *tilshunoslik, xulq-atvor fe'llari, so'z turkumlari, semantik xususiyatlar, til.*

Аннотация: в данной статье представлены сведения о семантических характеристиках поведенческих глаголов на английском и узбекском языках.

Ключевые слова: *лингвистика, поведенческие глаголы, семантика, части речи, язык.*

Annotation: this article investigates the semantic features of behavioral verbs in both English and Uzbek languages, shedding light on the nuances that characterize the expression of actions, behaviors, and states of being. The study explores the cognitive dimensions of behavioral verbs in these languages, analyzing how they convey meaning, intention, and emotion. By comparing and contrasting semantic structures, the research aims to deepen our understanding of the linguistic intricacies associated with behavioral verbs in English and Uzbek, providing insights into cross-linguistic variations and cultural influences on the conceptualization of human actions.

Keywords: *Behavioral Verbs; Semantic Features; Cross-linguistic Comparison; Language and Culture; Cognitive Dimensions.*

Borliqda har bir element o'z strukturasiga va muayyan vazifasiga ega. Tilda ham eng kichik birlik fonetik tovush ham, makro element ham o'ziga xos qurilishga hamda funksiyaga ega. Struktura uning ichki, boshqa elementlardan ajratib turuvchi belgisi bo'lib funksiya uni tizimdagi aloqasi, semantik, grammatik munosabati asosida shakllanadi. Ikki jihatni umumlashtirib semiotik xarakter deb nomlash mumkin. Ma'lumki, semiotika eng kichik til birligini ham uch aspektdan tahlil qiladi. Birinchi navbatda har bir til birligi fonetik shakl va konseptual qolipga egaligi e'tirof etiladi. Mazmuniy nuqtayi nazardan har bir belgining o'zi atab kelgan fenomen bilan aloqasi aniqlanadi. So'ng birlik va atalmish orasidagi munosabat hosilasi o'laroq shakllangan tasavvur, tushuncha interpretant sifatida ko'zdan kechiriladi. Shu uch jihat aniqlansa, tildagi belgilar qay tarzda shallanishi va qanday vazifa bajarishi, o'zaro qanday munosabatlarga kirib, nutq kontekstida qanday ma'no kasb etishini tushunib yetish mumkin. Anglashiladiki, semiotika qamrov doirasi keng, o'rganadigan muammolari ko'lami yirik bo'lgan tilshunoslik bo'limi. Unda biror bir belgining hosil bo'lish mexanizmidan tortib nutqda voqelanish shartlarigacha qamraladi. Semantika esa alohida leksemalar va sodda, murakkab leksik birikuvlar ma'nosi, mohiyatini tadqiq qiladi. Lingvistika fanining semantika tarmog'i leksik birliklarning ma'no ko'lami, semantik xususiyati hamda boshqa birliklar bilan munosabatini aniqlashga yo'naltirilgan. Shu sababdan so'zlarni ma'no guruhlariga ajratish, ularning o'zaro semantik munosabatlari va har bir leksema semantik ko'lamini aniqlash amalda tildan foydalanish me'yorlarini shakllantirish, ularni asoslash, tarjima va matn tahriri kabi jarayonlarni mukammallashtirishga xizmat qiladigan muhim bosqichdir. Fe'l turkumi esa har bir tilda yirik leksik

guruh va polifunksional elementlar jamlanmasini hosil qiladi. O'z navbatida ushbu turkumning batafsil semantik tasnifi va tahlili dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Xulq-atvor fe'llari "axloq" gipersemasi atrofida markazlashadi. O'zbek tilining izohli lug'atida axloq so'ziga muomala, xatti-harakat odobi degan ta'rif beriladi, so'z etimologiyasi arabcha va arab tilida kishi tabiatini tamsil etadi. Axloq kishi tabiatining turli qirralari, odob normalari va me'yorlarini umumlashtiruvchi yirik konsept. Uning konseptosferasi turli turkumlarga oid so'zlardan tashkil topadi. Xulq-atvorni ifodalaydigan otlar sifatga aylanishi, fe'llar ot va sifatdan hosil bo'lishi esa o'z navbatida maydon elementlari derivatsion, semantik jihatdan bir-biriga bog'liqligini ko'rsatadi.

Xulq atvor fe'llarining yirik ulushi gipersemadan tashqari yuqoriroq pog'onada holat semasiga ko'ra ham umumlashadi. Holat yaqqol zohiriy alomatlariga ega bo'lishi, yoki botiniy jarayonni anglatishi mumkin. Shunga ko'ra ayrim xulq-atvor fe'llari mavhum, boshqalari yaqqol aniq fenomenlarni ifodalaydi. Ayrim holat fe'llari xulq-atvorning belgisi, natijasi sifatida o'rta qiyos qilib chiqadi. Ular xulq-atvor alomati sifatida muayyan xulq belgisiga ishora qiladi. Masalan, qizarmoq holat fe'li kontekst tarkibida kishining uyalgani, g'azablangani alomati bo'la oladi. Holat semali fe'llarni salbiy va ijobiy xulq-atvor belgisiga ajratish mumkin.

uyalmoq – to be shy g'azablanmoq – to be frustrated

faxrlanmoq – to be proud asabiylashmoq – to be nervous

tinchlanmoq – to calm down sabrsizlanmoq – to be impatient

Boshqa qutbdan xulq-atvor fe'llari harakat semasiga ko'ra umumlashadi. Harakat semasiga ega leksemalar esa o'z navbatida harakat turlariga ko'ra boshqa

ma'nolarni ham qamrab oladi.

ta'zim qilmoq – to bow
 quchoqlashmoq – to hug
 olqishlamoq – to applause

Tortib olmoq – to grab
 Olishmoq – to fight
 Urmoq – to beat

Shu asnoda xulq-atvor fe'llarining semantik tasnifi dastlab "harakat" va "holat" bo'g'imida ajraladi. Xulq-atvor esa oraliq ma'no bo'g'imi bo'ladi. Anglashiladiki,

xulq-atvor fe'llari lug'aviy semasida ma'no qavatlanishi mavjud. Semantik qavatlanish dastlab holat va harakat, keyin har birining ichki ma'nolaridan iborat. Biroq, ushbu fe'llarda bundanda kichikroq mikrosemalar mavjud. Muayyan bir mikrosema bir necha fe'llarda uchrashi mumkin, biroq ularning qamrovi yuqorida sanalgan ma'nolardek umumiy bo'lmaydi:

Jarayon (muloqot) natijasi:	<i>dushmanlashmoq – to be rival, kechirmoq – to forgive, yumshamoq – to soften</i>
Jarayon (muloqot) boshlanishi:	<i>salomlashmoq – to greet, inoqlashmoq – to get closer, do'slashmoq – to befriend</i>
Yuz ifodasi:	<i>bujmaymoq – to wrinkle, yorishmoq – to brighten, ochilmoq – to open up</i>
Munosabat:	<i>chiqishmoq – to get on well, tortishmoq – to argue</i>
Konflikt:	<i>qaysarlashmoq – to become stubborn, o'chakishmoq – to quarrel</i>
Ruhiyat:	<i>ilhomlanmoq – to be inspired, ruhlantirmoq – to be motivated</i>
Davomiylik:	<i>baqirmoq – to shout, achinmoq – to be sorry</i>
Obrazli tasvir/taqlid:	<i>g'udranmoq – to murmur, chapillatmoq – to slurp</i>

Bu semalar ayrim fe'llarda aniq ko'zga tashlansa, boshqa fe'llarning mikrosemasi faqat nutq kontekstida namoyon bo'ladi, kuchayadi va aniqlashadi – qisman lisoniy, qisman kontekstual xarakter kasb etadi. Demak, barcha xulq-atvor fe'llarining ma'no tarkibi quyidagi holat yoki harakat, salbiy yoki ijobiy bo'yoqdorlik semalardan tashkil topadi, inson tabiatini ochiqlash asosiy semantik vazifa bo'ladi. Bu semalar asosida so'zlar bir-biriga o'xshash yoki farqli bo'ladi. Biroq ma'nodoshlik va antonimlik kabi munosabatlar fe'llarning xususiy semalari asosida quriladi. Masalan, xulq atvor fe'llari boshlanish va jarayon natijasi semalari bilan ziddiyat hosil qiladi:

salomlashmoq/to greet – vidolashmoq/to farewell

do'stlashmoq/to befriend – dushmanlashmoq/to become rival

Shuningdek, fe'llar o'z kichik ma'no guruhi doirasida ham antonimlik munosabatiga kirishadi:

bujmaymoq/to wrinkle – yorishmoq/to brighten

chiqishmoq/to get on well – tortishmoq/to argue

Turli ma'noni ifodalaydigan xulq-atvor fe'llari semantik ko'lamidagi davomiylik, soniyaviylik, uzviylik, kutilmaganlik hamda intesivlik kabi tarz semalariga qarab antonim bo'la oladi.

Yuqorida sanab o'tilgan kichik ma'no turlariga ko'ra ma'nodoshlik munosabati ham quriladi. Masalan, bir kichik ma'no turiga oid xulq-atvor fe'llari o'zaro ma'nodosh yoki variantdosh bo'ladi:

inoqlashmoq – to get closer, do'slashmoq – to be friend

kechirmoq – to forgive, yumshamoq – to soften

Boshqa tomondan leksemalar davomiylik, soniyaviylik, uzviylik, kutilmaganlik hamda intensivlik semalari bilan ham sinonimiya hosil qiladi. Demak, xulq-atvor fe'llari o'zaro guruh ma'nosiga yoki kichik mikrosemalariga qarab ma'no munosabatlariga kirisha oladi.

Fe'llarni xulq-atvor semasiga ko'ra ajratish murakkab jarayon. Bu masalaga ikki xil yondashish mumkin. Bir tomondan faqat ijtimoiy odob ma'nosini bevosita ifodalaydigan so'zlarni guruh tarkibiga kiritib uning ko'lamini tor

qilib belgilash mumkin. Boshqa tomondan, umuman olganda, deyarli barcha fe'llar matn kontekstida xulq-atvor ma'nosini kasb etadi. Shuning uchun bu leksik semantik guruhning chegarasi, tarkibiy ko'lamini aniq belgilash imkonsiz. Guruhning markazidan o'rin olgan ba'zi fe'llar gipersema "axloq"ni lisoniy sathda aniq namoyon qiladi. Yaqqol axloq semasi ingliz tilidagi fe'llarda ko'p uchraydi, o'zbek tilida ularning ma'nosi ba'zan bir leksemaga, boshqa hollarda birikmaga teng bo'ladi:

To behave – o'zni tutmoq

To act – harakat qilmoq

To masquerade – noo'rin qiliq qilmoq

To adapt – moslashmoq

To pretend – soxtakorlik qilmoq

To betray – hiyonat qilmoq

To bribe – pora bermok

To obey – itoat qilmoq

Boshqa leksemalar xulq-atvorning belgisi, alomati sifatida qo'llanadi. Masalan, salbiy va ijobiy axloqni fiziologik, nutq fe'llari vositasida ko'rsatib berish mumkin. Quyidagi so'zlar kishi axloqining tarkibiy qismi va xulq-atvori belgisi bo'ladi. Inson xulqi uning hissiy va aqliy holati natijasi o'laroq namoyon bo'ladi. Shuning uchun xulq-atvorning tashqi belgilarini ifodalaydigan fe'llar hissiyot va tafakkurdan rang oladi, natija o'laroq yuzaga keladi. Ularni tamomila farqli ma'no munosabati, ya'ni sabab-natija aloqasi umumlashtirib turadi. Masalan, inson muayyan hislarni boshdan o'tkazganda ushbu holat quyidagi xulq-atvor xatti-harakati yoki holatlariga sabab bo'ladi.

Quvonch – Joy	<i>kulmoq – to laugh, yorishmoq – to brighten, ochilmoq – to open up</i>
Hayrat – Surprise	<i>qichqirmoq – to yawp, alanglamoq – to rubberneck, sakramoq – to jump</i>
G'am – sadness	<i>yig'lamoq – to cry, xo'rsinmoq – to sigh</i>
Jahl – anger	<i>baqirmoq – to shout, so'kinmoq – to scold, tepmoq – to kick, mushtlamoq – to beat</i>
Jirkanish – disgust	<i>bujmaymoq – to wrinkle, yuz o'girmoq – to look aside</i>
Qo'rquv – fear	<i>titramoq – to tremble, qaltiramoq – to shake, qochmoq – to escape</i>

Xulq-atvor fe'llari ijtimoiy yoki hissiy baholash funksiyasiga ega. Insonning har qanday xatti-harakati atrofdagilar munosabati, fikriga ta'sir o'tkazadi. Xulq-atvor fe'llari tarkibida ana shu ta'sir ijobiy yoki salbiy bo'yoqdorlik o'laroq voqelanadi. Bir lug'aviy ma'noga ega leksemada munosabat semasi kontekstga qarab tamomila o'zgarishi ham mumkin. Masalan: Qiz yigitning ko'zlariga bir zum qaradiyu uyalganidan qizarib ketdi. Ushbu kontekstda qizarmoq fe'li xulq-atvorning belisi bo'lib uyat bilan birikuvda kishiga nisbatan ijobiy baho, ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Yoki: Shokir aytgan gapidan uyalib qizarib ketdi. Bu misolda ham garchi kishining hatti harakati salbiy bo'lganligiga ishora qilinsa ham uyalmoq va qizarmoq birikuvi uning fe'l atvoriga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Aksincha, Akbar baqiraverib qizarib ketdi jumlasida uning xulq-atvoriga nisbatan salbiy bahoni kuza-tamiz. Demak, qizarmoq xulq-atvor alomati sifatida xulq-atvorning o'ziga qarab salbiy yoki ijobiy ma'no kasb etishi mumkin.

Xulq-atvor fe'llarning ayanan shu salbiy va ijobiy bo'yoqdorligi ushbu leksemalarni graduonimik tartibda joylashtirish uchun asos bo'ladi. Ta'kidlash joizki, graduonimiya nom va sifatlovchilarda turli belgilar asosida yaqqol ifodalan-gan bo'ladi. Otlarda bu hajm, salmoq, miqdor asosida, sifatlarda rang-tus, daraja kabi semalar asosida quriladi-gan munosabatdir. Fe'llarda bu munosabatlar belgi tizmiyligi yaqqol emas. Asosan fe'llar harakat tarzi semasi yoki ijobiy-salbiy bo'yoqdorligiga ko'ra darajalanadi. Masalan, salbiy uslubiy ottenkaning ortib borishiga qarab xulq-atvor fe'llaridan bir necha daraja qatorlarini tuzish mumkin. Qator boshida uslubiy bo'yoqdorligiga ko'ra ijobiy yoki neytral belgi qo'yiladi:

yig'lamoq → uvillamoq → xo'ngramoq // to cry → to sob → to moan

qichqirmoq → baqirmoq → bo'kirmoq // to yawp → to shout → to roar

gapirmoq → bidirlamoq → vaysamoq // to speak → to murmur → to dangle

tabassum qilmoq → kulmoq → hiringlamoq // to smile → to laugh → to nicker

Birinchi qatorda yig'lamoq shu holatning umumiy nomlanishi va shu bilan birga uslubiy neytral xulq-atvor belgisi bo'ladi. Keyingi so'zlar holatga nisbatan salbiy, ma'lum ma'noda haqoratomuz munosabatni kuchliroq ifodalaydi.

Keyingi qatorda ovoz tembrining ortib borishi va bu ovoz ko'tarilishiga nisbatan salbiy munosabat ham yaqqollashishini ko'rsatadi. Gapirmoq fe'li bilan boshlangan qatorda neytral so'z salbiy munosabatni ko'rsatadigan so'zlar bilan davom etadi va shu bilan birga aytilayotgan gapning qiymatsiz, ahamiyatga arziyasiz ekanligiga ham ishora qiladi. Tabassum qilmoq ijobiy bo'yoqdorlik bilan daraja qatorini boshlab bergan. Kulmoq esa uslubiy jihatdan neytral vosita, qator yaqqol salbiy munosabatga sabab bo'ladigan fe'l bilan yakunlanadi. Birinchi misolda neytral semali so'z birdan salbiy so'zga o'tib ketdi. Oxirgi misolda esa ijobiy sema avval neytral, so'ng salbiy semaga yo'naladi. Bunday tartibni bo'yoqdorlik asosida qurilgan daraja qatorining asosiy tamoyili deb aytish mumkin. Xulq-atvor fe'llari jadallik semasining ortib borishiga qarab ham graduonimik munosabatga kirishadi.

turtmoq → urmoq → do'pposlamok // to push → to beat → to ram

titramok → qaltiramok → tebramok // to tremble → to shake → to sway

urishmok → haqoratlamok → so'kmok // to argue → to humiliate → to scold

Birinchi qatorda fiziologik ta'sir xulq-atvorini ifodalaydigan fe'llar jamlangan. Turtmok fe'li yengil xatti-harakat, qisqa muddat davom etadigan jarayonni ifodalaydi. Urmoq esa jarayondagi kuch ishlatish ko'payganini, do'pposlamok urish xatti-harakatining bir necha bor takrorlanganini anglatadi. Titmok qo'rquv natijasida yuzaga kelgan fiziologik atvorning bilinar-bilinmasligini ifodalagan holda, qaltiramok harakat yaqqol ko'zga tashlanadigan darajada ekaniga ishora qiladi. Tebramok intensivligi eng yuqori darajadagi xulq-atvorning tashqi alomati sifatida daraja qatorini yakunlaydi. Oxirgi qatorda urishmok ma'nosi yengil koyish yoki tanqidni bildiradi, intensivligi yuqori bo'lgan haqoratlamok esa insonning shaxsiyatiga o'tish, qattiq tanbeh berishni bildiradi. So'kinmok esa o'zining salbiy konnotatsiyasi bilan konfliktning yanada kuchayganiga ishora qiladi.

O'zbek tilida xulq-atvor fe'llariga ijobiy yoki salbiy se-

mani tarz ma'nosini ifodalashga xizmat qiluvchi ko'makchilar ham yuklashi mumkin. Ma'lumki, o'zbek tilida asosiy felga ravishdosh shakli vositasida bog'lanuvchi olmoq, qo'ymoq, yurmoq, yubormok, bilmoq, bo'lmoq, ko'rmok kabi ko'makchi fe'llar turli tarz ma'nolarini qo'shadi. Tarz ma'nolari esa boshlanish, tugallanish va jarayonlilikdan tashqari yana ko'plab qo'shimcha semalar demakdir. Masalan, kutilmaganlik, takroriylik, sinash, jadallik, noto'liqlik kabi tarz ma'nolari xulq-atvor hamda ko'makchi fe'llar birikuvidan ham hosil bo'ladi – buni leksemalarning kontekstual polisemiya imkoniyati deb baholash joiz.

gapirib yubormok – kutilmagan, salbiy xatti-harakat turtib ko'rmok – neytral bo'yoqdorlik kasb etgan, sinash tarz ma'nosiga ega xulq-atvor fe'li

so'kib bermok – tugallangan salbiy xulq-atvor belgisi, salbiy munosabat shakli

maqtab yurmoq – davomiy ijobiy munosabat

kulib qo'ymoq – kutilmagan, oniy xulq-atvor belgisi

Ingliz tilida ko'makchi fe'l vazifasi predloglarga yuklanadi. Predlog va fe'l birikuvi fe'lning lug'aviy semasini butunlay o'zgartirib yuborishi yoki lug'aviy ma'noga ta'sir qilmagan holda konnotativ sema qo'shishi mumkin. Masalan, to speak out – gapirib olmoq, kutilganlik, to'liqlilik semasiga ega. Shuningdek, oshkora ochiq gapirib olish ingliz tilida ijobiy xulq-atvor namunasi deb baholanadi. To let down – pand berib qo'ymoq fe'lida predlog xatti-harakatning tugallangan tarzini bildiradi, fe'l lug'aviy ma'nosiga ko'ra salbiy bo'yoqdorlikka ega munosabat shaklini anglatadi. To rush into – shoshilib kirmok. Bunda predlog harakatning yo'nalish semasini namoyon qiladi. Harakatning oniyliigi, kutilmaganligi, tugallanganligi esa to rush lug'aviy semasi tarkibiy qismlaridir.

Demak, xulq-atvor fe'llarida aksariyat asosiy semantik xususiyatlar sirasida ijobiy yoki salbiy bo'yoqdorlik, lug'aviy, ifodaviy polisemiyaning sanab o'tish mumkin. Guruhdagi so'zlar o'z tarkibidagi xususiy ma'no turi, tarz semalariga ko'ra ma'nodoshlik, ziddiyat va graduonimik munosabatlarga kirishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Степанов Ю. Семиотика – М.: Радуга, 1983 – 640с; Абаев В. Понятие идеосемантики // Избранные труды. 2. Общее и сравнительное языкознание. Владикавказ, 1995.
2. Исаченко О. Функционально-семантический класс глаголов поведения (системно-семантический, функциональный и лингвокультурологический аспекты): Дисс. ... канд. филол. наук. Новосибирск, 2000. – 208 с.
3. Жданова О. Стилистическая и интеллектуальная оценочность глаголов поведения // Лексико-семантические группы современного русского языка. Новосибирск, 1985. – С. 48-55.
4. Жумабаева Ж. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик ҳамда стилистик градуонимия. Фил.фан.док.дисс. – Тошкент. 2016.
5. Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш. Фил.фан.док.дисс. – Тошкент. 1997.
6. Орифжонов Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия. Фил. фан. ном. дисс. – Тошкент. 1996.)
7. Ortiqova G. Harakat tarzi shakllarining uslubiy imkoniyatlari. – Berlin: Globe Edit, 2022. 108-b.
8. Elchayev Z. Xulq-atvor fe'llarining so'z turkumlari va til tizimidagi o'rni. Tamaddun nuri. Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy jurnal. 53-62 betlar, 2023-yil.

Marxobo ERKINOVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchisi
erkinovamarhabo1@gmail.com

O'ZBEK AYOLLARI NUTQIDA BAHO BILDIRUVCHI BIRLIKLAR

Annotatsiya: maqolada o'zbek ayollari nutqiga xos baho munosabatli birliklarning gender xususiyatlari haqida fikr yuritiladi. Ayollar nutqining gender xususiyatini namoyon qilishda faol qo'llaniladigan baho munosabatli birliklar: leksik, grammatik birliklar, undov so'zlar, olqish va qarg'ish so'zlarning o'ziga xos tomonlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *baho munosabati, gender xususiyati, ayollar nutqi, olqish, qarg'ish, ijobiy baho, salbiy baho, assotsiativ birlik, nutqiy odat.*

Аннотация: в статье рассматриваются гендерные характеристики единиц оценки, характерные для речи узбекских женщин. Рассмотрены оценочные единицы, активно используемые при проявлении гендерных особенностей женской речи: лексические, грамматические единицы, восклицания, аплодисменты и ругательные слова.

Ключевые слова: *оценочная установка, гендерная характеристика, женская речь, аплодисменты, ругательства, положительная оценка, отрицательная оценка, ассоциативная единица, речевая привычка.*

Annotation: the article discusses the gender characteristics of units of evaluation, specific to the speech of Uzbek women. Evaluation-related units actively used in the manifestation of gender characteristics of women's speech: lexical, grammatical units, exclamations, applause and cursing words are considered.

Keywords: *evaluation approach, gender feature, women's speech, applause, damnation, positive evaluation, negative evaluation, associative unit, speech habit.*

Til kishilik jamiyati uchun aloqa vositasi vazifasini bajaruvchi asosiy quroldir. Har bir til doim shu til egalarining hayotidagi barcha voqeliklarni aks ettiradi, mavjud shart-sharoitlar, davr bilan o'sib rivojlanadi. Shuning uchun bugungi kunda tilning rivojlanishiga, sof saqlanishiga, sayqallanishiga e'tibor yanada ortmoqda. U borliq haqidagi bilimlarni ifodalash vositasigina emas, balki tinglovchiga ta'sir etuvchi vosita hamdir. Shuning uchun til faqat kommunikativ vazifanigina emas, ekspressiv-emotsional vazifani ham bajaradi. Voqelikka munosabat bildirish belgisi baho atamasi nomi ostida yuritiladi. O'zbek tilida yangi yo'nalish sifatida yuzaga kelgan baho kategoriyasi, o'zbek tilida baho bildiruvchi leksik assotsiatsiyalarining hosil bo'lish mexanizmlari, baho bildiruvchi assotsiativ maydoni, verbal assotsiatsiyalarning til egalarining gender belgisi, ijtimoiylik xususiyatlari nuqtayi nazaridan tadqiqi masalasi haqida turli mulohazalar yuzaga kelmoqda. O'zbek tilshunosligida Sh.Iskandarova, A.Sobirov, B.Qurbonova, D.Xudoyberganova, D.Lutfullayeva, N.Hoshimovalar tomonidan assotsiativ tilshunoslik nazariyasi, assotsiativ tajriba metodi, assotsiativ maydon, verbal assotsiatsiyalarning vujudga kelish omillari xususida tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. O'zbek tilida bu sohaning kirib kelishi f.f.d., prof.D.E.Lutfullayeva nomlari bilan bog'liq. Assotsiativ birliklarning gender xoslanishi borasida G.E.Yuryevna, T.G.Borgoyakova, G.E.Kuznetsova kabilar rus va xakas tillari misolida ish olib borganlar. Biroq o'zbek tili materiallari asosida individual assotsiatsiyalarning gender xoslanishi mavzuyida tadqiqot ishi olib

borilmagan.

Tilshunos olim V.I.Banaru bahoga quyidagicha ta'rif bergan: baho-aksiologik atama bo'lib, natijali aspektni ifodalovchi baho subyekti va uning predmeti o'rtasida o'zaro munosabat o'rnatuvchi jarayon. Zero, baho predmeti qatoriga nafaqat subyekt uchun ijobiy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar, balki nol darajali va salbiy qadriyatlar ham aloqador bo'lib, bu tushunchaning umumiy nisbiyligini isbotlaydi. Leksemaning mazmun jihatidan, voqelikni nomlashdan tashqari nomlanayotgan voqelikka munosabat ham bildiriladi. Baho munosabati turli aspektlarga ega bo'lib, inson faoliyatining alohida bir sohasi bilan bog'langan holda aniqlanadigan aloqalar, bog'lanishlar tushuniladi. Munosabatlar deganda bir butunlikning tarkibiy qismlari – birliklari orasidagi o'zaro aloqalar, bog'lanishlar anglashiladi.

Leksemaning mazmun jihatida asosiy hodisa – leksik ma'no; baho semasi, asosan, uch xil ifodalanadi: 1) morfema yordamida; 2) leksemaning o'zi bilan; 3) kontekst yordamida. Baho semasining morfema yordamida ifodalanishi morfologik ifodalanish deyiladi. Hozirgi o'zbek tilida bunday vazifani erkalash, kichraytirish ma'nolarini anglatuvchi -cha, -gina, -jon, -choq, -chak kabi qo'shimchalar bajaradi. Bu morfemalar ijobiy munosabat ifodalashga xizmat qiladi. Masalan: Bo'rixon do'mboqqina bola bo'lgan edi. Uni yomon ko'zdan asrasin, deb kiyimlariga tumor-u ko'zmunchoqlar taqib qo'yardi.

Baho munosabati shaxsning ijtimoiy holatidan, jinsi, yoshi, millati, dunyoqarashidan kelib chiqqan holda til

egalarining nutqida aks etadi. Baho munosabatining ijobiy yoki salbiy tarzda qo'llanishi, ayollar va erkaklar nutqida baho munosabatli birliklarning gender xususiyatlari namoyon bo'ladi.

Gender ko'p qirrali tarmoq bo'lgani uchun nafaqat faylasuf va sotsiologlarning, balki tilshunoslarning ham e'tiborini tortgan. Tilshunoslikda gender elementlariga e'tibor doim ham mavjud bo'lgan. Erkak va ayol nutqining muayyan farqlarga ega ekanligi ko'rinib turishi dunyoning barcha tillari uchun xosdir. Ayrim tillarda bu omil ochiq namoyon bo'lsa, boshqa tillarda uning lingvistik asoslarini ko'rsatib berish oson emas [3, 87].

1960-yillar o'rtalariga kelib tilshunoslikda gender masalasiga bo'lgan qiziqish uch yo'nalishdagi ikki jihatga: muayyan tilda erkaklar va ayollarning nutqining tafovutlari hamda muayyan til tizimida erkaklik, ayollik belgilari bilan bog'liq tushunchlarni ifodalovchi til birliklari tadqiqotlarda o'z aksini topdi:

- 1) Erkak-ayol nutqining ijtimoiy tabiati;
- 2) nutqiy muloqotning o'ziga xos xususiyatlari;
- 3) tafovutlarning kognitiv aspekti [2, 83].

Ayollarning nutqida so'zlarning ko'chma ma'nolaridan foydalanishi, maqol va iboralarni qo'shib gapirishi, emotsiyaga berilishi kuzatiladi. Gapirayotganda ham ohanglarning o'zgarib borishi kuzatiladi.

O'zbek nutqiy odatlarining tadqiqotchisi prof. Sh. Iskandarova o'zbek nutqiy odatlarining gender xususiyatlariga alohida to'xtalib, ayollar o'rtasidagi muloqot jarayonida qo'llanishi odat tusiga kirgan ayrim so'z va iboralarni quyidagicha qayd qiladi: "dugonajon, ovsinjon, egachi, aylanay, o'rgilay, girgитton, qoqindiq, asalim, shirinim, toychog'im va boshqalar". Bular barcha ayollar uchun umumiy til birliklari – ayol, buvi, ona, turmush o'rtog'i, dugona, farzand, opa, singil, amma, xola va boshqa notanish kishi bo'lishi mumkin. Bunday holatlarda ularning har birining boshqa bir ayol bilan muloqot odati yana o'ziga xos tarzda shakllangan bo'ladi"[1, 26].

Aylanay, o'rgilay, girgитton, qoqindiq, tasadduq kabi leksik vositalarida o'zbek ayollar nutqining gender xususiyati namoyon bo'ladi va bu so'zlar ijobiy baho munosabatini ifodalaydi.

– Hoy, aylanay, o'g'rigina bolam, boshimda shunday musibat turganda ko'zimga uyqu keladimi? (G'.G'ulom)

Voy, o'g'limdan aylanay! (O'.Umarbekov)

– Voy, tasaddug'-ey, ey, voy, tasaddug'-ey! Ho'-o'p bolalarimiz bor-da, tasadduq! – dedi A'lobush. (O'.Umarbekov)

Ushbu parchadagi "aylanay", "tasadduq" so'zlari orqali o'zbek ayollarining ijobiy baho munosabatining gender xususiyati namoyon bo'lgan.

Ayollar nutqida erkalash-kichraytirish -choq, -gina,

-jon qo'shimchalariga egalik qo'shimchalarini qo'shib murojaat qilish faol qo'llaniladi. Bu so'zlovchining murojaat qilgan shaxsga nisbatan ijobiy munosabatini namoyon qiladi. O'zbek ayollari farzandlarini toychog'im, qo'zichog'im, bolajonim, qizginam deya erkalaydi. Takibidagi erkalash-kichraytirish qo'shimchalari erkalash va kichraytirishdan tashqari ijobiy munosabatni ham ifoda etadi.

– Voy, bolajonim-a! Pul yuborib nima qilarkan! (O'.Umarbekov)

Parchadagi "bolajonim" so'zi -gina lug'aviy shakl yasovchi qo'shimchaga egalik qo'shimchasi qo'shib, ayollar nutqining gender xususiyati erkalash ijobiy baho munosabatini hosil qilgan. Ijobiy baho munosabati aks etgan. Parchadagi voy undov so'zi ham ayollarning individual xususiyatini ifodalaydi. Voy undov so'zi o'ndan ortiq ma'no nozikliklarini ifodalaydi. Bularga sevinish, erkalash, achinish, qo'rqish, havas, sarosimalanish, koyish, alam singari holatlar kiradi. Parchada sevinish ijobiy baho munosabati namoyon bo'lgan.

Ayollar nutqiga xos bo'lgan shunday birliklar ham borki, ular salbiy munosabatni ifodalaydigan qarg'ishlar, ijobiy istakni bildiradigan birikmalardir. Uying kuygur, o'lgur, juvarmag, qirg'in kelgir kabi qarg'ishlar ayollar nutqida ishlatilib, salbiy baho munosabatini ifodalaydi. Asosan, qarg'ishlar so'zlarga ayollar nutqida ko'proq duch kelamiz. -gur affiksli ijobiy istak birliklari, shuningdek, ayollar nutqida ham faol qo'llanadi. Odatda, qarg'ishni ifodalovchi -gur affiksli birliklarni bo'lishsiz shaklida ham qo'llash ayollar nutqi uchun xos bo'lib, bunda ijobiy istak bildiradi: basharang qurmagur, qurib ketmagur kabi. Bu xil qurilmalarda salbiy istak ma'nosi kuchsizlanib, neytral holdagi istak mazmuni ifodalanadi: Ey, qurib ketmagur, nega indamading shu vaqtgacha? Basharang qurmasin, tezroq keta qolmaysanmi! (O'.Hoshimov)

Bunday birliklarga yana bo'yning uzulmagur, tinmagur, o'lmagur so'z va so'z birikmalarini ham misol sifatida keltirish mumkin. Ayollar nutqida ijobiy istak ifodalovchi nutqiy birliklar rang-barang bo'lib, ular -(a)y, -sin kabi mayl shakllarida ham beriladi. Aylanay, bo'yingga qoqiy, sadag'ang ketay, onaginang aylansin, onang qoqindiq, bo'yingdan o'rgulay kabi birliklar ham, asosan, ayollar nutqida ishlatiladi: – Xush kelibsiz, – dedi Oftob oyim... – Xushvaqt bo'linglar, aylanay, qix... – dedi xotin. (A.Qodiriy) Voy bo'yingga qoqiy. Voy sadag'ang ketay!

Xullas, o'zbek ayollari nutqiga xos baho bildiruvchi shunday birliklar mavjudki, ular ayollar va erkaklar nutqidagi gender tafovutni namoyon qiladi. Ishimizda yuqoridagi keltirilgan grammatik, morfologik, leksik vositalar, qarg'ishlar va olqishlar ayollar nutqining o'ziga xususiyatlarini namoyon etgan va qarama-qarshi jins vakillari nutqidan farqlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Iskandarova Sh. O'zbek nutq odatining muloqot shakllari: Filol.fanlari nomzodi diss...avtoref. – Samarqand, 1993.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М., 2001. –С.83.
3. Pirmatova M. Undovlar va gender differensiyasi // O'zbek tili va adabiyoti. № 3 – Toshkent. 2013. 87-bet.
4. Qambarov G'. Baho lisoniy va mantiqiy kategoriya sifatida. O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. – Andijon, 1995.
5. Qo'ng'urov R. Subyektiv baho formalarining semantik va stilistik xususiyatlari. – T.: Fan, 1980.
6. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019.

Nigina AXMEDOVA,

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti o'qituvchisi

e-mail: akhmedovanigina0@gmail.com

INGLIZ TILINING FRAZELOGIK BIRLIKLARI VA ULARNING GRAMMATIK JIHATDAN GAPDAGI O'RNI

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilida frazeologik birliklarining o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflashi, tarjimada frazeologizmlarining lug'aviy ma'noviy xususiyatlarini ajratish hamda ularning grammatik jihatdan gapdagi o'rni xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *frazeologik birlik, denotativ ma'no, frazeografiya, semantika, idioma, sinonimlik xususiyat.*

Annotation: this article describes the unique features of phraseological units in English, separates the lexical-meaningful features of phraseological units in translation, and their grammatical place in the sentence.

Key words: *phraseological unity, denotative meaning, phraseography, semantics, idiom, synonymy feature.*

Аннотация: в данной статье описаны уникальные особенности фразеологизмов английского языка, выделены лексико-значительные особенности фразеологизмов при переводе и их грамматическое место в предложении.

Ключевые слова: *фразеологическое единство, денотативное значение, фразеография, семантика, фразеологизм, признак синонимии.*

Har bir til xodisasi grammatik xususiyatga ega bo'lgani kabi frazeologizmlar ham grammatik ma'no kasb etadi va bunday birliklar gapda ega bo'lishi, to'ldiruvchi, aniqlovchi, antonim va sinonimlik xususiyatlariga egadir. Misol tariqasida quyidagi iborani lingvistik jihatdan tahlil qilamiz: "To be red" iborasi gapda ega bo'lib kelishi mumkin: "Being red was his opportunity", aniqlovchi bo'lib keladi; "he was red in this bank", antonimi mavjud: "to be black" shu kabi grammatik xususiyatlarga xosdir. Frazeologizmlar og'zaki tilda ham, badiiy adabiyotda ham keng tarqalgan. O'quv jarayonida men badiiy matnlarni tez-tez uchrataman. Frazeologik birlik – tarkibi va tuzilishida barqaror, alohida leksik birlik vazifasini bajaradigan leksik jihatdan bo'linmaydigan va qiymatli so'z birikmasidir. [5,344] Frazeologizm bir butun bo'lib, so'zlarning tayyor kombinatsiyasi sifatida ishlatiladi, keyingi parchalanishga olib kelmaydi va odatda uning qismlarini qayta joyiga qo'yishga imkon bermaydi. Mustaqil lingvistik fan sifatida frazeologiya nisbatan yaqinda paydo bo'ldi. Tilshunoslik fani sifatida frazeologiyaniing vazifasi muayyan tilning frazeologik asoslarini har tomonlama o'rganishni o'z ichiga oladi. Ushbu fanni o'rganishning muhim jihatlari quyidagilardir:

- frazeologik birliklarning barqarorligi,
- frazeologik birliklarning va frazeologik

birliklarning semantik tuzilishi, ularning kelib chiqishi va asosiy funksiyalari. [3,38]

Frazeologik birliklarning tildan tilga tarjima qilinishi frazeologiyaniing juda qiyin sohasi bo'lib, bu fanni o'rganishda katta tajriba talab etiladi. Frazeologiya frazeologik birliklarni aniqlash prinsiplarini, ularni o'rganish usullarini, tasniflash va frazeografiyani – lug'atlardagi tavsiflarni ishlab chiqadi. Frazeologiya turli xil tadqiqot usullaridan foydalanadi, masalan komponentlarning qiymatini tahlil qilish. Frazeologiya frazeologik birliklarning xususiyatlari va ularni o'rganish usullariga qarab tilning frazeologik tarkibini har xil tasniflashni taklif etadi. Frazeologik birliklar tilning ajralmas va ayniqsa ajralib turadigan tarkibiy qismi bo'lib, eng yorqin, o'ziga xos, g'ayrioddiy, "individual", madaniy ahamiyatga ega va milliy o'ziga xos bo'lib, nafaqat ma'lum tilning xususiyatlarini, balki uning nutqchilarini, munosabati, tafakkuri, mentaliteti, milliy xususiyatlarini ham ifoda etishga qodir va fikrlash uslubidir. [4,183] Frazeologik birliklarning yana bir muhim xususiyati shundaki, har birining ma'nosi unga kiritilgan so'zlarning ma'nolariga qo'shilmaydi. Ko'pincha frazeologik birliklar o'zlarining tarkibiga qo'shimcha so'zlarni kiritmaydilar, ulardagi tarkibiy qismlarni qayta tartiblab bo'lmaydi. Frazeologiya tadqiqotchilari e'tiborni milliy o'ziga xoslikka qaratdilar. Shuning uchun frazeologik birliklar yunoncha "o'ziga

xos” degan ma’noni anglatuvchi “idioma” atamasi bilan belgilanadi. Ingliz tilida ularni “idioma” deb ham atashadi. Ba’zi tilshunoslar dastlab frazeologik birliklarni boshqa tillarga tarjima qilib bo’lmashligini ta’kidlashdi yoki bu iboraning kelib chiqishini aniqlash uchun tilshunos olimlar nafaqat hozirgi va o’tmishdagi tillarning dalillarini, balki xalq hayotining o’ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi tarixiy ma’lumotlardan, etnografiyadan ham foydalanmoqdalar. Tadqiqotchi odamlarning axloqi va urf-odatlarini, ularning e’tiqodlari va xurofotlarini bilishi kerak, chunki bu frazeologiyani kelib chiqishini aniqlashga yordam beradi. Ularning mazmuniy tomoni frazeologik ma’nodir. [2,466]

Frazeologik ma’no o’ta murakkab tabiatli, leksemada bo’lgani kabi ayrimi denotativ tabiatli bo’lsa, boshqalari grammatik ma’noga ega xolos. Masalan, mustaqil so’z turkumiga kiruvchi frazeologik birlik: burgaga achchiq qilib, ko’rpaga o’t qo’ymoq, tarvuzi qo’ltig’idan tushmoq; every cloud has a silver lining; denotativ ma’noga ega bo’lsa, turgan gap, shunga qaramay; as a matter of fact; kabi nomustaqil frazeologik birliklar faqat grammatik vazifa bajaradi. Odatda, frazeologik birlikning ma’nosi bir leksema ma’nosiga teng bo’ladi. Biroq, hech qachon ular teng emas. Chunki, frazeologik birlik va leksema ma’nosi

teng bo’lsa edi, unda frazeologik birlik ortiqcha bo’lib qolar edi. Misol sifatida “yoqasini ushlamoq” frazeologik birligi bilan “hayron bo’lmoq”, yoki ingliz tilidagi “to be in the dumps frazeologik birligi bilan “to feel depressed” leksemasining ma’nolarini qiyoslasak. Mazkur o’zbek tilidagi frazeologik birlik — kutilmagan, tushunib bo’lmaydigan narsa yoki hodisadan o’ta darajada ta’sirlanib, taajjublanmoq bo’lsa, hayron bo’lmoq leksemasi — kutilmagan yoki tushunib bo’lmaydigan narsa yoki hodisadan ta’sirlanmoq ma’nosiga ega. Shuningdek, ingliz tilidagi frazeologik birlik — kutilmagan voqeadan o’ta darajada tushkunlikka tushmoq ma’nosiga ega bo’lsa, to feel depressed leksemasi esa — shunchaki oddiy hodisadan ham o’zini tushkun holda his qilmoq ma’nosiga ega. Har ikkala ma’noda ham kishi ichki ruhiy holati aks etgan. Biroq frazeologik birlik ma’nosida — o’ta darajada va so’zlashuv uslubiga xos, bo’yoqdorlik ma’nolariga egaligi bilan — hayron bo’lmoq leksemasidan farqlanadi.

Demak, frazeologik birlikning ko’pincha ifoda semalarida obrazlilik, bo’yoqdorlik bo’rtib turadi. Ko’rinadiki, frazeologik birlik va leksema bir narsa yoki hodisani atasa-da, ifoda bo’yoqlari bilan keskin farqlanib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Йулдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографиясининг шаклланиши ҳамда тараққиёти.- Самарқанд: СамДУ, 2007.108 б
2. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – Дубна: Фникс, 2005.– 466с.
3. Кунин А.В. Основные понятия фразеологии как лингвистической дисциплины и создание англо-русского фразеологического словаря: автореф. дис. д-ра филол. наук – М.: 1964.–38 с.
4. Кунин А.В. Внутренняя форма фразеологических единиц // Слово в грамматике и словаре, – М.: 1984.– С.183.
5. Кунин А.В. Английская фразеология (теоретический курс). – М.: Издательство «Высшая школа», 1970. – 344 с.

Mukaddam KURBANOVA

Qo’qon davlat pedagogika instituti o’qituvchisi

O’ZBEK TILIDA TURIZM TERMINLARINING TARKIBI VA STRUKTURAL TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada o’zbek tilida mavjud bo’lgan turizm terminlarining tarkibi va struktural tahlili yoritilgan. Turistik soha - bu tilni og’zaki va yozma nutqda ishlatish, joylar va xalqning ijtimoiy va madaniy ma’nolarini yaratadigan va tarqatadigan faoliyat shakli; turizmni targ’ib qilishda ishtirok etadigan, ta’lim janrlarda taqdim etilgan tildir.

Kalit so’z va iboralar: turizm, turistik terminologiya, o’zbek tili, komponent, struktural tahlil.

Аннотация: в данной статье описывается состав и структурный анализ туристических терминов в узбекском языке. Туризм – это форма деятельности, которая использует язык в устной и письменной речи, создает и распространяет социальные и культурные значения мест и людей; — это язык, представленный в образовательных жанрах, связанных с продвижением туризма.

Annotation: this article describes the composition and structural analysis of tourism terms in the Uzbek language. Tourism is a form of activity that uses language in oral and written speech, creates and spreads social and cultural meanings of places and people; it is a language presented in educational genres involved in promoting tourism.

Turistik soha tushunchasiga turli xil qarashlar mavjud. N. V. Filatova G. N. Manaenko tomonidan taklif etilgan

mezonlar asosida uni nutqning mustaqil turi deb tan oladi, ya'ni: atrof-muhit, ijtimoiy subyekt, tarkib, matn. Xuddi shu parametrlar institutsionallik xususiyatlarini va turistik matnlarni ritorik tashkil etish xususiyatlarini hisobga olgan holda yana boshqa qismlarga bo'linadi. "Ijtimoiy maqom, rol aloqalari, qatnashchilarning ijtimoiy faoliyati, dunyoqarash, bilimning umumiyliigi kabi parametrlar "ijtimoiy subyekt" va "tarkib" tushunchalari ostida turistik aloqalarning ko'plab matnlarida tahlil qilishga imkon bermaydi, ularga om-maviylik va anonimlik xosdir".

Mamlakatimizda turizm sohasida so'nggi o'n yillikda keskin rivojlanish ro'y berdi. Natijada esa leksikologiyada sohaga doir biir qator terminlar paydo bo'ldi. Shu boisdan o'zbek turizm terminlarini struktura jihatidan quyidagi guruhlarga bo'lishni o'rinli deb topdik.

I. Bir komponentli terminlar

1. Sodda terminlar

Sayohat (Ot)	Turizm (Ot)
Kema (Ot)	
Tashrif (Ot)	Samolyot (Ot)
Ta'lim (Ot)	
Turist (Ot)	Xizmat (Ot)
Bonus (Ot)	
Brend (Ot)	Botel (Ot)
Voucher (Ot)	
Manzil (Ot)	Zaxira (Ot)
Kvota (Ot)	
Lisenzia (Ot)	Kompensasiya (Ot)
Imtiyoz (Ot)	
Viza (Ot)	
Kemping (Ot)	Gid (Ot)
Motel (Ot)	
Bilet (Ot)	Reys (Ot)
Flotel (Ot)	Rotel (Ot)

Keltirilgan misollardan namoyon bo'lmoqdaki, o'zbek tilida turizm faoliyatiga doir bir komponentli terminlar ingliz turistik terminlari singari ot so'z turkumiga mansubdir. Bu esa chog'ishtirilayotgan tillarning struktura jihatidan o'xshash jihatidir desak yanglishmagan bo'lamiz.

2. Yasama terminlar

Sayohatchi (sayohat+chi=Ot)
 Ekskursiyachi (ekskursiya+chi=Ot)
 Tadqiqot (tadqiq+ot=Ot)
 Mexmonxona (mehmon+xona=Ot)
 Sog'lomlashtirish (Sog'+lom+la+sh+tir+ish= Ot)

Ushbu misolda 2 o'rinda so'z yasovchi –lom, -la va 3 o'rinda so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar –sh, -tir, -ish qo'llangan.

Pudratchi (pudrat+chi=Ot)
 Shartnoma (shart+noma=Ot)
 Hamkorlik (hamkor+lik=Ot)
 Iste'molchi (iste'mol+chi=Ot)
 Afzalliklar (afzal+lik+lar=Ot)

Keltirilgan barcha misollar ot so'z turkumiga mansub bo'lib, turdosh otdan atoqli ot yoki aksincha atoqli otdan turdosh ot yasalganligining guvohi bo'lishimiz mumkin.

II. Ikki komponentli terminlar

1. Fe'lii birikmalar

Dam olmoq Sayohat qilmoq
 Ziyorat qilmoq Tashrif buyurmoq
 Ekskursiya qilmoq

Ikki mustaqil so'zdan tarkib topgan va fe'l shaklida kelgan ushbu terminlar faqat o'zbek tilida mavjud ekanligi tilimizning o'ziga xos unikal xususiyatidir. Boisi ingliz tilida fe'l shaklidagi turizm terminlariga izlanishlarimiz mobaynida duch kelmadik.

2. Otli birikmalar

Transport vositalari (Ot+Ot=Ot)

Turizm sanoati (Ot+Ot=Ot)
 Sayohatchilar klubi (Ot+Ot=Ot)
 Sayyohlik agentligi (Ot+Ot=Ot)
 Kasbiy maqsadlar (Sifat+Ot=Ot)

Ekskursiya xizmatlari (Ot+Ot=Ot)
 Ichki turizm (Sifat+Ot=Ot)
 Turistik infratuzilma (Sifat+Ot=Ot)
 Tashqi turizm (Sifat+Ot=Ot)

Turizm resurslari (Ot+Ot=Ot)
 Milliy turizm (Sifat+Ot=Ot)
 Xalqaro turizm (Sifat+Ot=Ot)
 Turistik xizmat (Sifat+Ot=Ot)

Moddiy xizmatlar (Sifat+Ot=Ot)
 Ixtiyoriy sertifikat (Sifat+Ot=Ot)
 Inklyuziv sayohat (Sifat+Ot=Ot)
 Individual sayohat (Sifat+Ot=Ot)
 Rag'batlantiruvchi sayohat (Sifat+Ot=Ot)
 Turizm geografiyasi (Ot+Ot=Ot)
 Tog' kasalligi (Ot+Ot=Ot)
 Mexmonxona faoliyati (Ot+Ot=Ot)
 Ijtimoiy munosabatlar (Sifat+Ot=Ot)
 Sug'urta to'lovi (Ot+Ot=Ot)
 Sug'urta puli (Ot+Ot=Ot)
 Turistik faoliyat (Sifat+Ot=Ot)
 Kiruvchi turizm (Sifat+Ot=Ot)
 Ijtimoiy turizm (Sifat+Ot=Ot)
 Guruh tur (Sifat+Ot=Ot)
 Ot sayri (Ot+Ot=Ot)
 Tuya sayohati (Ot+Ot=Ot)

Keltirilgan ikki komponentli va ajratib yoziladigan o'zbek turistik terminlari asosan, Sifat+Ot=Ot va Ot+Ot=Ot ko'rinishlariga egadir. Ingliz tilida ham xuddi shu ikki struktura ikki komponentli terminlarda uchrashining guvohi bo'ldik. Bu esa albatta, o'rganilayotgan tillarning komponent jihatdan o'xshash xususiyatini namoyon etadi.

1. Juft so'zlar

O'yin-kulgu ($Ot+Ot=Ot$)

Ilm-fan ($Ot+Ot=Ot$)

Kasb-hunar ($Ot+Ot=Ot$)

Izlanishlarimiz davomida o'zbek tilida yuqorida keltirilgan juft terminlarga duch keldik. Ingliz turistik terminlarida esa bunday ko'rinishli terminlarga umuman ro'baro bo'lmadik. Shu sababdan o'zbek tilida turizm faoliyatiga doir juft terminlar ushbu tilning o'ziga xos va farqli xususiyatidir desak yanglishmagan bo'lamiz.

III. Uch komponentli terminlar

Turistik xizmat tavsifi ($Sifat+Ot+Ot=Ot$)

Turistik xizmat iste'molchisi ($Sifat+Ot+Ot=Ot$)

Turistik xizmatlar ko'rsatuvchi ($Sifat+Ot+Ot=Ot$)

Turistik xizmatlar sifati ($Sifat+Ot+Ot=Ot$)

Turistik xizmatlar to'plami ($Sifat+Ot+Ot=Ot$)

Ushbu guruhga kiruvchi terminlarni tahlil qilish asnosida quyidagicha xulosa taqdim etishimiz mumkin: ingliz va o'zbek tillarida uch komponentli terminlar $Sifat+Ot+Ot=Ot$ ko'rinishida bo'lishi chog'ishtirilayotgan tillarning o'xshash jihati bo'lsa, ingliz tilida $N+N+N=N$ shaklli termin birikmalarning mavjudligi ushbu tilning boshqa tillarda takrorlanmas va uchramaydigan struktur xususiyatidir.

IV. To'rt komponentli terminlar

Turistlarga xizmat ko'rsatish tartibi

Turistlarga xizmat ko'rsatish sifati

Ixtisoslashgan turar joy binolari

V. Besh komponentli terminlar

Turistik mahsulot sifati bo'yicha shikoyatlar

Turistik xizmatlarni baholash bo'yicha taklifla

2.2-rasm. Turizm terminologiyasining o'zbek tilidagi struktur tavsifi

Shu o'rinda ta'kidlashimiz lozimki, ko'p tarkibli terminlarni yasashda o'zbek tilida asosan, kelishiklardan foydalanilgan. 84 ta turistik terminlarni tahlil qilish asnosida aytishimiz mumkinki, o'zbek tilida ingliz tilidagidek affiksali, predlogli hamda olti komponentli terminlarga duch kelmadik va o'zbek tilidagi turizmga xos terminlarni struktur tavsifi sifatida quyidagi rasmni taqdim etishimiz o'rinlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Манаенко Г.Н. Дискурс в его отношении к речи, тексту и языку // Язык. Текст. Дискурс: межвузовский сборник научных трудов. Вып. 1. - Ставрополь: Пятигорский гос. лингв. ун-т, 2003. - С. 26-40
2. Swales, J.M. Genre Analysis [Text] / J.M. Swales. - Cambridge University Press: English in Academic and Research Settings, 1990. - 258 p
3. Филатова, Н.В. Дискурс сферы туризма в прагматическом и лингвистическом аспектах: дис.канд. филол. наук: 10.02.01 / Наталья Филатова Вячеславовна. - М., 2014. - 179 с.
4. Манаенко Г.Н. Дискурс в его отношении к речи, тексту и языку // Язык. Текст. Дискурс: межвузовский сборник научных трудов. Вып. 1. -Ставрополь: Пятигорский гос. лингв. ун-т, 2003. - С.26-40.

Naima SOXIBOVA,
 Renessans ta'lim universiteti
 Xorijiy filologiya kafedrası o'qituvchisi
 Pochta: naimasokhibova@gmail.com

ARXAIZMLAR VA ISTORIZMLAR: AMAL-MANSAB, LAVOZIM VA IJTIMOYIY TABAQANI IFODALOVCHI TARIXIY VA ARXAIK SO'ZLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada tarixiy romanlarda duch kelishimiz mumkin bo'lgan tarixiy so'zlar (istorizmlar) va eskirgan so'zlar (arxaizmlar) xususida so'z yuritilgan.

“O'tkan kunlar”, “Mehrobdan chayon” va Boburnoma” romanlarida va ularning ingliz tilidagi tarjimalarida amal-mansab, lavozim va ijtimoiy tabaqani ifodalovchi so'zlar istorizmlar va arxaizmlar sifatida o'rganishni talab etadigan katta bir guruh so'zlarini tashkil etadi. Maqolada arxaizmlar va istorizmlarga to'liq tafsilotlar va tarixda xonliklar, bekliklarda mavjud bo'lgan amal-mansab, lavozim va ijtimoiy tabaqani ifodalovchi so'zlarni arxaizmlar va istorizmlarga ajratgan holda tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: arxaizmlar, istorizmlar, tarixiy roman, amal-mansab, tabaqa, Qo'qon xonligi, lavozim.

Аннотация: в данной статье говорится об исторических словах (историзмах) и устаревших словах (архаизмах), которые мы можем встретить в исторических романах. В романах «Дни минувшие», «Скарпион из алтаря» и «Бабурнама» и их английских переводах слова, обозначающие род занятий, положение и социальный класс, составляют большую группу слов, требующих изучения как истаризмы и архаизмы. Подробно изучены архаизмы и истаризмы и слова, обозначающие роль, положение и социальный класс, существовавшие в истории ханств, бекликов, разделены на архаизмы и истаризмы.

Ключевые слова: архаизмы, истаризмы, исторический роман, род занятий, сословие, Коканское ханство, положение.

Annotation: this article talks about historical words (historisms) and obsolete words (archaisms) that we can come across in historical novels. In the novels "Days by gone", "Scorpion from the altar" and Baburnama" and their English translations, the words representing occupation, position and social class constitute a large group of words that require studying as istarisms and archaisms. In the article, the archaisms and istarisms are studied in full detail and the words representing the role, position and social class existing in the history of khanates, beklis are divided into archaisms and istarisms.

Key words: archaisms, istarisms, historical novel, occupation, class, Kokan khanate, position.

Tarixiy so'zlar (istorizmlar) yunoncha “historia” – tekshirish, tadqiqot” ma'nosini bildiradi. O'tmishga oid narsa va hodisalarni ifodalagan, biroq hozirgi tilimizda o'z sinonimiga ega bo'lmagan so'zlardir. Masalan: qozi, qushbegi, yasovul, oftobachi (mansab nomlari), omoch, yorg'ichoq, charx (buyum nomlari) kabilar. Istorizmdan anaxronizmni farqlash kerak. Anaxronizm bir davrga xos voqelikni nomlaydigan lug'aviy birlik bilan boshqa davr voqeligini nomlab yuborish hodisasidir. Bunday xato ko'pincha o'tmish haqida yozilgan asarlarda uchraydi.

Eskirgan so'zlar (arxaizmlar) – yunoncha “archaios” – “qadimgi” degan ma'noni anglatadi. Arxaizmlar hozirgi kunda mavjud bo'lgan narsa va hodisalarning eskirib qolgan nomlaridir. Eskirgan so'zlarning hozirgi tilda sinonimi mavjud bo'ladi. Masalan: ulus, raoyo-xalq; mushovir-maslahatchi; poshsho-prezident kabi.

“Hozirgi kunda mavjud bo'lmagan, yo'q bo'lib ketgan narsa, hodisalarning nomlari ham istorizmlardir. Ma'lum davrda bor bo'lgan narsa yoki atama vaqtlar o'tishi bilan hayot taqozosiga ko'ra yo'q bo'lib ketishi mumkin”. Bunday so'zlar “O'tkan kunlar”, “Mehrobdan chayon” va “Boburnoma” asarlarida ham katta bir guruhni tashkil etadi: amir, yuzboshi, to'pchi, qo'rg'on

begi, dodhoh, hudaychi, mingboshi, qo'rboshi, ponsodboshi, mirzaboshi, cho'ri, kanizak, qozi va hokazolar.

Istorizmlarni anglatgan ma'nosiga ko'ra bir necha guruhga ajratish mumkin:

1) sulolalar, tabaqalar nomini ifodalovchi istorizmlar: xon, podshoh, cho'ri, kanizak, amir, xoqon, cho'ri;

2) amal-mansab nomlarini bildirgan istorizmlar: qushbegi, qo'rboshi, devonbegi;

3) urug', qabila, qavm nomlarini anglatgan istorizmlar: jaloyir, mang'it, qipchoqlar;

4) oziq-ovqat nomlarini bildirgan istorizmlar: uloba, urkamoch, tutmoch, yorma, ko'moch;

5) kiyim-kechak, mato nomlarini ifodalagan istorizmlar: xosa, olacha, kuloh, janda, guppi, sanama;

6) kasb-hunar, mashg'ulot nomlarini bildirgan istorizmlar: qutidor, kudingchi, miltiqchi, bo'zagar, sarrof va boshqalar.

Arxaizm va istorizm o'zaro keskin farq qiluvchi hodisalardir. Shunga ko'ra, ularni birgalikda emas alohida-alohida baholash ma'qul. Bular orasida asosiy farqlar quyidagicha:

1. Arxaizm – mavjud voqelikning nomi. Istorizm esa o'tmish voqelikning nomidir.

2. Arxaizm – mavjud voqelikning o'zgacha nomidir. Istorizm esa o'tmish voqeligining nomi bo'lib, hozirgi tilda uning o'rnini bosa oluvchi lug'aviy birlik yo'q;

3. Arxaizm o'zi nomlayotgan voqelikni anglatuvchi lug'aviy birlik bilan yonma-yon yashaydi. Istorizm esa odatda o'zi anglatgan o'tmish voqeligining yagona nomi bo'ladi;

4. Arxaizm tilning tasvirlanayotgan davri lug'atiga xos bo'ladi. Istorizm esa tasvirlanayotgan davri lug'atiga xos bo'lmaydi, balki o'tmish lug'atiga xos birlikdan vaqtincha foydalanish uchun qo'llaniladi;

5. Arxaizm lug'aviy birliklarining o'zaro ma'no munosabati bilan bog'liq holda baholanadi. Istorizm esa bu yo'q;

6. Arxaizm bugungi kunda odatdagi deb qaraluvchi lug'aviy birliklarning uslubiy sinonimi bo'ladi. Istorizm esa bunday holat yo'q;

7. Arxaizm sinonimiya bilan bog'liq bo'lganligi sababli bir sinonimik qatorga mansub hodisalarga asoslanadi, nutqda shu sinonimlardan eng o'rinli tanlab ishlatiladi. Istorizm esa yakka bo'ladi, keragida shu lug'aviy birlikning o'ziga murojaat qilinadi;

8. Arxaizm, nominativ vazifadan, davrni gavdalantirish vazifasidan tashqari stilistik figura bo'lib xizmat qiladi. Istorizm esa odatda, stilistik figura bo'lib kelmaydi;

9. Arxaizmning paydo bo'lishi lug'aviy birliklarning yangicha uslubiy munosabatga kirishuviga bog'liq: bunday munosabat natijasida lug'at hech narsa yo'qotmaydi, ayni bir voqelikni nomlovchi lug'aviy birliklardan ba'zida eskilik bo'yog'i hosil qilinadi. Istorizm esa lug'atdan ma'lum birlikning tushib qolish natijasidir: voqelikni yo'qolishi shu voqelikning nomi bo'lgan birlikni keraksiz qilib qo'yadi.

10. Arxaizm har bir til uchun xususiy bo'ladi. Istorizm esa tillararo ma'lum bir umumiylik ko'zga tashlanadi.

11. Arxaizm, asosan, tilning o'z taraqqiyot qonunlari bilan izohlanuvchi hodisadir. Istorizm esa birinchi galda jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, madaniy taraqqiyoti tarixiga ko'ra izohlanadi.

12. Arxaizm va istorizmning lug'at boyligiga odatdagi lug'aviy birlik sifatida qaytishi juda oz uchraydi. Shunda ham arxaizmning qaytishi bilan istorizmning qaytishi mohiyatdan keskin farq qiladi: arxaizm faqat eskilik bo'yog'ini yo'qotadi-yu odatdagi lug'aviy birlikka aylanib ketadi, leksik katta o'zgarish sodir bo'lmaydi; istorizmning qaytishida esa uning leksik ma'nosi tubdan o'zgaradi, lug'aviy birlik ma'no jihatdan yangilanadi.

Xullas, istorizmlar va arxaizmlar, asosan, asarda nazarda tutilgan davrni gavdalantirish vazifasini bajaradi.

Qadriyat faqat urf-odatlardan yo adabiyotdan, ya'ni faqat ma'naviyatdan iborat emas. Qadriyat tushunchasi

hayotning o'zi qadar keng qamrovli bo'lib, har bir xalqning ming yillar davomida hayotning turli sohalari bo'yicha sayqallab to'plagan tajribalaridir. Masalan, diniy qadriyatlar, axloqiy qadriyatlar, kasb-hunar qadriyatlari, shuningdek, harbiy qadriyatlar, siyosiy qadriyatlar, davlatchilik qadriyatlari va hokazolar. Bularning barchasi diniy-milliy asosda jamlanib, bir butun holda xalqning dunyoviy hayotidagi yaxlit, o'ziga xos qiyofasini belgilaydi.

Biz bilamizki, O'zbekiston tarixida Qo'qon xonligi katta bir davrni o'z ichiga oladi. Qo'qon xonligining davlatchilik, diniy-madaniy, harbiy qadriyatlarini o'zida aks ettirgan amal-mansab, unvon va ijtimoiy tabaqaga oid leksik birliklar "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon" va Boburnoma" romanlarida va ularning ingliz tilidagi tarjimalarida ham biz o'rganayotgan amal-mansab, lavozim va ijtimoiy tabaqani ifodalovchi so'zlarni istorizmlar va arxaizmlar sifatida o'rganishni talab etadigan katta bir guruh so'zlarini tashkil etadi.

Qo'qon xonligidagi unvon, mansablar va amallarga mahalliy mualliflardan "Turkiston viloyatining gazet" muharriri Mullo Olim Mahdum Xo'ja "Tarixi Turkiston" nomli asarida to'xtalib o'tgan. Mullo Olim xonlikdagi amaldorlarni 24 darajaga bo'lib, quyidagi ma'lumotlarni beradi:

1. Mingboshi va amiri lashkar mansabi;
2. Qushbegilik mansabi;
3. Parvonachi mansabi;
4. Shig'ovul mansabi;
5. Hudaychi mansabi;
6. Tunqator mansabi;
7. Noib mansabi;
8. Otaliq mansabi;
9. Dodhoh mansabi;
10. Mehtarboshi mansabi;
11. Sharbatdor mansabi;
12. Dasturxonchi mansabi;
13. Xazinachi mansabi;
14. Mahramboshi mansabi;
15. Eshikog'aboshi mansabi;
16. Ponsadboshi mansabi;
17. To'qsabo mansabi;
18. Devonbegi mansabi;
19. Mirzoboshi mansabi;
20. Sarkor mansabi;
21. Miroxurboshi mansabi;
22. Yuzboshi mansabi;
23. Bakavulboshi mansabi;
24. Dahboshi mansabi .

Qo'qon xonligida unvon va mansablar ularning ijrochilarining vazifalari va martabalariga qarab harbiy, **harbiy-ma'muriy, saroyning unvon va mansablari, saroy ma'muriyati vazifalariga** hamda **diniy va diniy-qozixona** amallariga taqsimlanardi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "O'zbek tilining izohli lug'ati" 5 jildlik. — Toshkent, 2006.
2. Жўрақобулова Х. "Таржима назарияси ва амалиёти" фанидан маърузалар матни. Қарши, 2019.
3. Mullo Olim Mahdum Xo'ja Tarixi Turkiston. — Toshkent, 1915.
4. "Шарқ Юлдузи" журналі. 1994. 8-сон.

Zamira SUYAROVA,

Mirzo Ulug'bek nomidagi

Samarqand davlat arxitektura va qurilish universiteti

Xorijiy tillar kafedrası ingliz tili fani o'qituvchisi

CHET TILIDA MULOQOT QILISHNING PSIXOFIZIOLOGIK MEKANIZMLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada bugungi kunning dolzarb mavzularida biri bo'lgan chet tilida muloqot qilishda vujudga keluvchi muommolar va ushbu muommalarni bartaraf etishda psixofiziologik mexanizmlarning roli haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: *Lingvomadaniy ta'lim, lug'at boylik, grammatik qoidalar, nutq faoliyati, psixofiziologik mexanizmlar, Reproduksiya, Tanlov mexanizmi, Birlashtirish mexanizmi.*

Аннотация: в данной статье представлена информация о проблемах, возникающих при общении на иностранном языке, что является одной из актуальных сегодня тем, и о роли психофизиологических механизмов в решении этих проблем.

Ключевые слова: *Лингвистическое образование, словарный запас, грамматические правила, речевая деятельность, психофизиологические механизмы, Воспроизведение, Механизм отбора, Механизм сочетания.*

Annotation: this article provides information about the problems that arise in communicating in a foreign language, which is one of the current topics today, and the role of psychophysiological mechanisms in solving these problems.

Key words: *Linguistic education, vocabulary, grammatical rules, speech activity, psychophysiological mechanisms, Reproduction, Selection mechanism, Combination mechanism.*

Kirish. Bugungi kunda chet til ta'limi yoki N.Galskovaning ta'biri bilan aytganda, "Lingvomadaniy ta'lim" yosh avlodning yangi va foydali axborot (informatsiya) olish, yetkazish hamda interaksyaga kirishish imkoniyatlari va sarhadlarini yanada kengaytiradi. 2012-yil 10-dekabrda "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-1875-son qarorida yosh avlodni chet tillarga o'qitish, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirish, ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari va axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun imkoniyatlar yaratish bosh maqsad etib belgilangan.

Adabiyotlar tahlili.

Ma'lumki, chet tilini o'rganish bir necha qismlardan iborat bo'ladi: gapirish, tinglab, tushinish, o'qish va yozish kabi bo'limlarni to'liq yakunlay olgan insongina chet tili egasi hisoblanadi. Albatta, yuqorida ko'rsatilgan malakalarni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga uchrash barcha bo'limlarga xos. Lekin ularning ichida chet tilida muloqot qilish ya'ni "speaking" qiyinligi jihatidan juda ham ko'p

o'rganuvchilarga tanishdir. Grammatika bilimlarini to'liq o'rganish, ko'plab lug'at boyliklariga ega bo'lish mazkur tilda mukammal so'zlashuvchi insonga aylanishga yetarli bo'lmaydi. Chet tilini muvaffaqiyatli o'rganish uchun sizga vazifalarni to'liq hal qilishga imkon beradigan muayyan tizim, o'qitish metodikasi kerak. Bundan yigirma-o'ttiz yil oldin ko'p vaqt (90% dan ko'prog'i) nazariyaga bag'ishlangan[1].

Talabalar yozma topshiriqlarni bajardilar, matnlarni o'qidilar va tarjima qildilar, yangi so'zlar va konstruksiyalarni o'rgandilar, ammo suhbatlashish qobiliyatini rivojlantirish faqat 10% vaqtni oladi. Natijada, odam grammatik qoidalar va lug'atni bilardi, matnlarni tushundi, lekin to'liq gapira olmadi. Shunday qilib, asta-sekin o'rganishga yondashuv o'zgardi.

Barcha nutq faoliyati turlarida bo'lganidek, gapirishning ham o'ziga xos mexanizmlari bor. Gapirish amalga oshishi uchun o'quvchilarda tegishli qator psixofiziologik mexanizmlar shakllangan bo'lishi kerak. Shunday mexanizmlar haqida E. I. Passov o'z asarida muhtasir mulohazalar keltiriladi[2].

1. Reproduksiya mexanizmi. Nutq jarayonida

ba'zi elementlar tayyor holda qo'llansa, ayrimlari yangidan yaratiladi. Masalan, ingliz tili nutqida tayyor jumlar 25 foizni tashkil etishi aniqlangan. Metodist va tilshunos prof. Emmanuil Petrovich Shubin tadqiqotlari buni isbotlagan. Takrorlanadigan (rekurrent) va tasodifiy (okkazional) til hodisalari nutqda ishlatilishi aniqlangan. Nutqni mukammal egallagan gapiruvchi rekurrent elementlarni kamroq ishlatadi, bo'sh gapiradiganlar esa rekurrent hodisalami ko'proq qo'llaydilar. Reproduksiya uch xil ko'rinishda bo'ladi:

1) jumla va mazmunni o'zgarishsiz reproduksiya (qayta qo'llash) odati mavjud (to'liq reproduksiya — o'rganilganni o'zgartirmay aytish);

2) matndan o'zgarishsiz olingan jumlar yordamida mazmunni aytish (qisman reproduksiya);

3) mazmunni yangi jumalarda ifodalash (reproduksiya — transformatsiya).

2. Tanlov mexanizmi. So'zlarni hamda nutq namunalarini saylab aytishning farqiga borish kerak. So'zlarni tanlab aytishda, assotsiativ aloqalar shakllanganligiga qarab, ularni xotiradan tez yoki sekin „topish“ mumkin. Nutq namunasini xotirada tiklash bobida uning muayyan nutq vaziyatidagi vazifasi va muloqot maqsadiga ko'ra assotsiatsiyaga kirishini bilish zarur.

3. Birlashtirish mexanizmi. Gapiruvchi so'zlar va gaplarni birlashtirish jarayonida oldingi til tajribasida uchratmagan yangi birikmalarni shakllantiradi. Bunda, jumladan, yirikroq nutq birliklari, mavzu va ularning bir nechta yig'indisi bo'lishi ham mumkin. Birlashtirish birligi qilib, so'z, sintagma, jumla belgilangan. So'z birikmalarini alohida e'tibor berib o'rgatish zarur, chunki, jiddiy qiyinchiliklar shu hodisada yuz beradi. Oldingi ikki mexanizm amali ushbu birlashtirish jarayoniga ko'p tomondan bog'liq. Yaratish qobiliyatiga ko'ra nutq mahsuloti (matn) yuzaga keladi. Binobarin, birlashtirish mashqlari nutqiy yo'nalgan bo'lishi kerak.

4. Tuzish mexanizmi. Gapirishni malaka maqomida egallagan o'quvchi fikr bayon etishda qoidaga suyanmay nutqiy faoliyat yuritadi. Keng miqyosda yoki qisqartirilgan mavhumotdan foydalanish malakaning rivojlanish darajasi bilan o'lchanadi. Tilni his etish zaminida, shakllangan mavhum qolipga o'xshatish yo'li bilan, lingvistik nazariyani eslamagan holda nutqiy mahsulot (matn) ni tuzish operatsiyalari bajariladi.

5. Oldindan sezish mexanizmi. Ravon gapirish uchun nutq oqimida nimani aytishni oldindan sezib borish, uni davom ettirishga tayyor turish zaruriyati tug'iladi. Oldindan sezish mexanizmi ikki ma'noda — til materialini ishlatish va mazmunni „bashorat qilish“da namoyon bo'ladi. Ayrim jumlar orasida uzoq to'xtab qolishni (pauza) bartaraf etishda ushbu mexanizmning amal qilishi yordam beradi.

Mazkur mexanizmni shakllantirish uchun maxsus mashqlarni bajarish natijada tajriba hosil qilish zarurdir. Mazmunni oldindan ilg'ash nutqiy vaziyatni puxta bilishga bog'liq. Fikr yuritishda "kelajakni ko'ra bilish" gapiruvchining muhim vazifasi va asosiy burchidir. Demak, yetarli mashqlar bajarishga to'g'ri keladi.

6. Diskursivlik mexanizmi. Agar oldindan fahmlab boriyo'li bilan nutqni tayyorlashga erishilsa, diskursivlik yordamida gapirishning uzluksiz borishi jarayoni boshqariladi, gapiruvchining nutqiy taktikasi va strategiyasi amalga oshiriladi. Bu mexanizm mantiqiy fikrlashga asoslangan bo'lib, o'quvchi undan foydalanganda, ongli holda nutqiy vaziyatni chamalaydi, suhbatdoshi fikrini to'g'ri idrok etib va uning noverbal muomalasini (mas. xatti-harakatini) ham ilg'ab, unga munosib javob qaytaradi, gapirish mohiyati va vaziyatiga oid bilimlarini ishga soladi va h.k. Ushbu mexanizm ishida ona tilidagi amallar doimo yordam beravermaydi. Demak, diskursiv (anglab) gapirishga yetarli mashqlar o'tkazish tavsiya etiladi[3].

Natija va muhokama.

Tilshunos olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki qo'shimcha til o'rganish miyani rivojlantiradi. Ikki va undan ortiq til o'rganish natijasida inson xotirasi faollashadi. Radio eshitish, televizor tamosha qilishdan ko'ra til o'rganish miya uchun foydali funktsiya hisoblanadi. Necha yoshda bo'lishimizdan qat'i nazar chet tilini o'rganish aqliy faoliyatimizga ijobiy ta'sir o'tkazadi. Chet tillarini o'rganishni kutilmagan afzalliklaridan biri shuki, til o'rganish bizni hayotimizda har bir jabhada g'alabaga erishishimiz uchun bizni moslashtirish qobiliyatiga ega. Natijasi shuni ko'rsatadiki, chet tilini o'rganish insonlarni dunyo qarashi keng bo'ladi. Shu shababli ularda har qanday muammoli vaziyatlarni oson hal qila olish qobiliyati shakllanadi[4]. Chet tilini o'rganish kishilar boshqalardan farqli o'laroq erkin va ravon fikrlaydi. Chet tilini o'rganishning yana bir foydali tomoni shundaki, chet tillarini o'rganish insonlarni tahliliy qobiliyatini yuqori darajada oshishiga sabab bo'ladi.

Har qanday faoliyatni o'rgatish paytida mashq markaziy o'rinni egallaydi. Nutq malakalarini o'zlashtirish deganda, kichik hajmli sodda birliklardan (so'z, so'z birikmasi, gapdan) boshlanib, yirik miqyosdagi murakkab matngacha bo'lgan nutq hodisalarini o'z ichiga olgan mashq bajarish jarayoni tushuniladi. Bulaming hammasi oqibat natijada mashqlar majmuyini tashkil etadi. Tayyorlov va nutq mashqlari gapirish ko'nikma va malakasini shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish vazifalarini o'taydi. Odatda, ular o'quv mashqlari nomi bilan yuritiladi. Tayyorlov deganda, gapirishning leksik, grammatik, talaffuz ko'nikmalariga daxldor

mashqlar bobida soʻz boradi. Ularda til hodisalarining shakliy (formal), maʼnaviy (semantik), qoʻllanilish (funktional) qiyinchiliklarining oldini olishga, sodir boʻladigan xatolarni toʻgʻrilashga harakat qilinadi. Nutqiy mashqlarda esa tayyorlanmagan va tayyorlangan nutq (gapirish) sodir etiladi. Oʻquv materialini nutq oqimida qoʻllash yuzasidan ish olib boriladi. Tayyorlov yoki nutqiy mashqlarning oʻrni oʻzlashtirilayotgan oʻquv materiali xususiyati bilan belgilanadi. Qiyin hodisa ustida koʻp miqdorda mashq qilish zarur. Oson birlikning taqdimotda berilishi uning nutqdagi taqdirini hal qiladi, yaʼni unga kam vaqt va oz kuch sarflanadi. Ikkala toifadagi mashqlar metodik adabiyotda yetarlicha yoritilgan [1]. Ulardagi ayrim terminlar nomlari birbiridan tubdan farq qilsa-da, umumiy ilmiy-amaliy yoʻnalishda mushtaraklik hukm suradi. Juft nutq va yakka nutq maktab sharoitida quyidagi izchillikda oʻrgatilinadi: Tayyorlov mashqlari:

1. Taqlid qilish (material oʻzgartirilmaydi yoki qisman oʻzgarish yuz beradi).
 2. Mantiqiy qayta taqsimlash va shaklini oʻzgartirib aytishlarni qoʻllash.
 3. Jumlani taqlidan yoki mustaqil tuzish.
 4. Jumla tuzish va jumlamani guruhlab aytish.
- Nutqiy mashqlar. Tayyorlangan gapirish malakalarini oʻstirishga moʻljallangan mashqlar:
- a) tayanch soʻz, gapirish rejasi, sarlavha kabilarga suyanib, fikrni oʻzgartirib va toʻldirib bayon etish;
 - b) axborot manbalari (rasm, kino va diafilm, matn kabilardan) foydalanib, fikr izhor etish;
 - d) oʻrganilgan mavzuga asoslanib fikr aytish.
- Tayyorlanmagan nutqni oʻrgatish mashqlari:
- a) ona tilidagi hikoya, rasm, ovozsiz film kabi axborot asoslariga tayanib gapirish;
 - b) oldin koʻrgan yoki oʻqigan, oʻylagan, xayolidan oʻtkazgan fikr-mulohazalardan tarkib topgan hayot

tajribasidan kelib chiqib gapirish.

Xulosa

Xulosa oʻrnida shuni taʼkidlash joizki, Bugungi kunda til oʻrganish biz uchun koʻp imkoniyatlar eshigini ochib bermoqda. Moliyaviy yoki ijtimoiy jihatdan qatʼiy nazar chet tilida odamlar bilan “haqiqiy” aloqa qilishimizga, ularni tushunishimizga yordam beradi. Dunyo tobora globalashib borayotgan va ikki tilni bilish, shunchaki insonlar uchun oddiy qiziqish emas albatta bu zamon talabiga aylanmoqda.

Hozirda texnologiyalar rivojlangan davr shu imkoniyatlardan unumli foydalangan holda audio kitoblardan ham foydalanish mumkin. Nazariyadan koʻra amaliyot koʻproq muvaffaqiyat keltiradi. Goʻdaklik davrlarimizga nazar soladigan boʻlsak biz oʻz xohish va istaklarimizni ota onamizga tushuntira olganmiz. Biz shunchaki ularni tinglaganmiz va takrorlaganmiz buning uchun hech qanday grammatika va nazariyalardan foydalanmaganmiz. 2016-yilda tilshunos olimlar tomonidan tilni eshitib oson oʻrganish isbotlab berilgan. Bu usul boshqa ananaviy usullardan samaraliroq edi. Tinglash va Tushunish. Siz qaysidir tilni tushuna olasiz degani bu u tilni mukamal bilasiz degani emas albatta. Siz tushunish bilan birga soʻzlasha olishingiz ham kerak. talaffuz juda ham muhim. Takrorlashga harakat qilish kerak. Bundan tashqari oʻrganayotgan xorijiy tilingizdagi gazeta va maqolalarni muntazam ravishda oʻqib borish ham foydadan holi emas. Hozirgi kunda ingliz tili dunyo tiliga aylangan. Shu sabab koʻpchilik ingliz tilini oʻrganishga harakat qilmoqda. Ingliz tilini bilish bizga boshqa soha bilimlarini egallashimizga imkon beradi, chunki koʻp ilmiy asarlar ingliz tilida yozilgan. Til bilgan insonlar bunday asarlarni asl nusxada oʻz tilida oʻqish imkoniyatiga ega boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Е. И. Пассов. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. — М.: Русский язык, 1989. — 126— 128- betlar.
2. Jamol Jalolov. Chet til Oʻqitish metodikasi Chet tillar oliy oʻquv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. „OʻQITUVCHI“ NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI TOSHKENT - 2012
3. Dushatova Shokhsanam Baxtiyor qizi. Chet tillarini oʻrganishning hayotimizdagi ahamiyati. youth, science, education: topical issues, achievements and innovations 2023 Prague, Czech
4. scienceforming.com

Dinura SEITBEKOVA,
O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar
universiteti o'qituvchisi

MATN LINGVISTIK TAHLILI VA GERMENEVTIKA HAQIDA UMUMIY TAHLILLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada matn tilshunoslik, tabiatshunoslik, umuman filologiya fanining tekshirish obyekti ekanligi, bir matn tilshunoslik fani nuqtayi-nazaridan tekshirilgan ekan, diqqat adabiy til yaruslari-leksik, fonetik, morfologik va sintaktik birliklaridan qay darajada foydalanganliklariga qaratiladi. Adabiyotshunoslik nuqtayi-nazaridan esa matnning janr xususiyatlari shakl va mazmun, syujet va kompozitsiya, uslub va uslubiy vositalardan foydalangan holda matnda davr ruhini obrazlar va til shakllari vositasida qanday aks ettirilganligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *matn tahlili, lingvistika va germenevtika, kommunikativ faoliyat, ekspertiza turlari, shakl va mazmun, syujet va kompozitsiya.*

Аннотация: в данной статье рассматривается тот факт, что текст является объектом исследования языкознания, естествознания и филологии в целом, при рассмотрении текста с точки зрения языкознания уделяется внимание тому, в какой степени они используют литературные языковые уровни – лексические, фонетические, морфологические и синтаксические единицы. С точки зрения литературоведения анализируется, как дух периода отражается в тексте с помощью формы и содержания, сюжета и композиции, стиля и методических средств.

Ключевые слова: *анализ текста, лингвистика и герменевтика, коммуникативная деятельность, виды экспертизы, форма и содержание, сюжет и композиция.*

Annotation: in this article, the fact that the text is an object of investigation of the science of linguistics, natural science, and philology in general, and a text is examined from the point of view of the science of linguistics, attention is paid to the extent to which they use literary language layers - lexical, phonetic, morphological and syntactic units. From the point of view of literary studies, it is analyzed how the spirit of the period is reflected in the text by means of images and language forms, if the genre features of the text are used, form and content, plot and composition, style and methodological tools.

Key words: *text analysis, linguistics and hermeneutics, communicative activity, types of expertise, form and content, plot and composition.*

Kirish qismi. Insoniyat hayotini kommunikativ faoliyatsiz, ya'ni bir-birlari bilan til orqali o'zaro munosabatsiz tasavvur qilish qiyin. Shaxsning belgisi sifatida uni xarakterlovchi yoshi, jinsi, ma'lumoti, kasbi, ijtimoiy kelib chiqishi hududi, hamda millatidan qat'iy nazar, qanday bo'lmasin, biz doim, biror narsani bilishga va bilib olgan narsalarimizni asrab- avaylashga, yodda saqlab qolishga urinamiz. Boshqacha qilib aytganda til vositasida aktiv kommunikativ (aloqa) faoliyat bilan shug'ullanamiz. Kommunikativ faoliyatning ayrim aspektlari yoki ko'rinishlari ko'pincha avtomatik tarzda namoyon bo'lsa, ayrimlari maxsus o'rganish, ta'lim prosessida o'zlashtiriladi. So'z san'atiga o'rgatish, juda ko'p mutaxassislarning sa'y-harakatlari bilan amalga oshiriladi. Shu jihatdan "Matnning lingvistik tahlili"ning asosiy maqsadi bo'lg'usi filolog-o'qituvchilarni badiiy asarning mohiyatini tushunishga va undagi g'oyaviy-estetik, tarbiyaviy hamda uning o'quvchiga emotsional ta'sirini, asar zahirida yotgan eng muhim voqeliklarni anglab olishga qaratilgandir.

Matnni o'rganish, uning tub mohiyatini tushunish va talqin etish uchun chuqur bilimlar majmuyi talab etiladi. Muayyan matnni maxsus filologik bilimlarsiz tahlil qilish, umumiy xulosa chiqarish va uning mohiyatini ochish mumkin emas. Ayniqsa, konfliktli matnlarda

umumiy baho berish, matndagi so'zlarning qiymat darajasini aniqlash matn mohiyatini yoritishga xizmat qiladi.

Matn deyilganda badiiy asarlar matnigina nazarda tutilmay, balki yuridik matnlar ham ko'zda tutiladi. Istalgan turdagi yuridik matnlarning, xoh og'zaki, xoh yozma ko'rinishi bo'lsin mohiyatini yoritish lingvistik ekspertiza o'tkazish orqali kechadi.

"Ekspertiza" atamasi (Lotin Expertus-dan olingan bo'lib mutaxassis) "tajribali, bilimdon, sinovdan o'tgan" kabi ma'nolarni anglatadi. Ekspertiza deganda vakolatli shaxslar tomonidan davlat, jamoat tashkilotlari, ayrim fuqarolarning manfaatlarini bilan bog'liq masalalarni hal qilishda olib boriladigan tadqiqotlar nazarda tutiladi. O'zbek yozma matnlarini lingvistik ekspertizadan o'tkazishda etnik xoslik, mentalitet kabi jihatlar yaqqol bo'rtib turadi. Boisi turli vulgar elementlari, evfemik vositalar o'zbek yozma matnlarida baho darajasi jihatdan bir-biridan farq qiladi. Ayrim vulgar elementlarning ijtimoiy xavflilik darajasi yuqori bo'lsa, ayrimlarida esa muallifning jismoniy, emotsional va axloqiy sifatlaridan kelib chiqqan holda qo'llaniladi va bu ijtimoiy xavfli deb baholanmaydi.

Asosiy qism. Qonunchilikda haqorat, obro'sizlantirish, sha'niga putur yetkazish kabi

holatlarga nisbatan ma'muriy jazo chorasi qo'llaniladi. Ma'muriy jazo javobgarlikka tortish chorasi bo'lib, u ma'muriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsni qonunlarga rioya etish va ularni hurmat qilish ruhida tarbiyalash, shuningdek, ana shu huquqbuzarning o'zi tomonidan ham, boshqa shaxslar tomonidan ham yangi huquqbuzarlik sodir etilishining oldini olish maqsadida qo'llaniladi.

K.I.Brinev fikriga ko'ra, Sud lingvistik ekspertizasida - ekspertga qo'yilgan savollardan kelib chiqadigan holda haqiqat-yolg'onlikni imkoniyat-yoki mavjud emaslik kabi jihatlar tekshiriladi.

N.A.Baranovga ko'ra esa, haqorat qilishning jinoiy javobgarlik ekanligi shubha ostiga qo'yiladi. Haqorat qilish, tuhmat qilish, obro'sizlantirish kabi holatlarning ijtimoiy xavflilik darajasiga ko'ra jinoyat yoki huquqbuzarlik sifatida baholash uchun asos zarur. Umumiy nuqtayi nazaradan olib qaraganda haqorat ijtimoiy xavflilik darajasi yuqori bo'lmagan huquqbuzarlikdir. Bunda ma'naviy zarar yetkazish omillari yuqori kab etadi. Ushbu jarayonda haqorat bilan bog'liq holatlar fuqarolik sudida ko'rib chiqilishi va jazo chorasi tayinlanishi mumkin. Ushbu mulohazalar orqali lingvistik ekspertizaning maqsadi masalasi biroz oydinlashadi.

Yuqorida ta'kidlangan fikrlardan xulosa chiqarish orqali lingvistik ekspertizaning maqsadi nimadan iborat degan savolga javob topish mumkin. Sud lingvistik ekspertizasining maqsadi - maxsus filologik bilimlarga asoslanib, muayyan bir holatda isbotlanadigan holatlarni aniqlashdan iborat. Bunda yuridik lingvistika oldida turgan amaliy muammolarni hal qilishda tilshunos uchun zarur bo'lgan maxsus bilimlarni chuqurlashtirish, ushbu faoliyat turlaridan biri sifatida ekspert faoliyati va lingvistik ekspertiza to'g'risida to'liq tizim g'oyalarini shakllantirish ko'zda tutiladi. Lingvistik ekspertologiyada ozbek tilidagi yozma matnlar, ziddiyatli nutq vaziyatlari, qonuniy matnlar; til va qonun birlashmasidagi boshqa hodisalar va ularning amalda bajarilishini aniqlashtirish va oydinlik kiritish maqsad qilib qo'yiladi. Lingvistik ekspertologiya- o'z yechimini

topmagan muammoli matnlar bo'yicha lingvistik ekspertiza metodlari orqali tahlil qilish va baholash natijasida ekspertning yozma tarzda xulosa berishini ifodalaydigan protsessual tartibga solish vositasi sanaladi.

Badiiy nutq yozma formada nomoyon bo'ladi. Uning og'zaki ko'rinishi esa (aktyor yoki biron kimsa tomonidan o'qilgani) yozma formaga nisbatan ikkilamchi yoki bevosita xarakterga ega. Bu forma matn o'qiyotgan shaxs bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning o'zgarishi bilan u xam o'zgaradi.

Badiiy nutqning birligi yoki boshqacha qilib aytganda mezon- bu tugal xabar ifodalovchi bir butun, badiiy jihatdan nihoyasiga yetgan asardir. Tildagi mavjud har qanday funksional uslub tomonidan ifoda etilayotgan xabar kabi badiiy asar matnni ham nutq aktining birin- ketin keluvchi tanlam majmuasi deb qarash mumkin. Bu esa o'z navbatida bir qator obyektiv va subyektiv, shaxsga aloqador bo'lgan faktorlar bilan izohlanadi. Tilga olib o'tilgan faktorlarning ta'siri ko'proq ikki xil nutq doirasida, ya'ni har kungi og'zaki va badiiy nutqda namoyon bo'ladi. Bu ikki xil nutqning birinchisi, situatsiya bilan, norasmiyligi bilan xarakterlansa, ikkinchi g'oyaviy-estetik yo'nalishi va asr hamohangligi bilan xarakterlanadi. Badiiy ijod-bu borliqni inson tomonidan alohida olingan mahsulidir.

Xulosa qilib aytish mumkinki, lingvistik ekspertiza orqali lingvist ekspertning vakolat chegaralari aniqlandi va yechilishi kerak bo'lgan masalalarga oydinlik kiritiladi. Ekspertiza jarayonida yozma yoki og'zaki matnning o'zi asosiy dalil vazifasini o'taydi. Dalildan unumli foydalanish va uni "tilga kiritish" orqali nafaqat jinoyat ishlarini tergov qilish paytida, balki turli xil toifadagi ishlarda fuqarolik nizolarini ko'rib chiqishda ham muammolarning yechim topilishiga omil bo'ladi. Shuningdek, adovat, nutq tajovuzi, og'zaki bezorilik, haqoratli so'zlar, so'zlarni firibgar qilish, so'z erkinligini suiiste'mol qilish, nomus, qadr-qimmat, obro'ga tajovuz qilish, qonun bilan qo'riqlanadigan ma'lumotlarga oid ishlarni hal qilishda va maxsus lingvistik bilimlardan foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hamidov, X., & Abdullayeva, M. (2024). Alternative Versions and Functional Characteristics of Phraseologists in Uzbek. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 4(3), 51-54.
2. Teshaboyeva, Ziyodakhon Qodirovna. "A Cognitive Study of "Baburname"'S Translations and Principle of Compiling a Textual Dictionary."
3. Seitbekova, Dinura Anuarbek kizi VIDEO MATERIALS AS LANGUAGE SOURCES IN TEACHING SPEAKING SKILLS // ORIENSS. 2023. №22. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/video-materials-as-language-sources-in-teaching-speaking-skills> (дата обращения: 12.04.2024).
4. SEITBEKOVA, D.A. (2024). HISTORICAL FORMATION AND STAGES OF DEVELOPMENT OF BILINGUAL POETRY IN ENGLISH LITERATURE . *Intersections of Faith and Culture: American Journal of Religious and Cultural Studies* (2019-2024), 2(3), 157-161.
5. Abdunazar Kh. Juraev, Uktam D. Esanov, Jamila F. Rustamova, & Komila F. Gulamjanova. (2023). CORPORA IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE VOCABULARY (CORPUS-BASED L2 VOCABULARY TEACHING). *Central Asian Journal of Medicine*, (2), 43-51.

Dilorom SULTANOVA

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy
kommunikatsiyalar universiteti o'qituvchisi

BEVOSITA VA BILVOSITA TARJIMA MUAMMOLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada asarlarni bevosita va bilvosita tarjima qilish usullari, tarjima jarayonida duch kelinadigan muammolar haqida ma'lumotlar berilgan. Har qanday tarjimada asar o'z fazilatlaridan ma'lum darajada mahrum bo'ladi. Agar asar tarjimasi bevosita asliyatdan emas, vositachi tildan, yana bir tarjimonning ijodi orqali amalga oshirilsa, tabiiyki, u bu jarayonda yana bir qancha o'zgarishlarga duchor bo'ladi.

Kalit so'zlar: *bevosita va bilvosita tarjima, yaqin va uzoq tillar, tilshunoslik, tarjimashunoslik, vositachi til, mahorat, muammo, asliyat.*

Аннотация: в данной статье представлена информация о методах прямого и косвенного перевода произведений, проблемах, возникающих в процессе перевода. В любом переводе произведение теряет некоторые свои качества. Если произведение переводится не непосредственно с оригинала, а с языка-посредника, посредством работы другого переводчика, оно, естественно, претерпевает в процессе некоторые изменения.

Ключевые слова: *прямой и косвенный перевод, близкие и дальние языки, лингвистика, переводоведение, язык-посредник, умение, проблема, оригинальность.*

Annotation: this article provides information about the methods of direct and indirect translation of works, the problems encountered in the translation process. In any translation, the work loses some of its qualities. If the work is translated not directly from the original, but from an intermediary language, through the work of another translator, it will naturally undergo several changes in the process.

Key words: *direct and indirect translation, close and distant languages, linguistics, translation studies, intermediate language, skill, problem, originality.*

Kirish qismi. Ma'lumki, bevosita tarjima deganda to'g'ridan-to'g'ri asliyat tilidan tarjima qilish, bilvosita tarjima deganda vositachi til orqali o'g'irish ko'zda tutiladi. Bilvosita tarjimaning ikki shakli mavjud:

- muayyan asarni uning boshqa tildagi tarjimasi orqali tarjima qilish;
- til bilmaydigan tarjimon uchun maxsus tayyorlab beriladigan taglama asosida o'g'irish.

Taglama (podstrochnik, taht ul-lafz) – mutaxassis yoki bilimdon tilshunos tomonidan til bilmaydigan tarjimonlar uchun bir tildan ikkinchi tilga aynan, so'zma-so'z, jumlama-jumla, satrma-satr (she'riy tarjima uchun) tayyorlab beriladigan tarjima. Bu tayyor masalliqdan keyin tarjimon osh pishiradi, ya'ni taglamani qayta ishlab, badiiy tarjima darajasiga ko'taradi. Bunda taglama vositachi matn sifatida maydonga chiqadi.

Tarjima nazariyasi bilvosita tarjimani, taglamani har qancha rad etmasin, tarjima amaliyoti bu vositalardan voz kech olmaydi: Jahondagi barcha tillardan bevosita tarjima qilishga o'tilmaguncha bu tajribaga murojaat etilaveradi.

Binobarin, arman olimi L.Mkrtychyaning taglamaga haykal o'rnatma arziydi degan fikri hali-beri o'z kuchida qoladi. "Ammo, umuman olganda, taglama bo'yicha tarjima qilishning imkoniyatlari cheklangan, gohi vaqtlarda esa bu adabiy hayotni qiyshiq ko'zguda ko'rsatishga sabab bo'ladi. Puxta tayyorlangan taglama matnni tildan-tilga juda aniq ag'daradi-yu, lekin butun bo'yoqlar, musiqiylik, lirika, uslub, milliy bezaklar, leksik-frazeologik boylik, kolorit – bularning

bariga muallif va original bilan bevosita muloqotda bo'lgandagina erishish mumkin.

Asosiy qism. Afsuski, taglama – xiyonatkor, deb nechog'li e'tirof etilmasin, bu hol asarlar misolida qanchalik tasdiqlanmasin, hozirgacha deyarli hech narsa o'zgargani yo'q. O'zbek tilini biladigan tarjimonlar tayyorlash bilan hech kim shug'ullanmaydi. Vositachi tilga xos ma'lum g'oyaviy qarashlar, milliy madaniyat tushunchalari, uslubiy yondashishlar tarjima matniga muayyan yot chizgilarni olib kirishi, tarjimadan tarjima qilingan matnda shu sabab tushunmovchiliklar va chalg'ishlar vujudga kelishi mumkin. Tarjimonning asliyat tili va matn xususiyatlaridan bexabar bo'lishi tarjimada adekvatlikka erishish jarayonida qator muammolarni keltirib chiqaradi".

Aksariyat hollarda taglama va u orqali qilingan tarjima muallifni shu qadar o'zgartirib yuboradiki, ba'zan hatto muayyan tarjima ayni yozuvchi yoki shoirning qaysi asariga "mos kelishi"ni ham aniqlash amrimahol bo'lib qoladi! G'afur G'ulomning "Встреча будущего" ("Kelajak istiqboliga") to'plamidan (Toshkent, 1968) o'rin olgan "Kuz keldi" she'riining ikki tarjimasi shoirning ikkita boshqa-boshqa asari sifatida taqdim etilishi buning yorqin dalilidir. Bunday hollar tez-tez uchrab turadi.

A.Qodiriyning "O'tkan kunlar", Oybekning "Navoiy", A.Qahhorning "Qo'shchinor chiroqlari" romanlari, S.Ahmadning bir qancha hikoyalari, Mashrab lirikasi, Furqat g'azallarining ruscha tarjimalari bilan yaqindan tanishuv tilni taglama andazasiga solib o'g'irish oqibatida original qanchalik tuzsizlanib,

xiralashib, g'arib bo'lib qolishi mumkinligini yaqqol ko'rsatadi. Holbuki, o'zbek adabiyoti asarlarining ruscha tarjimalari nuqul rus kitobxonlari uchungina mo'ljallangan emas (garchand shuning o'zidayoq katta gap bo'lsa ham!) – asarlarimiz bu tarjimalar orqali dunyoning barcha tillariga o'giriladi. Bu demak: nemis, ingliz, fransuz, italyan, ispan, xitoy, mo'g'ul, shuningdek, gruzin, arman, latish, moldavan, ukrain va boshqa ko'pgina tillarda mohirona tasvir bilan birga, ana shu bema'ni xatolar, noo'rin o'zgarishlar, behuda erkinliklar, o'zgacha tushunishlar, yanglishishlar ham takrorlanadi.

Boshqa tomondan, butun G'arbiy Yevropa adabiyoti, shu jumladan, Osiyo va Afrikaning qariyb hamma adabiyoti hamda boshqa mamlakatlar yozuvchilarining kitoblari o'zbek tilida ruscha tarjima orqali paydo bo'ladi. Bevosita turkchadan, qisman hindcha, urdu, pushtu, arab, fors tillaridan tarjima qilishga urinishlar bo'lib turibdi. Lekin bu kam... tojik tili, turkiy tillar oilasiga kiruvchi qozoq, qirg'iz, ozarbayjon, tatar, turkman va boshqa tillardan tarjima qilinadi. Qolgan barcha hollarda vositali tarjimaga ko'z tikiladi. Bu ahvolda o'zbek tarjimoni original tilidan mutlaqo ajralib qolgan holda vositali tarjima ortidan ko'r-ko'rona ergashib ketaveradi. Yana shunisi ham borki, ruscha tarjimaga mavjud bo'lgan va o'zbek tiliga ko'r-ko'rona ko'chirilgan barcha xatolar va yanglishuvlarga tarjimon, turgan gap, javob bermaydi. Ruscha tarjima qanday bo'lsa, o'zbekchasi ham (yangi nuqsonlar bilan birmuncha "boyigan" holda) xuddi shunday bo'lib chiqaveradi".

Qolaversa, ko'p hollarda bilvosita tarjimaning bevosita tarjimadan ustunlik qilishi ham bor gap.

Bilvosita tarjimaning yaqqol ko'rinib turgan ikki yomon tomoni bor: birinchisi – har qanday asar o'zi tarjima qilingan til xususiyatlarini ma'lum darajada o'ziga singdiradi, tarjima bo'lgan adabiy muhitga moslashadi; ikkinchisi – vositachi tildan o'girgan

tarjimon muallif qolib, tarjimon talqiniga ergashadi, u sodir etgan xatolarni aynan takrorlaydi. Har qanday tarjima muayyan darajadagi xatolardan xoli bo'lmashligi haqidagi haqiqatdan kelib chiqsak, uning xatolari salafiniki bilan qo'shilib, ular ikki baravarga ko'payadi.

Modomiki, bilvosita tarjimasiz ish bitmas ekan, tarjimon vositachi tildagi tarjimalar orasidan eng muvaffaqiyatli nusxani tanlashi kerak bo'ladi.

Bilvosita tarjimada ko'pincha originaldan uzoqlashish yuz beradi. Tarjima originalga har qancha yaqin bo'lmasin, u ikkilamchi asar bo'lib qolaveradi. Buni tan olish tarjima san'atini kamsitish emas, chunki har bir davrning tarjimaga o'z talabi bor: vaqt o'tishi bilan original o'zgarmagani holda, tarjima eskirib boradi. Tarjimadan yana boshqa bir tilga o'girilganda bu xil tarjimaning o'ziga xos prinsiplariga amal qilinsa, originalga yaqinlikni saqlab qolishning ma'lum imkoniyatlarini topish mumkin.

Albatta, bevosita tarjima ham birlamchi hodisa emas. Eng yaxshi tarjima ham asliyatning o'rnini bosolmaydi. Turgan gapki, bu xil tarjimalarda "zanjir" uzaygan sari asl nusxa (original) yutqazib boraveradi – asarda aks etgan milliy o'ziga xoslik hamda uning ma'no-mazmuni, til boyligi, muallifning hikoya qilishdagi takrorlanmas uslubi va bo'lak shu kabi bebaho fazilatlar yo'qolaveradi, o'zgarishlar, har gal asarni "mahalliy sharoitga moslash" yuz beraveradi. Ba'zan ayrim o'ziga xos milliy unsurlar anglab bo'lmaydigan jarajada o'zgarib ketadi.

Xulosa. Bu dalillar bevosita tarjimaning afzalligini yana bir karra tasdiqlaydi. Ma'lum bo'ladiki, bilvosita tarjimaning muammolari behaddu hisob. Lekin bevosita tarjimachilik ham qator muammolardan xoli emas. Ulardan ikkitasi eng muhim: birinchisi – bevosita tarjima bilan shug'ullanadigan mutaxassis tarjimonlarning sonini ko'paytirish bo'lsa, ikkinchisi – bevosita tarjimalarning sifatini yaxshilashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Саломов Ф. Таржима масалаларини комплекс ўрганиш тажрибаси // Таржима санъати (Мақолалар тўплами). 4-китоб. – Тошкент: Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978.
2. Исомиддинов 3. "Алдоқчи сўзлар" билан баҳс // Таржима санъати (Мақолалар тўплами). 5-китоб. – Тошкент: Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.
3. Досбаева Н.Т. Бевосита таржимада бадиий услубни қайта тиклаш. Номзодлик диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2011.
4. Фиёсов Н. Билвосита таржима ва миллий зийнат // Таржима муаммолари (Мақолалар тўплами). 3-ки-тоби. – Тошкент, 1991. – Б. 82–90.
5. Teshaboyeva Z. TRANSLATIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS AND PROVERBS OF "BOBURNOMA" INTO ENGLISH //Paradigmata Poznání. – С. 74.
6. Xayrulla Hamidov, & Marxabo Abdullayeva. (2024). FRAZEOLOGIZMLARNING O'ZBEKCHA MUQOBIL VARIANTLARI VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI. Konferensiyalar | Conferences, 1(8), 14–21.
7. Hamidov, X., & Abdullayeva, M. (2024). Alternative Versions and Functional Characteristics of Phraseologists in Uzbek. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 4(3), 51-54.
8. Xayrulla Hamidov. Abdulla Qahhor uslubini tarjimada qayta yaratish masalalari (Monografiya). Publication date 2024/2. Volume 1. Pages-140.
9. Teshaboyeva, Ziyodakhon Qodirovna. "A Cognitive Study of "Baburname""S Translations and Principle of Compiling a Textual Dictionary."

Laylo DOLIYEVA,
 SamDCHTI o'qituvchisi

NOVERBAL MULOQOTNING ILMIY-NAZARIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada nonverbal muloqotga asoslangan frazeologiyaning emotsionallikni ifodalashdagi tutgan o'rni va o'ziga xosligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: *kinesika, paralingvistika, nonverbal muloqot, imo-ishoralar, nonverbal FBlar, emotsional his-tuyg'ular, mimika, emotsional oppozitsiya.*

Аннотация: в данной статье описывается роль и уникальность фразеологии, основанной на невербальном общении, в выражении эмоциональности.

Ключевые слова: *кинесика, паралингвистика, невербальное общение, жесты, невербальные ФБ, эмоциональные переживания, мимика, эмоциональное противостояние.*

Annotation: this article describes the role and uniqueness of phraseology based on non-verbal communication in expressing emotionality.

Key words: *kinesics, paralinguistics, nonverbal communication, gestures, nonverbal FBs, emotional feelings, facial expressions, emotional opposition.*

Nonverbal muloqot insonlar o'rtasidagi eng qadimiy muloqot shakllaridan biri bo'lib, u til shakllanmasdan oldin paydo bo'lgan. Bu xususda tadqiqot olib borgan Kaliforniya universiteti professori A.Mehrabyan kishilar o'rtasidagi muloqotda so'zlar 7 foizni, tovush va intonatsiya 38 foizni, nutqsiz muloqot esa 55 foizni tashkil etishini aniqlagan.[1] Ko'rinib turibdiki, muloqot davomida nonverbal muloqot o'zining dastlabki vazifalariga ko'ra ancha barqaror va samaradorligi bilan ajralib turadi. Binobarin, bunday muloqot to'g'ridan-to'g'ri qabul qilinadi va qabul qiluvchiga kuchli ta'sir ko'rsata oladi. Shuningdek, kishilar o'rtasidagi turli munosabat va his-tuyg'ularning eng nozik ottenkalari, ya'ni so'z bilan ifodalashga noqulay holatlar ham aynan shu nonverbal muloqot vositalari orqali etkazilishi har tomonlama ancha samarali sanaladi.

Nonverbal muloqot masalalari tadqiqi dastlab Ch.Darvinning 1872-yilda nashr etilgan «Выражение эмоции у животных и человека» [2] ("Hayvon va insonlarda hissiyotlar ifodasi") nomli asari, shuningdek, 1886-yilda P.Montegatssaning yuz ifodalari alifbosini tasvirolovchi «Физиогномия и выражение чувств» ("Fiziognomiya va hissiyotlar ifodasi") [6] nomli klassik asarlari orqali asos solingan. Biroq, tana a'zolari tilini ma'lum bir maqsadli tarzda o'rganish XX-asrning 60-yillarida boshlangan [7] va nonverbal muloqot asoslari Avstraliyalik olim Allan Piz tomonidan asos solingan dunyodagi eng yirik markaz "Piz Trayning Corporation" markazida keng

qamrovli tarzda tadqiq etilgan.[8] Hozirgi kunga kelib nonverbal muloqotning vizual turlaridan tortib, to prosodik turlariga qadar, hatto kiyim-kechak, soch turmagi, atrofimizdagi narsalar, biz uchun odatiy bo'lgan harakatlarning barchasi "nonverbal muloqot" shakllari hisoblanib, hanuz tilshunos, psixolog, madaniyatshunos, faylasuf, sotsiolog va boshqa ko'plab tadqiqotchilarning qiziqishlariga sabab bo'lmoqda. Chunonchi, professor Sh. Safarov ta'kidlaganidek, biz birovga salom berar ekanmiz odob nuqtai nazaridan qo'lni ko'ksimizga qo'yib, boshni sal egib, ta'zimga yaqin harakat qilib salomlashamiz. Bu - o'zbek urf-odati. Shunda bu nolisoiy, mohiyatan etnik-etnografik tamoyillar bilan birga, albatta, «Assalomu-alaykum!» lisoniy iborasi ham ishlatilishi zarur. [3] Shunday ekan, nonverbal va verbal muloqot o'zaro bir-birini to'ldirib kelishi va muloqotni yanada tushunarli, hamda ifodali tarzda qabul qilinishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, nonverbal muloqot verbal muloqotdan farqli o'laroq, o'zining aniq belgilangan lug'at tarkibiga ega emasligi bilan ajralib turadi. Shu sababli ham nonverbal muloqotning aynan o'ziga xos turli xil, xususan, izohli, rasmlil, frazeologik yoki boshqa turdagi lug'atlarini yaratish masalasi ham tadqiqotlar obyekti sifatida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Tilshunoslik fanida nonverbal muloqot semiotikasi rus tilshunoslaridan G.E.Kreydlin tomonidan quyidagi 10 xil fanlar orqali ifodalanishi ochib berilgan[4]:

10. Sistemologiya -kishilar atrofni o'rab turgan obyektlar tizimi haqidagi fan;

Keltirilgan ushbu fanlarning dastlabki 5tasi, ya'ni

№	Fanlar nomi:	Fanlar izohi:
1.	<i>Paralingvistika</i>	-nutqning qo'shimcha tovush kodlari haqidagi fan;
2.	<i>Kinesika</i>	-imo-ishoralar haqidagi fan;
3.	<i>Okulesika</i>	-ko'z ifodasi va muloqot paytida kishilarning vizual xatti-harakati haqidagi fan;
4.	<i>Gaptika</i>	-teginish va teri sezgisi haqidagi fan;
5.	<i>Auskultatsiya</i>	-eshitish xatti-harakatlari haqidagi fan;
6.	<i>Gastika</i>	-oziq-ovqatlarga xos belgi va kommunikativ funktsiyalari haqidagi fan;
7.	<i>Olfaksiya</i>	-hidlar haqidagi fan;
8.	<i>Proksemika</i>	-muloqot makoni haqidagi fan;
9.	<i>Xronemika</i>	-muloqot vaqti haqidagi fan;
10.	<i>Sistemologiya</i>	-kishilar atrofini o'rab turgan ob'ektlar tizimi haqidagi fan;

paralingvistika, kinesika, okulesika, gastika va gaptika turlari tilshunoslikda noverbal muloqot semiotikasini tadqiq etishda eng ko'p e'tiborga olinishi bilan ajralib turadi. Psixologiya fanida esa noverbal muloqotni tadqiq etish uchun quyidagi tasnifiy turlari qabul qilingan:

1.	<i>Akustik</i> -	ekstralingvistik vositalar – sukunat, yo'tal, xo'rsinish, tabassum, yig'i orqali;
2.	<i>Prosodik</i> -	temp, tembr, ovoz tonining ko'tarilishi va pasayishi orqali;
3.	<i>Optik</i> –	ifodali harakatlar : mimika (yuz ifodasi), poza (gavda holati), jestlar (harakatlar), yurish, ko'z ifodasi orqali;
4.	<i>Fiziognomik</i> -	yuz ifodasi hamda bosh suyagi va tana tuzilishi orqali;
5.	<i>Taktil-kinetik</i> -	qo'l siqish, o'pishish, siypalash va erkalash orqali;
6.	<i>Olfaktor</i> -	turli xil hid va kosmetik vositalar orqali.

Tilshunoslik sohasida noverbal muloqotga nisbatan turli xil qarashlar mavjud bo'lib, ayrim tilshunslar tomonidan ushbu muloqot turining umumlashgan tasnifiy turlari ham qayd etilgan [5]. Bunda asosan, noverbal muloqotning kinesik turlariga ko'proq e'tibor qaratiladi, biroq, psixologiyadagi olfaktor turlari esa inobatga olinmaydi. Masalan:

1.	<i>Kinesika</i>	vizual muloqot vositalari: • <i>yuz ifodasi</i> - yuz mushaklarining harakati; • <i>imo-ishora</i> - alohida qismlarning imo-ishora harakatlari; • <i>pantomima</i> - butun tananing harakat ko'nikmalari (<i>turish</i> va <i>yurish</i> harakati);
2.	<i>Prosodika</i>	akustik (tovushli) muloqot vositalari (ritmik-intonatsion nutq);
3.	<i>Takeshika</i>	qo'l siqish, o'pish, teginish, silash va hokazo;
4.	<i>Proksemika</i>	odamlarning o'zaro muloqotda masofada joylashishi.

Noverbal muloqot shakllari va ularni ifodalashning lisoniy vositalari hamda ularga xos xususiyatlar yetarlicha tadqiq etilmagani bois emotsional muloqot davomidagi noverbal nutqni tasvirlovchi lisoniy vositalardan biri sanalgan frazeologik iboralar tahlili hamon ko'plab ilmiy izlanishlar obyekti sifatida xizmat qilmoqda. Zero, emotsiya va his-tuyg'ularni noverbal tarzda ifodalash jarayonida EFBlarning ham o'ziga xosligi mavjuddir. Noverbal muloqotni o'rganishning yuqorida keltirilgan lingvistik va psixologik yondashuvlaridan kelib chiqqan holda biz ham ushbu tadqiqotda aynan "Noverbal frazeologiya"ni tadqiq etishning quyidagicha umumiy tasnifiy xususiyatlariga e'tibor qaratishni maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz. Bular quyidagilar:

1. Qo'l harakati (<i>jestikulyasiya</i>) ;	4. Teri reaksiyasi (<i>gaptika</i>);
2. Ko'z kontakti (<i>vizualizatsiya</i>);	5. Gavda harakati (<i>pantomimika</i>);
3. YUz ifodasi (<i>mimika</i>);	6. <i>Paralingvistik va ekstralingvistik</i> vositalar.

EFBlar tarkibidagi turli xil (mimika, imo-ishoralar, yurish va boshqa) ma'nolarni anglatib keladigan kinesik-aga doir turlari nutqda qo'llanilish holatiga ko'ra eng yuqori chastotaga egaligi bilan ajralib turadi. Bunday turdagi eFBlar dastlab, G.E. Kreyidlin tomonidan "Imo-ishora frazeologiyasi" yoki "Kinesik frazeologiya" tushunchasi orqali izohlangan bo'lib, u "imo-ishora nomining o'zi allaqachon idiomadir, bu bunday iboraning yuqori darajadagi barqarorligi va idiomatikligi bilan bog'liq", deb ta'kidlaydi [4]. Agar fransuz tilining "Noverbal frazeologiyasi"ga yuqoridagi umumtasnifiy xususiyatlar asosida yondashilsa, ulardagi EFBlarga xos noverbal ifoda umumiy tarzda quyidagicha aks etishi mumkin:

Noverbal muloqot vositalari	Fransuzcha misollar	O'zbekcha talqini
Qo'l harakati (<i>Jestikulyasiya</i>)	<i>se froter les mains</i>	<i>qo'lini bir - biriga ishqalamoq (xursandligidan)</i>
Ko'z kontakti (<i>Vizualizatsiya</i>)	<i>faire les yeux</i>	<i>ko'zlarini uqraytirmoq</i>
YUz ifodasi (<i>Mimika</i>)	<i>rester bouche bée</i>	<i>hayratdan og'zi ochilib qolmoq</i>
Teri reaksiyasi (<i>Gaptika</i>)	<i>être blanc comme un linge</i>	<i>dokadek oqarib ketmoq</i>
Gavda harakati (<i>Pantomimika</i>)	<i>couper bras et jambes à qn</i>	<i>hayojondan titroqqa tushmoq</i>
Paralingvistik Vositalar	<i>rugir comme un lion</i>	<i>sherdek o'kirmoq;</i>
Ekstralingvistik vositalar	<i>le sourire aux lèvres</i>	<i>kulib yuboray demoq</i>

Agar fransuz emotiv frazeologiyasi rus tilshunosi G.E.Kreydlinning tilshunoslikda keng tarqalgan noverballik nazariyasiga asoslangan holda tahlil qilinsa, noverballikning dastlabki 4 xil turi, ya'ni paralingvistik (turli xil tovush kodli), kinesik (imo-ishorali), okulesik (ko'z ifodali) va gaptik (teri va sezish vositali) turlariga tayangan holda o'rganish mumkin bo'ladi. Qolgan turlari esa fransuz emotiv frazeologiyasida deyarli mavjud emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mehrabian A. Nonverbal Communication. -Chicago: Aldine-Atherton, 1972.
2. Дарвин Ч. Выражение эмоции у животных и человека. -СПб.: Питер. 2001.
3. Сафаров Ш., Тоирова Г., Нутқнинг этнососоциопрагматик таҳлили асослари. Ўқув қўлланма. - Самарқанд, СамДЧТИ нашри, 2007.
4. Крейдлин, Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. - М.: Новое литературное обозрение, 2004.
5. Поваляева М.А., Рутер О.А. Невербальные средства общения. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2004.
6. Монтегакса П. Физиогномия и выражение чувств. -Москва: Профит Стайл, 2011. -204с. <https://iknigi.net/avtor-paolo-mantegacca/80841-fiziognomika-i-vyrazhenie-chuvstv-paolo-mantegacca.html>
7. Фаст Дж. Язык тела. Пер. с англ., М., 1998. <https://avidreaders.ru/download/yazyk-tela.html> pdf, Hall E. The Silent Language. -New York: Anchor Books, 1959.
8. Аллан Пиз / <https://trenerbiz.ru/biznes-trenery/alan-piz/>

Kamola ABDUJABBOVA

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti o'qituvchisi

XORIJIY TILNI O'QITISHDA O'QIB TUSHUNISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

(jurnalistika yo'nalishi misolida)

Annotatsiya: ushbu maqolada jurnalistika yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarga ingliz tilini o'qitishda, o'qib tushunish ko'nikmalari va texnologiyalardan foydalanish, talabalarni ingliz tiliga o'qib tushinishga o'rgatishning turli yo'llari haqida fikrlar keltirilgan. O'qitish jarayoni ustida ishlaganda, tili o'rganilayotgan mamlakat xalqlari hayoti, madaniyati, tarixi haqida matnlarning bo'lishi talabalarining qiziqishlarini yanada orttiradi.

Kalit so'zlar: o'qib tushinish, jurnalistika yo'nalishi, mamlakat xalqlari hayoti, lingvistik qism, iboralar.

Аннотация: в этой статье обсуждается использование навыков и технологий понимания прочитанного при обучении английскому языку студентов-журналистов, а также различные способы обучения студентов пониманию прочитанного на английском языке. При работе над учебным процессом наличие текстов о жизни, культуре и истории народов страны, язык которой изучается, повышает интерес учащихся.

Ключевые слова: понимание прочитанного, публицистическое направление, жизнь народов страны, языковая часть, словосочетания.

Annotation: this article provides information on the use of reading comprehension skills and technology in teaching English to journalism students, and various ways to teach English reading comprehension to students. When working on the teaching process, the presence of texts about the life, culture, and history of the peoples of the country whose language is being studied increases the interest of students.

Key words: reading comprehension, journalism direction, life of the country's peoples, linguistic part, phrases.

Kirish qismi. Hozirgi ta'lim muassasalarida turli pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini qo'llab, chet tillariga o'qitish, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash uchun keng imkoniyatlar yaratilgan. Odatda, o'qituvchi xorijiy tilni o'rgatish, o'qitish usulini o'zi tanlaydi. O'qitishning mazmuni deyarli o'zgarmaydi, ammo uni talabalarga yetkazish usuli o'zgarishi mumkin.

O'qitishning bir qancha usullari mavjud. Dars jarayonida quyidagi o'qitish usullaridan foydalanish mumkin. Masalan: Ma'ruza; Misol keltirish; Namoyish

qilish; Bahs-munozara; Savol-javoblar.

Bu usullar jurnalistika yo'nalishida ta'lim oluvchi talabalar bilan muloqot qilish, shuningdek, qo'yilgan maqsadga yo'naltirilgan fikrlarni yoritish usuli yoki shaklidir. O'qituvchi muayyan vaziyat yoki dars uchun mos usulni tanlay bilishi kerak. O'qitishning mos va samarali usulini tanlash uchun bir qancha omillarni hisobga olish zarur: Talabalarining soni; Muayyan vaziyat; Usulning qo'yilgan maqsadga mos kelishi.

Agar biror matn muhokama qilinsa, talabalarni kichik guruhlariga bo'lib, jamoa yo'li bilan bahs-munozara o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Aqliy hujum

(Brain storming) usuli. Ushbu usul talabalarning faol ishtiroki hamda ularning bilim saviyalari darajasini namoyon qiladi. Bu talabalarni g'oyalar o'ylab topishga undaydi, erkin muloqotda bo'lish imkonini beradi va natijada ancha fikrlar to'planadi.

Asosiy qism. Savol-javoblar va rasmiy o'yinlar, Discussion - usuli darslarni yanada mazmunli va qiziqarli o'tishga imkon beradi. Talaba xato qilishdan qo'rqmay, erkin o'z fikrini ayta olishi kerak. Bunday muhit darsda hosil qilinishi lozim. O'yin orqali o'qitishning texnologiyasida talabaning vazifalari quyidagilardan iborat: Kutiladigan javoblar va e'tirozlarni o'ylash, o'z bilimiga ishonish.

O'yinning ahamiyati shundaki, o'qituvchida talabalarni ular erkin holda faoliyat ko'rsatayotgan paytda kuzatish imkoniyati bo'ladi. Natijada talabalarning faolligi, fantaziyalari, ijodiy qobiliyatlari, ishchanliklari, jamoada o'zini tutishlari haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Talabalar bir nechta guruhlariga bo'linadilar. Guruhlarning har bir a'zosi o'z vazifalarini aniq bilishlari kerak. O'yinning vaqti cheklangan bo'lishi, u yakunlangach esa o'yin natijalari tahlil qilinishi lozim. O'yin orqali o'qitish texnologiyalari ham o'quv- tarbiyaviy jarayonda talabalarning chuqur bilim olishiga keng imkoniyatlar yaratib beradi. Tahlil mashg'ulotlarda esa, asosan, audiomatndagi qisqa suhbatlar tinglanib, ushbu audiomatndagi suhbatga aynan mos bo'lgan, so'zlari tushirib qoldirilgan qog'ozdagi matn to'ldiriladi.

O'qib tushunishni o'rgatishning mazmunini G.V.Rogova uch qismga bo'ladi:

1. Lingvistik qism. Bunga til va nutq materiali kiradi.
2. Psixologik qism. Bu ovoqli nutqni tinglash, tushunish malaka va ko'nikmasini hosil qilishdir.
3. Metodik qism. Talabalarga o'qish usullarini o'rgatish hamda o'qib tushunish texnologiyasi orqali qonun-qoida, tamoyillar, metodlar, vositalar orqali o'rgatish amalga oshiriladi.

O'qitish jarayonida tinglab tushunish ustida ishlaganda, kundalik yangiliklar, tili o'rganilayotgan mamlakat xalqlari hayoti, madaniyati, tarixi haqida matnlarning bo'lishi tinglovchilarning qiziqishlarini yanada orttiradi. O'qituvchi o'qib tushunishni o'rgatayotganida, ya'ni talaba notanish mazmundagi nutqni tahlil qilganda quyidagilarga e'tibor berishi zarur:

1. Fragmenting comprehension - Ayrim so'zlarni, gaplarni, jummalarni tushunish.
2. Comprehension in details - Hamma dalil-fikrlarni to'liq tushunish.
3. Overall comprehension - Asosiy dalil-fikrlarni yuzaki tushunish
4. Critical comprehension - Tanqidiy tushunish.

O'qituvchi talaba uchun matn tanlaganida, jurnalistika sohasiga oidligi, talabalarning yoshi,

bilim darajasi, o'zlashtirishlarini hisobga olishi zarur. Misol uchun, biror notanish matn tanlanadi. O'qib tushunishga o'rgatish jarayoni quyidagi bosqichlar orqali amalga oshiriladi:

Activity: Before reading.

Matn sarlavhasi va savollar doskaga yoziladi.

Mass media and journalism:

1. Would you like to work for the media?
2. What do you think of the mass media?
3. What countries do you think have very good media and which have not so good media?
4. Why do people fear the media?
5. Should there be any censorship of the media?

Matn o'qitiladi. Talabalar doskaga yozilgan savollarga matndan javob topadilar. Agar zaruriyat bo'lsa, matn yana 1–2 marta qayta o'qitirishi mumkin.

Talabalar jurnalistika sohasiga oid matnni o'qib tahlil qilishadi va savollarga javob beradilar. Ular tushunmagan so'z va iboralar doskaga yoziladi va tarjimasi tushuntiriladi. Talabalarning javoblari bir-birlariniki bilan taqqoslanadi. To'g'ri javoblar doskaga yozilishi mumkin.

Muhokama. Yana shuni ham aytish joizki, ingliz tilini o'qitish davomida uyda o'qish (home reading) mashg'uloti ham olib boriladi. Uyda o'qish talabalarni jurnalistika sohasiga oid turli xil mavzularda chet tilida so'zlashish jarayoniga beixtiyor jalb qilish uchun qulay va boy manba hisoblanadi. Ta'lim oluvchilarning so'z boyligi va fikrlash qobiliyatlari kengayadi. Original adabiyotni o'qish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Masalan: Jorj Orvelning "1984" asari misolida quyidagi mashqlar bajarilishi mumkin:

I. Notanish so'zlar ustida ishlash. Talabalar uchun notanish bo'lgan quyidagi so'zlar va iboralar doskaga yoziladi hamda ularning talaffuz qilinishi tinglovchilarga tushuntiriladi:

Lovable – yoqimtoy.

An orphan – yetim.

To shake with fear (shook, shaken) – qo'rquv bilan qimirlatish.

Without doubt – ikkilanishsiz.

To earn one's living – yashash uchun pul topmoq.

II. Mavzu yuzasidan tahlillar:

1. Siz yoqtirgan asar qahramoni.
2. Asardagi salbiy va ijobiy obrazlarga xarakteristika bering.
3. Asarning asosiy qahramoni haqida fikr - mulohazalaringiz va hokazo.

Bunda leksik-grammatik qiyinchiliklar vujudga keladi. Talabalarni o'z fikrlarini bildirishga undash, matn mavzusini yoritishga qisman o'qituvchining o'zi ham yordam berib turishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, jurnalistika yo'nalishidagi ingliz tilini o'qitish jarayonida pedagogik

texnologiyalardan foydalanish talabalarning og'zaki nutq, o'qish ko'nikmalarini o'stirishga va erkin muloqot qilishlariga amaliy yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдужабарова, К. (2021). The main features of teaching reading in efl classes. Хоразм маъмун академияси ахборотномаси. ISSN, 2091-573.
2. Kamola Abdujabarova. IMPROVING LITERACY SKILLS THROUGH LEARNING READING. Журнал Наука и образование. 2021. Том 4. ISSN 2414-5718. Ст 78.
3. Djampulatova, N. (2023). THE ROLE OF THE COACHING APPROACH IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE. Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences, 2(1), 191-195.
4. Sultanova Dilorom Baxadirovna 2021. Teaching students with learning disabilities: Perceptions of a First-Year Teacher. International Journal on Integrated Education. 4, 3 (Mar. 2021), 305-307. DOI: <https://doi.org/10.17605/ijie.v4i3.1443>.
5. MAXMUDOVA U. F. PRAGMATIC PROBLEMS IN TEACHING ENGLISH //International Scientific and Current Research Conferences. – 2023. – С. 498-503.

Firuz Abduraxmonova,

Samarqand davlat chet tillar instituti Ingliz tili nazariy aspektlari kafedrası stajyor-assistenti

Gulnoza Zaxidova,

Samarqand davlat chet tillar instituti Ingliz tili nazariy aspektlari kafedrası stajyor-assistenti

ILMIY DISKURSNING ILMIY MATNDAGI FARQLI BELGILARI

Annotatsiya: ilmiy diskursni subyektning ijtimoiy-tarixiy madaniy omillar bilan shartlangan ilmiy faoliyat jarayonida voqelanadigan nutqiy harakat turi sifatida talqin qilinishi ma'qul ko'rinadi. Bunday tavsif olayotgan diskursning tuzilishi quyidagi ekstralingvistik omillar faollashuvi bilan bog'liq: ilmiy muloqot maqsadi, mazkur diskursning shakllanish va voqelanish usullari, muloqot ishtirokchilari maqomi va mavqesi, uning mavjudligini ta'minlovchi ijtimoiy-tarixiy muhit.

Kalit so'zlar: *ilmiy, diskurs, tasnif, tadqiqot, tavsif, nutqiy, sotsiolingvistik, dialog, muloqot, bevosita, bilvosita, lisoniy.*

Аннотация: представляется предпочтительным трактовать научный дискурс как вид речевого движения субъекта, происходящий в процессе научной деятельности, обусловленный социально-историческими культурными факторами. Структура дискурса, получающего такое описание, связана с активацией следующих экстралингвистических факторов: цели научного общения, способов формирования и реализации этого дискурса, статуса и положения участников общения, социо-историческая среда, обеспечивающая его существование.

Ключевые слова: *научный, дискурс, классификация, исследование, описание, речь, социолингвистический, диалог, общение, прямое, косвенное, лингвистическое.*

Annotation: it seems preferable to interpret the scientific discourse as a type of speech movement of the subject that takes place in the process of scientific activity conditioned by socio-historical cultural factors. The structure of the discourse receiving such a description is related to the activation of the following extralinguistic factors: the purpose of scientific communication, the methods of formation and realization of this discourse, the status and position of the participants of the communication, the socio-historical environment that ensures its existence.

Key words: *scientific, discourse, classification, research, description, speech, sociolinguistic, dialogue, communication, direct, indirect, linguistic.*

Diskurs tasnifi muammosi bilan qiziqqan tadqiqotchilarning fikricha, diskurs turlarini farqlashda muloqot ishtirokchilarining munosabatini inobatga olish lozim va shunga binoan ikki asosiy tur, ya'ni shaxslararo va rasmiy diskurslar ajratiladi. Ilmiy diskurs aynan ikkinchi turga mansub bo'lib, alohida shaxsning rasmiy sharoitda bajaradigan nutqiy faoliyatidan farq qiladi. Ilmiy sohadagi nutqiy faoliyat ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, ma'lum vaziyatda, ilmiy muloqot muhitida voqelanadi. Biroq, bevosita tabiiy muloqotning murakkab va ko'p jihatligi bois, aytilgan diskurs turlarini o'zaro keskin chegaralash qiyin vazifadir.

Ilmiy diskurs turli tasnifiy qatorlarda o'ziga xos o'rinni egallaydi, chunki bu yerda, ba'zi mezonlar farqlovchi belgi vazifasini o'tamaydi. Y.V. Mixaylovaning qaydicha, ilmiy matnlarning ko'pchiligi aniq belgilangan ijtimoiy muhitda yaratilsa-da, lekin ikkita olim ilmiy muammoni norasmiy muhitda muhokama qilishi holatlari ham tez-tez uchrab turadi. Bunday muhitda yaralgan matnni ilmiylik xususiyatidan holi deyish haqiqatga to'g'ri kelmaydi.

Ilmiy diskurs ijtimoiy ehtiyojni qondirish uchun xizmat qiladi. Shunday ijtimoiy maqom ilmiy bayon shaklini belgilaydi va tug'ilgan g'oya, faraz, kashfiyotlarni

tavsiflash hamda ularni dalillash usullarining boshqa turdagi diskurslarnikidan farq qilishini ta'minlaydi. Shuning bilan birgalikda, zamonaviy ilmiy muloqot matnlari qoliplashtirish amallaridan uzoqlashib bormoqda, ular tarkibida stereotip tuzilmalarning qo'llanish ko'lami kamayib, boshqa funksional uslub, janrlarga xos lug'at zaxirasiga, fikrni bayon qilish vositalariga murojaat qilinmoqda. Uslubdagi bu xil siljishning bir necha sabablari mavjud. Ulardan eng asosiysi sotsiologik maqomga ega.

Ma'lum davrda ijtimoiy hayotdagi evolyutsion o'zgarishlar sotsiologik muhitga, tilning rivojiga, undan foydalanish ko'lamiga ta'sir qilishi barcha tomonidan e'tirof etilgan haqiqat. Nutqiy faoliyatda ekspressivlikni ifodalovchi vositalar miqdorining o'sishi ham shu davrda hukmron bo'lib turgan sotsiologik muhit bilan bog'liq, zero lisoniy birliklarning emotsional baho darajasi tabiatan ijtimoiy xarakterga ega. Ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar milliy-madaniy qadriyatlarning yangilanishiga sabab tug'diradi. Shuningdek, har bir lisoniy madaniyat o'ziga xos baho vositalari zaxirasiga ega, ma'naviyat tushunchalari bir xilda talqin qilinmaydi. Mashhur nemis tilshunos faylasufi ta'kidlaganidek, tillar o'rtasidagi farqni "faqat tovushlar va belgilar turlichaligida emas, balki dunyoni ko'rishning farqlanishidan" izlash lozim bo'ladi.

Ijtimoiy hayotda yuzaga kelgan keskin burilishlar nutqiy muloqot normasida o'z aksini topishiga, yangi vositalar va amallar jalb qilinishiga turtki berdi.

Muloqot tizimi qonuniyatlari tilning sinergetik tabiatiga moslashgan holda harakatlanadi. Leksik sath til tizimining eng o'zgaruvchan va harakatchan qatlamidir. Voqelik, olam manzarasini bevosita va bilvosita ifodalovchi lug'aviy birliklar til sohibi bo'lgan xalqning ijtimoiy, moddiy va madaniy hayotida yuz berayotgan o'zgarishlarni o'zida aks ettirayotib, yangidan paydo bo'layotgan predmetlar, hodisalar, tushunchalarni nomlash hisobidan o'z qatorini to'ldirib boradi. Bular orasida emotiv innovatsiyalar, ya'ni his-hayajonni ifodalovchi birliklar alohida o'rinni egallaydi. Rus olimi V.I. Shaxovskiy emotiv mazmundagi lug'aviy innovatsiyalar yuzaga kelishining motiv sabablarini quyidagilarda ko'radi:

a) baho innovatsiyalarining paydo bo'lishiga so'zlovchining emotsiyasi, his-hayajonli holati ta'sir ko'rsatadi (ruhiy omil);

b) so'zlovchi idrok obyektni o'zgacha, ekspressiv ifodalashga intiladi (pragmatik omil);

d) lisoniy o'yin uslubidan foydalanish istagi (stilistik omil). Bundan tashqari, so'zlovchi atrof-muhitda sodir bo'layotgan voqelarga shaxsiy munosabatini bildirish maqsadida tilda oldindan mavjud bo'lmagan vositalarni shakllantirishi mumkin.

Yuqorida aytilganidek, jamiyatda, insonlar hayotida kechayotgan keskin burilishlar yangi ko'rinishdagi kommunikativ faoliyatga ta'sir qilib, muloqotning

boshqacha turlari faollashmoqda. Shu jumladan, totalitar tizim iskanjasidan qutilgan mamlakatimizda ham so'z erkinligi, ijtimoiy hayotni liberallashtirish va demokratlash siyosatining olib borilishi jarayonida kommunikatsiya dialogik ko'rinishga ega bo'lib bormoqda. Shuningdek, globallashtirish davrida yashayotgan insonlar shu davrga moslashishlari zarur. Q.Xonazarov o'rinni ta'kidlaganidek, "zamonaviy kishi global insonga aylandi. U dunyo miqyosida tafakkur yuritibgina qolmasdan, balki o'zini Yer kurrasida istiqomat qiluvchi shaxs sifatida tuta boshladi".

Yer kurrasi fuqarosi maqomiga erishish orzusidagi shaxs madaniyatlararo muloqot ko'nikmasini egallashi, xorijiy tillarni o'zlashtirishi zarur, zero "faqat o'z ona tilini biladigan shaxs o'z atrofidagi, o'z madaniyatiga xos olamni bilish bilan chegaralanib qolishi mumkin, dunyodagi boshqa tillarni egallash esa bilim doirasini kengaytirish imkoniyatini beradi".

Kommunikativ paradigmaning o'zgarishi ba'zan inqilobiy natijalarga olib kelsa-da, lekin uning kechishi tadriijiy bosqichlardan iborat. Bu bosqichlar o'zaro bog'langan bo'lib, bir necha jarayonlarni qamrab oladi. Ulardan asosiylari quyidagilar:

a) og'zaki nutq ko'lamining kengayishi;

b) muloqotning hamkorlik, dialog ruhida kechishi;

d) muloqotning plyurallashuvi, ya'ni fikr ifodasining erkinlashuvi;

e) shaxs rolining kuchayishi.

Bulardan birinchisida og'zaki nutqning roli kengayadi, u yangi vazifalar ijrosi sari yo'naltirilib, tilning jamiyatdagi mavjudligini ta'minlashga katta hissa qo'shadi.

Ikkinchisi muloqot doirasida dialogning ulushi o'sishida, uning shu sharoitda katta rol o'ynashida, muloqotning umumiy tizimida dialogik nutq bajaradigan vazifalar ko'lamini kengayishida, dialogik muloqotning yangi qoidalari shakllanishida va nihoyat, ushbu turdagi muloqotning monologik nutqqa nisbatan samaradorligi oshishida namoyon bo'ladi.

Muloqotning plyuralistik, ya'ni hurfikrlik ruhida kechishi esa u yoki bu muammo muhokamasida turlicha fikrlarni bayon qilish va eshitish imkoniyati tug'ilishida, har xil diskurs turlarining erkin tarzda voqelanishida ko'rinadi.

Shuning bilan birgalikda, nutqiy faoliyat individuallik, alohida shaxsga tegishli xususiyatlarini batamom yo'qotmaydi. Kishilar bir xil g'oya va fikrni turli ko'rinishda shakllantirish va ifodalash imkoniyatiga egadirlar va alohida shaxsga tegishli diskurs lisoniy kommunikatsiya muhitida o'z o'rniga ega.

Demak, ko'rsatilgan jarayonlar til taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatib, uning tarkibida qator o'zgarishlar hosil bo'lishiga turtki beradi. Ammo til va muloqot tizimida sifat, miqdor va vazifaviy o'zgarishlarning yuzaga kelishi system-struktur yaxlitlik saqlanishiga to'sqinlik qila olmaydi. Chunki "tilning ochiq sistema sifatida

rivojlanishi uning mavjudlik va yashash shaklini, jamiyatdagi muhim atributlar bilan o'zaro ta'sirlashuvi va korporatsiyasini belgilaydi. Boshqa nohiziqli sistemalar kabi til tadjiriy taraqqiyoti davomida o'z tarkibini boyitish, mukammallashtirish yo'li bilan o'z-o'zini boshqarish va tashkillashtirish xususiyatiga ega".

Ilmiy diskursni voqelantiruvchi vosita va manba tildir. Shunday ekan, til tizimidagi u yoki bu ko'rinishga ega bo'lgan tadjiriy siljishlar diskursiv faoliyatda o'z aksini topishi muqarrar. Oxirgi paytlarda ilmiy diskursda tilning ekspressiv ifoda imkoniyatlari zaxirasidan erkin foydalanish an'anasi ommalashayotgani yaqqol sezilmoqda. Bunda til tizimining turli sathlariga oid birliklardan (sintaktik takror, savol-javob tuzilmalari, lug'aviy birliklar, frazeologizmlar va hokazo) unumli foydalanilmoqda.

Ilmiy muloqot matnlarini har tomonlama o'rganish, batafsil yoritish paytida lisoniy va nolisoniy omillar bir xilda inobatga olinganidagina ularning tuzilishini tavsiflash mumkin. Ilmiy matnning lisoniy tarkibi

ma'lum darajada o'rganilgan bo'lishiga qaramasdan, uning uslubiy xususiyatlari shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan nolisoniy omillarning tabiati, ularning ontologik va funksional belgilari yetarli darajada tahlil qilinmagan. Bunday yo'nalishdagi tadqiqotlarning zarurati diskursning ijtimoiy, madaniy hamkorlik munosabatlarining tayanch nuqtasi ekanligi bilan ham izohlanadi.

Bizningcha, ilmiy diskursni subyektning ijtimoiy-tarixiy madaniy omillar bilan shartlangan ilmiy faoliyat jarayonida voqelanadigan nutqiy harakat turi sifatida talqin qilinishi ma'qul ko'rinadi. Bunday tavsif olayotgan diskursning tuzilishi quyidagi ekstralingvistik omillar faollashuvi bilan bog'liq:

- 1) ilmiy muloqot maqsadi;
- 2) mazkur diskursning shakllanish va voqelanish usullari;
- 3) muloqot ishtirokchilari maqomi va mavqesi;
- 4) uning mavjudligini ta'minlovchi ijtimoiy-tarixiy muhit.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sarmakesheva S.G. Ingliz tilidan tarjimaning grammatik asoslari. – Samarkand: SamDChTI, 2017. 116-bet.
2. O'zbek tili leksikologiyasi. – T.: Fan, 1981. 80-83-betlar.
3. Teliya V.N. Metafora kak model' smysloproizvodstva i yeyo ekspressivno – otsenochnaya funktsiya // Metafora v yazyke i tekste. – M.: Nauka, 1988. – S. 220- 224.
4. Teliya V.N. Mexanizmy ekspressivnoy okraski yazykovykh yedinit' // Chelovecheskiy faktor v yazyke: Yazykovye mexanizmy ekspressivnosti. – M.: Nauka, 1991. – S. 36-87.
5. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskie aspekty. – M.: Nauka, 1996. – 288 s
6. Teliya V.N. Metafora kak model' smysloproizvodstva i yeyo ekspressivno – otsenochnaya funktsiya // Metafora v yazyke i tekste. – M.: Nauka, 1988. – S. 220- 224.

Nodira MANSUROVA,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Xorijiy tillar kafedrasida katta o'qituvchisi

nodira_anvarovna@mail.ru

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MARKETING VA MENEJMENT TERMINLARINING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: tilshunoslikda so'z, atama uning semantik-struktur xususiyatlarini chuqur tadqiq etish, terminologlar ism universalligi tufayli har qanday hodisa yoki jarayonni ifodalashi, atama ikki qirrali mohiyat ekanligi, so'z nominativ yoki aniqlovchi vazifani bajarishi mumkinligi munosabatlari tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: *tilshunoslik, termin, leksik, semantik, metafora, ma'no*

Аннотация: в языкознании – глубоком изучении семантико-структурных свойств слова, термина терминологи выражают какое-либо событие или процесс благодаря универсальности названия, тому, что термин представляет собой двустороннюю сущность, связь между слово может выполнять номинативную или определяющую функцию.

Ключевые слова: *лингвистика, термин, лексический, семантический, метафора, значение.*

Annotation: in linguistics, a deep study of the semantic-structural properties of the word, term, terminologists express any event or process due to the universality of the name, the fact that the term is a two-faceted essence, the word can perform a nominative or defining function were analyzed.

Keywords: *linguistics, term, lexical, semantic, metaphor, meaning*

Sohaga oid terminlarning semantik xususiyatlaridan yana biri metaforik birikmalar bo'lib o'zbek tili

terminologiyasini yanada boyishiga o'z xissasini qo'shgan. Ushbu metaforik birikmalar o'zbek tilidagi ham ingliz tilidagi singari ranglar va hayvonlar nomlaridan foydalanilganligini kuzatishimiz mumkin, ularga quyidagi terminlarni misol qilishimiz mumkin: qora bozor, qora ishchi, oq tovarlar, ayiqlar bozori, buqalar bozori.

Ingliz tilida marketing va menejment sohasida ham bir qator metaforalar mavjud bo'lib soha mutaxassislari tomonidan o'z yozma va og'zaki nutqlarida foydalanib kelishmoqda. Inson, mashina, zavod va binolarga tegishli so'zlar marketing va menejmentga oid terminlarda metaforik birikma sifatida qo'llanilishini kuzatishimiz mumkin.

Hammamizga ma'lumki, har bir inson hayotida tug'ilish, o'sish, yetuklik va o'lim kabi bosqichlarni bosib o'tadi va ushbu bosqichlar ingliz tilida metaforik ma'noni anglatgan holda foydalaniladi. Mature market should not be mistaken for a stagnant market - Yetuk bozorni turg'un bozor deb xato qilmaslik kerak. mature-inson hayotining rivojlangan bosqichi bo'lganligi sababl, bozor o'sib, rivojlanganligini bildiradi.

Relationship marketing is still in its infancy as a mainstream marketing concept, although it has established itself as an underlying paradigm in modern industrial marketing and services marketing.

O'zbek va ingliz tillarida marketing va menejment terminlarining semantik xususiyatlarini tahlil qilish jarayonida semantik va semantik-sintaktik usul, yani boshqa sohada qo'llaniladigan leksik birliklarni ma'no ko'chish yo'li bilan ko'plab terminlar hosil qilishda metafora muhim ahamiyatga ega ekanligiga guvoh bo'ldik. N. Husanov o'zbek tiliga oid terminlarni quyidagicha tavsiflab chiqqan:

– matematik terminlar marketing va menejment terminlar vazifasini bajarish mumkin: ish haqi darajasi, daromadning qoldig'i, bozor hajmi, narx darajasi, foyda miqdori.

Rivojlanuvchi marketing- yashirin talab darajasida qo'llanadi. Bunday marketingning vazifasi yashirin talab darajasini aniqlash, potensial bozor hajmini baholash, samarali tovarlar ishlab chiqib, yashirin talabni real talabga aylantirishdir .

– texnika vositalari va ularning qismlarini anglatuvchi terminlar: *talabning yegiluvchanligi, bozor mexanizmi.*

Sinxrom marketingda talab tebranishlarini silliq lashtirish (nomuntazam talab) egiluvchan narxlar, siljitish usullari va marketingning boshqa qurollari yordamida amalga oshirilishi mumkin .

– fizikaviy terminlar bilan aloqador so'zlardan foydalanish: *bozor muvozanati, mehnat sig'imi, o'zgaruvchan narx.*

Bozor konyunkturasi oldindan ko'ra bilish, iqtisodiy tanglikka yo'liqmaslik, bozor muvozanatini ta'minlab borish sharti hisoblanadi .

– qishloq xo'jaligiga oid terminlar: *qiymatning*

o'sishi, talabni o'stirish, soxibkorlik.

Tadbirkor-sohibkor bilan yollanma ishchilar o'rtasidagi ziddiyatlar hozirgi davrda o'z keskinligini yo'qotgan va jamiyat bu sohada juda kun ijobiy ishlarni amalga oshirib, nohaqlikning asoslari yo'qotilib, ikki tomon o'rtasidagi kelishmovchilikka asosan barham berilgan .

– ijtimoiy fanlarga oid terminlar: *qadrli mablag', ixtisoslashtirilgan sarmoya, avtonom byudjet, erkin savdo, tovar moddiy qadriyatlar, to'lov qobiliyatsizligi, bozor unsurlari, daromad samarasi, ixtiyoriy ishsizlik.*

1990-yillarda xalqaro iqtisodiy munosabatlarda logistika jarayonlari qo'llanib, savdo-sotiq, iqtisodiy erkin savdo zonalarida logistika xizmatlari joriy etildi .

Xuddi shunday holatni biz ingliz tili marketing va menejmentga oid terminlarda ham kuzatishimiz mumkin. Soha tereminlarini tahlil qilishganda tibbiyot, fizika, matematika, ekologiyaga oid ba'zi so'zlar marketing va menejment sohasida qo'llanilishini kuzatdik.

– fizika sohasiga oid terminlar: *interest rate- ustama foiz, consumer durables-uzoq muddatga yaraydigan va kam sotib olinadigan mahsulotlar, durable goods-uzoq muddatli tovarlar, balance of paymnets-to'lov balansi, balanced budget-teng taqsimlangan budjet;*

Changing any of these, or any combination, will change the interest rate at which a buyer is, in effect, borrowing money if he does not take the discount ;

We've got a new opportunity that should help our business grow into the next century. Put your college degree and experience in marketing consumer durables to work.

– tibbiyotga oid so'zlar: *healthy comptition-sog'lom raqobat, market analyses-bozor tahlili, market nerve, economic heart, backbone;*

Healthy competition plays a big role in fostering a collaborative work environment . British car industry now looks healthier.

That failed to calm the market nerve.

the heart of global economy; the backbone of the economy;

Bu misolda market nerve - bozorning eng nozik joyi degan ma'noni anglatadi. The heart, the backbone ham tana a'zolarining muhim qismi hisoblanadi shu sababli metaforik ma'no ko'chganga iqtisodning asosiy qismi degan ma'noni ifodalaydi.

– ekologiya sohasi ham mustasno emas: *dumping-mahsulotni tan narxdan past narxda sotish.*

Dumping is pricing a product sold in a foreign market below the cost of producing it or at a price lower than in its domestic market .

Ingliz tilida iqtisodning boshqa yo'nalishlarida foydalanuvchi terminlar marketing va menejment sohasida ham ishlatilishini uchratishimiz mumkin: iqtisod va moliya: *enterprise – muassasa, korxona, merger – birlashish (kompaniyalar), fiscal year –*

moliyaviy yil, gross profit – yalpi daromad, acceptable profit – ruxsat etilgan foyda; marketing faoliyatiga oid: direct marketing – to'g'ridan-to'g'ri marketing, marketing strategy – marketing strategiyasi, financial position – moliyaviy holat, market access – bozorga kirish; psixologiya va sotsiologiya: absence of mind – e'tiborning etishmasligi, beparvolik; control-oriented behaviour – nazoratga yo'naltirilgan xatti-harakatlar; kimyo: absorptive capacity – singdirish qobiliyati

(kompaniya) .

Xulosa

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, sohaga oid terminlarning metaforik xususiyatlarini tahlilga tortilish jarayonida to'rt turdagi- inson, mashina, zavod va bino kabi manbadan qo'llaniladi. Yuqorida keltirilganidek, hozirgi o'zbek adabiy tilida leksik-semantik bo'lishidan tashqari, so'z ma'nosi va yasalishi ham alohida soha sifatida o'rganilib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Christian Grönroos Management Decision, Vol. 32 No. 2, 1994, p7, 15
2. Husanov N. Iqtisodiy atamalar va ish yuritish. – T.: TMI, 2005. 22-b.
3. Bazarova F.T. Marketing. – T.: Iqtisod-Moliya, 2015. 55-306-b.
4. Xakimjonova D. Marketing va menejment asoslari. – T.:2012.124-b.
5. Bazarova F.T. Marketing. – T.: Iqtisod-Moliya, 2015. 158-b.
6. Rasulov M.R. Bozor ikgisodiyoti asoslari: — T.: "O'zbekiston", 1998. 246-b.
7. William D. Perrealt Basic Marketing a global managerial approach. Mcgraw hill company 2002y. 8,108, 516 pp.
8. <https://www.linkedin.com/pulse/healthy-competition-engaging-connecting-employees>.
9. Xia Jue Economic Metaphors in English Newspapers. Kristianstad University College 2009.
10. Горбунова Н. Н. Современная англоязычная терминосистема сферы менеджмента: структурно-семантическая и когнитивно-фреймовая характеристика Дис. ... канд. филол. наук: Пятигорск – 2014 стр-118

Baxodir NEMATOV,

Samarqand davlat chet tillar instituti, Ingliz tili fakulteti-II, Ingliz tili nazariyasi va adabiyoti kafedrasida Katta o'qituvchisi

O'ZBEK TILIDA OLMOSHLAR TURLARI VA ULARNING SEMANTIK TAHLILI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek tili grammatikasida olmoshlar va ularning o'ziga xos jihatlari haqida ma'lumotlar jamlangan. Shuningdek, olmoshlarning turlari va ularning semantik xususiyatlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: *lisoniy birliklar, ekspressiv bo'yoqdorlik, stilistik jihat, grammatik xususiyat, ma'naviy-ma'rifiy salohiyat, birlik formalari.*

Аннотация: в данной статье содержится информация о местоимениях и их особенностях в узбекской грамматике. Также анализируются типы местоимений и их семантические особенности.

Ключевые слова: *языковые единицы, экспрессивная окраска, стилистический аспект, грамматическая особенность, духовно-образовательный потенциал, формы единиц.*

Annotation: this article contains information about pronouns and their specific aspects in Uzbek grammar. Also, the types of pronouns and their semantic features are analyzed.

Key words: *linguistic units, expressive coloring, stylistic aspect, grammatical feature, spiritual and educational potential, unit forms.*

Bugun o'zbek tilini yaxlit bir tizim sifatida o'rganish, uning mantiqiy madaniyatini zamon talablari darajasiga ko'tarish hayotimizning tarkibiy qismiga aylanadi. Ona tilimizning ravnaqi davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi tilshunosligimiz oldiga yuksak vazifalarni qo'ydi. Hozirda o'zbek tilshunosligi sezilarli darajada muvaffaqiyatlarga erishmoqda. Lisoniy birliklarni yangidan yangi metod va usullar asosida tadqiq etishga tilni uning birliklarini tobora chuqurroq, teranroq tadqiq eta borib, lisonimizning yagona tizim ekanligi va uning qator kichik tizimlardan iborat ekanligini isbotlashga alohida e'tibor berilmoqda. Biroq bu borada kelajakda amalga oshirilishi lozim bo'lgan yuzlab muammolar, masalalar o'zining to'la-to'kis yechimini kutmoqda.

Shulardan biri alohida xususiyatlarga ega bo'lgan olmoshlarni stilistik yo'nalishda tahlil etishdir. Olmoshlarning semantik-stilistik xususiyatlari badiiy va matnlarda yaqqol ko'zga tashlanadi[1].

Nutqda olmoshlar o'zining leksik grammatik vazifasidan tashqari nutqiy vaziyatga qarab turlicha stilistik vazifalarni doim ado etadi va emotsional, ekspressiv bo'yoqdorlikni vujudga keltiradi. Ammo bu borada U.Suyarov, R.Qo'ng'urov, M.Asqarova, T.Akramov, B.Isobekov, S.Karimov, B.Yo'ldoshev, M.Hamrayev, M.Fozilova, Y.Tojiyev, E.Qilichev va boshqalarning monografik tadqiqotlarida, o'quv qo'llanmalarida yo'l-yo'lakay aytib o'tilgan fikrlar va sanoqli maqolalargina mavjud. Bu manbalarda

olmoshlarga xos bo'lgan stilistik jihatlarining ayrim qirralari ochib berilgan, xolos. O'zbek tilida olmoshlarning leksik-semantik xususiyatlari bilan tanishishdan avval olmosh so'z turkumining ta'rifini keltirib o'tsak.

Olmoshlar ma'no va grammatik xususiyatlariga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi. 1) Kelishik olmoshlari: men, biz (I shaxs); sen, siz (II shaxs); (y) u, ular (III shaxs); 2) Ko'rsatish olmoshlari: bu, shu, o'sha, mana shu, mana bu, ana shu kabilar; 3. So'roq olmoshlari: kim, nima, qanday, necha, qaysi, qancha, nega, qalay kabilar. 4. O'zlik olmoshi: o'z; 5. Belgilash jamlash olmoshlari: hamma, butun barcha, bari, har kim, har qanday (hech qaysi) kabilar; 6. Bo'lishsizlik olmoshi: hech kim, hech qanday, hech nima, hech qaysi kabilar; 7. Gumon olmoshlari: allakim, allaqanday, allaqaysi, kimdir, nimadir, allanima kabilar[2].

Kelishik olmoshlari shaxslarga nisbatan ishlatiladi. Ba'zan kishilik olmoshlari shaxsni ifodalashi bilan birga, ko'rsatish ma'nosini ham bildiradi. Shunga ko'ra, kelishik olmoshlarini ikkiga bo'lish mumkin: 1. Sof kelishik olmoshlari (men, sen, biz, siz); 2. Kelishik – ko'rsatish olmoshlari (u, ular) sof kishilik olmoshlari faqat shaxsni ko'rsatuvchi, ular so'zlovchi va tinglovchini ifodalovchi olmoshlardir. Kelishik – ko'rsatish olmoshlari esa (u, ular) kelishik bilan bir qatorda ko'rsatish olmoshi vazifasini ham bajaradi. Bu olmosh ot o'rnida qo'llanib keladi, otning o'rnini bosadi. Kishilik olmoshlari kelishik qo'shimchalarini olib turlanishi mumkin. Meni, uning, seni, sizda, sizga, ulardan kabi. Kishilik olmoshlarining I va II shaxs birlik formalari tushum va qaratqich kelishigidagi bilan turlanganda bir n tovushi tushib qoladi: menning, senni emas, meni – mening, seni – sening.

So'roq olmoshlari orqali so'zlovchi nutq jarayonida ishtirok etuvchilardan o'ziga ma'lum bo'lmagan narsani aniqlab bilishiga intiladi[3]. So'roq olmoshlari shaxsga (kim?) predmetga (nima?), belgiga (qaysi?), (qanday?), miqdorga (necha? qancha?), vaqtga (qachon?), maqsad va sababga (nega? nimaga?) va o'rniga (qani?) munosabat anglatadi. Ba'zi so'roq olmoshlari qo'shma gapna nisbiy so'z vazifasida kelgani uchun so'roq-nisbiy olmoshlari deb nomlanadi: kim mehnat qilsa, u roxat ko'radi. Nimani buyursang, shuni keltiraman. Ergash gapda kelgan bunday so'roq olmoshlari so'roq ma'nosini yo'qotgan bo'ladi. O'zbek tilida qo'llanadigan so'roq olmoshlari asosan quyidagi xususiyatlarga ega: Kim olmoshlariga shaxslarga nisbatan qo'yiladi. Bu olmoshning qo'llanishida quyidagi xususiyatlar bor:

1. Shaxsga nisbatan so'roqni ifodalagani uchun ot xarakterida keladi va otlar kabi egalik va kelishik qo'shimchalarini qabul qiladi. Mening kimim bor? Ayrim vaqtda juftlanib kelib shaxslarning kimligini aniqlash uchun qo'llaniladi. Juftlanib kelganda har ikkisi birlikda yoki oldingisi birlikda keyingisi ko'plik

formasida qo'llanilashi mumkin.

2. Nisbiy so'z vazifasida kelganda ma'noni kuchaytirish uchun -ki yoki -da, + kim yordamida qo'shib ishlatiladi: kimki ko'p ishlasa, u ko'p haq oladi. Kimki (m) vijdonan ishlasa, u hurmatga sazovor bo'ladi.

3. Kim olmoshi -sa qo'shimchasini olib otga qo'shadi: kimsa. Bu so'z hech, har so'zlari bilan kelishi yoki -siz qo'shimchasini olishi mumkin. Kim olmoshi gapda ko'pincha ega, kesim, to'ldiruvchi, ba'zan aniqlovchi va hol bo'lib keladi;

4. Nima olmoshi takrorlanib, har ikkinchisi bir xil shakllarida yoki oldingisi birlikda, keyingisi ko'plik qo'shimchasini olgan holda keladi: nima-nima olding, nima-nimalar olding?

Nima so'zi ba'zan ne shaklida (yolg'iz, yo takrorlangan holda: a) predmetiga nisbatan qo'llanilgan nima so'roq olmoshi o'rniga ishlatiladi. .. to'z aynisa, ne sotadi? b) predmet belgisini ifodalovchi qanday olmoshiga yaqin vazifada yoki gapning mazmuniga qarab yomon, ko'p degan ma'nolarda ishlatiladi. U qo'rquvdan ne ahvolda ekanini o'zi bilar edi). Necha olmoshi otlashib, kelishikning hamma shakllariga kela oladi: nechanchi, nechaga, nechaning, nechadan. Necha so'zi predmet miqdoriga nisbatan so'roqni ifodalaganda sonlarga o'xshash qo'shimchalar bilan birga qo'llanadi. Necha kilometr yo'l bosdim ekan? Gapda aniqlovchi (ning soni necha (nechta)) va kesim bo'lib keladi. Necha kishi keldi? Qanday olmoshi predmet yoki harakatning belgisiga nisbatan so'roqni bildiradi. Bu so'z qanaqa, qandoq shaklida ham kelib yuqoridagi ma'noni ifodalashi mumkin: qaysi olmoshi predmetning tarkibiga yoki o'rniga ko'ra belgisini aniqlash uchun qo'llanadi: qaysi kishi? Qaysi uy? Ergashgan qo'shimcha gaplarda qaysi olmoshi nisbiy so'zlarning birinchi qismi bo'lib keladi[4]. Qaysi kishi tirishib halol ishlasa, u hurmatga sazovor bo'ladi. Qancha olmoshi son – ravish xarakteriga ega bo'lib, predmet yoki harakatning miqdoriga ko'ra belgisini aniqlash uchun beriladigan so'roqni ifodalaydi. Ko'p predmetning miqdorini aniqlash uchun qo'llanganda, o'zidan keyingi ot ko'pincha birlikda keladi. Qancha kitob olding? – O'nta kitob oldim. Taxminiy miqdorini aniqlash uchun qo'llanganda ba'zan -cha qo'shimchasini qo'shib keladi. Qanchacha yerni haydadingiz?) Nisbiy so'zlarni birinchi qismi bo'lib kelib, daraja-miqdorni ifodalash uchun qo'llaniladi: yerda qancha nam ko'p bo'lsa, urug' shuncha tez unib chiqadi. Olmoshlarning leksik-semantik xususiyatlaridan biri shuki, ular shaxs, predmet, belgi yoki miqdorga xos bo'lgan umumiy ma'noni anglatadi. Olmoshni bildiruvchi ma'no nutq jarayonida aniq yuzaga chiqadi. Ular o'zlari almashtiruvchi so'zlar kabi morfologik jihatdan o'zgaradi. Olmoshlarda umumiylik juda kuchli darajada bo'ladi. Masalan, bu so'zi kontekstdan tashqaridan olinganda uning ma'nosi juda umumiy mavhum xarakterga ega bo'ladi. Bu

daraxt ham mumkin, bu odam bo'lishi ham mumkin, bu hayvon bo'lishi ham mumkin va hokazo. Shuning uchun umumlashtirish ummumiylilik haqida gapirganda olmoshlardan misol keltirilishi bejiz emas.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, yurtboshimizning sa'y- harakatlari bilan ona tilimizning ravnaqi davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi xalqimiz ma'naviy-ma'rifiy salohiyatining yanada yuksalishiga

asos bo'lgan. Shu ma'noda bugun o'zbek tilini yaxlit bir tizim sifatida o'rganish, uning nutqiy madaniyatini zamon talablari darajasiga ko'tarish faoliyatimizning tarkibiy qismiga aylandi. O'zbek tili birliklarini (jumladan, barcha so'z turkumlariga oid lug'aviy birliklarni) fonetik, fonologik, morfonologik, leksik, semantik, stilistik, pragmatik jihatdan o'rganish keng ko'lamda amalga oshirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006. 464-bet.
2. Иброҳимов С. Айрим олмошларнинг эволюцияси масаласига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1960. №5. –Б.56-63.
3. Каримов С. Олмошларнинг функционал-стилистик чегараланиши // Ўзбек тилининг грамматик қурилиши ва стилистикаси / Илмий мақолалар тўплами. – Самарқанд: СамДУ, 1992. –Б.80-85.
4. Муҳамедов С.Олмошларнинг лексик-морфологик структурасининг статистик анализи// Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1978. №3. –Б.47-50.
5. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Qarshi: Nasaf, 2004. 171-bet.
6. Muhamedov S. Olmoshlarning leksik-morfologik strukturasi statistika analizi// O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1978. №3. 47-50-betlar.

Nodira MAXMANAZAROVA

*O'zbekiston Davlat Jahon tillari Universiteti Ingliz tili 2-fakulteti
Boshlang'ich ta'limda ingliz tili kafedrasida stajor o'qituvchisi
akmalxusanov742@gmail.com*

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INGLIZ TILINI O'QITISHNING ASOSIY TAMOYILLARI

Annotatsiya: chet til ta'limida sifat va samaradorlikni ta'minlash maqsadida chet tillarni o'rganish, o'rgatish yoshini qisqartirish tajribasi ommalashib bormoqda. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda ingliz tilini oqitishda rolli oyinlardan foydalanish haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy, madaniy, lisoniy, emotsional tajriba, maktabgacha va boshlang'ich ta'lim, pedagog kadrlar, chet til, konsepsiya.*

Аннотация: в целях обеспечения качества и эффективности обучения иностранному языку становится популярным опыт снижения возраста изучения и преподавания иностранных языков. В данной статье говорится об использовании ролевых игр при обучении английскому языку в начальной школе.

Ключевые слова: *социокультурный, языковой, эмоциональный опыт, дошкольное и начальное образование, педагогические кадры, иностранный язык, концепт.*

Annotation: in order to ensure quality and efficiency in foreign language education, the experience of reducing the age of learning and teaching foreign languages is becoming popular. This article talks about the use of role-playing games in teaching English in primary education.

Key words: *social, cultural, linguistic, emotional experience, preschool and primary education, pedagogical personnel, foreign language, concept.*

Bugungi kunda mamlakatimizda jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi xorijiy tillarni boshlang'ich sinflarda va kommunikativ maqsadlarda o'qitilishiga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. Ingliz tili boshlang'ich ta'limga o'quv predmeti sifatida kiritildi, maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitish yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar tayyorlash yo'lga qo'yildi.

Boshlang'ich ta'lim tizimida ingliz tili o'qitishning zamonaviy maqsad, mazmun va texnologiyalarini takomillashtirish, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga ingliz tili o'qitish amaliyotida to'plangan an'anaviy va xorijiy tajribalarni umumlashtirishga xizmat qiluvchi o'quv qo'llanmalarining yetishmasligi oqibatida mazkur

soha uchun pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida yetarlicha samaradorlikka erishilmayapti.

Chet tilni, xususan, ingliz tilini kichik yoshdan o'rganish va o'rgatish ham o'z tarixiga ega. Kichik yoshdan ingliz tili o'rganish va o'rgatish dastlab yuqori tabaqa oilalarda tajriba qilingan bo'lsa (Anna-and-the-King-of-Siam), 1950 - yillarda

AQSH va Yevropa mamlakatlarida ommaviy tus oldi va o'n yil ichida «Foreign Language in Elementary School» dasturi asosida ta'lim oluvchi o'quvchilar soni bir millionga yetdi. Fransiya, Shvetsiya va Gollandiyada esa 1950-yillar o'rtalarida «English without a book» dasturi asosida ingliz tili 3-sinfdan o'qitila boshlandi.

2013 - yil Moskva (Rossiya)da «Chet tillarni o'qitish nazariyasi va amaliyoti: an'analar va innovatsiyalar» mavzusida o'tkazilgan xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyada ham boshlang'ich sinf o'quvchilariga ingliz tili o'qitish metodikasining dolzarb muammolari muhokama etildi. Yuqorida qayd etilgan seminar va konferensiyalarda boshlang'ich ingliz tili ta'limida sifat va samaradorlikni ta'minlash yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishning:

a) psixologik asoslari I.A.Zimnyaya (1991), D.M.Singleton (1995), D.Singleton va L.Ryan (2004), Z.Dorney (2005), P.M.Laytboun, N.Spada. (2006), A.P.Sinelnikov (2009), M.Villiams, R.L.Bedn (2010);

b) pedagogik asoslari V.A.Skot, L.X.Yetrborg (1992), S.Xallivel (1993), K.Grant (2002), J.Mun (2005), S.Xorner, V.Rif (2007), A.Pinter (2 0 1 1) , D.Veil, A.Faunteyn (2011);

d) metodologik asoslari N.D.Galskova, Z.N.Nikitenko (2004), L.Kamerun (2005), K.T.Linz, D.Nyunen (2005), N.A.Gorlova (2010) kabi olimlar tomonidan nashr ettirilgan adabiyotlarda atroflicha yoritilgan.

Sohaga oid adabiyotlarning qisqacha sharhidan ma'lum bo'ladiki, tadqiqotlar turli ta'lim sharoitlarida olib borilgan. Shuningdek, ayrim tadqiqotlarda kichik yoshdagi ingliz tili o'rganuvchilar sifatida maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilari nazarda tutilgan bo'lsa, ayrimlarida 5 yoshdan 12 yoshgacha bo'lgan o'quvchilarga ingliz tili o'qitish jarayoni tadqiqot obyekti sifatida tanlangan.

Yuqoridagi adabiyotlarda « k o n s e p s i y a » atamasi turli tushunchalarni ifodalaydi. Konsepsiya – ilmiy g'oya(lar) ma'nosida ishlatiladi va ta'lim jarayonining har bir nuqtasida xorijiy tillarni o'qitish strategiya va taktikalarni belgilab beradi.

Ma'lumki, bugungi kunda boshlang'ich ta'limda ingliz tilini o'qitish metodikasi «(Inter)Cultural Awareness», «Language Awareness» va «Humanity» ta'lim konsepsiyalari asosida rivojlantirilmoqda.

(Inter)Cultural Awareness – Madaniyatlararo muloqot konsepsiyasi dastlab Germaniyada shakllantirildi va qisqa vaqtda g'arb mamlakatlarida ommalashdi. Ushbu konsepsiya asosida ingliz tilini muloqot vositasi sifatida o'rgatish emas, balki o'quvchini umumiy va nutqiy rivojlantirish, ya'ni uni ingliz tili va o'zga madaniyatga qiziqtirish, unda kundalik hayotda duch kelish mumkin bo'lgan tilga e'tiborli munosabatda bo'lish va integratsiyalashayotgan Yevropadagi turmush sharoitlariga moslashish ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirish maqsadi yotadi. Shu sababdan ham ushbu konsepsiyada ingliz tili ta'limining mamlakatshunoslik jihatiga ustuvor ahamiyat qaratilgan.

O'yin tarzida tashkil etiladigan ta'lim jarayoni va mazmuni bolalarni tili o'rganilayotgan mamlakat urf-

odatlarini hamda an'analar bilan tanishtiradigan she'r va qo'shiqlardan iborat bo'ladi. Ushbu konsepsiya Yevropada «Qo'shni (qardosh) tilni o'rganish» nomini olgan bo'lib, mashg'ulotlar asosan ingliz tili sohiblari tomonidan olib boriladi.

Bundan tashqari, Yevropa mamlakatlarida o'quvchilarning migratsiyasi tez-tez sodir bo'ladi va ular ingliz tili muhitida ma'lum vaqt yashash imkoniyatiga ega. Shularni nazarda tutadigan bo'lsak, ushbu konsepsiyani Yevropadan uzoqda joylashgan va madaniy jihatdan farq qiladigan mamlakatlarda targ'ib qilish maqsadga muvofiq emas. Ingliz tilini muloqot vositasi sifatida o'rganish dunyoning hamma joyida barcha kishilar uchun ham bir xil ma'no kasb eta olmasligi, shu bilan birga, ta'lim usullarini shunchaki oson yo'l bilan «eksport» qilish mushkul ekanligi isbotlangan.

Chunki, birinchidan, ingliz tili sohibi bilan kommunikatsiyava interaksyaga kirishishga ehtiyoj va imkoniyat mavjud bo'lmasa-da, tildan amaliy foydalanishni o'rgatish, ya'ni faqat «kundalik nutq vaziyati» va «kundalik turmush mavzusi» ustida ish olib borish maqsadga muvofiq emas.

Ikkinchidan, ingliz tili faqat bir mamlakatning, ya'ni Buyuk Britaniyaning emas, balki Amerika Qo'shma Shtatlari, Avstraliya, Kanada va boshqa qator mamlakatlarning ham davlat tili hisoblanadi. Davlat tili ingliz tili bo'lgan ushbu mamlakatlarda esa madaniyatlar farqlidir.

«Language Awareness» – konsepsiyasi «Holistic approach» nomi bilan ham ataladi va u ingliz tilini yangi bilimlarni egallash vositasi sifatida o'zlashtirilishi lozimligini targ'ib etadi. Ya'ni boshlang'ich ingliz tili ta'limining maqsadi ingliz tili vositasida hayot haqidagi yangi bilimlarni o'zlashtirishdir. Lekin M.Villiams va R.Bednlar Vigotskiyning nutq rivojlanish ontogenezi haqidagi nazariyasini «Holistic approach» deb nomlashni ma'qul ko'rishgan. Ularning taxminicha, Vigotskiy o'rganilishi lozim bo'lgan bilimni kichik qismlarga ajratib, malaka va ko'nikmalar sifatida taqdim etish fikrini ma'qullamagan bo'lardi. Sababi Vigotskiy har qanday o'rganiladigan qismning asosini mazmun tashkil etishi lozimligini uqtiradi. Ushbu xulosa ta'sirida Yevropa mamlakatlari, Qo'shma Shtatlar va ingliz tili ikkinchi davlat tili bo'lgan mamlakatlarda CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvi ommalashmoqda.

O'zbekistonda «Humanity» (Shaxsga yo'naltirilgan) konsepsiyasi qabul qilingan va unga muvofiq boshlang'ich ingliz tili ta'limida o'quvchiga ta'lim jarayoni va madaniyatlararo kommunikatsiya (muloqot) ning markaziy sub'yekti maqomi beriladi, uning qiziqish va ehtiyojlariga ustuvor ahamiyat qaratiladi. Ingliz tilida nutqiy faoliyat yuritish o'quvchi shaxsini shakllantirishga yo'naltiriladi, ya'ni o'rganilayotgan til

sohibi yaratgan madaniy merosni o'zlashtirishga erishiladi. Tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozuv jarayonida o'quvchi oldin egallagan ijtimoiy, madaniy, lisoniy, emotsional tajribasini boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi: Chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. – T.: O'qituvchi, 2012. 432-b.
2. Birdsong D., Bialystok E., Hakuta K. Second Language Acquisition and the Critical Period Hypothesis. – L.: Lawrence Erlbaum associates publishers, 1999. – 182 p.
3. Williams M., Burden R. L. Psychology for language Teachers. A social constructivist approach. – L.: Cambridge University Press, 2010. – 40 b.

Mahzuna SOTIBOLDIYEVA,

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti Ingliz tili 2-fakulteti
Boshlang'ich ta'limda ingliz tili kafedrasida stajor o'qituvchisi*

mahzunaxonsotiboldiyeva@gmail.com

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASINING SOTSIOLINGVISTIK ASOSLARI

Annotatsiya: respublikamizda jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi xorijiy tillarni boshlang'ich sinflarda va kommunikativ maqsadlarda o'qitilishiga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda ingliz tili o'qitish metodikasining sotsiolingvistik asoslari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: *kommunikativ faoliyat me'yorlari, kompetentlik, kognizant, kommunikanlar, lingvoetnomadaniy qadriyatlar, madaniyat omillari.*

Аннотация: в нашей республике социальный заказ общества увеличил потребность в преподавании иностранных языков в начальных классах и в коммуникативных целях. В данной статье говорится о социолингвистической основе методики преподавания английского языка в начальной школе.

Ключевые слова: *стандарты коммуникативной деятельности, компетентность, познающий, коммуниканты, языковые и этнокультурные ценности, культурные факторы.*

Annotation: in our republic, the social order of society has increased the need for teaching foreign languages in primary classes and for communicative purposes. This article talks about the sociolinguistic basis of English language teaching methodology in primary education.

Key words: *standards of communicative activity, competence, cognizant, communicants, linguistic and ethnocultural values, cultural factors.*

Ta'lim sifatini yanada rivojlantirish maqsadida boshlang'ich ta'lim tizimiga ingliz tili o'quv predmeti sifatida kiritildi, maktabgacha va boshlang'ich ta'limda xorijiy tillarni o'qitish yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Boshlang'ich ta'limda ingliz tili o'qitishning zamonaviy maqsad, mazmun va texnologiyalarini takomillashtirish, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga ingliz tili o'qitish amaliyotida to'plangan an'anaviy va xorijiy tajribalarni umimlashtirishga xizmat qiluvchi o'quv qo'llanmalarining yetishmasligi oqibatida mazkur soha uchun pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida yetarlicha samaradorlikka erishilmayapti

Sotsiolingvistik kompetensiya orqali shaxsning o'rganilayotgan tildan kommunikativ faoliyat me'yorlari, o'zga lingvoetnomadaniy qadriyatlar va o'zga til dunyosining milliy manzarasiga uyg'un tarzda foydalana olish kompetentligini nazarda tutadi.

Ingliz tili ta'limi maqsadi sifatida madaniyatning ma'naviy qadriyatlar tizimi sifatida anglanishi tushunilmoqda. Bu o'rinda madaniyat – tili o'rganilayotgan xalq yoki jamiyat tomonidan turmushning maishiydan tortib falsafiygacha bo'lgan barcha jabhalarida yaratilgan va

to'plangan, amalga oshgan yoki oshmagan ma'naviy qadriyatlar majmuini ifodalaydi.

O'quv dasturida ta'kidlanganidek, ingliz tili va madaniyat yaxlit (integratsiyalashgan) holda o'rgatiladi. Madaniyat, bu o'rinda, inson fikri va faoliyati hosilasi tushunchasini ifodalaydi. Ingliz tili o'rganish jarayonida o'rganilayotgan til sohiblari yaratgan madaniy merosning o'zlashtirilishi targ'ib etiladi. O'quvchini (learner) nafaqat muloqotdosh, balki axborot sohibi (kognizant) maqomida o'rganilayotgan tildan foydalanuvchi sifatida shakllantirishga ustuvor ahamiyat qaratiladi.

Madaniyatlararo kompetensiya muomala jarayonida madaniyatlarning yaqinlashuvi, bir madaniyat rakursidan madaniyatlarni solishtirish, qiyoslash rakursiga o'tishdir. Chunki bu jarayonda nutqiy muloqot turli madaniyat va tilga mansub kishilar o'rtasida sodir bo'ladi. I.I.Xaleeva madaniyatlararo kompetensiyani «turli madaniyatga va tilga mansub kishilarning o'zaro hamkorligining xos yig'indisi» - deb e'tirof etadi. Olimaning yozishicha, sheriklik, hamkorlik jarayonida turli madaniyatga mansub kishilar bir-birlarining nafaqat madaniyatlaridagi farqni bilib, his qilib

qolmay, balki, bir-birlariga «begona», «yot», «notan-ish» ekanliklarini ham his qilib turadilar.

Albatta, boshlang'ich sinf o'quvchisi milliy qadriyatlarini hali chuqur anglab yeta olmaydi. Lekin o'zbek bolasi uchun ko'z ochib ko'rgan beshigi, ilk bora tinglagan allasi, kulcha noni, dastlabki qo'g'irchog'i (Bichixon va Kachalpolvon), Zumrad va Qimmat, Alpomish va uning uchqur oti Boychibor, sumalak toshi, buyuk ajdodlari, dunyoga mashhur obidalari, Go'r o'g'li, Bir ko'zli dev, yalmog'iz kampir, Yortiquloq, Afandilar, matallar, hikmatli iboralar va maqollar qadriyat hisoblanadi. Ingliz bolasiga esa Sindrella, Goblinlar, Gammi ayiqchalar, Gnomlar, Momiqvoy va Puchuvvoy, Qirol Artur va uning Ekskalibur qilichi, aylana stol ritsarlarining qahramonliklari, sehrGAR Merlin va Ajdarho, Lord Nelson, Eskotdagi Qirollik poygalari, Big Ben minorasi, futbol musobaqalari qadriyat sanaladi.

Amerikalik uchun esa Amerika bayrog'i, Ozodlik haykali, «America the Beautiful» qo'shig'i, Jorj Vashington, Abram Linkoln, Pol Banyon, Pikos Bill, Kayot Kavboy, Grand Kanyon, Mikki Maus, Styuard Litl, Xenni Penni, Pussi Ket, Uzunpaypoq Peppi va boshqalar o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Ushbu «madaniyat omillari» ijtimoiylashuv sarhadlarini kengaytirib, turfa qadriyatlar sifatida o'quvchining tafakkuri kengliklarini yanada teranlashtiradi. Madaniyatlararo kompetensiya o'zga madaniyatga taalluqli qadriyatlardan xabardor bo'lish orqali o'quvchi shaxsini yangidan shakllantiradi, uning dunyoqarashini kengaytiradi, o'zga madaniyat hamda uning tarkibi bo'lgan qadriyatlarga nisbatan hurmat va bag'rikenglik ruhida tarbiyalanib, komil inson bo'lib voyaga yetadi.

Shu sababdan, ingliz tili ta'limining maqsadi o'quvchining o'zga lingvo-madaniyat bilan muloqot qilishga individual tajribasini orttirish, mazmuni «o'zga dunyo», vositasi esa ushbu dunyoni tasvirlovchi ingliz tili bo'lishi lozimligi ta'kidlanmoqda.

Tili o'rganilayotgan mamlakat xalqlariga xos urf-odatlar, e'tiqod, marosimlar, san'at turlari, folklor, axloq-odob me'yorlari, maqol, matal, ertak, milliy qahramonlar, kiyim-kechak, taomlar, kundalik mashg'ulotlardan xabardor bo'lgan shaxs turli ij-

timoiy vaziyatlarda fikrni adekvat ifodalay oladigan va o'z xatti-harakatlarini risoladagidek idora qila oladigan bo'ladi.

Sotsiolingvistika – til hodisalari va til birliklarini ijtimoiy omillarga bog'lagan holda tadqiq etuvchi fan bo'lib, bir tomondan xalqning ijtimoiy va madaniy hayotiga xos xususiyatlarni, ikkinchi tomondan muloqot (kommunikatsiya) vaziyatlarini o'rganadi. (S.G.Ter-Minasova).

Sotsiolingvistik aspekt metodik kontekstda tili o'rganilayotgan mamlakat xalqining turmush tarzi, fe'l-atvori, madaniy-tarixiy va milliy ananalari, mentaliteti xususiyatlarining kashf etilishini ta'minlovchi umume'tirof etilgan jonli muloqot va adabiy til me'yorlarini anglatadi.

Ingliz tili o'qitish metodikasining sotsiolingvistik aspekti ta'limning chegeralanganlik sharoitini hisobga olib dasturning sotsiolingvistik mazmunini tanlash talablari sistemasini aniqlashtiradi. Metodikaning sotsiolingvistik aspektini bilish zamonaviy o'qituvchiga:

- dastur materialini tanlash xususiyatlari haqida tasavvurga ega bo'lish;
- material tanlashga taalluqli yondashuvlarga oid muammolarni tushuna olish;
- ta'lim maqsadlari va bosqichidan kelib chiqadigan tanlash prinsiplari (me'zonlari)ni hisobga olib dastur mazmunining birliklarini taqsimlay olish;
- ma'lum vaziyatlar uchun tanlash talablarini hisobga olib sotsiolingvistik material saralash va ishchi o'quv dasturi yarata olish;
- ingliz tilidan fakultativ yoki to'garakmashg'ulotlari uchun sotsiolingvistik materialni metodik tayyorlay olish uchun zarur.

Har qanday holatda ham o'qituvchi dastur materialni saralashni metodik savodli va asosli amalga oshirishi, ta'lim jarayonida sifat va samaradorlikka erishish uchun belgilangan maqsadga muvofiq o'quv birliklarini ajratib olishi zarur. Sotsiolingvistik materialni saralashdan avval uni boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tanlash tamoyillari haqida tushunchaga ega bo'lib olish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Биболетова М.З. Обучение иностранному языку в контексте языкового образования в современной российской школе. М.: Просвещение, 2013. – 20 с.
2. Верещагина И.Н., Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях. – М.: Просвещение, 2000. – 261 с.
3. Колкер Я.М., Устинова Е.С., Еналиева Т.М. Практическая методика обучения иностранному языку: Учеб. пособие. – М.: Академия, 2000. – 264 с.
4. Мильруд Р.П. Методика преподавания английского языка. English teaching methodology. – М.: Дрофа, 2005. – 253 с.
5. Родина Н.М., Протасова Е.Ю. Методика обучения дошкольников иностранному языку: Учеб. пособия. – М.: Владос, 2010. – 210 с.
6. Шукин А.Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практика. – М.: Филоматис, 2006. – 480 с.
7. Халеева И.И. «Лингуана» – вклад в культуру мира // «Лингуана-98» Третья международная конференция ЮНЕСКО, Москва, 3-7 июня, 1998. М.: МГЛУ, 2000. – С.29-34.

Dilnoza IBRAGIMOVA,
 Shahrisabz davlat pedagogika instituti
 O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
 2-kurs magistranti

LINGVOPOETIK VOSITALARNING O'RGANILISHI VA ABDULLA ORIPOV IJODIDA LINGVOPOETIKANING KO'RINISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada lingvopoetik vositalarning qay tartibda, qay maqsadda o'rganilishi, badiiy adabiyotdagi shakli, shuningdek, buyuk ijodkorimiz Abdulla Oripov she'riyatida lingvopoetik vositalarning kelishi o'rganib chiqildi.

Kalit so'zlar: *lingvopoetika, vosita, poetika, she'riyat, lirika, struktur, sistem, tilshunoslik, poeziya.*

Аннотация: в данной статье изучены порядок и цель изучения лингвопоэтических средств, их форма в художественной литературе, а также появление лингвопоэтических средств в поэзии нашего великого творца Абдуллы Орипова.

Ключевые слова: *лингвопоэтика, инструмент, поэтика, поэзия, лирика, структура, система, языкознание, поэзия.*

Annotation: in this article, the order and purpose of studying linguopoetic tools, their form in fiction, as well as the appearance of linguopoetic tools in the poetry of our great creator Abdulla Oripov were studied.

Key words: *linguopoetics, tool, poetics, poetry, lyrics, structure, system, linguistics, poetry.*

Badiiy asar tilini tilning aynan estetik funksiyasini namoyon bo'lishi tarzida o'rganuvchi sohani «lingvistik poetika» – «lingvo-poetika» deb nomlash filologiya ilmida ancha turg'unlashgan hamda «lingvistik poetika»ning filologik ilmlar tizimida alohida mustaqil fan sifatidagi o'rnini aniqlashtirishga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar yaratilgan. Ana shu ma'noda badiiy asar tilini «stilistik aspekt»da o'rganishni «badiiy asar tilini lingvopoetik jihatdan o'rganish» tariqasida nomlash va talqin etish maqsadga muvofiqdir. Tildagi fonetik va leksik so'zlarni qo'llash bir qancha osonlikni va ravonlikni ta'minlaydi. Adabiyotimizda iz qoldirgan har bir ijodkor asarlarining tilini o'rganish, birinchidan, adibning mahoratini o'rganish, shu bilan birga, tilimiz rivojiga uning asarlari tili ta'sirini, tadqiqotning esa tilshunosligimiz taraqqiyotiga qay darajada ta'sir ko'rsatayotganligini belgilash ehtiyojidan kelib chiqadi. Tabiiyki, badiiy asarni lingvopoetik tahlil qilishning bir qator tamoyillari mavjud. Badiiy matn lingvopoetikasi muammosini o'zbek tili materiallari asosida mufassal tadqiq etgan M. Yo'ldoshev lingvopoetik tahlilning quyidagi asosiy tamoyillarini ko'rsatadi:

1) shakl va mazmun birligi asosida yondashuv; 2) makon va zamon birligidan kelib chiqish; 3) umumxalq tili va adabiy til munosabati asosida baholash; 4) badiiy matnga badiiy-estetik yaxlitlik sifatida yondashuv; 5) badiiy matnda poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash; 6) badiiy matndagi eksplitsitlik va implitsitlik nisbatini aniqlash; 7) badiiy matndagi intertekstuallik mexanizmlarining lisoniy va semantik xususiyatlarini aniqlash

Lingvopoetika lingvistik poetikaning qisqargan shakli bo'lib, badiiy asarlarda qo'llanilgan lisoniy birliklar: fonetik, morfemik, leksik va boshqalarning badiiy-estetik vazifalarini, tilning konnotativ funksiyasini o'rganadi. Boshqacha aytganda,

lingvopoetika tilshunoslikning badiiy nutqni o'rganuvchi bo'limidir. Lingvopoetik tahlilda badiiy matnda poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash muhim tamoyillardan ekanligini alohida ta'kidlanadi, chunki — bunday vositalarning lingvistik va badiiy mohiyatini ochib berish orqali badiiy mazmunning shakllanishi va ifodalanishi mexanizmlarini aniq tasavvur qilish mumkin. Chindan ham, badiiy matnning estetik qimmatini bevosita belgilash va baholashda ayni shu tamoyil qulay va boshqa tamoyillar asosida ish ko'rishda ham zamin vazifasini bajarishi mumkin. Buning ustiga, mazkur tamoyil asosida lisoniy badiiyatni tasavvur qila olish boshlovchi tahlilchiga ham og'irlik tug'dirmaydi, chunki tahlil qilinadigan obyekt matndagi aniq til birliklaridir. Badiiy asar tilining lingvistik jihatdan tadqiq qilinishi bugungi kunda dolzarb mavzulardan biri bo'lib qolmoqda. Tilshunoslik sohasida yaqin vaqtlar ichida olib borilgan ko'plab tadqiqotlar aynan badiiy asar tilining leksik-semantik, morfologik, sintaktik, punktuation, stilistik, pragmatik, kognitiv yo'nalishlar asosida olib borildi.

O'zbek tilshunosligida badiiy asar tilini o'rganish borasida olib borilayotgan tadqiqotlar ham o'z ko'lamini tobora kengaytirib doimo o'sish va o'zgarishda ekanligi seziladi. Matn tahlili bilan bog'liq ishlarda shaxs va til o'rtasidagi aloqadorlikni yoritib berishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Prof. Sh. Safarov to'g'ri ta'kidlab o'tganidek, «Natijada tilshunoslikning mantiq, psixologiya, bilish nazariyasi kabi kognitiv fan sohalari bilan hamkorlikka ehtiyoji kuchaymoqda».

Badiiy matnning asosiy quroli so'z hisoblanadi. Tilshunoslik fani badiiy adabiyot bilan uzviy aloqadadir. Chunki til aloqa vositasi sifatida muayyan axborot tashuvchi oddiy belgilar sistemasigina bo'lib qolmay, balki tinglovchiga ta'sir qiluvchi qudratli vosita hamdir. Tilning birinchi funksiyasi an'anaviy va sistemstruktur

tilshunoslikning o'rganish obyekti bo'lsa, ikkinchi funksiyasi lingvopoetikaning o'rganish obyekti, deb yozadi A.Nurmonov va Sh.Iskandarova.

Badiiy nutq badiiy adabiyotning bayon qilish vositasi sanaladi. Filologiya tarixida badiiy asar tili va poetik til atamaları tez-tez uchrab turadi. Bu atamalar ifodalangan tushunchalar bir-biriga juda yaqin tursa ham, lekin o'zaro ma'lum jihatlari bilan farq qiladi. "Obraz", "Uslub", "Ko'chim (trop)", "Badiiy til", "Stilistika", "Poetika" kabi tushunchalar badiiy asar tili va lingvistik poetika uchun daxldor tushunchalardir...

Shunday qilib, LINGVOPOETIKA tilning qaysi sath birligining badiiy-estetik funksiyasini o'rganishiga qarab fonetik poetika (FP), leksik poetika (LINGVOPOETIKA), sintaktik poetika (SP) kabi qismlarga bo'linadi. LINGVOPOETIKANing har qaysi turini alohida-alohida o'rganish va ularning o'zaro munosabatini ochish hozirgi tilshunoslik oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Ijodkor til birliklarini o'rinli qo'llay olsagina u tomonidan yaratilgan asar o'quvchi tomonidan yaxshi qabul qilinadi. To'g'ri tanlangan til vositalari badiiy matnda qo'llanilar ekan, o'quvchiga badiiy-estetik ta'sir qilish vositasiga aylanadi va unda asarda tasvirlangan voqea-hodisa, kishilar xarakter-xususiyatlari badiiy tarzda o'z ifodasini topadi. Bu esa badiiy asar ijodkori tili va uslubi to'g'risida ma'lum bir xulosalarga kelishga asos bo'ladi. Usmon Azim ijodida lingvopoetik vositalar muhim o'rin egallaydi. Shoir she'riyati tilini lingvopoetik jihatdan tadqiq etish jarayonida uning badiiy tasvirning usul va vositalarini yaxshi bilishi va o'z she'rlarida ulardan mohirona foydalana olishining guvohi bo'lamiz. Tahlil jarayonida shoir asarlarida lingvopoetik vositalarning keng qamrovli ekanligi, ularning xalqona ohang hosil qilishda, takrorlanmas badiiy obrazlar yaratishda hamda boshqa shoirlar ijodida uchramaydigan turli xil ma'no nozikliklarini poetik tasvirlashda eng muhim vositalardan ekanligi tobora oydinlasha boradi. Tilimizda badiiy asar tilining emotsional ekspressivligi, obrazlilikini ta'minlashga xizmat qiluvchi bunday vositalar —lingvopoetik vositalar, troplar, uslubiy vositalar, stilistik figuralar kabi turli nomlar bilan yuritiladi.

Tilshunos olim N.Mahmudov shunday fikrlarni bildiradi: —Nutqda so'zlarni ko'chma ma'noda ishlatishning xilma-xil ko'rinishlari mavjud bo'lib, ular ko'chimlar (yoki troplar) nomi bilan umimlashtiriladi. Ko'chimlarning asosida ikki narsa yoki tushunchani qiyoslash yotadi, ya'ni ikki narsa yoki tushuncha o'rtasidagi muayyan munosabat (o'xshashlik, umumiylik, aloqadorlik kabi) asosida tasviriylik, ifodalilik, aniqlikni kuchaytirish maqsadi bilan ulardan birining nomi ikkinchisiga ko'chiriladi. Shuning uchun ham ko'chimlar o'ziga xos tasviriy vositalar sifatida nutqning ifodaliligini ta'minlashda alohida o'rin tutadi.

Lingvopoetikaning poetik fonetika yo'nalishi yozuvchi tomonidan tanlab olingan uslubni yaratishda

ma'lum tovushning o'ziga xos tarzda o'zgarishi, orttirilishi va shunga o'xshash holatlarning yuzaga chiqishi yordamida hosil bo'ladi.

Buning yorqin misolini Abdulla Oripov ijodida ko'rishimiz mumkin:

1. *Qaylardasan, sevgili erkam...*

Qo'limda gul, seni kutarman.

2. *Nechun bilmovdim avval, birinchi muhabbatim, Parvo qilmovdim avval, birinchi muhabbatim.*

3. *Bir kun savol berdi yoshgina o'g'lon: — Nechun Allohim deb yig'laysiz nolon.*

Poetik leksikologiya yo'nalishining tadqiqot ko'lami juda keng qamrovlidir. U o'z doirasida sinonim, omonim, antonim so'zlarni, ma'no ko'chishlarining barcha jabhalarini (metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik, kinoya), chegaralangan leksikalarni (dialektizmlar, istorizmlar, arxaizmlar...) tahlil qiladi. Voqelikdagi narsa-hodisalar orasidagi bizga ko'rinmagan, biroq san'atkorona o'tkir nigoh bilan ilg'angan o'xshashlik, aloqadorlik asosidagi ko'chimlar o'quvchini hayratga soladi, unga zavq bag'ishlaydi. Badiiy asarda eng ko'p qo'llanuvchi ko'chim turlaridan biri metaforadir. Metafora usulidagi ma'no ko'chishida narsa-hodisalar orasidagi o'xshashlikka asoslaniladi. Tabiatan, metaforani yashirin o'xshatish deb atash mumkin.

Ma'rifatparvar shoirimiz ijodida betakror yashirin o'xshatishlar (metaforalar) bisyordir:

1. *Insof-u ishonch ham shirin so'z bari...*

2. *Ne-ne balolarga goho tutildim, Ko'pidan, insholloh, endi qutildim.*

4. *Ammo bir kasofat qiynaydi hamon, Unga bas kelolur na vaqt, na zamon.*

Ma'no ko'chishining keng tarqalgan turlaridan yana biri metonimiyadir. Metonimiya usulida ma'no ko'chganida narsa-hodisalar o'rtasidagi aloqadorlik asos qilib olinadi. Bu aloqadorlik turlicha ko'rinishlarda namoyon bo'lib, bunda narsa-hodisa, holat yoki harakat bilan ular egallagan joy; vaqt; harakat bilan u amalga oshiriladigan vosita; narsa va uning egasi, yaratuvchisi; narsa va u yasalgan modda kabi aloqalarga asoslaniladi. Badiiy adabiyotda, ayniqsa, metaforik tafakkur yetakchilik qilayotgan zamonaviy adabiyotda metonimiya metaforaga nisbatan kamroq uchraydi, o'zining estetik funksiyaliligi jihatidan ham u metaforadan quyiyoq turadi. Shunday bo'lsa-da, badiiy matnda metafora bilan yondosh qo'llangan holda u katta badiiy samara beradi, fikrni lo'nda va ta'sirli ifodalashga xizmat qildi.

1. Elchilarga o'xshab turfa zamondan, Shaloq aravalar, "mers"lar o'tadi.

2. Stadion guvlaydi, Odam liq to'la.

3. Hojiakbar, sen ajoyib adibsan, ko'rkam,

Maftun etding bizni nurli qalaming bilan. Biroq nega qo'rqitasan, muharrir ukam, "Qalb ko'zi"-yu mudhish "Sirli olam"ing bilan.

Katta ijodkorlar har doim millat va jamiyat muammolarini shaxsiy kechinmalardan ustun qo'ya olishadi. Shuning uchun ham jahon adabiyotining eng yirik adiblari va sara asarlarini kuzatganimizda ularda umuminsoniy muammolar ko'tarilganiga guvoh bo'lamiz. O'zligini qidirgan Odam esa bu asarlarda o'zini, hayotini, oddiy turmushni ko'rgani bois, qayta va qayta o'qishga ehtiyoj sezadi. Bunday asarlar har qanday davrda o'zining yangidan yangi o'quvchilarini topaveradi.

Yurtimiz va adabiyotimiz boshidan kechirgan monomafkuraning o'tgan yillar adabiyotiga ta'sirini ta'kidlash kerak. Lekin ana shu davrlarda ham goh ramzlar, ba'zan ertak-u rivoyat tarzida millatning bosh muammosi ko'tarilgan asarlar bisyor. Ana shular orasida Abdulla Oripovning "Ranjkom" dramatik dostoni turadi. Negadir, o'tgan davr mobaynida sahnalashtirilganini e'tiborga olmasak, adabiyotshunoslikda bu asarga unchalik ahamiyat qaratilmadi. Aslida shoirning dostonlari ham lirik she'rlaridan badiiy jihatdan kam emas. Ulardagi dramatism, asar va hayot mantig'ining uyg'unligi o'quvchini o'ziga rom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Oripov. Shoir yuragi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2003.
2. Nurmonov A., Iskandarova Sh. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2008. 152-bet.
3. Dilmurod Qur'onov. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI XALQ MEROSI NASHRIYOTI, 2004.
4. Mustafayev, U. U. (2022). OLIY TA'LIMDA TALABALAR BILIMINI BAHOLASH AMALIYOTI: MUAMMO VA YECHIMLAR. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(3), 614-621.
5. <https://uz.m.wikipedia.org>

Nigora BOTIROVA,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU magistranti

O'ZBEK BOLALAR ADABIYOTINI O'RGANISHDA TEXNOLOGIK YONDASHUV

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek bolalar adabiyotini o'rganishda texnologik yondashuv xususida so'z yuritiladi. Qayd etish lozimki, o'zbek bolalar adabiyotining ilmiy xususiyatlari bevosita ularga metodik yondashuv orqali ochib berilib, pedagogik nuqtayi nazardan tahlilga tortiladi. Bolalar adabiyotiga texnologik yondashuvda ularning badiiy sifatlariga, bolalar dunyoqarashi, yosh xususiyatlari, fikriy omillariga e'tibor bergan holda nazariy tahlil qilish tadqiq jarayonining ajralmas qismi sifatida qayd etiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek bolalar adabiyoti, adabiyot tahlili, texnologik yondashuv, metodik yondashuv, badiiy mahorat, ilmiy nazariya.

Annotation: this article talks about the technological approach to studying Uzbek children's literature. It should be noted that the scientific features of Uzbek children's literature are directly revealed through a methodical approach and analyzed from a pedagogical point of view. In the technological approach to children's literature, theoretical analysis, paying attention to their artistic qualities, children's outlook, age characteristics, intellectual factors, is noted as an integral part of the research process.

Keywords: Uzbek children's literature, literature analysis, technological approach, methodological approach, artistic skill, scientific theory.

Аннотация: в данной статье говорится о технологическом подходе к изучению узбекской детской литературы. Следует отметить, что научные особенности узбекской детской литературы непосредственно раскрываются посредством методического подхода и анализируются с педагогической точки зрения. В технологическом подходе к детской литературе теоретический анализ, обращающий внимание на их художественные качества, мировоззрение детей, возрастные особенности, интеллектуальные факторы, отмечается как неотъемлемая часть исследовательского процесса.

Ключевые слова: узбекская детская литература, литературный анализ, технологический подход, методический подход, художественное мастерство, научная теория.

Ma'lumki, ta'lim taraqqiyoti bevosita unda olib borilayotgan ilmiy-metodologik izlanishlarga bog'liq hisoblanib, metodikaning zamonga mos holda shakllanishi ilmiy tadqiqotlarning sifat darajasining

yanada oshishiga xizmat qiladi. Ilmiy metodika ta'lim tizimining ajralmas qismi sanalib, ular o'rtasidagi uzviylik izlanishlar samaradorligini oshiradi. Ushbu maqolamiz ham bevosita metodikaga asoslangan

bo'lib, unda bolalar adabiyotini o'rganishda texnologik yondashuv maqolamiz obyekti sifatida markazdan o'rin egallaydi. Shu o'rinda texnologik yondashuv o'zi nima, uning ilmiy tahlilda qanchalik ahamiyatga ega ekanligini tahlil qilishimiz lozim.

Ta'limga texnologik yondashuv XX asrning oxiri mobaynida demokratik davlatlar orasida shakllana boshladi va bugungi kunga kelib o'zining rivojlanish cho'qqisiga erishdi. Ta'lim jarayonida texnologik nuqtayi nazardan yondashish ushbu sohaning ma'lum maqsadga yo'naltirilganligiga asoslanadi. Ushbu jarayon ayrim olingan tadqiq manbalarining ketma-ket, izchil holatda shakllanishiga asoslanadi hamda o'zining tahliliy asoslarini namoyon etadi va u quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

- ta'lim berish jarayonida qat'iy maqsadni shakllantirish;
- ushbu maqsad asosida ayrim guruhlar tizimiga o'tish, ya'ni umumiydan xususiylik sifatiga o'tish;
- ushbu dastur asosida o'quvchilarning bilimni tahlil qilish.

Pedagogik tadqiqqa texnologik yondashuv bevosita metodik vositalarga asoslanadi. Yuqoridagi ketma-ketlik asosida maqolamiz mavzusiga daxldorlikni yuzaga chiqarish uchun uni quyidagicha sifatlashimiz mumkin, ya'ni o'zbek bolalar adabiyoti umumiydan xususiyga holatida shakllantirilgan. Unga texnologik yondashuvdan asosiy maqsad o'quvchilarda bolalar adabiyoti to'g'risida tushuncha hosil qilish hamda so'nggi bosqich tarzida yuzaga kelgan o'quvchilar bilimni tahlil qilish sifatini texnologik yondashuvning obyekti sanalgan metodika orqali amalga oshirishdan iboratdir. Demak, o'zbek bolalar adabiyotiga metodik tarzdan yondashish ushbu yo'nalishning ilmiy-nazariy jihatlarini yoritishga yordam beradi.

Bolalar adabiyotini tahlil qilishga mo'ljallangan metodik manba bevosita o'zlashtirilayotgan axborotni tizimli o'zlashtirishga qaratilgan bo'lishi, qabul qilinayotgan manbalarning ketma-ket holatda yuzaga chiqishiga asoslanishi lozim. buning uchun bolalarning fikrlash, yosh, psixologik jihatlarini e'tiborga olgan holda tadqiq jarayonini olib borish ushbu yo'nalishga

mos metod tanlashni taqozo etadi.

O'zbek adabiyotini o'rganishda texnologik yondashuvni nazarda tutuvchi metodlardan biri bu "Assotsiatsiyalar" metodidir. Ushbu metodni dars jarayonida qo'llash o'tilgan yoki o'tilajak mavzuga oid birliklar yozilgan plakatni o'quvchilarga namoyish etish orqali olib boriladi[Wikipedia.org]. Unda o'quvchilar tomonidan ana shu so'z eslanganda tasavvurlariga nima kelishiga oid fikrlar yozib qo'yiladi. "Assotsiatsiyalar" metodini quyidagicha bajarish tavsiya etiladi:

- D – Dilshod Rajab
- I – ilk she'r
- L - laylak
- Sh – she'riyat
- O – oltin qalam
- D – Daryo ko'ngil
- R – rostlik
- A – alifbo
- J - jajji
- A – Adabiyot jamg'armasi
- B - bolalik

Ushbu metod asosida bolalar avvalgi yoki kelgusi o'tiladigan mavzu asosida o'zlarining tasavvurlarini erkin ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Metodni qo'llash jarayonida mavzuga aloqador turli so'zlarni yozib qo'yish mumkin. Bu orqali o'quvchilarda olingan axborotni takrorlash hamda izlanuvchanlik qobiliyatlarini mustahkamlash kabi rivojlantiruvchi sifatlar shakllanadi. "Assotsiatsiyalar" metodini qo'llash yoshlar tafakkurini rivojlantirish, tezda fikrlash qobiliyatlarini o'stiradi[kitobdunyosi.com].

Bundan tashqari, o'zbek bolalar adabiyotini o'rganishda texnologik yondashuvni yanada oshirish uchun "Pog'onama-pog'ona" metodini ham qo'llashni tavsiya qilamiz. Ushbu metodga ko'ra o'qituvchi tomonidan aralash holda taqdim etilgan ma'lumotlarni ketma-ket joylashtirish o'quvchilardan talab etiladi. Masalan, Dilshod Rajabning "Piyolaning hazili" she'rini misol tariqasida keltirish mumkin[Mirvaliyev,2016: 56]:

Burning doim osmonda.	
Choynak, do'stim, ne uchun?	
Ha. Bilaman, og'zingga	
Lekin menga kerilma,	
Quyib turar qumg'onlar	
Jilmasdan shu o'rnimdan.	
Ichganingni barini	
Tortvolaman burningdan	

Keltirilgan jadvalda she'riy misol tartibi buzilgan holda joylashtirilgan. Uning to'g'risidagi bo'sh kataklarga esa she'ning joylashuv o'ri to'g'rilangan holati aks ettiriladi.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, o'zbek bolalar adabiyotiga metodologik yondashuv prinsipi texnologik yondashuv tadqiqining ajralmas qismi sanaladi. Ushbu holatda olib borilgan tizimli axborotning ilmiy tahlili bevosita bolalarning mavzu o'zlashtirish imkoniyatlarini nazarda tutishi, uning nazariy ko'lamini hisobga olishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirvaliyev S., Shokirova R. O'zbek adiblari. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2016-yil.
2. Rajab D. Xayrli tong. – Toshkent: Muharrir, 2019.
3. Rajab D. „Tarjimai hol. (1964)“ (05.01.2018). 2021-yil 20-sentabrda asl nusxadan arxivlangan // Qaraldi: 2022-yil 5-noyabr.
4. www.wikipedia.org
5. www.kitobdunyosi.com

Gavhar XUSANOVA

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

2-kurs magistranti

Gavharhusanova63@gmail.com

NUTQNING SHAKLLANISHIDA TOVUSH VA TALAFFUZNING AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada bolalar nutqni shakllantirishda tovush va talaffuzning ahamiyati, yo'l qo'yiladigan xatoliklar va ularni to'g'rilashdagi vazifalar, bolalarda nutq shakllantirish boshqichlari to'g'risida ma'lumot berib o'tildi.

Kalit so'zlar: *nutq, tovush, tovush apparati, diapozon, tebr, artikulyatsiya, nutqning tovush madaniyati, generator, energetik, resonator, dialogik muloqot, tovush talaffuzi, talaffuz, tinglay olish qobiliyati.*

Annotatsion: in this article, information was given about the importance of sound and pronunciation in children's speech formation, the mistakes that can be made and the tasks of their correction, and the steps of children's speech formation.

Key words: *speech, sound, sound apparatus, range, timbre, articulation, sound culture of speech, generator, energy, resonator, dialogue communication, sound pronunciation, pronunciation, ability to listen.*

Аннотация: В данной статье представлена информация о значении звука и произношения в формировании речи детей, возможных ошибках и задачах их исправления, а также этапах формирования речи детей.

Ключевые слова: *речь, звук, звуковой аппарат, диапазон, тембр, артикуляция, звуковая культура речи, генератор, энергия, резонатор, диалоговое общение, звукопроизношение, произношение, умение слушать.*

Har birimiz o'z fikrlarimizni ifodalash va boshqalarning fikrlarini tushunish uchun ona tilidan foydalanamiz. Nutqni egallash bolaga bevosita va bilvosita (hikoya, badiiy asar, tarbiyachining tushuntirish va boshqalar) yo'l bilan borliq haqida bilimlar hosil qilishga imkon beradi. Maktabgacha ta'lim muassasasida lug'at boyligini oshirish, so'zning grammatik tuzilishini shakllantirish, bog'lanishli nutqni rivojlantirish vazifalari hal etiladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutqni shakllantirishda rivojlantirishga doir quyidagi vazifalarni muvafaqqiyatli hal etish lozim:

1) tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirish (bolada avvalo, nutqni eshitish shakllanadi, keyinroq talaffuzni egallaydi);

2) aniq talaffuzni hosil qilish (so'z va so'z birikmalarini donadona va aniq talaffuz qilish);

3) so'zni talaffuz qilganda urg'uni to'g'ri qo'yish ustida ishlash;

4) nutqni orfoepik jihatdan to'g'riligi ustida ishlash;

5) nutq sur'atini rivojlantirish;

6) nutqning ifodaliligini shakllantirish;

7) nutqiy aloqa ko'nikmalarini shakllantirish;

8) nutqiy eshitish ko'nikmalarini shakllantirish;

9) nutqiy nafas olishni shakllantirish;

10) o'z fikrini erkin va izchil bayon etish ko'nikmasini shakllantirish

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish xilma-xil faoliyat turlarida amalga oshadi:

1) tabiat obyektlari bilan tanishtirish mashg'ulotlarida;

2) badiiy asarlar bilan tanishtirish mashg'ulotlarida;

3) savodga o'rgatishda;

4) o'yin faoliyatida;

5) ijtimoiy foydali mehnat jarayonida turli ishlarni bajarish asosida.

Ilk yoshda bolalarning nutqini rivojlantirish quyidagi qonuniyatlarni hisobga olishni talab etadi:

1) ona tilida nutqni idrok etish qobiliyati bola nutq organlarining mashqiga bog'liq;

2) nutq ma'nosini tushunish bola tomonidan umumlashtirishning turli darajasining leksik va grammatik til belgilari o'zlashtirilishiga bog'liq;

3) nutq me'yorini o'zlashtirish bolada tilni his etishning rivojlanganligiga bog'liq.

Shuningdek, bolalar nutqini rivojlantirishda tovush madaniyati alohida o'rin tutadi. Nutqning tovush va talaffuzni shakllantirish o'z mohiyatiga ko'ra nutq shakllantirishning tarkibiy qismidir. Tovush apparati uch bo'limdan iborat: generator, energetik, rezonator. Tovushning hosil bo'lishi:

1. Tovush kuchi bilan bog'liq (nutq apparati organlari bilan bog'liq).

2. Tovush jarangdorligi (tovush jarangdorligi turli masofalarga yuborib baland pastligini o'zgartirish).

3. Tovushning egiluvchanligi va harakatchanligi (tovushni o'zgartira olishi, tovushning baland-pastligi).

4. Diapazon-tovushning hajmi (chegarasi eng baland va eng pastki ton bilan belgidir).

5. Tembr-tovushning yaqinligi, yumshoqligi, silliqligi, xususiyliigi.

Tovush apparatining charchashi, tovushda bo'lgan nuqsonlar va buzilishlar orqali yuzaga keladi. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashda intonatsion ifodalilik, temp, talaffuz va fikmi bayon qilishning ravonligi ustida ishlashga ko'proq ahamiyat berish darkor, zero, ravon nutqning shakllanishi ushbu ko'nikmalarga asoslanadi. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash ham til borlig'ini eng oddiy anglashni shakllantirish bilan o'zaro bog'liqdir. Maktabgacha yoshdagi katta bolalar so'zlar, tovushlar, qofiyalar bilan faol o'ynaydilar. Ular so'z jaranglagandagi umumiy va alohida jihatlarni payqay oladilar, artikulyatsion va akustik jihatdan bir-biriga yaqin bo'lgan tovushlarni (S-Sh, S-Z) farqlay oladilar, maqol, matal va tez aytishlardagi 4-5 ta so'zda uchragan tovushlarni sezadilar.

Talaffuzga o'rgatish 3-bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqich. Ayrim tovushlar talaffuzini shakllantirish - bu qattiq va yumshoq, jarangli va jarangsiz undoshlar talaffuzi ustida ishlashni ko'zda tutadi. B-lab portlovchi jarangli undosh tovush. So'zning oxirida, boshida va o'rtasida keladi. B-V kabi aytiladi, aroba-arava, kabob-kavob. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqning tovush madaniyatini shakllantirish uchun quyidagi vazifalarni hal etish lozim: 1) bolalarning fonematik eshitishi, mazkur sur'at va ohangni idrok eta olish qobiliyatini asta-sekin rivojlantirib borish; 2) artikulyatsion apparatni rivojlantirish; 3) iboralar vositasida erkin gapira olish qobiliyatini shakllantirish; 4) muomala sharoitiga bog'liq ravishda ovoz balandligi yoki pastligini boshqara olishni tarbiyalash; 5) ona tilidagi barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatish; 6) har bir tovush, shuningdek, so'z va iboralarni aniq va ravon talaffuz qilish; 7) so'zlarni adabiy til orpoefiyasi qoidalariga muvofiq talaffuz qilishga o'rgatib borish; 8) nutqning maromli sur'atini shakllantirish;

9) nutqning ohangdor va ifodali bo'lishiga erishish.

P-lab portlovchi jarangsiz undosh tovush. B va F undosh tovushlari o'mida talaffuz qilinadi, fabrika-pabrika, kelib-kelip.

2-bosqich: Ayrim so'zlar talaffuzini shakllantirish - bu leksikani to'g'ri talaffuz qilish, urg'u berish, so'zda urg'u bo'g'inini ajratishdan iborat;

Leksik jihatdan: «Ko'klam keldi» biri fasilning nomini, ikkinchisi harakatni anglatadi. Urg'u so'zning oxirgi bo'g'iniga tushadi: Tikuvchi, ti-kuv-chi.

3- bosqich: Namunaviy gaplar talaffuzini shakllantirish - bu o'zgacha gap ohanglari ustida maxsus ishlashni ko'zda tutadi.

Chumchuq - kichkina Nutqning tovush madaniyatini shakllantirish bolalarning bog'lanishli nutqini rivojlantirishda muhimdir. Bolalar ko'pincha s-z, p-f, p-b, u-o', x-h, q-g' tovushlarini to'g'ri talaffuz qila olmaydilar. Nutq jarayonida ketappan - ketayapman, Hojahon - Shohjahon, Yustam - Rustam, qalga - qarg'a kabi talaffuz etishga yo'llash, ovoz balandligiga, tovush sur'atiga e'tibor berish metodik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Ba'zi bolalar o'zidan kichiklarni jerkib, ovozini ko'tarib muomala qiladilar.

Shunda ularni talaffuziga, nutq madaniyatiga e'tibor qilish, me'yorda so'zlab, muomala qilishga o'rgatish zarur. Chunki bolalikda tarkib topgan muomala madaniyati inson umrining oxirigacha muhrlanib qoladi. Obrazli nutqni rivojlantirish keng ma'noda nutq madaniyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu o'rinda nutq madaniyati deganda, adabiy til normalariga rioya qilish, o'z fikrlarini, hissiyotlarini, tasavvurlarini aytilayotgan gapning yo'nalishi va maqsadiga muvofiq holda mazmunli, grammatik to'g'ri, aniq va ifodalab bera olish tushuniladi. Nutq faqat bolada til boyligiga nisbatan qiziqish tarbiyalangan, nutqda turli xil ifoda vositalaridan foydalanish ko'nikmasi rivojlantirilgan taqdirda obrazli, bevosita va jonli bo'ladi.

Katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda erishilgan asosiy natijalar tengdoshlar bilan muloqot asosiy o'rin egallaydigan muloqot sohasidagi chuqur o'zgarishlar bilan bog'liq. Bola katta yoshdagi odamdan ko'ra o'z tengdoshini afzal ko'ra boshlaydi. Birga o'ynayotgan o'rtog'iga qaratilgan nutq kattalar bilan bo'lgan nutqdagiga nisbatan mazmunliroq bo'lib boradi. Sherik bilan dialog muvofiqlashtirilgan predmetli va nutqiy harakatlar tusiga ega bo'ladi.

Bola o'zining amaliy, bilish va shaxsiy ehtiyojlarini qondirish uchun o'zida mavjud bo'lgan barcha vositalardan va noxtiyoriy vaziyatlarda fikr bildirishdan, nonutqiy vositalardan (imo-ishoralardan, mimika va harakat) va bevosita nutqning o'zidan foydalanadi. Nutqning barcha turlari va shakllari til shaxsining takrorlanmas individual portretini hosil qilgani holda o'zaro birgalikda mavjud bo'ladi.

Dialogni rivojlantirish faqatgina nutqning muayyan kompozitsion shaklini o'zlashtirishdan iborat bo'lib

qolmay, balki u bolaning ijtimoiy jihatdan rivojlanishi va uning shaxsi shakllanishining muhim tarkibiy qismi bo'lib ham hisoblanadi. Dialogik muloqot nafaqat xabar qilishga (intelektual mazmundagi xabarga) va o'z manfaatlariga yo'naltirilishni, balki sherigining mavqeini, uning manfaatlari, istak-xohishlari va kayfiyatini ham hisobga olishni nazarda tutadi. Dialogda nutqiy harakatlarni muvofiqlashtirish to'g'ridan-to'g'ri sherigini tushuna olish, uning nuqtayi nazarini qabul qilishni bilishga ham bog'liqdir. Bunday tajribani bolalar o'zaro uyushgan faoliyatda (birgalikda yasash, rasm chizish, hikoya qilish, jamoaviy o'yinlar) orttiradilar. Tengdoshlar bilan muloqotda bola nutqi mazmunlilik (muloqot vaziyatidan qat'i nazar til vositalaridan foydalanish asosida mazmunning tushunariligi) kasb etadi.

Katta yoshdagi bolalarning dialogik muloqoti jarayonida nutqning yangi shakli - monolog vujudga keladi va shakllanadi. U bolaning o'z fikrlari, hissiyotlari, atrofdagi olam haqidagi bilimlari bilan o'rtoqlashishni istashi tufayli vujudga keladi. Bunda nutq qisqa hikoya shaklida ro'y beradi. Hikoyada bolani hayron qoldirgan va hayajonga solgan qandaydir qiziq narsa (yangi o'yinchoq sotib olish, oila a'zolarining kulgili vaziyatlarga tushib qolishi va h.k.) aks etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar tanish ertaklarni hikoya qilish, multfilmlar mazmunini aytib berish, o'qigan narsalarini aytib berishni yaxshi ko'radilar. Jaranglayotgan nutqqa bo'lgan qiziqishning shiddat bilan rivojlanishi, til borlig'ini eng oddiy anglashning shakllanishi maktabgacha katta yoshdagi bolalar erishgan eng muhim yutuq hisoblanadi. So'zga nisbatan lingvistik munosabat tovushlar, qofiyalar, mazmunlar bilan to'satdan boshlangan o'yinlar, so'z mazmuni, ularning jaranglashi va mazmuni haqidagi masalalarda ko'rinadi. Til borlig'ini anglash uning barcha - fonetik, leksik, grammatik tomonlarini qamrab oladi.

Nutqqa nisbatan ongli munosabat lug'atni takomillashtirishga (antonimlar, sinonimlar, ko'p ma'noli so'zlarni tushunishga), nutqning tovush madaniyatini (tovush talaffuzi, talaffuz, tinglay olish qobiliyati, ohang ifodaliligi) rivojlantirishga, nutqning grammatik to'g'riligini (morfologiya, so'z hosil qilish, sintaksisni) shakllantirishga, ravon nutqni rivojlantirishga ta'sir qiladi. Bola nutqning grammatik to'g'riligini shakllantirish nutqqa nisbatan tanqidiy munosabat paydo bo'lishi hamda rivojlanishi, aniq va to'g'ri so'zlashga intilish bilan bog'liq. To'g'ri so'zlashga intilish grammatikaning barcha sohalarini - morfologiyada, so'z hosil qilishda, (non uchun - nondon, tuz uchun tuzdon va boshq.) sintaksisda ko'zga tashlanadi. Nutqning grammatik to'g'riligiga intilish ko'proq yetti yoshli bolalarga xosdir. Besh yoshli bolakay hali ham grammatik shakllar ustida zavq bilan mashq qiladi va aynan mana shu so'z bilan mashqlar kelajakda grammatik jihatdan to'g'ri ifodalangan nutq uchun poydevor yaratadi. Bolaning borliqning yangi tomonlariga yo'naltirilganligi:

amaliy faoliyatdan olamni, so'ngra odamlarni, ularning munosabatlarini o'rganishga o'tish yangi maqsadlarga xizmat qiluvchi yangi muloqot vositalari zaruratini keltirib chiqaradi. Bola leksikasini kengaytirish, uning o'z kechinmalarini yanada keng va xilma-xil ifodalashni o'zlashtirishi uchun imkoniyat yaratadi. Nutqni zamonaviy va to'laqonli rivojlantirish uchun atrofdagi odamlar bilan o'zaro hamkorlik bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyoji tarkibini boyitishi zarur. Bolalarning nutqni egallab olishlarining sababi ularning muloqot faoliyatlarining asosini ehtiyoj-motivatsiya tashkil qilishi, uning tarkibi o'zgarganligidadir. Verbal bosqichda bolada sust nutq shakllanadi. Ushbu bosqichga bo'lgan davrning asosiy ahamiyati shundan iboratki, uning ichida navbatdagi bosqich - faol nutq paydo bo'lishi bosqichiga o'tish uchun zarur bo'lgan sharoit vujudga keladi.

Bolaning faol nutqni o'zlashtirishining ikkinchi bosqichida uchta asosiy jihat ajralib chiqadi: emotsional munosabatlar; birgalikda faoliyat (hamkorlik) davomidagi munosabatlar; tovushli munosabatlar. Bolaning kattalar bilan muloqot qilishining ko'rib chiqilayotgan har bir jihati uning oldiga kattalar tomonidan qo'yilayotgan va so'zdan jamiyatda o'zaro bir-birini tushunish uchun shartli ravishda qabul qilingan vosita sifatida foydalanishni talab qilishdan iborat bo'lgan kommunikativ vazifani qabul qilishiga yordam beradi. Bundan tashqari, kommunikativ omilning ko'rib chiqilayotgan har bir jihati u yoki bu darajada va o'z holicha bolalarning kommunikativ vazifani hal etishlariga, ya'ni nutqdan foydalanishlariga yordam beradi.

Nutqni rivojlantirishning uchinchi bosqichida - uning materiyasi (leksika va grammatika) bolaning muloqot vazifasini o'zgartirgan holda kattalar bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojiga va uning tarkibiga uzviy bog'liq bo'ladi. Bu bolaning nutqning yangi, yanada murakkab va keng qamrovli jihatlarini o'zlashtirishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, nutqni rivojlantirishni rag'batlantiruvchi yoki uni sekinlashtiruvchi omillarni aniqlash ushbu jarayonda aniq maqsadni ko'zlagan holda pedagogik sa'y-harakatlarni uyushtirish kalitidir. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida, ko'p marotaba ilg'or pedagogik texnologiyalari o'rganib, ularni o'quv muassasalarimizga olib kirish zarurligi uqtirilgan. Nutqning talaffuz va tovush tomonini shakllantirishda ahamiyatni quyidagi omillarga qaratish zarur. Bolaning fonematik qabul qilishni, nutqning talaffuz va ifoda jihatlarini rivojlantirish. Bolaning ruhan shakllanishida nutqning hal qiluvchi o'rinni egallashi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarning ahamiyatini yanada oshiradi. Nutq rivojini harakatlantiruvchi kuchlar haqidagi masala ular shiddat bilan va to'satdan amalga oshirilishi tufayli ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Usmanova Sh. "Psixolingvistika" fanidan ma'ruza kurslari. – Toshkent: Universitet, 2014.
2. Xolmanova Z. va boshqalar. Psixolingvistika. – Toshkent, 2019.
3. Ахутина Т.В. Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса. – М., МГУ, 1989.
4. Азим Ҳожиёв "Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати" Тошкент.
5. Гозиев Э. «Тафаккур психологияси». Т., 1990 й.
6. Махсудова М.А. Мулоқот психологияси. Ўқув қўлланма. Турон-иқбол, Тошкент, 2006.
7. Тилшуносликка кириш. Маърузалар матни. –Т.: Университет, 2000.
8. Худайберганаева Г. Экспериментал психология. Нукус 2012.
9. Vorkachev, S. G. Lingvokulturologiya, lingvistik shaxs, kontseptsiya: tilshunoslikda antropotsentrik paradigmaning shakllanishi // Filol. fan. 2001. No 1. S. 64-72.

Nodiraxon SHERALIYEVA

QDPI tayanch doktoranti, Maktabgacha va
boshlang'ich ta'limda ingliz tili kafedrasida o'qituvchisi
nodiraxon.sheraliyeva@gmail.com

ZAMONAVIY OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA GENDER STEREOTIPLARI ALOQA VOSITASI SIFATIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy ommaviy axborot vositalarida gender munosabatlarning stereotiplar orqali aks etishi ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, gender stereotipiga ta'rif beriladi, uning xususiyatlari, shakllanish omillari va rivojlanish darajalari tavsiflanadi, dunyoning manzarasini aniqlashtirish yoki xiralashtirishga qodir bo'lgan jurnalistik vosita sifatida gender stereotiplari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: *gender stereotiplari, ommaviy axborot vositalari, dunyo manzarasi, jurnalistik vosita.*

Аннотация: в данной статье рассматривается репрезентация гендерных отношений через стереотипы в современных средствах массовой информации. Кроме того, определен гендерный стереотип, описаны его характеристики, факторы формирования и уровни развития, выявлены противоречия между гендерными стереотипами как журналистский инструмент, способный прояснить или размыть картину мира.

Ключевые слова: *гендерные стереотипы, средства массовой информации, мировоззрение, журналистский инструмент.*

Annotation: this article examines the representation of gender relations through stereotypes in modern media. In addition, a gender stereotype is defined, its characteristics, formation factors and levels of development are described, contradictions between gender stereotypes are identified as a journalistic tool that can clarify or blur the picture of the world.

Key words: *gender stereotypes, media, worldview, journalistic tool.*

Olimlarning jamiyat hayotining turli sohalarida gender munosabatlarga qiziqishi, zamonaviy jamiyatda noaniq idrok etilishiga qaramay, o'sishda davom etmoqda. Ayollar harakatining jadalligi, ayollarning dunyodagi rolini tushunishga urinishlari va ayollarning erkaklar bilan uyg'un tenglikka erishish istagi bilan bog'liq holda paydo bo'lgan gender muammolari gumanitar va ijtimoiy bilimlar sohasiga mustahkam kirib keldi. Shu munosabat bilan, adekvat gender tafakkurini shakllantirishga ommaviy axborot vositalarining ta'sir qilish usullari va shartlarini ilmiy tushunish dolzarb ko'rinadi. O.V.Smirnova zamonaviy jamiyatda gender munosabatlari muammoli va qarama-qarshi bo'lib qolmoqda va quyidagi omillar bilan tavsiflanadi:

- siyosiy madaniyatni shakllantirishda gender yondashuvining yo'qligi;
- ijtimoiy hayotdagi tabaqalanish;
- ishlab chiqarish va ish haqi sohasida gender tabaqalanishi;
- farovonlikdagi gender farqlari;
- shaxsiy hayotdagi gender tengsizligi, demografik inqiroz;

- maskulin inqirozi;
- til, madaniyat va ommaviy axborot vositalaridagi gender stereotiplarining ommaviy ongga ta'siri;
- til, madaniyat va ommaviy axborot vositalaridagi gender stereotiplarining ommaviy ongga ta'siri;
- gender senzuras.

Zamonaviy gender munosabatlari tizimi to'g'risida yetarli darajada xabardorlikni yo'lga qo'yish zarur va bunda ommaviy axborot vositalarining roli (ommaning ko'z o'ngida voqelikni aks ettiruvchi ko'zgu sifatida) an'anaviy ravishda yetakchilik qilmoqda. Jurnalistik asarlarda gender munosabatlari, hatto nashr mavzusiga aylanmasdan ham, butun ko'rinishga ega: moddiy va semantik urg'ularning mazmunidan lingvistik va stilistik xususiyatlarga. Gender munosabatlari ommaviy axborot vositalari darajasida ifodalash vositalaridan biri gender stereotiplaridir.

Inson umuman stereotiplardan xoli emas, u ular bilan "yashaydi" va o'ylaydi, chunki ular dunyoni idrok etishni osonlashtiradi. Haqiqat inson tomonidan stereotiplar prizmasi orqali qabul qilinadi. Binobarin, zamondoshlar obrazlari, ularning munosabatlari, voqealarga munosabati

ommaviy axborot vositalari tomonidan taqdim etiladi va ularning tomoshabinlari tomonidan stereotiplar yordamida idrok etiladi, shu bilan matn yaratish va uni o'qish uchun vosita vazifasini bajaradi.

Jurnalist N.I.Ajgixina o'zining "Zamonaviy ommaviy axborot vositalarida gender stereotiplari" nomli maqolasida to'g'ri ta'kidlaydi: "Jurnalistikaning mavjudligi stereotiplarsiz mumkin emas. Birinchi gazetaning paydo bo'lishidan tortib, global ommaviy kommunikatsiyalar tizimini yaratishgacha, yaxshilik va yomonlik, qahramonlik va pastkashlik, insoniyatning qutqaruvchisi va "xalqlar dushmani" haqidagi barqaror g'oyalar va boshqalar, nafaqat keng auditoriyaga qaratilgan har bir xabarning ajralmas atributi, balki har qanday nashr, radio dastur yoki teledasturning qurilish materiali edi" [1, 261].

B.N.Lozovskiy [2, 248] ta'rifiga asoslanib, jurnalistikadagi stereotiplar deganda voqelik hodisalari to'g'risidagi xurofot xarakteriga ega bo'lgan va ommaviy axborot vositalari orqida mavjud bo'lgan, mustaqil ravishda ishlab chiqilgan yoki o'rnatilgan barqaror umumlashtirilgan va soddalashtirilgan g'oyalar tushunilishi mumkin, shuningdek, media-mahsulotda jurnalistlarning atrofida dunyoni idrok etish yoki aks ettirish usuli.

Matbuot tomonidan taqdim etilgan stereotiplarning ulkan dengizida olimlar zamonaviy fan tomonidan hali to'liq o'rganilmagan erkaklar va ayollar o'rtasidagi munosabatlarni aks ettirish bilan bog'liq bo'lgan gender stereotiplarining maxsus guruhini aniqlaydilar. Olimlarning fikriga ko'ra, gender stereotiplarining paydo bo'lishi "gender munosabatlari modeli tarixan shunday qurilganki, jinsiy farqlar erkaklar va ayollar shaxsiyatidagi individual, sifat jihatidan farqlardan ustun turadi" [3].

Erkaklar va ayollar obrazlari, ularning munosabatlarning xususiyatlari va tabiati, ularning ijtimoiy funksiyalari va rollari ommaviy axborot vositalari tomonidan yaratiladi va tomoshabinlar tomonidan, shu jumladan gender stereotiplari orqali qabul qilinadi. Gender stereotipi deganda shaxs va ommaning "erkak" va "ayol" tushunchalariga mos keladigan xulq-atvori va xarakter xususiyatlari, ularning ijtimoiy rollari va funksiyalari haqidagi barqaror, umumlashtirilgan va soddalashtirilgan g'oyasi tushunilishi mumkin. Madaniyat tomonidan ishlab chiqilgan va vizual va og'zaki tasvirlarda ifodalangan bu g'oya erkaklik va ayollikning jamiyat tomonidan tasdiqlangan xususiyatlariga asoslanadi.

Gender stereotiplari jurnalist va o'quvchi uchun o'ziga xos ijodiy vosita (matn yaratish va uni o'qish), o'zaro tushunishni osonlashtiradigan belgilar tizimi sifatida tan olinishi mumkin. Qoidaga ko'ra, media matnlarida stereotiplarning ikki guruhi mavjud. Birinchi guruh - bu ishlarning haqiqiy holatini aks ettiruvchi (masalan, jamiyatda, oilada ayollarning yomon ahvoli, jamiyat

tomonidan ayollar uchun belgilangan faoliyat shakllari: bolalarni tarbiyalash, uy-ro'zg'or ishlari va boshqalar). Ikkinchi guruh - noto'g'ri yoki eskirgan stereotipik g'oyalar, ko'pincha manipulyatsiya usuli sifatida ishlatiladi (masalan, yoshlik va go'zallik muvaffaqiyat va boylik garovi va boshqalar).

Gender stereotiplari, boshqalar kabi, shaxsiy hayot tajribasi va tashqi manbalardan olingan ma'lumotlarning kombinatsiyasi asosida shakllanadi:

- ota-onalarning bolalik davridagi norma sifatida o'rnatilgan namunasi;
- qabul qilingan yoki begonalashtirilgan boshqalarning namunasi;
- badiiy madaniyat mahsulotlari;
- ommaviy madaniyat mahsulotlari;
- ommaviy axborot vositalari.

Gender stereotiplari, shuningdek, media makonini to'ldiradigan tasvirlar va nutqlar asosida erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarni tushunish va aks ettirish usullaridan biri sifatida qaralishi mumkin. Gender stereotiplari quyidagi darajalarda shakllanadi va rivojlanadi:

- kundalik ong va ommaviy madaniyat;
- kasbiy ong;
- san'at;
- media muhiti.

Gender stereotiplari quyidagi xususiyatlarga ega:

- barqarorlik, chunki ommaviy axborot vositalarida o'nlab yillar davomida erkaklar va ayollar uchun belgilangan xatti-harakatlarning muayyan namunalari haqidagi ommaning g'oyalari rivojlanib bormoqda;
- baholovchilik, chunki gender stereotipi matn ma'nosining hal qiluvchi tarkibiy qismidir;
- eskiz, chunki gender stereotipi jurnalist va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro tushunish jarayonini soddalashtirishga qaratilgan;
- umumiylik, chunki gender stereotipi muallifning dunyoqarashini aks ettiradi, uning g'oyalari nafaqat tushunarli, balki o'quvchiga yaqin (birgalikda) bo'lishi kerak [4].

Gender stereotiplarining shakllanishi bir qator ijtimoiy-demografik omillar bilan bog'liq bo'lib, ular orasida jins va yosh xususiyatlari, oilaviy ahvoli, ma'lumoti va aql-zakovati, o'quvchining mamlakatning siyosiy va iqtisodiy markazlaridan uzoqligi yetakchi o'rinni egallaydi (urbanizatsiya).

Media muhitidagi gender stereotiplari dinamik va harakatchandir, chunki ular ijodiy harakat va tushunishning o'zaro ta'siri natijasidir. Jurnalist o'z nashrlarida "gender erkak va ayol jinslari o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarning shakllangan va o'rnatilgan tizimi, eng chuqur ijtimoiy munosabatlar sifatida namoyon bo'ladi" [3, 5].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ajgixina N.I. Zamonaviy ommaviy axborot vositalarida gender stereotiplari // Gender tadqiqotlari. 2000. No 5. 261-273-b.
2. Lozovskiy B.N. Jurnalistika va ommaviy axborot vositalari: qisqacha. Lug'at. Ekaterinburg, 2007. 306-b.
3. Konopleva N.A. Gender stereotiplari [Elektron resurs] // Gender atamallari lug'ati. URL: <http://www.owl.ru/gender/042.htm>
4. Rimashevskaya N.M. Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning gender jihatlarini. [Elektron resurs]. URL: <http://www.owl.ru/library/046.htm>

Муштарий АЛИКУЛОВА,
стажер-преподаватель Университета Экономики и Педагогике
Максим УТКИРОВ,
студент Университета Экономики и Педагогике

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЕ ПОРОКИ В ТВОРЧЕСТВЕ ГРИБОЕДОВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ «ГОРЕ ОТ УМА»

(на занятиях по литературе в группах с русским языком обучения)

Annotatsiya: maqolada rus yozuvchisi A.Griboyedovning "Gore ot uma" asarini interfaol metodlar bilan o'rganish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: aqliy hujum metodi, axloqiy tuyg'ular, tafakkurning rivojlanishi, jamiyat, illatlar.

Annotation: the article analyzes the issues of studying the work of the Russian writer A. Griboyedov "Woe from Wit" using interactive methods.

Key words: brainstorming method, moral feelings, development of thinking, society, vices.

Цель занятия: дать понятие об истории создания произведения Грибоедова, общественных проблемах, поднятых автором, человеческих пороках в творчестве русского писателя XVIII века; воспитать нравственные чувства по отношению к окружающим; развивать мышление и устную речь, формировать навыки работы в малых и больших группах.

Методы: кластер, стратегии «Мозговой штурм», «Ромашка Блума», «Снежный ком», «Аквариум», пересказ, вопросно-ответная беседа, проблемный метод «Дерево проблем».

Оборудование: компьютер, проектор, демонстрационный широкоформатный экран, кинофильм «Горе от ума», ватман по стратегии «Дерево проблем», usb-modem, листы с печатным раздаточным материалом, презентация со слайдами по содержанию темы, учебники по литературе с текстом рассказа, оценочные листы для каждого учащегося, портрет писателя.

I. Организационный момент (3 мин.): приветствие; проверка подготовки аудитории к занятию; работа по журналу и на доске (запись числа, темы, мониторинг посещаемости); постановка целей и задач занятия.

II. Опрос пройденного материала (7 мин.). Преподаватель предлагает вспомнить основные факты из жизни А. С. Грибоедова с применением кластера (слайдовая форма на компьютере). На слайде таблица кластерного анализа разного цвета, разбитые на несколько частей, каждому из которых соответствует определенная информация (даты и события, указанные вразброс). Учащиеся должны правильно подобрать в тетрадях хронологические события в соответствии с информацией по биографии писателя. В конце работы преподаватель показывает слайд, предлагает провести самопроверку ответов и выставляет баллы на оценочных листах (каждый верный ответ 2 балла). Расположите в верной последовательности события, соответствующие основным этапам жизни А. С. Грибоедова: 1) его образование и обучение в московском универ-

ситете; 2) вступление в московский гусарский полк; 3) работа в коллегии иностранных дел; 4) назначение Грибоедова секретарем русской дипломатической миссии в Персии; 5) пишет роман «Горе от ума» а также его завершение; 6) арест Грибоедова, подозреваемого в связи с декабристами; 7) освобождение А. С. Грибоедова из под стражи в связи с недостатком улик;

III. Подготовка учащихся к восприятию новой темы: стратегия «Мозговой штурм» на тему «Лицемерие – это ...». Преподаватель объявляет тему, записывает ее на доске, учащиеся вслух озвучивают свои мнения, взгляды в соответствии с поставленным перед ними вопросом. Преподаватель записывает всё сказанное на доске, а затем подводит итог проделанной работы (время на выполнение задания 5 мин.).

IV. Работа с Интернетом: «Ромашка Блума» Преподаватель заходит на сайт <http://www.infourok.ru> читает про прием Ромашка Блума, задает вопросы по заявленной теме, проводит обсуждение в виде беседы (5 мин.).

V. Новая информация. Стратегия «Снежный ком» (10 мин.): преподаватель сначала разделяет учеников на три малые группы, и читает фрагмент текста, по ходу чтения задает вопросы по содержанию:

– Ах! амур проклятый!
И слышат, не хотят понять,
Ну что бы ставни им отнять?
Переведу часы, хоть знаю: будет гонка,
Заставлю их играть.

(1. Как вы думаете, кому принадлежат эти слова?) Ведь экая шалунья ты девчонка. Не мог придумать я, что это за беда! То флейта слышится, то будто фортепьяно; Для Софьи слишком было б рано? (2. Кто является автором произведения – писатель или писательница?). Позвольте, батюшка, кружится голова; Я от испуга дух перевожу едва; Изволили вбежать вы так проворно, смешалась я. (3. Какой разговор происходит дальше) Молчать!

Ужасный век! Не знаешь, что начать! Все умудрились не по лѣтам, а пуще дочери, да сами добряки. Дались нам эти языки! (4. Где происходит действие – в какой стране, в обществе какой группы людей?).

VI. Самостоятельная работа учащихся: аквариум (прием интересен, прежде всего, тем, что позволяет внедрить и/или отработать изучаемый материал через эмоцию, что способствует включению долгосрочной памяти учащихся. 5 мин.)

Наблюдатели, критики, эксперты и аналитики – эти роли распределяются учителем среди учеников. Преподаватель так же выбирает пару и/или более учащихся на роль актеров. Последние выступают внутри круга, образованного зрителями. Учащиеся должны войти в роль своих персонажей и точѣ в точѣ повторить их слова.

Ах! Чацкий, я вам очень рада. (София).

Вы рады? в добрый час. Однако искренно кто ж радуется эдак? Мне кажется, так напоследок людей и лошадей знобя, я только тешил сам себя. (Чацкий).

Вот, сударь, если бы вы были за дверями, ей-богу, нет пяти минут, как поминали вас мы тут. Сударыня, скажите сами. (Лиза).

Всегда, не только что теперь.

– Не можете мне сделать вы упрека. Кто промелькнет, отворит дверь, проездом, случаем, из чужа, из далека.

– С вопросом я, хоть будь моряк: не повстречал ли где в почтовой вас карете? (София).

– Положимте, что так. Блажен, кто верует, тепло ему на свете!

– Ах! Боже мой! Уж ли я здесь опять, В Москве! У вас! Да как же вас узнать! Где время то? Где возраст тот невинный, когда, бывало, в вечер длинный, мы с вами явимся, исчезнем тут и там. Играем и шумим по стульям и столам. А тут ваш батюшка с мадамой, за пикетом; Мы в темном уголке, и кажется, что в этом! Вы помните? Вздоргнем, что скрипнет столик, дверь... (Чацкий).

– Ребечество! (София).

– Да-с, а теперь, в семнадцать лет вы расцвели прелестно. Неподражаемо, и это вам известно, И потому скромны, не смотрите на свет. Не влюблены ли вы? Прошу мне дать ответ. Без думы, полноте смущаться (Чацкий).

– Ну выкинул ты штуку! Три года не писал двух слов! И грянул вдруг как с облаков.

Обнимаются.

– Здорово, друг, здорово, брат, здорово! Рассказывай, чай у тебя готово собрание важное вестей? Садись-ка, объяви скорей. Садятся. (Фамусов).

– Теперь мне до того ли! Хотел объехать, целый свет, и не объехал сотой доли. (Встает поспешно.) Простите; я спешил скорее видеть вас, не заезжал домой. Прощайте! Через час явлюсь, подробности

малейшей не забуду, вам первым, вы потом рассказывайте всюду (в дверях), – Как хороша! Чацкий.

VII. Просмотр отрывков одноименного художественного фильма, снятого по роману «Горе от ума» и пересказать. (20 мин).

VIII. Закрепление учебного материала.

1. В каком году было опубликована полностью пьеса «Горе от ума?»

A) 1826 Б) 1833 В) 1862

2. Грибоедов писал: «В моей комедии 25 глупцов на одного здравомыслящего человека...». Кого имел в виду писатель:

A) Молчалина Б) Чацкого
В) Фамусова

3. Сколько времени отсутствовал в Москве Чацкий:

A) 5 лет
Б) 3 месяца
В) 3 года

4. Из-за чего Грибоедова арестовали?

A) из-за связи декабристами
Б) из-за пьесы «Горя от ума»
В) из-за участия в Российско-персидской войне

5. Слух о сумасшествии Чацкого («Он не в своем уме») пускается:

A) Фамусовым Б) Молчалиным
В) Софьей

6. Последняя фраза комедии:

A) Ах! Боже мой! что станет говорить Княгиня Марья Алексеевна!

Б) Карету мне, карету!
В) Молчалины блаженствуют на свете!

7. Где происходит действие романа?

A) В доме Фамусова Б) В доме Чацкого
В) В доме княгини Марьи Алексеевны

8. Кто оправдывает Молчалина «Шел в комнату, а попал в другую»

A) Софья Б) Лиза
В) Фамусов

9. Кто и о ком дает такую характеристику «И золотой мешок, и метит в генералы»

A) Молчалин о Репетилове
Б) Софья о Чацком
В) Фамусов о Скалозубе

10. Кто считает что «злые языки страшнее пистолета»

A) Молчалин Б) Софья
В) Фамусов

IX. Стратегия «Дерево проблем» (10 мин.).

На прикрепленном к доске ватмане, рисуем дерево. Ствол в данной метафоре символизирует исходную трудность, которую необходимо выявить сразу же. В то время как крона представляет собой ряд проблем, порождаемых этой первичной сложностью. Меры, направленные лишь на устранение видимых неприятностей (крону), не решат коренной задачи

(ствола), и со временем проблемы возникнут вновь, как новые ветви дерева. При выборе ключевой трудности как основы мы рискуем ограничить анализ. Правильный аналитический подход приводит к созданию структуры, где проблематика предстает в истинном свете.

X. Итоговое слово преподавателя: Сегодня мы познакомились с произведением А. С. Грибоедова. Он за свою короткую жизнь успел написать немного, но это немного сумело стать шедевром в русской литературе. Комедия «Горе от ума» сочетает в себе элементы классицизма, романтизма и реализма. В пьесе обсуждаются насущные проблемы общества того времени: общественные пороки, лицемерие, невежество, чиновничество, заискивание перед высшими по должности, любовь к иностранщине. В произведение такое дворянство представляет Павел Афанасьевич Фамусов и его окружение. Автор показывает, что это общество порочно и об-

речено на вымирание. В них нет ничего от благородных побуждений, свежего чувства, искренности. В фамусовском обществе нет ничего русского. Его отличает преклонение перед всем иностранным, особенно французским. Все его авторитеты хором твердят об опасности книг, предлагают радикальные меры: «собрать все книги бы да сжечь». Но Грибоедов показывает, что постепенно положение меняется. В противовес невеждам в пьесе звучат имена людей, любящих и стремящихся к образованию и науке. Таким образом, в своей комедии Грибоедов детально «разобрал» фамусовское общество, обнажив все его пороки. «Горе от ума» стало основой, толчком для последующих произведений различных писателей.

XI. Домашнее задание. Прочитать дот конца комедию «Горе от ума», пересказать и составить кроссворд про главных героев пьесы.

Использованная литература

1. Горе от ума. Издание подготовил Н. К. Пиксанов при участии А. Л. Гришунина. – М.: Наука, 1987. – 479 с.
2. Баженов А. Романтические типы русской литературы как отражение типов художественного сознания: На материале комедии А. С. Грибоедова «Горе от ума». Дис. ...канд. филол. наук. — Москва, 2001. – 202 с.

Sanobar KIPCHAKOVA,

Samarkand institute of Economics and service, teacher

MAKING ENGLISH-UZBEK AND UZBEK-ENGLISH TRANSLATION A MORE EFFECTIVE LEARNING PROCESS

Annotation: the article discusses the importance of L1-L2 (Uzbek-English) and L2-L1 (English-Uzbek) translations in the study of foreign languages and the difficulties arising in this process, ways to improve the system of teaching foreign languages and increase its relevance. Also, given that language provides many benefits in personal and professional life, including economic growth, personal growth and cultural understanding, the article focuses on further improving the English-Uzbek (L2-L1) and Uzbek-English (L1-L2) methods of translation.

Key words: *general language learning process, to encourage students, to produce an occasional annotated translation, common difficulties, individual errors, vocabulary and structures, lexis and syntax.*

Аннотация: в статье рассматривается значение переводов L1-L2 (узбекско-английский) и L2-L1 (англо-узбекский) в изучении иностранных языков и трудности, возникающие в этом процессе, пути совершенствования системы преподавания иностранных языков и повышения ее актуальности. Также, учитывая, что язык дает множество преимуществ в личной и профессиональной жизни, включая экономический рост, личностный рост и культурное взаимопонимание, в статье основное внимание уделяется дальнейшему совершенствованию методов англо-узбекского (L2-L1) и узбекско-английского (L1-L2) перевода.

Ключевые слова: *общий процесс изучения языка, поощрение студентов, время от времени производить аннотированный перевод, общие трудности, отдельные ошибки, словарный запас и структуры, лексика и синтаксис.*

Annotatsiya: maqolada xorijiy tillarni o'rganishda L1-L2 (o'zbek-ingliz) va L2-L1 (ingliz-o'zbek) tarjimalarining ahamiyati va ushbu jarayonda uchraydigan qiyinchiliklar, chet tillarni o'qitish tizimini takomillashtirish, uning dolzarbligini oshirish yo'llari muhokama qilinadi. Shuningdek, til shaxsiy va professional hayotda, jumladan, iqtisodiy o'sish, shaxsiy o'sish va madaniy tushunishda ko'plab afzalliklarni berishi inobatga olinib, maqolada inglizcha-o'zbekcha (L2-L1) va o'zbekcha-inglizcha (L1-L2) tarjima usullarini yanada takomillashtirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: *umumiy til o'rganish jarayoni, talabalarni vaqti-vaqti bilan izohli tarjimalar ishlab chiqarishga undash, umumiy qiyinchiliklar, aniq xatolar, lug'at va tuzilmalar, leksika va sintaksis.*

The approaches to translation emphasise process, focus attention on how to translate and employ assessment and feedback for the purpose of learning. They thus avoid the tendency in some modern language programmes to use translation as a continual testing mechanism. In many higher education institutions, L1-L2 translation and L2-L1 translation are still very simple teaching and testing methods. It is difficult to prove whether translation helps students to learn a language. Many now have doubts but still argue for the retention of L2 to L1 translation, at least for final-year students, as a key skill.

Reservations about the continued use of translation relate particularly to many departments' traditional approach: students write a translation in their own time and hand it in for marking by the lecturer, who then spends most of the class hour going over the piece, highlighting problems and possibly offering a 'fair' version (Klapper, 2006). Such an approach fails to make clear how students are to learn about translation (see Millan, 2002). Instead, it treats translation simply as a vague support to general language learning, and the process becomes in effect little more than repeated testing. An alternative approach, outlined in Case study 2, aims to encourage students to learn about translation.

At the start of the module, students are shown that translation is not about simply transposing items from one language to another at the level of lexis and syntax, but that it is about conveying meaning. In order to take this first step in reconstructing meaning, short exercises are employed to encourage students to read the whole text thoroughly, actively and critically, addressing such questions as sentence length (can sentences be merged or split?), order of sentences/ paragraphs, assumed cultural knowledge, and cultural/ social/ political equivalence.

The novice translator needs to see himself or herself as a mediator between cultural worlds (i.e. as someone who helps those unfamiliar with a culture to understand and appreciate all the cultural nuances of the original text).

Students are required to produce an occasional annotated translation, giving their reasons for the

choices made. This forces them to focus consciously on the act of translation, thus helping to make them more reflective. Repeated translation without focus on the process provides no evidence of learning or progress. In order to avoid literal and 'safe' translations, the course tutor repeatedly encourages students to focus on whole text and translation-task issues rather than just grammar and lexis. The following ideas are useful for this purpose:

- Students provide an L1 summary of an L2 text as a briefing to someone visiting the foreign country for a specific purpose; this focuses attention on relevance and appropriateness of material, the target audience's information needs and students' English versions.
- The tutor supplies a specific brief (e.g. to translate an article for inclusion in a particular British broadsheet) which requires clear explication of cultural references, foreign figures or events.
- Students translate a passage for inclusion in a specialist English language journal and adapt their translation to the particular 'house style'.
- Students correct an inaccurate translation which may include errors of fact, idiom, collocation or metaphor. (Department of German Studies, University of Birmingham)

Translation into L2 poses particular problems and can be both demotivating and a poor learning experience for many students. Often learners are asked to perform too many simultaneous tasks and there is insufficient focus on individual weaknesses. There are three alternatives.

Comparison. Two L2 versions could be used and students asked to compare the two translations, focusing on, for example, lexis, grammar or even idiom. This is a demanding task but carries much potential for learning in the form of more sophisticated contrastive analysis. Setting up these tasks is not easy, but a bank of texts can be built up based on versions produced by two different language assistants or exchange students. It is also sometimes possible to find two L2 translations of English literary texts. (This exercise can, of course, work well the other way, comparing and contrasting two L1 versions of an L2 text.)

REFERENCES

1. M.M. Bakhtin. Aesthetics of verbal creativity. Moscow "Art" 1979, 420 p.
2. Paul Soper. Fundamentals of the art of speech. Foreign Literature Publishing House. Moscow. 2001 -471 s.
3. Fuad Mammadov. Culturology. Printing house of the company "Abilov, Zeynalov and Sons" Baku. 2002 534 p.
4. Anna Brusser. Methodical recommendations and practical tasks for young teachers. Moscow 2008, 112 p. -VTsKhT ("I enter the world of arts").
5. Davies, G (ed.) (2005) Information and Communications Technology for Language Teachers (ICT4LT), Slough: Thames Valley University. Available online at <http://www.ict4lt.org/en/en_mod1-4.htm> 2007, 323 p.
6. Klapper, J (2006) 'Translation as a learning experience', in J. Klapper (ed.), Understanding and Developing Good Practice: Language Teaching in Higher Education, London: CILT. 344 p.
7. Mary Spratt, Alan Pulvernes, Melanie William, Cambridge University 2000. 207 p.

Nasiba JUMAEVA
 Chirchik State Pedagogical University
 English teacher
 nasibajumayeva1@gmail.com

EXPANDING VOCABULARY AND IMPROVING READING SKILLS THROUGH HYPONyms AND THEIR SEMANTIC FEATURES

Аннотация: данной статье описывается гипонимическая таксономия как объект исследования семантики и ее семантические особенности в английской лингвистике. Кроме того, приводятся примеры с объяснениями и их таксономический анализ, который рассматривается как объект семантического слоя. Это одно из самых важных достижений в когнитивном понимании информации и крайне значимых инструментов для классификации словаря и осуществления человеческого восприятия.

Annotation: this article describes the hyponymic taxonomy as an object of the study the semantics and its semantic features in English linguistics. In addition to this, some examples are given with explanations and their taxonomic analysis which is taken as an object of semantic layer. One of the most vital progresses in cognitive understanding of information and the extremely significant devices to classifying vocabulary and performing of the human perception.

Keywords: *Hyponyms, semantic features, vocabulary range, word specificity, conceptual hierarchy, contextual associations, comprehension enhancement.*

Annotasiya: ushbu maqolada ingliz tilshunoslikda semantika va uning semantik xususiyatlarini o'rganishning obyekti sifatida giponimik taksomaniya taqdim etiladi. Bu bilan birga, tushuntirishlar bilan bir qator misollar va ularning taksonomik tahlili, semantik qatlamni obyekti sifatida ko'rib chiqiladi. Ma'lumotlarni kognitiv tushunish va vokabulyar tahrir qilishning ahamiyatli vositalaridan biri sifatida juda muhim harakatlaridan biri.

INTRODUCTION: Reading and vocabulary knowledge are essential components of effective communication and comprehension. To enhance both reading skills and vocabulary range, exploring the world of hyponyms and their semantic features can be highly beneficial. Hyponyms are specific words that belong to a broader category, and understanding their semantic relationships can significantly improve vocabulary acquisition, comprehension, and overall reading proficiency. In this article, we will delve into the concept of hyponyms, explore their semantic features, and discuss strategies for utilizing them to expand vocabulary range and enhance reading skills.

1. Understanding Hyponyms: Hyponyms are words that are more specific or specialized than a general term. For example, "apple," "banana," and "orange" are hyponyms of the general term "fruit." By understanding hyponyms, readers can develop a deeper understanding of the relationships between words and concepts. This understanding enables readers to make connections, infer meanings, and comprehend texts more effectively.

2. Semantic Features of Hyponyms: Each hyponym possesses specific semantic features that distinguish it from other words in its category. These features include attributes, actions,

locations, and associations. For instance, the hyponym "poodle" has features such as "small," "fluffy," "dog," and "pet." Understanding these semantic features helps readers develop a rich mental representation of the word and facilitates comprehension.

3. Building Vocabulary Range through Hyponyms: Exploring hyponyms is an excellent strategy for expanding vocabulary range. By studying hyponyms related to a particular concept, readers can acquire a broader range of words that are interconnected in meaning. For instance, if one is learning about animals, studying hyponyms like "mammal," "reptile," "amphibian," and "bird" can enhance understanding and enable readers to express ideas more precisely. This process not only increases vocabulary range but also strengthens the ability to choose the most appropriate word in different contexts.

4. Improving Reading Skills: Hyponyms contribute significantly to improving reading skills. When readers encounter a hyponym, recognizing its semantic features and relating them to the broader category helps them grasp the intended meaning. This skill allows readers to form mental images, create connections, and retain information more effectively, resulting in improved comprehension overall. Additionally, a broader

vocabulary range obtained through hyponyms enhances reading fluency and enables readers to engage with a wider range of texts.

5. Strategies for Utilizing Hyponyms: a. Active Reading: Actively engage with texts by identifying hyponyms and their relationships with broader categories. Highlight unfamiliar hyponyms and explore their semantic features. b. Vocabulary Building: Create word webs or mind maps to visualize the hierarchical relationships between words and their hyponyms. This technique aids in vocabulary acquisition, retention, and the ability to use words accurately. c. Contextual Inference: Pay attention to context clues when encountering unfamiliar hyponyms. Analyze the surrounding sentences to infer the meaning based on the broader category, thereby expanding vocabulary. d. Word Association: Develop associations between hyponyms and their semantic features. This technique reinforces memory and aids in quick word retrieval during reading, expanding vocabulary range.

Here are a few more examples of taxonomic analysis in English linguistics:

1. Animal Taxonomy:
 - Mammal: dog, cat, horse
 - Reptile: snake, lizard, turtle
 - Bird: eagle, owl, sparrow

2. Plant Taxonomy:
 - Flowering Plant: rose, sunflower, daisy
 - Conifer: pine, spruce, cedar
 - Fern: maidenhair fern, royal fern, bracken fern
3. Vehicle Taxonomy:
 - Land Vehicle: car, truck, motorcycle
 - Watercraft: boat, yacht, canoe
 - Aircraft: airplane, helicopter, glider

These examples demonstrate how taxonomic analysis helps classify and categorize words into hierarchical structures based on their semantic relationships and features.

CONCLUSION: Understanding hyponyms and their semantic features is a powerful tool for expanding vocabulary range and improving reading skills. By exploring the relationships between hyponyms and broader categories, readers can enhance their vocabulary acquisition, make contextual inferences, and comprehend texts more effectively. Incorporating strategies such as active reading, vocabulary building, utilizing context clues, and word association can further enhance the effectiveness of hyponym-based learning. By embracing the power of hyponyms, readers can elevate their vocabulary range, develop stronger reading skills, and open up new horizons of knowledge and understanding.

REFERENCE

1. Smith, John. (2020). "Exploring the Taxonomic Structure of Hyponyms." *Linguistics Journal*, 25(3), 123-145.
2. Johnson, Emily, & Anderson, Michael. (2018). "Semantic Features and Categorization of Hyponyms in English." *Language Studies Quarterly*, 42(2), 67-82.
3. Lee, David, et al. (2019). "Analyzing Semantic Features of Hyponyms in Computer Science Terminology." *Journal of Information Technology*, 10(4), 211-228.
4. NK qizi Jumaeva. Hyponymic relationship in words in semantics. *Finland International Scientific Journal of Education*. 2023.
5. NK Sabirova, NK Jumaeva. Hyponymic taxonomy in semantics - *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary*. 2022.
6. Jumaeva Nasiba Komil kizi. 2022/2/28. *International journal of social science & interdisciplinary research* issn: 2277-3630 impact factor: 7.429 volume 11 issue 02 pages 178-180.
7. N. K. Sabirova. N. K. Jumaeva. Hyponymic Taxonomy In Semantics. *Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS)* ISSN (online): 2181-2454 Volume 2 | Issue 12 |December, 2022 | SJIF: 5,965 | UIF: 7,6 | ISRA: JIF 1.947 | Google Scholar | www.carjis.org DOI: 10.24412/2181-2454-2022- 12-143-148 E-mail: carjisor@gmail.com.
8. Jumaeva, N. K. (2022). Lexical And Semantic Characteristics Of Hyponomic Relations And Deeply Analyzing Its Features In English Linguistics. *Academic Research in Educational Sciences*, 3(4), 535-542.

Gulbahor JUMADULLAYEVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

THE IMPORTANCE OF METHODS TO TEACHING VOCABULARY IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Annotation: this article presents the effectiveness of expanding the vocabulary in the study of foreign languages and its prospects in our country.

Keywords: *vocabulary, method, efficiency, educational complex, methodology.*

Annotatsiya: ushbu maqolada xorijiy tillarni o'rganishda lug'at boyligini kengaytirishning samaradorligi va uning mamlakatimizdagi istiqbollari keltirilgan.

Kalit so'zlar: *lug'at, metod, afzalliklari, o'quv majmuasi, metodologiya.*

Аннотация: в данной статье представлена эффективность расширения словарного запаса при изучении иностранных языков и его перспективы в нашей стране.

Ключевые слова: *словарь, метод, эффективность, образовательный комплекс, методология*

Vocabulary is the basic component to help the students in mastering the language. They will learn the language skill easily if they have enough vocabulary. In any foreign language, learning vocabulary is one that is emphasized. Students have to develop their vocabulary.

Developing a good vocabulary will help them to improve their ability in learning vocabulary. Many of the vocabulary in English textbook have to be learned. Without it, no one can speak or understand the language. It means that people cannot write a word or make a sentence well, when they do not master it.

There are some advantages when students can master the English vocabulary. According to Diana Bonet here some advantages:

- students will be better improving their reading, writing, speaking and listening vocabulary;
- students will think more clearly. Thoughts are limited by vocabulary;
- students will experience personal growth and greater confidence;
- students will understand other people idea and explanation easily;
- students will gain important survival tools for the new millennium.
- student friend will think they are getting very smart.

Those advantages show us how vocabulary determines on how students learn language and their capability to build communication with others. Moreover, mastery in vocabulary is more important than grammar.

Like Thornburry stated that, "Without grammar very little can be conveyed, without vocabulary nothing can be conveyed".

In other words, even without good grammar, people may able to speak and understand a language if they know a lot of vocabulary. It can be a basis to master the language. While vocabulary is largely a

collection of words, grammar is a system.

The more words we know, the easier for us to master the language. It shows us how vocabulary determines on how people learn language.

Vocabulary is very important to learn because vocabulary is the basis for mastering English. Vocabulary is the basis of the four skills that must be mastered and developed in mastering English. Learning vocabulary is the first thing that we have to do. Having a good vocabulary, we can convey thoughts, feelings, and the meaning of these words and make it easier for us to communicate. Learning vocabulary is very important because it is the main capital in learning sentence structure and other language skills. Mastering vocabulary makes it easier for someone to read, write, listen and speak. By increasing vocabulary every day to start the process of speaking we can gradually master a language. More vocabulary mastered can also increase confidence in mastering a foreign language. We will feel more than most people. Our courage in practicing the language directly makes us more enthusiastic about improving and mastering the language.

Word is an important in humans' life. Students use words in order to communicate their ideas to other people. if the lower vocabulary they master, the lesser expressions they can make. Therefore, vocabulary must be mastered by students as well as possible. There are some opinions from the experts that showed the importance of mastering vocabulary. Harmer said that "Students need to learn the lexis of language. They need to learn what words mean and how they are used". Furthermore, Dellar and Hocking in Thornburry stated that students will not improve their English if they spent most of their time to study grammar. They will get most improvement if they learn words and expressions. People can say almost anything with words. In applying language, people are using words. They need to choose the appropriate words to express their thought.

But according to Cameron's opinion vocabulary mastery is important because it is related to recognize a written word is being "sounded up" or built up from its components letter or morpheme sounds and the meaning. These opinions show that vocabulary is a basic element and very crucial in a language. In order to master a language, students cannot leave the vocabulary because without they don't have adequate vocabulary, they cannot communicate and express their feelings or ideas to others.

Vocabulary study is one element of the language that should be learned and taught, it will be hard to master the language without mastering or understanding a certain number of vocabularies. Vocabulary is the first step to be taught before teaching another aspect of language.

As explained by Richards and Renandya, "Vocabulary is a core component of language proficiency and provides much of the basis for how well learners speak, listen, read, and write". So, by having a high vocabulary, it can help the students learn four basic skills of English are speaking, listening, reading, writing in certain purposes. Without an extension vocabulary, learners often achieve less than their potential and discourage from making language use in language learning opportunities around them in a different context.

The importance of vocabulary can be evidenced by the application in the real world. An example, students who have good vocabulary mastery can be enjoying with their translation activity without looking up the dictionary. Thus, it's necessary for students to know many vocabularies in their study. Nation explored "Studies of native speakers' vocabulary seem to suggest that second language learners need to know very large numbers of words. While this may be useful in the long term, it is not an essential short-term goal". The benefit of vocabulary study is not only can be used when they learn at the classroom but also when they use language as a tool of communication. On the other hand, the existence of vocabulary also has an important role in any language event, especially in written language. This statement is supported Hiebert and Kamil that "the vocabulary of a written language is much more extensive and diverse than the vocabulary of oral language. In addition, they explored words represent complex and, often, multiple meaning".

Furthermore, this complex, multiple meanings of words need to be understood in the context of other words in the sentences and paragraph of text". It can be summarized that any language in this world has a vocabulary which is different meaning from one and others. In learning a foreign language, vocabulary is central to English language teaching because, without sufficient vocabulary, the students can't understand

others or express their own ideas. It is a success key and important role in learning language, especially for English Foreign Language (EFL) learners. By having vocabulary mastery, they can express their feeling. Without it, communication is very impossible can occur either written or orally. Yet, communication still can be managed without grammar. From the statements, the we can notice that learning vocabulary has many benefits for students. The role of vocabulary can help the students in understanding what they are studying. Lacking vocabulary mastery will cause difficulties in understanding the meaning. Instead, it will affect their vocabulary achievement. Thus, vocabulary is very important to be studied by the students, especially for the English Foreign Language (EFL).

The Merriam-Webster dictionary gives a definition of 'vocabulary' as, "a sum or stock of words employed by a language, group, individual, or work or in a field of knowledge".

In learning a foreign or second language it is then obvious why teaching and learning vocabulary is essential in acquisition of a language, as without insight into the meaning of the words spoken, written, or heard, the language is incomprehensible for the learner. In spite of the importance of vocabulary acquisition in second language acquisition, researchers and teachers have typically undervalued the role of vocabulary in the field, usually prioritizing grammar or pronunciation as central to linguistic theory and more critical to language pedagogy. Many researchers have stressed the importance of vocabulary in language learning. They argue that acquiring vocabulary plays a central role in second language learning. Thus, the idea that "Without grammar very little can be conveyed; without vocabulary nothing can be conveyed demonstrates that vocabulary errors are more critical for communication than grammatical errors.

Conclusion

Vocabulary comprehension is a multi-faceted aspect of language learning that goes beyond simply memorizing word definitions. When students have a rich and extensive vocabulary, it enables them to express themselves more precisely, understand written and spoken texts more comprehensively, and engage in meaningful conversations. A strong vocabulary provides students with the tools to communicate effectively and accurately convey their thoughts and ideas. It allows them to choose the most appropriate words to express their intended meaning, which enhances their overall language proficiency. Moreover, a broad vocabulary enables students to comprehend complex texts and academic materials, expanding their knowledge and comprehension across various subjects.

REFERENCES

1. Diana Bonet. Clear Writing: A step-by step Guide. Crisp Publications.1991.
2. Scott Thornbury.How to teach vocabulary. Longman, Harlow.2002.
3. Harmer.J.The Practice of English Language Teaching. London:Longman,19914. 4. Richards, J. C., & Renandya, W. A. Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice. Cambridge: Cambridge University Press.2002.

Guzal KHOLTURAYEVA

Tashkent state agrarian university

guzalkholturaeva@gmail.com

THE IMPORTANCE OF MATERIALS DEVELOPMENT FOR LANGUAGE LEARNING

Annotation: this article outlines the relevance of developing educational materials in a foreign language for professional communication of students on the basis of subject-language integrated learning and proposes the following stages in the compilation of educational materials for subject-specific modules of an integrated course: 1) determining the content of the subject-specific modules of the integrated course: thematic modules of the integrated course; 2) identification of subtopics of each subject-thematic module for study during the integrated course; 3) selection of professional texts for training; 4) highlighting active vocabulary in selected professional texts.

Keywords: *subject-thematic modules, stages of development of educational materials, subject-language integrated training, training content.*

Annotatsiya: ushbu maqola fan-tilni integratsiyalashgan ta'lim asosida talabalarning kasbiy muloqoti uchun chet tilida o'quv materiallarini ishlab chiqishning dolzarbligini muhokama etadi hamda integratsiyalashgan kursning o'ziga xos modullari uchun o'quv materiallarini tuzishning quyidagi bosqichlarini taklif qiladi: 1) integratsiyalashgan kursning predmetli modullari mazmunini aniqlash: integratsiyalashgan kursning mavzuli modullari; 2) integratsiyalashgan kurs davomida o'rganish uchun har bir fan-tematik modulning kichik mavzularini aniqlash; 3) o'qitish uchun professional matnlarni tanlash; 4) tanlangan professional matnlarda faol lug'atni ishlab chiqish.

Kalitso'zlar: *predmetli-mavzuli modullar, o'quv materiallarini ishlab chiqish bosqichlari, fan-til integratsiyalashgan o'qitish, o'quv mazmuni.*

Аннотация: в данной статье рассматривается актуальность разработки учебных материалов на иностранном языке для профессионального общения студентов на основе интегрированного научно-языкового образования и предлагаются следующие этапы создания учебных материалов по конкретным модулям интегрированного курса: 1) предметные модули интегрированный курс, определяющий содержание: тематические модули интегрированного курса; 2) определить подтемы каждого научно-тематического модуля для изучения в ходе интегрированного курса; 3) подбор профессиональных текстов для обучения; 4) развитие активного словарного запаса в избранных профессиональных текстах.

Ключевые слова: *предметно-тематические модули, этапы разработки учебных материалов, предметно-языковое интегрированное обучение, содержание обучения.*

INTRODUCTION

At the moment, subject-language integrated training of students in non-linguistic areas of training in a foreign language and specialized specialty is a new developing approach. In contrast to "Foreign Language for Special Purposes", within the framework of which students are taught professional vocabulary and some types of speech activity on the basis of foreign language professionally oriented texts, subject-language integrated training at a university is aimed at achieving simultaneous two goals: a) teaching a foreign language and b) teaching a specialized specialty through a foreign language.

MATERIALS AND METHODS

This paper identifies six stages in the development

of educational materials for the integrated course "Foreign language for professional communication" based on subject-language integrated learning. Let's take a closer look at each of them.

RESULTS AND DISCUSSION

Stage 1. Determining the content of the subject-thematic modules of the integrated course. The development of subject-thematic course content and educational materials begins with an analysis of the interests and needs of a specific group of students. Considering that the methodological basis for compiling the course is subject-language integrated learning and students are students of a specific area of training and profile of study, it is advisable to begin the selection of the subject-thematic content of the

integrated course with an analysis of the subject-thematic content of the specialized disciplines studied. taught by students in the corresponding study profile and in the corresponding semester. This will be the beginning of the implementation of the methodological principle of relying on interdisciplinary connections. Taking into account the tendency to periodically change curricula and semesters of teaching certain specialized disciplines, when selecting the subject-thematic content of an integrated course, it is important to always observe the principle of continuity. The subject-thematic modules of the integrated course should be aimed at enriching and expanding the professional knowledge and practice of students simultaneously or after they have studied specific specialized disciplines in their native language.

Stage 2. Determination of subtopics of each subject-thematic module to be studied during the integrated course. After identifying the subject-thematic modules of the integrated course, it is necessary to identify within each of them one or more subtopics that were not covered during the study of core disciplines in the native language, but mastering which would enrich the professional knowledge and practice of students. When developing educational materials, before introducing new information, the teacher can use or use in a foreign language material previously studied by students in specialized disciplines. This is necessary to form in students a holistic picture of the professional aspect being studied. Defining subtopics can occur by formulating keywords on the topic during brainstorming, creating associative patterns [3].

Stage 3. Selection of professional texts for training. The basis of teaching a foreign language for professional communication outside the authentic language environment is the text in its various functional types. Having identified subtopics within each subject-thematic module, the teacher begins selecting texts on the topic for educational purposes. When selecting professional texts, first of all, the teacher should be guided by such criteria as the substantive (professional) value and didactic relevance of the text. The selected texts must fully solve the assigned didactic tasks in terms of content. From the texts that satisfy the cognitive needs of students, the teacher selects those that correspond to the students' level of foreign language proficiency and contain the required amount of professional vocabulary. At this stage, it is recommended to select up to a dozen texts on each subtopic for further methodological work. It should also be noted that it is extremely important to select not only traditional reference texts, but also various other functional types of texts, on the basis of which

it will be possible to develop problematic speech and professional tasks.

Stage 4. Identification of active vocabulary in selected professional texts. Considering the dual purpose of the texts, it is important that each of them is novel both in terms of content and in terms of the use of professional vocabulary in it. The presence of new professional vocabulary is necessary for the development of educational tasks for the further formation of professional foreign language communicative competence [5].

Stage 5. Development of tasks for the development of types of speech activity. After selecting several functional types of foreign language texts, the development of tasks for working with texts begins. Within this approach, the system of tasks should also be dual-oriented.

Stage 6. Development of professional tasks. After developing tasks for the development of foreign language speech skills, it is necessary to compose and include professional tasks in the educational materials. When performing such tasks, students must perform all the same communicative and cognitive functions that they perform in real life in situations of professional communication. It should also be noted that in educational materials, tasks of a professional orientation should not be presented somehow separately in contrast to tasks for the development of types of speech activity. On the contrary, they should be organically integrated into the overall system of tasks [6].

CONCLUSION

It should also be noted that practice-oriented tasks of a professional orientation cannot always be developed within the framework of each subject-thematic module. Within the framework of many areas of training, theoretical specialized disciplines are studied that are aimed at professional awareness and are not directly related to practice. In this regard, the modules of the integrated course, for objective reasons, will not always include authentic tasks of a professional orientation. Examples of professionally oriented tasks within the framework of the integrated course "Foreign language for professional communication" in the third and fourth years are the following: "Draw up a contract for the sale and purchase of a car" or prepare a role-playing game on the topic "Court hearing in civil cases."

The identified six stages are, of course, conditional in nature, emphasizing important points that developers of educational materials for an integrated foreign language course for professional communication need to pay attention to.

REFERENCES

1. Almazova N.I., Baranova T.A., Khalyapina L.P. Pedagogical approaches and models of integrated teaching of foreign languages and professional disciplines in foreign and Russian linguistic didactics // Language and

culture. 2017. No. 39. pp. 116–134.

2. Zavyalov V.V. Peculiarities of selection of the subject side of the content of teaching English to students in the field of preparation “Jurisprudence” // Bulletin of Tambov University. Series Humanities. Tambov, 2018. T. 23. No. 177. P. 30–38.

3. Popova N.V., Kogan M.S., Vdovina E.K. Subject-language integrated learning (CLIL) as a methodology for updating interdisciplinary connections in a technical university // Bulletin of Tambov University. Series Humanities. Tambov, 2018. T. 23. No. 173. P. 29–42.

4. Safonova V.V. Problem-based assignments in English lessons. M.: Euroschool, 2011.

5. Safonova V.V., Sysoev P.V. Elective course on US cultural studies in the system of specialized teaching of English // Foreign languages at school. 2015. No. 2. P. 7–16.

6. Sysoev P.V. Discussion issues of introducing subject-language integrated training of students in professional communication in Russia // Language and Culture. 2019. No. 48. pp. 349–371.

7. Zavyalov V.V. Features of selecting the content of teaching written speech to students in the field of preparation “Jurisprudence” // Vestn. Moscow un-ta. Ser. 19. Linguistics and intercultural communication. 2019. No. 1. pp. 62–72.

Muattarxon ISMOILOVA,
O‘zbekiston milliy universiteti
O‘zbek tilshunosligi kafedrası
mustaqil tadqiqotchi

TILDA QARASHLILIK-TEGISHLILIKNING MA’NOSINI LEKSIK BIRLIKLAR ORQALI BEVOSITA IFODALANISHI

Annotatsiya: o‘zbek tilida qarashlilik/tegishlilik ma’nosini bevosita ifodalovchi leksik birliklar mavjud. Bunday leksik birliklar lug‘aviy ma’nosi asosida qarashlilik/tegishlilik ma’nosini ifodalaydi, shu sababli ularda mazkur grammatik ma’no to‘g‘ridan-to‘g‘ri yuzaga chiqadi. Qarashlilik/tegishlilik ma’nosining gapda leksik birliklar orqali bevosita ifodalanishi eksplitsit (ochiq) ifodalanish deyiladi.

Kalit so‘zlar: *leksema, leksik, korrelyat, eksplitsit, lingvistika, posessor.*

Аннотация: в узбекском языке имеются лексические единицы, непосредственно выражающие значение собственности/принадлежности. Такие лексические единицы выражают значение принадлежности / принадлежности исходя из своего лексического значения, поэтому грамматическое значение проявляется непосредственно в них. Непосредственное представление значения связи/релевантности в предложении через лексические единицы называется явным (открытым) представлением.

Ключевые слова: *лексема, лексикон, коррелят, экспрессит, лингвистика, обладатель.*

Annotation: the Uzbek language has lexical units that directly express the meaning of ownership/belonging. Such lexical units express the meaning of affiliation/belonging based on their lexical meaning, so the grammatical meaning appears directly in them. The direct expression of the meaning of relationship/relevance in the sentence through lexical units is called explicit (open) expression.

Key words: *lexeme, lexicon, correlate, expressite, linguistics, possessor.*

O‘zbek tilida qarashlilik/tegishlilik ma’nosini bevosita ifodalaydigan leksik birliklarga quyidagilarni kiritish mumkin: tegishli, taalluqli, qarashli; aloqador, daxldor; tegishli bo‘lmoq, qarashli bo‘lmoq, taalluqli bo‘lmoq, daxldor bo‘lmoq, aloqador bo‘lmoq kabilar.

O‘zbek tilida tegishli leksemasi gapda kesim vazifasida kelganda lug‘aviy ma’nosi ta’sirida ushbu gapda qarashlilik/tegishlilik mazmunini bildiruvchi axborot ifodalanadi. Masalan: Yo‘q, shubhasiz, bu boqish unga tegishli edi. Berilgan gapda tegishli leksemasi orqali bevosita qarashlilik/tegishlilikni anglatuvchi axborot ifodalanadi.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da tegishli leksemasining bir qator ma’nolari ko‘rsatilgan.

Ushbu birlik quyidagi ikkinchi ma’nosida qarashlilik/tegishlilik ma’nosini ifodalaydi: “2. Kimsa yoki narsaga qarashli, aloqador, taalluqli bo‘lgan.

Ularning [xotinlarning] chag‘ir-chug‘ur aralash qahqahalari hovlini yangratadi. Gulnorga tegishli to‘rdagi bir uy, bir ayvon jimjit. Oybek, Tanlangan asarlar. Bo‘ston, bu gap senga tegishli. S.Zunnunova, Yangi direktor. Abdulaziz, o‘g‘illari otlarni sug‘orib, aravalarni shay qilib qo‘ygani, karvonsaroy sohibi ham unga tegishli odam ekanini... aytdi. Mirmuhsin, Me‘mor. – Dadam har kishining o‘ziga tegishli gapni aytadilar, – dedi Onabibi Bozorqulga. Lug‘at maqolasidagi izohdan ko‘rinib turibdiki, tegishli leksemasi polisemantik

xarakterda bo'lib, ikkinchi ma'nosida qarashlilik/tegishlilikni ifodalaydi. Tegishli leksemasi kesimdan boshqa bo'lak, xususan, aniqlovchi vazifasida kelganda gapdagi mana shu ikkilamchi predikat orqali qarashlilik/tegishlilik ma'nosi anglashiladi. Bunday holatda gapning faqat shu funktsional bo'lagida qarashlilik/tegishlilik ma'nosi ifodalanadi. Masalan, – Men o'zimga tegishli aqchaga birorta to'qli olib shaharga haydab ketaman. Misolida o'zimga tegishli aniqlovchili konstruksiyadan "Aqcha menga qarashli" axboroti anglashiladi.

Quyidagi she'riy parchada ham tegishli so'zi orqali qarashlilik/tegishlilik ma'nosi ifodalangan: Boshin kesib kelganga Dovyurak i merganga – Mukofot uch ming tanga. Gap tegishli hammangga!!

Tegishli leksemasi vositasida qarashlilik/tegishlilik ma'nosini ifodalovchi birikmalarda ham posessor va korrelyat munosabati ko'zga tashlanadi. Qaratqich + qaralmish munosabatidagi birikmalardan farqli tarzda bunday tegishli leksemasi bilan hosil bo'lgan birikmalarda tegishli leksemasi qarashlilik/tegishlilik ma'nosini ifodalovchi vosita sifatida posessorga birikib, birtomonlama tobelikni yuzaga keltiradi. keladi. Mazkur vaziyatda korrelyat esa bosh kelishikdagi otdan tarkib topadi. Masalan, menga tegishli ko'ylak birikmasida menga – posessor, ko'ylak – korrelyat, tegishli so'zi qarashlilik/tegishlilik vositasidir.

Nutqda tegishli leksemasi o'rnida qarashlilik/tegishlilik ma'nosini hosil qiluvchi taalluqli, aloqador, daxldor leksemalari kelishi mumkin. Ushbu birliklarda ham ularning lug'aviy ma'nosi orqali bu ma'no ifodalanadi. Masalan: 1. O'tmishimga tegishli gaplarni tarqatdi. 2. O'tmishimga aloqador gaplarni tarqatdi. 3. O'tmishimga daxldor gaplarni tarqatdi.

Anglashiladiki, bu holatda tegishli, taalluqli, aloqador, daxldor leksemalari sinonimik gaplarni hosil qiladi. Ammo barcha nutqiy vaziyatda ham ularni sinonimik munosabatga kirisha oladi deb ayta olmaymiz.

Tegishli leksemasi ko'pma'noli bo'lib, yuqorida qayd etilgan ma'nosida, taalluqli, oid, aloqador, daxldor leksemalari sinonimik munosabatga kirisha oladi. Taalluqli leksemasi "biror narsa yoki kimsaga qarashli, tegishli, mansub" ma'nosida qo'llanganda lug'aviy ma'nosi asosida gapda qarashlilik/tegishlilik (yoki mansublik) ma'nosini hosil qiladi. Quyidagi misolga e'tibor qaratamiz: Sherzod Shoiraning jiddiy, keskin gapirishidan bu talab Sayfi Soqiyeovichga ham, o'ziga ham baravar taalluqli ekanini bildi.

Berilgan gapda talabning Sayfi Soqiyeovichga ham, o'ziga ham baravar tegishli ekanligi anglashiladi. Bu o'rinda taalluqli leksemasi tegishli, qarashli, daxldor leksemalari bilan almashinib qo'llana oladi.

Taalluqli leksemasi bilan hosil qilingan birikmalarda bu leksema tegishli leksemasi kabi qarashlilik/tegishlilik ma'nosini hosil qiluvchi kategorial vosita vazifasini bajaradi. Birikma tarkibida posessor vazifasida ko'pincha jo'nalish kelishigidagi shaxs otlari, olmoshlar, otlashgan so'zlar keladi. Taalluqli leksemasi posessorga birikib kelib, u bilan sintagmatik munosabatga kirishadi. Korrelyat esa bosh kelishikdagi ot, otlashgan so'zlardan tarkib topadi. Masalan, ukamga taalluqli muammo birikmasida ukamga – posessor, muammo – korrelyat, taalluqli so'zi qarashlilik/tegishlilikni ifodalovchi kategorial vosita sanaladi.

O'zbektilida qarashlilik/tegishlilik ma'nosi qarashli leksemasi orqali ham ifodalanadi. Bu leksema ham ko'p ma'noli bo'lib, "4 Muayyan kimsaniki bo'lgan, unga tegishli" ma'nosida qarashlilik/tegishlilikni ifodalaydi. Biroq qarashli leksemasi bu ma'nosida nafaqat biror kimsaga teshlilikni, balki o'ringa, narsa-predmetga tegishlilikni ham anglatadi. Bunday vaqtda qarashli, taalluqli leksemalari bilan erkin almashinib qo'llana oladi. Masalan: Xon birinchi martaba taxtdan haydalanishida o'ziga qarashliq yosh qullardan bir nechasini Jizzaxka eltib o'qutdi va so'nggi davrida ularni ba'zi mansablarga qo'ydi. Berilgan gapning qarashliq leksemasi qatnashgan "o'ziga qarashliq yosh qullardan" konstruksiyasidan "Yosh qullar unga tegishli" axboroti anglashiladi. Buxoro amirligiga qarashli Xatirchi bekligi yaqinida Oqdaryo bilan Qoradaryo qo'shiladigan xushmanzara bir joyda orolcha hosil bo'lgan. Ushbu gapning "Buxoro amirligiga qarashli Xatirchi bekligi" konstruksiyasidan ikkilamchi predikat vazifasida kelgan qarashli leksemasi lug'aviy ma'nosi bilan bog'liq holda "Xatirchi bekligi Buxoro amirligiga tegishli" axboroti anglashiladi. Bu o'rinda qarashli leksemasi orqali "muayyan makonga tegishli bo'lgan" ma'nosi yuzaga chiqqan.

Qarashli leksemasi ishtirokida tuzilgan qarashlilik/tegishlilik ma'nosini ifodalovchi birikmalarda ham posessor vazifasida asosan jo'nalish kelishigidagi shaxs otlari, olmoshlar, otlashgan so'zlar keladi. Korrelyat vazifasida esa bosh kelishikdagi ot, otlashgan so'zlar qo'llanadi. Masalan, menga tegishli ko'ylak birikmasida menga – posessor, ko'ylak – korrelyat, tegishli so'zi qarashlilik/tegishlilikni ifodalovchi kategorial vositadir. Nutqda, shuningdek, daxldor leksemasi orqali ham qarashlilik/tegishlilik ma'nosi ifodalanadi. Ushbu leksema gapda "Biror narsaga bevosita aloqasi, bog'liqligi bo'lgan, aloqador, taalluqli" ma'nosi bilan qatnashib, qarashlilik/tegishlilik ma'nosini ifodalaydi. Masalan, Bu gap senga ham daxldor (So'zl.) misolida daxldor so'zi tegishli, taalluqli leksemalari bilan erkin almashinib qo'llana oladi. Bunday vaqtda gapda tegishlilik

ma'nosi ifodalanadi. Qiyoslang: Bu gap senga ham daxldor. Bu gap senga ham tegishli. Bu gap senga ham taaalluqli. Ba'zan nutqda bu vazifa va ma'noda aloqador leksemasi ishlatiladi. Qiyoslang: Mavzuga daxldor savollar bilan tanishdim. Mavzuga aloqador savollar bilan tanishdim. Mavzuga tegishli savollar bilan tanishdim. Mavzuga taalluqli savollar bilan tanishdim.

Anglashiladiki, nutq jarayonida aloqador leksemasi “daxldor” ma'nosi bilan qatnashib, gapda qarashlilik/tegishlilik ma'nosini hosil qilgan. Daxldor, aloqador leksemasi ishtirokida tuzilgan qarashlilik/tegishlilik ma'nosini ifodalovchi birikmalarda ham posessor va korrelyat munosabati ko'zga tashlanadi. Masalan, mavzuga aloqador savollar birikmasida mavzuga birligi posessor vazifasida, chunki birikmada savollarning mavzuga tegishli ekanligi aks etgan. Savollar birligi esa korrelyat, u “egallangan predmet” tushunchasiga ega. Aloqador so'zi qarashlilik/tegishlilikni ifodalovchi kategorial vosita vazifasini bajaradi.

Xuddi shunday, daxldor leksemasi ishtirokida hosil bo'lgan senga daxldor masala birikmasida jo'nalish kelishigidagi senga olmoshi posessor vazifasini bajaradi. Chunki bu birlik birikmada “predmetga egalik qiluvchi” tushunchasini anglatadi. Bosh kelishikdagi masala birligi esa korrelyat vazifasini bajargan, u “egallangan predmet”ni anglatadi. Birikmada birtomonlama tobelikni hosil qilib, qarashlilik/tegishlilik ma'nosini ifodalagan vosita daxldor leksemasidir. Bu leksema qarashlilik/tegishlilikni ifodalovchi kategorial vosita sanaladi.

Shunisi xarakterliki, o'zbek tilida tegishli,

qarashli, taalluqli, ega; daxldor, aloqador leksemalari ishtirokida hosil qilingan tegishli bo'lmoq, qarashli bo'lmoq, taalluqli bo'lmoq, daxldor bo'lmoq, aloqador bo'lmoq, ega bo'lmoq, egalik qilmoq yasalmalarida ham tegishli, qarashli, taalluqli, daxldor, aloqador leksemalarining “qarashlilik, tegishlilik” semasi saqlanib qoladi. Shu sababli bu fe'l leksemalar ishtirokida tuzilgan gaplarda ham qarashlilik/tegishlilikni bildiruvchi axborotlar ifodalanadi. Qiyoslang: 1. Bizga qarashli bo'lgan hovli musodara qilindi. (Hovli bizga qarashli edi) 2. Bizga tegishli bo'lgan hovli musodara qilindi. (Hovli bizga tegishli edi) 3. Bizga taalluqli bo'lgan hovli musodara qilindi. (Hovli bizga taalluqli edi). Tegishli, tegishli bo'lmoq, qarashli bo'lmoq, taalluqli fe'l leksemalari muayyan nutqiy vaziyatlarda biri o'rnida ikkinchisi erkin almashib qo'llana oladi. Bunday vaqtda ular qarashlilik/tegishlilik ma'nosini ifodalovchi sintaktik sinonimik konstruksiyalarni hosil qiladi.

Xulosa qilish mumkinki, o'zbek tilida lug'aviy ma'nosida “qarashlilik/tegishlilik” semasi mavjud bo'lgan tegishli, qarashli, taalluqli, ega, daxldor, aloqador leksemalari hamda ular yordamida yasalgan fe'l leksemalar orqali gapda qarashlilik/tegishlilik ma'nosi yuzaga chiqadi. Ushbu leksemalar tegishlilik/qarashlilik kategoriyasini ifodalovchi leksik vositalar bo'lib, gapda asosiy predikat maqomini egallaganda predmetning biror kimsaga, narsa-qurolga, makonga, zamonga tegishli ekanligini anglatuvchi axborotlarni hosil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Irisqulov M.T. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent, 2002. 266-b. 65-b.
2. Abdurahmonov G'., Rustamov A. Qadimgi turkiy til. – Toshkent, 1982.
3. Abdurahmonov G'., Shukurov Sh. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1973. 320-b.
4. Abuxanov G.A. Semantika i sintaksicheskaya funktsiya prityajatel'nykh affiksov v sovremennom kazaxskom yazыke: Avtoref. dis. kand. filol. nauk. – Alma-Ata, 1950. – 22 s.
5. Ayyub G'ulomovning ilmiy merosi (4-kitob). O'zbek tilida aniqlovchilar. O'zbek tilida kelishiklar. – Toshkent, 2008. 140-b.
6. Fozilov E. O'zbek tilining tarixiy morfologiyasi. – Toshkent: «Fan» nashriyoti, 1964. 144-b.
7. G'ulomov A. O'zbek tilida kelishiklar / Труды Узбекского филиала АН СССР. Ser. 2. – Kn.2. – Т., 1941.
8. <http://e-adabiyot.uz/ozbek-tili/grammatika-tarixi/271-kelishik.html>
9. <http://samdchti.uz/files/jurnal/4-son-2014.pdf>

Ziyoda KHUDOYAROVA

Senior teacher, Tashkent State University of Economics, Uzbekistan

IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF SELF-DEVELOPMENT COMPETENCIES OF STUDENTS OF A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Annotatsiya: ushbu maqolada Oliy ta'lim muassasasi talabalarining o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish, bu jarayonda pedagogik salohiyati va o'qituvchilar hamkorligi xaqida malumotlar berilgan. Talabani bilim darajasiga qarab tashabbusini rag'batlantirish uchun barcha choralarni ko'rish, o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalarini rivojlantirish va talabalarni kelajakda xorijiy til bilish muammolarini hal qilishda qo'llashlari uchun doimiy ravishda chet tilini o'rganishga intilishlari lozim.

Kalit so'zlar: o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalari, Oliy ta'lim, mahorat va shakllantirish, o'rganish va intellektual jarayon, innovatsion faoliyat.

Аннотация: в данной статье представлена информация по совершенствованию методики развития компетенций саморазвития студентов высшего учебного заведения, педагогического потенциала и сотрудничества преподавателей в этом процессе. Необходимо принять все меры для стимулирования инициативы обучающегося в зависимости от уровня знаний, развивать компетенции саморазвития и постоянно стремиться к изучению иностранного языка, чтобы в дальнейшем использовать обучающихся при решении иноязычных задач.

Ключевые слова: компетенции саморазвития, высшее образование, умения и навыки, учебно-интеллектуальный процесс, инновационная деятельность.

Annotation: this article provides information on improving the methodology of development of self-development competencies of students of higher educational institutions, pedagogical potential and cooperation of teachers in this process. It is necessary to take all measures to stimulate the student's initiative depending on the level of knowledge, to develop self-development competences and to constantly strive to learn a foreign language in order to use students in solving foreign language problems in the future.

Keywords: self-development competencies, higher education, skill and formation, learning and intellectual process, innovative activity.

Introduction: It is fully implemented in the setting of the goals of determining the personal and professional status, future, fate and place of young people in the educational field of higher education institutions. If the student's motivation to accept other cultures is mixed (combined) with his independent education, this situation leads to the synthesis of personality traits and characteristics that are manifested in his individuality.

The teacher pays special attention to the moral and spiritual development of the student, to understand the essence of his literacy, the need to accept universal values, to accelerate the independent development of the student in the direction of self-development. It can be said that if it is focused and implemented, the process will gain real importance. If the student is constantly instilled with ideas about the importance of confirming and completing his intellectual, mental, and spiritual abilities, the development of the student's ability to consciously think about existence will be more effective. According to most researchers, a foreign language teacher should have at least the following professional skills: evaluating teaching methods and setting realistic goals; ability to solve methodological problems independently; ability to solve problems; the ability to approach non-standard methods of solving pedagogical tasks in a variable way; and the ability to

create a methodology of self-education.

Main part: Based on the pedagogical possibilities of the foreign language, the lessons are conducted in cooperation with the teacher and students; measures to encourage student self-management initiatives, regardless of the student's level (whatever his knowledge, skills, qualifications), create situations where the student can learn life skills at any opportunity, for example, self-assessment and self-confidence, a sense of responsibility and a critical view of the results of the development of one's work, solving life problems within the framework of future independent education. When learning a foreign language, students should have ample opportunities for personal and professional development, and then, for example, in the process of learning to communicate in a foreign language, the development of speech culture occurs, and here - communicative communication, communication is formed and this requires the presence of qualities/traits such as: speed of speech, language sensitivity/intelligence, independence, self-control, etc.

In addition, learning a foreign language in many cases determines the level of social intelligence of a young person, and on this basis, his self-development helps to form personal skills for social relations, and here it should be said that self- self-development

conferences are formed. A stable professional and life meaning is achieved without defining a position and future, in other words, without building clear life prospects. At the same time, the pedagogical potential of a foreign language has its own serious reserves, and their educational resources are primarily open in the communicative approach to teaching.

In general, this approach implies the following:

- the teacher's students are active and self-directed;
- speech and effort to intercultural communication;
- students learn the activity situation naturally,

where they become the initiators and later the objects of the activity, the executors and the supervisors.

As a result, students of higher education form competencies for themselves. Pedagogical development of foreign language communication literacy of potential young people as a tool for teaching is composed of the following components: is carried out in the activity.

Education is also required to enhance multiculturalism. It can be seen as a tool in this foreign language of pedagogical potential around the world to study the differences in the fields of education in self-development. It is not the creation of certain pedagogical conditions that help students develop language culture by teaching a foreign language, but, in particular, the creation of certain pedagogical conditions that help to develop, self-development competencies. The personal component consists in understanding students' thinking and life skills and professional interests and their interests in the process of self-development competence formation,

which expands the scope of communication in a foreign language. It is related to the formation of value orientations and bases in the student as a basis for choosing the types and levels of their life activities.

Humanization of the educational process aimed at providing conditions for the realization of the student's potential in the process of forming the language components into a relational component includes helping to establish thinking and understanding in terms of values. As a means of accelerating self-development competencies of students of pedagogical higher education to think about their life perspectives based on reflexive values and to realize their potential as subjects of their lives. Factors such as support are necessary.

Conclusion: All of this is related to the general and linguistic culture, but also to the development of personal life, career and life content, destiny and status. This can be conditioned by organizational and pedagogical regulation. In this regard, introducing, introducing, introducing students to the culture of the country of the language being studied; document elephant qualification support, knowledge and worldview support, foreign language support, motivation to communicate in a multicultural environment, monitoring and tools can be listed as such. This includes the development of universal intellectual and developmental plans in students, for example, clearly expressing (describing) their problems and developmental motives and motivations, justifying and presenting them in language learning.

REFERENCES

1. Khudoyarova, Z. M. . (2022). Students' Development Competencies in Improving Foreign Languages in Higher Education Institutions. Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences, 1(4), 36–39. Retrieved from <https://www.innoscience.org/IJNRAS/article/view/296>
2. Abidova Zilola Xabibullaevna | Khudoyarova Ziyoda Maratovna "Use of Distance Learning Technology in the Study of Foreign Languages" Published in International Journal of Trend in Scientific Research and Development (ijtsrd), ISSN: 2456-6470, Special Issue | Modern Trends in Scientific Research and Development, Case of Asia, October 2020, pp.111-113.
3. Khudoyarova, Ziyoda Maratovna, Kurbanova, Nigora Nematovna ADVANCED PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AND THEIR APPLICATION // ORIENSS. 2021. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/advanced-pedagogical-technologies-and-their-application>.
4. Rakhmanberdiyeva K. S. et al. Technologies Of Organizing Independent Education In Teaching Students Foreign Languages (In The Case Of Non-Philological Universities) //Boletin de Literatura Oral-The Literary Journal. – 2023. – T. 10. – №. 1. – C. 4005-4010.
5. Djampulatova N. Ways to improve communicative competence in English in creating an integrative learning environment. – 2022.
6. Saidova M. A. FORMATION OF COMPONENTS OF PRAGMATIC COMPETENCE IN A FOREIGN LANGUAGE IN STUDENTS //PEDAGOGS. – 2024. – T. 55. – №. 1. – C. 48-52.
7. Djampulatova N. THE ROLE OF THE COACHING APPROACH IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 1. – C. 191-195.

Dilfuza ATAULLAYEVA,
Professeur à l' Institut des langues étrangères
de l'État de Samarkand (SamSIFL)

FORMES VOCALES DE L'ETIQUETTE COMMUNICATIVE EN FRANÇAIS

Annotatsiya: ushbu maqola nutq odobining pragmatik va lingvistik tadqiqot obyektlaridan biri sifatini doirasida salomlashish va xayrlashish nutqida qo'llaniladigan nutq odob-axloqi formulalarining intonatsion tashkil etilishining o'zgaruvchanligini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: *pragmatika, intonatsiya, nutqiy harakatlar, nutq odobi.*

Annotation: this article establishes the status of speech etiquette as one of the objects of pragmatic and linguistic study, analyzes the variability of intonation organization of formulas speech etiquette used in speech acts of greeting and farewell within the framework of pragmatic theory.

Key words: *pragmatics, intonation, speech acts, speech etiquette.*

Annotation: cet article établit le statut de l'étiquette de la parole comme l'un des objets d'étude pragmatique et linguistique, analyse la variabilité de l'intonation organisation des formules étiquette de parole utilisée dans les actes de parole de salutation et d'adieu dans le cadre de la théorie pragmatiques.

Mots clés: *pragmatique, intonation, actes de langage, étiquette de la parole.*

Actuellement, la pragmatique continue restent une tendance pertinente en linguistique bâton. L'intérêt des scientifiques pour cet aspect du langage. Cette réalité est due, selon nous, nature anthropocentrique de la modernité recherche. Un des vecteurs de la recherche scientifique recherches menées dans le domaine de la pragmatique. Il existe une étude sur l'étiquette de la parole. C'est de la recherche à la fois le système d'étiquette de la parole lui-même dans son ensemble, et des groupes thématiques individuels. L'étiquette de la parole, du point de vue pragmatique, analysé en détail au niveau national linguistes étrangers et étrangers (E.A. Arshav Skaïa, V.I. Karasik, I.M. Kobozeva, V.N. Télia, LL. Fedorova, N.I. Formanovskaïa, E. Novak, R.V. Brown, généraliste (2003). Grice, D. Gordon, D. Lakoff, J.L. Austin, J.R. Searle, M. Ford, etc.). La principale catégorie linguistique

La clé de l'étiquette de la parole est la politesse, qui est exprimé dans différentes langues niveaux logiques : phonétique, lexical, grammatical, syntaxique, stylistique, ainsi que leurs diverses combinaisons.

En français, pour exprimer la politesse les cravates sont utilisées :

1) Niveau phonétique – suprasegment moyens finaux du langage (intonation et prosodie). Par exemple, la même déclaration « Bonjour », phonétiquement différent d'une manière différente, peut exprimer le contraire différentes émotions : de la joie et de l'admiration au désagréable sarcasme, ironie, mépris et, par conséquent, peut être considéré comme poli/impoli.

2) Niveau lexical – informations particulières rotations (Madame, Monsieur, etc.) faisant les formules d'étiquette de discours sont encore plus polies E : « Bonjour, Madame », « Au revoir, Monsieur ».

Cet article établit le statut de l'étiquette de la

parole comme l'un des objets d'étude pragmatique et linguistique, analyse la variabilité de l'intonation organisation des formules étiquette de parole utilisée dans les actes de parole de salutation et d'adieu dans le cadre de la théorie pragmatiques. Les auteurs de l'article révèlent la relation entre la nature de l'intentionnalité des Français Salutations Tsuz, adieux et leurs paramètres d'intonation, ainsi que les modèles 1 organisation tonale des locutions et des perlocutions dans les actes verbaux de salutation et d'adieu.

3) Niveau grammatical – « Bonjour, docteur », "Dites bonjour de ma part...", où dans la ruelle dans ce cas, « bonjour » fait office d'inter-maison c'est-à-dire dans le second en tant que nom.

4) Le niveau syntaxique est représenté des phrases entières qui complètent la communication :

« Dites bonjour de ma part a Cristian », « Au revoir, Monsieur, j'ai été ravi de faire votre connaissance » etc.

5) Le niveau stylistique a un ensemble de répliques dont le choix dépend de la

situation de communication, statut des interlocuteurs, intention Nom de l'adresseur : « Bonjour » – « Salut » – « Ciao »,

« Bonsoir » – « Adieu » – « A un de ces quatre ».

Dans cet article, nous tenterons d'identifier et décrire le potentiel pragmatique de l'intonation moyens nationaux de la langue française, réels appeler les forces illocutoires des expressions d'étiquette appels dans des si diamétralement opposés

situations de communication vocale, ou, comme il est d'usage lutter avec pragmatisme, de manière diamétralement opposée corriger les actes de langage de salutation.

Ainsi, à propos du destinataire du discours pragmatique qui sont étudiés : interprétation du discours : « Au revoir tout le monde » (écart par rapport

au pavot accepté SIM de communication en cas d'utilisation abusive appeler la formule de l'étiquette de la parole en officiel aucune situation); l'impact de la déclaration sur

destinataire (effet perlocutoire, selon Austin) : « - Le bonjour, Déodat, tu as chaud pour faire ta tournée. - Bonjour, Justine. Il fait chaud de jardinier aussi. » (changements émotionnels condition); types de réponse vocale à reçu un stimulus : « - Bonjour, docteur. Vous avez, sans doute, entendu parler de l'incident qui

j'arrive. - Oui, madame, j'espère que vous n'avez rien de grave. » (réaction directe).

Dans le cadre des relations entre participants les communications sont étudiées par les pragmatiques : les formes (genres) de communication vocale : conversation amicale, litige, constat, etc. : « - Bonjour, Monsieur Pavlenko. Comment ça va? - Merci, ça va. Et vous ? côté étiquette sociale du discours (formes d'adresse, style de communication) : « Ah, je suis vraiment désolé... Je vous remercie beaucoup pour votre aide. Au revoir, Madame. »; rapport entre les participants à la communication dans certains autres actes de langage : « - Bonjour, Madame. Je vous téléphone au sujet d'une commande que j'ai passée chez vous dernièrement. - Oui, à quoi date, s'il vous plaît?

Les principales caractéristiques de tout acte de langage sont : l'intentionnalité (intentionnalité), détermination et conventionnalité. Les actes de langage sont toujours corrélés à la personne en hurlant. Par exemple : « - Allô, bonjour, Madame ! Je suis directeur commercial de la Compagnie

Aubert. Je voudrais parler à monsieur Laroche.

Cependant, poursuivant une politique de décentralisation économique, le chef du groupe Auchan a prévu un contrôle strict par le Conseil de Surveillance (Conseil de Surveillance), qui doit garantir

le respect des valeurs fixées par le fondateur de l'entreprise lors de la création du premier supermarché et qui sont depuis fondamentales dans les relations avec les clients, partenaires et leurs collaborateurs. PDG du constructeur automobile Renault de 1992 à 2005.

Louis Schweitzer a souligné à plusieurs reprises dans ses discours officiels que les valeurs d'entreprise de l'entreprise sont imprégnées de l'esprit de l'identité nationale française : « Renault, en affirmant son identité culturelle, enracinée en France, en même temps que sa capacité d'innover, marque sa différence dans un monde où les

les consommateurs cherchent à exprimer leur identité et refusent, à des degrés divers, un conformisme imposé. C'est la métaphore des « racines françaises » qu'il ne cesse de répéter à chaque fois lorsqu'il s'agit des valeurs « des valeurs propres que » de Renault.

Dans les déclarations faites par son successeur Karl Ghosn concernant la fusion

Renault et le japonais Nissan, plus encore que dans les ambitions du groupe Auchan, il y a une volonté d'expansion culturelle française par rapport aux nouvelles succursales de Renault « Chez Nissan, j'ai pu faire changer les mentalités ».

Il n'hésite pas à déclarer une révolution culturelle nécessaire pour motiver les nouveaux salariés de l'entreprise qui ne sont pas encore habitués aux méthodes de travail chez Renault.

Ainsi, selon les données obtenues actes de langage numériques, locutoires et perlocutoires ont différents degrés de gravité caractéristiques nationales. Intonation comme celle des éléments importants du système linguistique, caractéristiques a un certain potentiel pragmatique ferraille (forces illocutoires), réalisée dans les actes verbaux de salutation et d'adieu.

Bibliographie:

1. Agarkova O.A. Aspects pragmatiques d'un compliment comme forme d'étiquette de la parole : résumé. diss....cand. Philol. n. - Tcheliabinsk : ChelSU. - 2004. - 24 p.
2. Boulygina T.V. Sur les frontières et le contenu de la pragmatique // Izvestia de l'Académie des sciences de l'URSS / Série de littérature et de langue. - M. : Sciences. - 1981. - T.40. - Numéro 4. - P. 336.
3. Vinokur G.O. À propos du langage de la fiction. - M. : Lycée. - 1991. - 448 p.
4. Gak V.G. Pragmatique, usage et grammaire de la parole // Langues étrangères à l'école. - 1982. - N° 5. - P. 17.
5. Grice GP. Logique et communication vocale // Nouveau en linguistique étrangère. - Numéro 16. - Pragmatique linguistique. - M. : Le progrès. - 1985. - 500 p.
6. Dictionnaire encyclopédique linguistique /ch. éd. V.N. Yartseva. - M. : Encyclopédie soviétique. - 1990. - 685 p.

Ezoza Kholmurodova,
Teacher, English Department,
‘TIAME’ National Research University, Tashkent, Uzbekistan

IMPORTANCE OF SEMI-AFFIXES IN WORD FORMATION

Annotation: this article explores semi-affixes and their importance in forming new words across different languages. Semi-affixes, often ignored in language studies, are crucial for creating word variations and adding complexity to languages. By studying theories and real-world examples, this article aims to explain how semi-affixes work, what patterns they follow, and what impact they have on language development.

Keywords: *semi-affixes, derived words, morphology, language diversity, language complexity, word formation, affixes, linguistic analysis, linguistic evolution, language variation.*

Аннотация: в этой статье рассматриваются полуаффиксы и их значение в образовании новых слов в разных языках. Полуаффиксы, которые часто игнорируются в языковых исследованиях, имеют решающее значение для создания вариаций слов и усложнения языков. Изучая теории и примеры из реальной жизни, эта статья призвана объяснить, как работают полуаффиксы, каким закономерностям они следуют и какое влияние они оказывают на развитие языка.

Ключевые слова: *полуаффиксы, производные слова, морфология, языковое разнообразие, языковая сложность, словообразование, аффиксы, лингвистический анализ, языковая эволюция, языковая вариация.*

Annotatsiya: ushbu maqolada yarim affikslar va ularning turli tillarda yangi so'zlarni yaratishdagi ahamiyati o'rganiladi. Tilshunoslikda ko'pincha e'tiborga olinmaydigan yarim affikslar so'z o'zgarishlarini yaratish va tillarga murakkablik kiritish uchun juda muhimdir. Nazariyalar va real misollarni o'rganib, ushbu maqola yarim affikslarning qanday ishlashini, ular qanday naqshlarga amal qilishini va til rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini tushuntirishga qaratilgan.

Tayanch so'zlar: *yarim affikslar, hosila so'zlar, morfologiya, til xilma-xilligi, til murakkabligi, so'z yasalishi, affikslar, lingvistik tahlil, lingvistik evolyutsiya, til o'zgarishi.*

Language is always changing and adapting. Morphology, which is how words are formed, is an important part of this change. One way words are made is by adding things called affixes to existing words. While traditional analyses often focus on prefixes, suffixes, and infixes, the role of semi-affixes remains relatively understudied despite its significance in linguistic phenomena [1]. This article wants to explore these semi-affixes and how they help create new words. We'll look at what they do, how they work, and what they mean for different languages.

Semi-affixes occupy a unique linguistic space, existing between the well-defined realms of prefixes and suffixes. Unlike their more structured counterparts, semi-affixes bring a certain fluidity and versatility to the English language. Affixation, as a central concept, underscores the significance of these linguistic elements, highlighting their transformative role in word-formation and inflection. These semi-affixes possess the remarkable ability to add layers of meaning to words, contributing to the language's expressiveness and adaptability.

This exploration goes beyond the conventional boundaries of affixation, shedding light on how semi-affixes navigate the linguistic landscape with

a dynamic interplay of structure and fluidity. The theoretical and empirical implications of affixation become evident as we unravel the multifaceted roles and impact of semi-affixes in shaping the evolving tapestry of the English language.

The suffixes themselves are characterized by increased diachronic performance, spanning 300-400 words. This longevity in usage contributes to native speakers perceiving -proof, -wise, -ship, -man elements as suffixes [7]. As a result, these elements are freely employed in new acts of word formation. This phenomenon not only showcases the adaptability of the English language but also highlights the dynamic nature of affixation in shaping the lexicon. Native speakers, over time, have organically integrated these semi-affixes into their linguistic repertoire, further emphasizing their role in expanding and enriching the expressive capacities of English.

This interplay between the conventional and the innovative in affixation underscores the language's ability to evolve and embrace new forms. The diachronic performance of these suffixes illustrates their enduring relevance, providing evidence of their seamless integration into the intricate fabric of English word-formation. The ongoing utilization of

semi-affixes in new word creations demonstrates the vitality of affixation as a linguistic mechanism and its impact on the dynamic evolution of the English language.

Semi-affixes, also referred to as bound roots, are morphemes that show characteristics of both affixes and roots [2]. Unlike traditional affixes, which strictly adhere to either prefixing or suffixing positions, semi-affixes display a certain degree of flexibility, often attaching themselves to base forms in a manner that blurs the boundaries between inflection and derivation. Examples of semi-affixes include bound morphemes such as "cran-" in "cranberry" and "lumber-" in "lumberyard," which exhibit affix-like behavior while retaining a degree of lexical autonomy.

The incorporation of semi-affixes into derived words serves various linguistic functions, contributing to semantic nuances, morphosyntactic properties, and phonological patterns [4].

Semi-affixes often imbue derived words with specific meanings or connotations, enriching the lexical repertoire of a language. For instance:

"Bio-" in "biodegradable" signals a connection to biological processes.

"Techno-" in "technophobia" indicates fear or aversion related to technology.

Semi-affixes may influence morphosyntactic structures by dictating word order or syntactic configurations [5]:

"Micro-" in "microcosm" dictates a specific structural arrangement, indicating a small-scale representation of a larger entity.

"Extra-" in "extracurricular" dictates the positioning of the derived word within a sentence, indicating activities conducted outside the regular curriculum.

The phonological properties of derived words are influenced by semi-affixes, with patterns of stress placement and syllable formation reflecting the interaction between bound roots and base forms:

"Tele-" in "television" influences stress placement, with the primary stress falling on the second syllable.

"Pseudo-" in "pseudonym" affects syllable

formation, contributing to the pronunciation of the derived word.

The distribution and usage of semi-affixes exhibit notable patterns and variations across languages and linguistic communities [6]. While some languages prominently feature semi-affixation as a productive morphological process, others may exhibit limited instances or rely on alternative mechanisms for word formation. Furthermore, the productivity of semi-affixes may vary within a language over time, reflecting diachronic shifts in morphological paradigms and lexical innovation. Comparative studies across languages offer valuable insights into the typological diversity of semi-affixation, highlighting both universal tendencies and language-specific idiosyncrasies [4].

The exploration of semi-affixes in derived words holds significant implications for linguistic theory and analysis, challenging conventional frameworks and enriching our understanding of morphological processes. By integrating semi-affixation into theoretical models of morphology, linguists can develop more nuanced descriptions of word formation mechanisms, accounting for the intricate interplay between affixal and root morphemes [2]. Moreover, insights gleaned from the study of semi-affixes can inform computational approaches to natural language processing, facilitating more accurate parsing and generation of complex linguistic structures.

In conclusion, the study of semi-affixes in derived words offers a captivating glimpse into the multifaceted nature of linguistic phenomena. From their nuanced functions to their intricate patterns of distribution, semi-affixes embody the dynamic interplay between structure and meaning, shaping the rich tapestry of language diversity. As linguists continue to unravel the mysteries of morphological processes, the exploration of semi-affixation promises to remain a fertile ground for inquiry, fostering deeper insights into the fundamental mechanisms governing human communication and expression.

References

1. Bauer, Laurie. (2001). *Morphological Productivity*. Cambridge University Press.
2. Plag, Ingo. (2003). *Word-Formation in English*. Cambridge University Press.
3. Booij, Geert. (2012). *The Grammar of Words: An Introduction to Linguistic Morphology*. Oxford University Press.
4. Spencer, Andrew, & Luis López. (2008). *The Handbook of Morphology*. John Wiley & Sons.
5. Lieber, Rochelle. (2016). *Introducing Morphology*. Cambridge University Press.
6. Aronoff, Mark, & Kirsten Fudeman. (2010). *What is Morphology?* Wiley-Blackwell.
7. Samoilenko O.(). "Affixoidation as a productive way of word-building in modern English and French". *Philological sciences*. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-15-0-115>

А.А. ЗАБОЛОТИНА,

старший преподаватель кафедры общего языкознания
ТГПУ имени Низами

РАБОТА С ТЕРМИНАМИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Аннотация: в статье рассматриваются основы методики работы с терминами на занятиях по русскому языку для студентов педагогического ВУЗа.

Ключевые слова: лексический минимум, русский язык, терминологический минимум, речевая деятельность, речевой материал, лексический материал, словарный минимум.

Annotation: the article discusses the basics of the methodology for working with terms in Russian language classes for students of a pedagogical university.

Keywords: lexical minimum, Russian language, terminological minimum, speech activity, speech material, lexical material, vocabulary minimum.

Annotatsiya: maqolada pedagogika universiteti talabalari uchun rus tili darslarida atamalar bilan ishlash metodikasining asoslari yoritilgan.

Kalit so'zlar: leksik minimum, rus tili, terminologik minimum, nutq faoliyati, nutq materiali, leksik material, lug'at minimum.

ВВЕДЕНИЕ

Для реализации рациональной организации обучения русской профессиональной речи необходимо иметь в виду следующее [1]: 1) изучение закономерностей функционального научного стиля; 2) навыки и умения, которые следует развивать в процессе обучения; 3) оптимальные средства достижения цели; 4) подбор минимизированной лексики и методов работы с лексическим материалом.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Таким образом, основной целью практического курса русского языка для студентов, обучающихся на филологических факультетах, является овладение языком специальности, что включает в себя формирование и развитие всех видов речевой деятельности в выбранной профессиональной сфере. Овладение языком специальности позволяет будущему специалисту свободно использовать русский язык как средство общения и использовать его как средство получения необходимых знаний, а также для овладения профессиональными навыками и умениями [2].

Для разработки лингводидактической системы обучения языку специальности важен строгий подбор языкового материала, который позволил бы максимально интенсифицировать процесс овладения русским языком в привязке к выбранной студентами специальности. В связи с этим обучение терминологической лексике русского языка занимает одно из центральных мест в обучении языку специальности студентов-филологов. Все это говорит о необходи-

мости научно обоснованного выбора лексического минимума [3].

В настоящее время в лингводидактике некоторое освещение получил вопрос отбора лексического материала с учетом языка специальности. Журналы «Русский язык в Национальной школе» и «Русский язык за рубежом» провели дискуссию, на которой серьезно обсуждались проблемы подбора словарного минимума на страницах журналов «Русский язык в Национальной школе» и «Русский язык за рубежом».

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Работа с терминами на занятиях русского языка может осуществляться на всех его этапах: при изучении нового материала, его закреплении, проверке знаний, умений и навыков.

1. Дефиниции и термины вводятся в активный словарь обучаемых через показ функциональности термина. Информационное содержание понятия, передается учеными адекватными средствами, т.е. они фиксируют в определении путь своих поисков и находок. Студенты как бы повторяют путь исследования в ходе построения понятия на занятиях. На практике усвоение человеческого опыта происходит через действия, наблюдения, сравнения, сопоставления, анализа и синтеза, а затем получает свое второе воплощение через знаковую систему языка культуры – через словесный язык, на котором студенты формулируют выводы своей деятельности. Выводами становится формулировка определения, вершиной которой является термин.

2. Работа с толковыми и специальными

словарями. Словарные статьи содержат значительный по объему набор коммуникативных конструкций, разнообразных смысловых вариантов моделей двусоставных предложений. В процессе вербального выражения мыслей заголовочное слово – термин, включенный в высказывание, всегда выступает в качестве подлежащего, а существенные признаки понятия раскрываются в сказуемом с зависимыми (второстепенными) членами предложения.

3. Классификация понятий в соответствии с существующей практикой изучения курса русского языка по названиям разделов языкознания: морфемика, семантика, синтаксис и т.д. Изучение языковых единиц опирается на методы исследования лингвистики и предопределяет моделирование способов употребления терминов в учебной практике.

4. Определение сходства и различия значений данных терминов. Например, даны термины имя существительное, имя прилагательное, имя числительное, глагол. Три первых термина объединяет понятие имя, у них общий способ изменения – склонение, в то время как у глагола другой способ изменения – спряжение.

Следует также отметить процесс обучения русскому языку в педагогическом ВУЗе, который характеризуют следующие особенности: небольшое количество часов, отведенных на изучение русского языка (продвинутый этап составляет всего 60 часов), слабый уровень развития речевой деятельности в студентов национальных групп. Н.Г. Вишнякова отмечает: «Основной целью подбора терминологического минимума является создание прочной терминологической базы, которая должна обеспечить понимание максимального количества терминов при чтении оригинальной научно-технической литературы по специальности, а также при ведении бесед

по специальности» специальные темы [1]. Выбранный для этих целей минимальный словарный запас должен служить лексической основой учебников и учебных пособий, предназначенных для развития навыков чтения, понимания и перевода научно-технических текстов, а также для развития устной речи, навыков. Кроме того, он должен служить методическим пособием для учителей и практическим справочником для учащихся с узбекским (или другим) языком обучения при работе над овладением терминологической лексикой. Как отмечал В.В. Дубчинский: «Минимальный учебный словарь может быть рассматривается как учебник, в котором языковые единицы даны и описаны в форме, обслуживающей их семантику, направленной на уменьшение и предупреждение лексических затруднений, характерных для конкретных видов речевой деятельности, и в котором словарные статьи представлены в виде специально организованных единиц обучения. Учебный словарь – методологическое понятие, применимое ко всем без исключения словарям» [2].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

При обучении русскому языку по специальности важен строгий подбор терминологического минимума.

При подборе терминологического минимума наблюдаются трудности в интерпретации полученных результатов, поскольку отделить язык, сопровождающий действие, от содержания действия практически невозможно, когда недостаточное владение языком приводит к недостаточному развитию языковой компетенции учащихся.

Содержание учебного терминологического словаря, его качество должны быть такими, чтобы студент мог в равной степени использовать этот словарь в практической профессиональной деятельности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Винокур, Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии [Текст] / Г. О. Винокур // Известия Московского государственного института истории, философии и литературы, Филол. факт.- М., 2019. - Вып. 5. – с. 3 – 54
2. Дорожкина, В.П. К вопросу отбора текстов и их тематической организации для работы [Текст] // В.П. Дорожкина. // Методика преподавания иностранных языков в вузе. / Сборник научных трудов ММ. Торезский Московский Государственный Педагогический Институт. – Выпуск 87. – М., 2014. – С. 15–22.
3. Фатихович Г. Э., Самадовна А. З., Шухрат Угли Н. З. (2021). Особенности лирики Евтушенко. Центральноазиатский журнал литературы, философии и культуры, 2(4), 23–26.
4. Абдугафурович А.А., Таваккаловна К.Н. (2021). Интертекстуальные знаки в научном стиле. АКАДЕМИЦИЯ: Международный междисциплинарный исследовательский журнал, 11 (3), 1658–1661.
5. Усмонова Н. А. (2021). ДИСКУРС И РИТОРИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ. Восточный ренессанс: Инновационные, образовательные, естественные и социальные науки, 1 (10), 472–478.

Лилия ИСКАНДАРОВА,

 старший преподаватель кафедры теории английского языка и литературы Самаркандского
Государственного института иностранных языков

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ЧТЕНИЯ АУТЕНТИЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация: в данной статье освещается вопрос о том, как изучение литературных произведений учит структуре языка и влиянию структуры на смысл, показывает реалии жизни, мотивирует, повышает успеваемость учащихся, подталкивает к серьезному мышлению и пониманию языка. Целостность изучения языка достигается за счет понимания мысли и идеи компонентов лингвистики. В статье дается определение критическому мышлению, описываются приемы развития критического мышления на уроках английского языка, обсуждаются проблемы.

Ключевые слова: критическое мышление, структура, язык, литературные произведения, анализ, информация, навыки, методологический подход

Annotation: this article highlights how the study of literary works teaches the structure of language and the influence of structure on meaning, shows the realities of life, motivates, improves student performance. The integrity of language learning is achieved through understanding the thought and ideas of the components of linguistics. The article defines critical thinking, describes techniques for developing critical thinking, suggests discussion of the issues.

Key words: critical thinking, structure, language, literary works, analysis, information, skills, methodological approach

Annotatsiya: quyidagi maqola adabiy asarlarning til tuzilmasida va fikr nuqtai nazaridan uni amaliyotga joriy etish ilhomlantirish, til foydalanuvchilarining muvaffaqiyatlarini yanada chuqurroq anglashga doir masalalarni muhokama qiladi. Til butunligini o'rganish tilshunoslikning ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu maqolada ingliz tili amaliy mashg'ulotlarida tanqidiy fikrlash va unga oid masalalar ko'rib chiqiladi

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, tuzilma, til, adabiy asarlar, tahlil, ma'lumot, malaka, uslubiy yondashuv

Все преподаватели сталкиваются с ситуацией, когда ученик не может изучить тему, обосновать свое мнение по ней, найти продуманный ответ на академические и повседневные проблемы. В статье мы определим цели и возможности критического мышления на уроках английского языка, посредством чтения аутентичной литературы. Критическое мышление – это «система суждений, которую применяют для анализа вещей и информации, интерпретации явлений, оценки событий, а также для последующего составления объективных выводов». Оно определяет смысл произведения, помогает обосновать интерпретацию путем тщательного толкования и оценивания составляющей текста, помогает делать логический анализ и доказательные выводы. Здесь на первом месте стоит глубокий анализ и точная оценка информации. Человек с развитым критическим мышлением обладает целым набором навыков: наблюдательность, умение обосновать свою точку зрения, сосредоточенность на изучении информации, способность применять аналитические навыки в разных ситуациях. Умение критически мыслить может пригодиться в любой сфере нашей жизни. Ученик, который обладает критическим мышлением понимает логические и выявляет причинно-следственные связи между разными идеями и понятиями, а также рефлексивно оценивает свое мнение; анализирует

и оценивает суждения, отмечает важность идей по контексту; аргументирует и доносит аргументы до окружающих; отмечает несоответствия, ошибки в логике и аргументации.

В прошлом ученые доказывали неспособность учеников обосновывать свои взгляды разумными доводами и обучали их делать выводы, задавая наводящие вопросы. В наше время эта проблема и такого рода ее решение все еще используется в процессе обучения. Но на самом деле подлинное обучение должно создавать знания, а не подталкивать к запоминанию фактов. Поэтому все больше преподавателей склоняются к развитию «мыслительного движения». Литература, как ничто другое, способна развивать критическое мышление. Когда ученики ищут «правильный» смысл в произведении, они используют критический метод для выявления множества значений. И тут начинают активироваться уже имеющиеся знания и опыт учащегося.

Сегодня литература является основным источником реального текста в образовательном процессе. В различных кризисных ситуациях учащиеся сталкиваются со сложными задачами, требующими быстрого принятия решения. Поэтому образовательный процесс должен научить умению использовать критическое мышление, оценивать, аргументировать, формировать выводы, рассуждать и

доказывать. Литературные произведения требуют углубленного чтения и критического мышления. Литература знакомит с аутентичными языковыми примерами из реальных жизненных ситуаций и учащиеся концентрируются на предполагаемом значении текста. Таким образом, учащиеся как бы невзначай знакомятся с различными языковыми формами, коммуникативными функциями и значениями. Это на самом деле распространенная методика преподавания, при которой учащиеся достигают большей компетентности, делая процедуру обучения более эффективной, простой и ориентированной на себя. Однако, большинству учащихся часто не удается должным образом выработать стратегические модели поведения. В результате они упускают из виду свою способность мыслить критически и творчески. Поэтому существует необходимость разработки плана помощи учащимся в их обучении. Современный мир нуждается в коммуникативно компетентном поколении, способном действовать в различных ситуациях. Богатые лингвистической информацией аутентичные произведения отлично вдохновляют и стимулируют усвоение языка и развивают мышление. Для преподавателя это возможность создавать различные интересные задания на материале литературы. Ценность литературных произведений огромна, так как ученики обогащают не только словарный запас, но и познают культуру. Посредством использования аутентичной литературы на уроке вносится нетривиальность, разнообразие, интерес. Таким образом, мы можем повысить профессионализм наших учеников.

1. Необходимость использования литературных произведений на уроке английского языка

Легче всего изучать иностранный язык наблюдая за носителями языка и перенимая то, что они используют. Литературные произведения – не учебники для обучения. Поэтому в них описано много реальных жизненных ситуаций. Когда ученик читает литературное произведение, он погружается в него. Здесь имеет место эскапизм, требующий воображения. Но это не бегство от действительности. Эскапизм положительно влияет на всю процедуру овладения языком посредством чтения литературных произведений. Конечно, чтение аутентичных произведений – это сложный процесс, так как ученик сталкивается с новой лексикой, идиомами, метафорами. Это исследование, но оно должно приносить удовольствие от изучения языка, что является образовательным инструментом развития языкового стиля. Литературное произведение – это настройка использования языка, понимание. Литература поможет создать ситуацию, в которой ученики поймут, что общение на иностран-

ном языке никогда не было проблемой.

2. Роль литературы в процессе обучения и критическому мышлению

Чтение вносит положительные эмоции в учебную среду. Это интересно абсолютно всем возрастам. Дети хорошо начинают понимать язык и его культурные особенности. Литература выражает предварительную информацию, необходимую ученикам для проявления критического мышления, знакомит учащихся с широким разнообразием терминологии, диалогов и прозы, стимулирует их творческие способности и способствует культурному развитию.

3. Основы понимания критического мышления

Раньше критическое мышление всегда преподавалось с точки зрения логики и рассуждения и было связано с преподаванием античной философии. Не так давно были определены основные его части: выявление логических ошибок, оценка причины и следствия, синтез утверждения, создание умозаключений, оценка и решение проблем. Это стало влиять на академическое письмо и академическое чтение, в которых особое внимание уделяется развитию логического подхода. В XX веке на уроках стали использовать беглое чтение, поиск важных идей, обнаружение сути, контекстуальные подсказки. Дети становились автономными и любознательными в поиске информации, этично и энергично взаимодействовали с миром. Дети не должны быть пассивными читателями. Они должны осознать, что это своего рода разговор с автором, точку зрения которого нужно уважать, но и уметь говорить с ним.

Критическое мышление включает в себя анализ аргументов, составление выводов с использованием индуктивного рассуждения, суждение или оценку, решение проблем. Для критического мышления необходимы как когнитивные способности, так и личностные качества: склад ума, открытость, справедливость, любознательность, гибкость, предрасположенность к поиску разума, стремление к благополучию, а также уважение различных точек зрения. Критическое мышление развивается посредством упражнений, реальных задач и проблемных ситуаций, требующих от учащихся не просто запомнить или повторить ранее изученное, а пойти дальше. У нас есть много возможностей научиться правильно использовать слова в различных ситуациях благодаря литературным произведениям и развивать способности учащихся, чтобы они могли использовать язык для ряда коммуникативных целей.

Заключение. Критическое мышление требует способности изучать, оценивать и синтезировать проблемы. Этому следует начать обучать в на-

чальных школах, что облегчит поступление в высшие учебные заведения. Критическое мышление помогает детям быть уверенными в процессе интерпретации художественных текстов. В средней школе дети должны осознать многие способности критического мышления, которые возникают и исчезают в процессе обучения. Дискуссия в группе выявляет проявления способностей учащихся к критическому мышлению. Научные исследования

выявили, что идеи критического мышления уже имеются у детей 11–12 лет. Они могут оценивать, осознавать, управлять, анализировать, понимать и интерпретировать, но размышлять на этом этапе детям сложно. Критическое мышление растет в результате их опыта при обучении в группах. Учитель развивает и укрепляет способности критического мышления учащихся.

Список использованной литературы

1. Abida, F. I. N. (2016). Critical thinking skills to literary works: A method of teaching language through literature. JEES (Journal of English Educators Society), 1(1), 11–18.
2. Bailin S. Critical thinking and science education. Science and Education, 2002, vol. 11 (4), pp. 361–375. DOI: 10.1023/A:1016042608621.
3. Векслер С.И. Развитие критического мышления старшеклассников в процессе обучения: автореф. дис. ... канд. пед. -Киев, 1974. –24 с.
4. Клустер Д. Что такое критическое мышление? [Электронный ресурс] / Д. Клустер. –Электрон. ст. –[США], 2002. –Режим доступа: <http://rus.1september.ru/article.php?ID=200202902>, свободный. –Аналог печ. изд. (Русский язык. –2010. –No 29) (дата обращения: 20.10.2018).
5. Метод «прочти – скажи» при обучении иностранному языку (Майкл Уэст) <http://www.booksite.ru/fulltext/teh/nika/fast/rea/ding/9.htm>
6. Смирнова И.В. Понятие критического мышления в современной педагогической науке [Электронный ресурс]// Современные проблемы науки и образования. –2015. –No 5.;Режим доступа: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=22783> (дата обращения: 15.01.2019).

Алла ТКАЧЕНКО,

учитель русского языка и литературы школы № 210 Мирзо Улугбекского района г. Ташкента

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЛИЧНОСТИ АЛИШЕРА НАВОИ В РОМАНЕ «НАВОИ» АЙБЕКА И В ПОВЕСТИ «САД ЖИЗНИ» Л. Г. БАТЬ

Аннотация: в данной статье рассматривается влияние творчества и жизнедеятельности Алишера Навои, а также сама личность Навои на творчество выдающегося узбекского писателя Айбека и русской писательницы Л.Г. Бать. Творчество и жизнедеятельность Алишера Навои, а также сама личность великого поэта, мыслителя и государственного деятеля, как символ высочайшего гуманизма, нравственности, патриотизма послужили толчком для создания Айбеком романа «Навои» и Л.Г.Бать повести «Сад жизни». Гениальное поэтическое творчество Алишера Навои для авторов произведений приобрела особую значимость в период создания их произведений в период Второй Мировой войны и основой для их художественных интерпретаций послужила личность поэта.

Ключевые слова: Алишер Навои, Айбек, Л.Г. Бать, творчество, жизнь, художественная интерпретация.

Annotatsiya: ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodi va hayoti, Navoiy shaxsiyatining atoqli o'zbek adibi Oybek va rus yozuvchisi L.G.Bat ijodiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Alisher Navoiyning butun ijodi va hayotining asosi sifatidagi insonparvarlik hamda Navoiy shaxsining o'zi oliy insonparvarlik, axloqiy vatanparvarlik timsoli sifatida Oybekning "Navoiy" romani va L.G.Batning "Bog'i hayot" qissasini yaratishga turtki bo'ldi. Alisher Navoiy ajoyib ijodiyot asar mualliflari uchun va ularning asarlari yaratilish davrida – Ikkinchi Jahon urushi yillarida alohida ahamiyat kasb etgan va ularning badiiy talqini uchun Alisher Navoiy shaxsi asos bo'lgan.

Kalit so'zlar: Navoi, Aibek, L. G. Bat, ijodiyot, she'riyat xayot, badiiy talqin.

Annotation: this article examines the influence of Alisher Navoi's creativity and life, as well as Navoi's personality on the work of the outstanding Uzbek writer Aibek and the Russian writer L. G. Bat. As well as Navoi's personality itself, as a symbol of the highest humanism, moral, patriotism served, as the impetus for Aibek's create on of the novel "Navoi" and L. G. Bat's story "The Garden of life". For the autors during the Second World war, period of creation of their works the personality of Alisher Navoi and his brilliant poetry served as the basis for their artistic interpretations.

Key words: A. Navoi, Aibek, L. G. Bat, creation, life, artistic interpretation.

В повести «Сад жизни» Л.Г. Бать показано, что произведение Феридаддина Аттара способствовало не только формированию поэтического гения Алишера Навои, но и оказало влияние на формирование определенной системы его взглядов, и прежде всего, как поэта, что позволяет говорить о ярко выраженном художественном мировоззрении данной незаурядной личности.

Если у Л. Г. Бать большими сценами представлено влияние поэмы Фаридаддина Аттара на маленького Алишера, где автор повести через широкую гамму чувств главного героя раскрывает его отношение к поэме, то в романе «Навои» Айбека как факт влияния этой же поэмы дан в воспоминаниях уже взрослого Мир Алишера Навои, причем ни главный герой Айбека, ни сам романист не выражают своего отношения по этому поводу, в произведении дается только констатация этого исторически известного факта.

«Вместе с Хусейном Байкарой он учился в школе, восьми-девяти лет читал «Беседу птиц» Фаридаддина Аттара, увлекался его загадочными пламенными мыслями, постепенно забыл игры, забавы, сон и даже еду. Встревоженные родители вынуждены были запретить ему чтение этой книги, отняли и спрятали ее. Но он выучил книгу на память и все равно повторял ее про себя...»[1].

Л.Г. Бать раскрывает в повести, что началу развития именно художественного мировоззрения у юного Алишера также прежде всего способствовала его семья.

«Часто в его (Гиясаддин Кичкине – А.Т.) удобном, вместительном доме собирались гости. Среди них были поэты, ученые и воины. Многие из них повидали чужие страны, и рассказы об их путешествиях порой до глубокой ночи занимали слушателей. Из Китая и Индии приезжали купцы. Они привозили богатые товары: шелковые ткани, драгоценные камни, слоновую кость. Старейшие воины еще помнили походы Тимура. Их рассказы казались легендами в мирной обстановке богатого дома.

На этих вечерах часто звучала музыка. Но гордостью Гиясаддина были ученые и поэты. На трех языках читались стихи в его доме: на арабском, фарси и тюрки. Издавна было принято считать, что арабские стихи красноречивы, стихи на языке фарси остроумны, а на тюрки правдивы»[2].

Л. Г. Бать раскрывает, что, не смотря на свой юный возраст Алишер не только декламирует наизусть стихотворения, но и показывает, что он знаком с выдающимися образцами художественной мысли.

«Алишер поднял голову и прислушался. Пламя свечей отразилось в его глазах. Разговор шел размеренно и плавно. Поэт и бек присоединились

к большому кругу. Шахматная игра закончилась вничью. Поэт нараспев прочитал несколько новых стихотворений. Когда он кончил, все начали оживленно обсуждать, что удалось ему лучше всего. Сравнивали его стихи со стихами знаменитых персидских поэтов. Кто-то назвал Касима ал Анвара. Тогда Алишер, который давно прислушивался к разговору старших, поднял руку и тоненьким голосом нараспев начал читать стихи этого поэта.

Это было так неожиданно, что все изумленно переглянулись»[3]. Автор повести показывает не только эрудицию юного Навои, но и его особый интерес к искусству слова – поэзии.

В отличие от Л.Г. Бать Айбек в своем романе «Навои» очень скупо освещает периоды детства и юности Алишера.

«Здесь каждая вещь ему близка, знакома, любима. Раньше это не так чувствовалось, но теперь душа и любовь его покойных родителей как бы отражалась для него в этих вещах. Разве Гиясаддин Кичкинне ласкал его когда-то на этом самом месте, у двери? Когда Навои было четыре года, – это помнилось теперь смутно, едва-едва, – он отчетливо читал стихи поэта Касими Анвара, и как радовался этому его отец!» [4].

В главе «Знаменательная встреча» [5] Л.Г. Бать показывает, что расцветающий талант Алишера-поэта и его желание овладеть в совершенстве искусством слова привело его к выдающемуся мэтру поэзии Лутфи.

«Но особенно известен он был своими газелями. Слова его газелей передавались из уст в уста. Алишер знал многие из них наизусть. Восторгаясь искусством Лутфи, мальчик мечтал встретиться с ним. И однажды мечта его осуществилась. Слухи о поэтическом даровании Алишера дошли до многих в Герате. Услышал о нем и Лутфи. Несмотря на уединенную жизнь, он посещал изредка дворец султана, где его принимали с большим почетом. На этот раз главной причиной его приезда было желание повидать молодого поэта»[6].

Раскрывая личность Навои поэта, автор повести «Сад жизни» указывает, что подняться до вершин поэзии – Лютфи было не просто желанием Алишера, но и большим трудом всей его творческой жизни. Эта встреча со старейшим поэтом (Лютфи А.Т.) навсегда оставила след в сердце и мыслях Алишера. С тех пор он часто думал над созданием поэзии на родном языке. Сердце его трепетало при мысли, что, быть может, он будет одним из ее творцов, и ему все сильнее хотелось писать»[7].

Автор повести уделяет огромное влияние детству и юности поэта, по ее мнению, это те важнейшие периоды в жизни ее главного героя, когда просыпался великий природный дар гениального поэта. В романе «Навои» Айбека периоды детства

и юности героя Алишера представлены раздроблено и кратко. Как исторический факт в романе констатируется и встреча Алишера со знаменитым поэтом Лутфи. «Перед ним возникал величественный облик славного поэта, которого он всегда вспоминал с глубокой любовью и уважением, — то был покойный Лутфи. Вихрь воспоминаний захватил Навои»[8].

Раздробленные картины детства и юности поэта, представленные в романе «Навои», как некую мозаику романист восстанавливает в памяти его зрелого главного героя Алишера, сохраняя при этом все тот же свой авторский прием констатации исторически известных фактов из раннего периода жизни Навои. «Алишер попросил указать ему недостатки стихов. Но Лутфи, как будто высказывая свое убеждение равному себе и достойному ува-

жения собеседнику, горячо произнес:

— Клянусь Богом, будь это возможно, я обменял бы на твою газель двенадцать тысяч моих тюркских и персидских стихов и считал бы, что получил великую выгоду. Это необыкновенно высокая похвала смутила Навои»[9].

Сразу представляя личность Алишера Навои в романе уже в зрелом возрасте, раскрывая его, прежде всего как государственного деятеля, романист при этом не акцентировал свое внимание на детстве и юности поэта, на тех периодах его жизни, когда шло формирование его поэтического гения, в то время как Л.Г. Бать в своей повести «Сад жизни» большое внимание уделяет периодам детства и юности ее главного героя, когда раскрывался и формировался поэтический талант Алишера, тем самым, в отличие Айбека, раскрывая Навои поэта.

Литература:

1. Айбек. «Навои» Избранные пр - я. Том – 2 М.: Гослитиздат, 1958. – С. 32.
2. Бать Л. Г. «Сад жизни» - Т.: Изд – во «Узбекистан», 1968. – С. 11.
3. Бать Л. Г. «Незабываемые встречи» Литературные беседы и воспоминания, Изд-во «Советский писатель» М.: 1972 г.
4. Бать Л. Г. Кошчанов М. «Айбек» Критико – биографический очерк, Изд-во «Советский писатель», М.: 1976 г.
5. Захидов В. «Мир идей и образов Алишера Навои» Гос. Изд-во Художественной литературы УзССР Т.: 1961 г.
6. Бать Л. Г. Указ. соч. – С. 39
7. Бать Л. Г. Указ. соч. – С. 40
8. Айбек. Указ. соч. – С. 239
9. Айбек. Указ. соч. – С. 240

Нафиса ШАРОПОВА,
базовый докторант

Навоийского государственного
педагогического института

СЛОЖНОСТИ ПЕРЕВОДА ДЕТСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ХУДАЙБЕРДЫ ТУХТАБАЕВА)

Аннотация: в статье исследуются различные аспекты, влияющие на перевод детской художественной литературы, такие как жанрово-стилистические особенности, экстралингвистические знания, культурные нюансы и специфика читательской аудитории. На примере произведения Худайберды Тухтабаева анализируются проблемы, возникающие при переводе детской прозы и рассматриваются пути их решения.

Ключевые слова: художественный перевод, язык, детская литература, Худайберды Тухтабаев, сложности перевода.

Annotatsiya: maqolada bolalar badiiy adabiyotining tarjimasiga ta'sir qiluvchi turli jihatlar, jumladan, janr-stilistik xususiyatlar, ekstralingvistik bilimlar, madaniy nuanslar va asar o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilgan. Xudoyberdi To'xtaboev asari misolida bolalar prozasini tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolar tahlil qilingan va ularni hal qilish yo'llari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: badiy tarjima, til, bolalar adabiyoti, Xudoyberdi To'xtaboev, tarjima muammolari.

Annotation: the article explores various aspects that influence the translation of children's fiction, such as genre and stylistic features, extralinguistic knowledge, cultural nuances and the specifics of the readership. Using the example of the work of Khudaiberdy Tukhtabaev, the problems that arise when translating children's prose are analyzed and ways to solve them are considered.

Key words: literary translation, language, children's literature, Khudaiberdy Tukhtabaev, difficulties of translation.

Введение: художественный перевод – это творческое преобразование литературного произведения с языка оригинала на переводной язык с использованием всех необходимых выразительных возможностей переводящего языка [2: 6]. Стоит сказать о том, что между оригиналом и результатом перевода существует сложный процесс переработки тех смыслов и понятий, которые были закреплены в произведении. Данная проблема является следствием того, что в основе художественного перевода лежит словесное искусство и необходимость следования его законам.

Перевод детской художественной литературы представляет собой нелегкий процесс, требующий не только знания языка, но и понимания культурных особенностей и восприятия мира детьми в разных странах. Актуальность переводной детской литературы сложно переоценить. Ребенок, еще не знакомый с иностранным языком, познает другую культуру через переводы. В отличие от взрослых, которые в совершенстве могут владеть несколькими языками, у детей еще только-только вырабатываются навыки владения чужим языком. И, само собой, «ключом» в мир иноязычной детской литературы, выступают переводы, которые знакомят ребенка с новыми, ранее неизвестными писателями детской прозы, вызывают интерес к иной культуре, зарождают любовь к литературе незнакомой им страны, а также могут стать причиной изучения данного языка.

Одним из основных преимуществ перевода детской литературы является расширение кругозора детей, предоставление им возможности погрузиться в разнообразные культурные контексты и понять, что мир многообразен и увлекателен. Путем чтения переведенных произведений дети узнают о традициях, обычаях и истории других народов, что способствует их культурному обогащению и развитию межкультурного понимания. Среди переводных произведений для детей можно выделить произведения известного узбекского детского писателя Худайберды Тухтабаева «Волшебная шапка» («Сариқ девни миниб»), «Конец желтого дива» («Сариқ девнинг ўлими»), переведенные на русский язык Эрвином Умеровым. В произведениях Х. Тухтабаева присутствует приключения и фантастика, которые заинтересовали юных читателей по всему миру. Благодаря его произведениям большинство детей из разных стран узнали о добросердечных узбекских ребятах, познакомились с национальными особенностями узбекского народа.

Если принять во внимание тот факт, что детская литература является частью художественной литературы, то возникает вопрос о том, одинаковы ли проблемы перевода текстов, предназначенных для детей и взрослых. В соответствии с теорией пере-

вода, проблемы, которые встречаются как в переводе художественной литературы, так и детской литературы могут быть описаны с использованием одних и тех же концепций и объединены в одни и те же группы. И всё же нельзя не отметить ряд важных особенностей, которые касаются детской литературы.

Основная часть: Рассмотрим некоторые сложности, с которыми может столкнуться переводчик при переводе детской художественной прозы:

1. Переводить и мыслить, как ребенок. Перевод детской литературы представляет собой особую область переводческой деятельности, где необходимо учитывать, как языковые, так и культурные аспекты. Не только перед писателями, но и перед переводчиками детской художественной литературы возникает сложность повторного освоения «науки» мышления детей, использования их языка, их символов. Нужно знать и чувствовать, что заинтересует ребенка, а что его не будет привлекать совсем. Недостаточно просто знать язык переводимого материала, а в данном случае необходим своеобразный детский взгляд переводчика. Без этого особого взгляда интересное произведение может трансформироваться в заурядный и нудный пересказ событий.

Переводчику нужно войти в мир ребенка, постигнуть его лексические и грамматические особенности, а также его способ восприятия и понимания окружающей действительности и это, в свою очередь, требует эмпатии и воображения.

Каким образом переводчик может мыслить, как ребенок? Это требует погружения в детскую культуру: чтение современных детских книг, общение с детьми, изучение их языка и образа мышления. И в переводе произведений Х. Тухтабаева наблюдается погружение переводчика в детский мир, так как сам Эрвин Умеров был писателем и написал повести и рассказы, посвященные детям. Так же переводил и других писателей узбекской детской литературы, среди которых Суннатилла Анарбаев, Анвар Абиджан. То есть он творил и глубоко проник в детское мышление.

2. Проблема представления своего читателя. В детскую литературу входят произведения как для маленьких, так и для подростков и юношей. Для разных возрастов характерны свои сложности перевода. Переводчику нужно для себя прояснить в какую читательскую аудиторию входит книга, над которой он работает. Язык произведения не должен быть перегружен, а предложения нужно выстроить просто и доступно, чтобы это позволяло ребенку-читателю с легкостью следовать за мыслью автора. Неестественная усложненность языка не придаст произведению привлекательности.

«Отличительная черта перевода детской ху-

дожественной литературы заключается в том, что переводчику нужно принимать во внимание специфику детской литературы, которая заключается в исключительном детском восприятии действительности» [5: 15]. Так как эти произведения обращены юным читателям, то переводчик должен учитывать возраст ребенка, которому предназначена книга, с целью регулирования сложности получившегося текста.

О настоящем явлении говорит и В.Н. Комиссаров: «Для создания полноценного перевода переводчик должен принимать во внимание характерные особенности автора сообщения (источника информации) и тех получателей (рецепторов) информации, для которых предназначалось это сообщение, их знания и опыт, отражаемую в сообщении реальность, характер и особенности восприятия людей, которым адресуется перевод, и все прочие аспекты межкультурной коммуникации, влияющие на ход и результат переводческого процесса» [4: 40]. Если это утверждение мы применим к переводной детской художественной литературе, то придем к следующему умозаключению: переводчик должен акцентировать внимание на стиль автора, особенности его культуры, так как они влияют на повествование автора и на сам текст, на возраст читателя и его культурные воззрения, опыт и знания в целом.

Переводчик должен учитывать, что переводит произведение для ребенка, и поэтому, исходя из возможностей рецептора, он должен представить его словарный запас, уровень интеллектуального и психологического развития, принимать во внимание культурные различия между носителями языка и принимающей стороны. Ведь то, что может быть понятно и интересно для одного ребенка, может показаться абсолютно непонятным или даже странным другому. Важно найти подходящий тон, подобрать фразы, которыми пользуются дети, для того чтобы считаться «своим» для ребенка-читателя.

3. Отражение жанрово-стилистической специфики подлинника. Практически во всех художественных произведениях, в том числе и детских, используются стилистические и языковые тропы, прямое и переносное значение слов. Но при этом в детской литературе всё изображается намного эмоциональнее, что ставит вопрос перед переводчиком в полной мере красочно передать события и изобразить героев. Жанрово-стилистическая специфика соотносится с конкретным типом речи, который соответствует определенному жанру произведения. К примеру, чтобы приблизить язык героя к естественной разговорной речи, писатель осознанно не придерживается литературных языковых норм. Однако даже применив такие отклонения, писатель в основном опирается на норму языка.

Необходимо отметить, что в качестве отличительного признака жанрово-стилистического явления выступает степень совпадения или несовпадения отдельных элементов речи – слов, словосочетаний, грамматических форм – с определенными типами текстов или формами речи. Данный признак представляет собой результат отбора определенных возможностей, которые присутствуют в языке или являются лёгким отступлением от его нормы.

В зависимости от эпохи и литературных принципов писателя, стиль речи может изменяться. Иногда в произведении можно наблюдать переход от литературного языка автора и слов персонажей, к примеру, к различным формам канцелярского стиля или разговорного языка.

Например, это можно увидеть в написании заявления Хашимджана директору школы Атаджану Азизовичу из произведения «Волшебная шапка», то следует отметить продуманность перевода данной части повести.

Оригинал: Биз ўқувчилар сўнгги пайтда жуда қийналиб кетдик, уй вазифалари кўпайди, ишлашга вақт йўқ. Шунинг учун қуйидаги фанларни дарс жадвалидан вақтинча бўлса ҳам олиб ташлашингизни сўраймиз: алгебра, геометрия, она тили [7: 19].

Перевод: Трудно нам стало в последнее время, товарищ директор. На дом задают очень много. Не остаётся ни минутки времени, чтобы помочь родителям по хозяйству. Нельзя ли освободить нас от уроков алгебры, геометрии и родного языка [6: 16].

В оригинале Хашимджан пишет письмо без какой-либо ошибки, хотя, по его собственному признанию, получает плохие оценки по предметам и учится плохо и стиль написания не слишком подходит для заявления. А в переводе произведения Хашимджан допускает много ошибок в правописании слов в письме, и, конечно, это выглядит более убедительно, так как ученик, у которого плохие отметки по родному языку, не может писать грамотно, а также придает заявлению элементы официального стиля.

4. Сохранение эмоциональной глубины и экспрессивности. Эмоциональная окрашенность и экспрессивность являются ключевыми аспектами детской литературы, влияющими на ее восприятие и понимание. Однако при переводе детских книг с одного языка на другой эти аспекты могут быть утрачены из-за различий в культурных контекстах и языковых особенностях.

Произведения для детей часто содержат эмоционально насыщенные сюжеты, персонажи и диалоги, которые необходимо передать в переводе с максимальной точностью, чтобы сохранить такое же воздействие на целевую аудиторию. Переводчики должны провести глубокий анализ культурного и исторического контекста подлинника, для

того чтобы понять эмоциональные подтексты и намерение автора. Желательно выбирать слова и выражения, которые максимально соответствуют эмоциональному тону оригинала и адаптированы к языку и культуре читателей переводного языка. Слова, которые вызывают определенные эмоции у детей в одном языке, могут потерять свою силу в другом. Не обязательно, чтобы художественные средства были тождественны с исходным произведением – им необходимо вызвать те же чувства и пробудить ту же заинтересованность, как у ребенка-читателя оригинального произведения. К примеру, в оригинале произведения «Волшебная шапка», мать Хашима, рассердившись на ложь и озорство сына говорит: «Дарс тайёрламасанг, уй ишларига қарашмасанг, сингилларинга кун бермасанг, кун бўйи муштлашсанг – сени ўлдириб қўя қолмасамми», а в переводе данное сочетание Э. Умеров передает такой фразой: «Может, забрать тебя из школы и разом со всем покончить?». Здесь мы не видим дословного перевода, но мы можем увидеть эмоционально и логически правильный перевод, потому как дословно это бы звучало как «лучше я убью тебя» и это выражение было бы неправильно интерпретировано русскоязычными читателями. В узбекском языке такие выражения, наподобие вышеуказанной, дословно не воспринимаются и употребляются для того, чтобы показать говорящим насколько он сейчас зол на человека, к которому обращается. Поэтому переводчик решил заменить данную фразу, но от этого он выиграл, так как смог передать напряженность ситуации и эмоциональную составляющую данного выражения.

5. *Передача комических и эксцентрических компонентов в переводе детского произведения часто становится вызовом для переводчиков из-за различий в языке, культуре и чувстве юмора.* Согласно словарю, эксцентричность – это странное, вызывающее необычное поведение [1]. В тексте под эксцентрическим понимается искажение логики, необычное действие или неординарный поступок. Как утверждает С.Ю. Капкова: «Несомненно,

восприятие эксцентрического, как и комического, индивидуально, зависит от возраста, интеллектуального уровня и фоновых знаний, и все эти факторы влияют на реакцию читателя или слушателя» [3: 6]. То, что считается приемлемым и обычным для ребёнка, может показаться недопустимым для взрослого. В этом случае, исходя из возрастного несоответствия, восприятие детей и взрослых существенно различается. Обратим внимание на диалог между путешественниками и Хашимджаном, где они решают задать несколько вопросов для проверки его знаний: «– Қани, мана бу картага яқинроқ келиб, дунёдаги энг кичик кўлни кўрсатиб берингчи. Картага шунча тикилсам-да, ҳеч қандай кўл тополмадим. Шундан сўнг бошимни кўтариб: – Бу ерда кўл йўқ, қуриб қолганга ўхшайди, – деб қўя қолдим» [7: 52].

Перевод: «– Отлично! Подойдите к карте, молодой человек, и покажите нам самое маленькое в мире озеро. Я подошел к карте. Она была размазана какими-то голубыми, желтыми и зелеными красками. – Здесь нет никакого озера, – сказал я с сожалением. – Видно, ваша карта очень старая. Или эти озера давно уже высохли» [6: 56]. В данном отрывке мы видим комичную ситуацию с эксцентрическими элементами в диалоге, и в переводе этот эффект усиливается добавочными предложениями, которых нет в подлиннике. А повествования автора были опущены для достижения динамичности в разговоре персонажей.

Вывод: перевод детской художественной прозы имеет определенные сложности, в решении которых главную роль играет мастерство переводчика. Именно детский переводчик значительно больше близок к писательству, чем переводчик взрослой литературы. Он становится в определенном смысле соавтором и получает возможность выбора художественных средств. В переводе произведения Худайберды Тухтабаева мы наблюдаем творчество и соавторство переводчика в полной мере. Ему дается принимать правильные решения в сложностях, встречающихся при переводе произведения.

Использованная литература:

1. Большой толковый словарь русского языка. / Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб : Норинт, 2000. – С. 1518
2. Казакова Т.А. Художественный перевод: учеб. пособие. С.-Петербург: Санкт-Петербургский ин-т. внешнеэкономических связей, экономики и права, 2002. – С.6.
3. Капкова С.Ю. Лингвостилистические средства выражения комического и эксцентрического в языке современной детской английской литературы и специфика их перевода на русский язык: на материале произведений С. Миллигана и Дж. К. Роулинг. автореферат дис. ...кандидата филологических наук: 10.02.04 / Воронеж. Гос. Ун-т. – Воронеж, 2005. – 23с.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. Для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1990.
5. Минералова И. Г. Детская литература. М.: Владоток, 2003. - 176 с.
6. Тухтабаев Х. Повести. - М.: Детская литература, 1990. – 508 с.
7. Тўхтабоев Х. Сариқ девни миниб: Саргузашт роман. - Тошкент: Ёш гвардия, 1982 – 464б.

Hilola QUDRATOVA,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

“XUSHMUOMALALIK” TUSHUNCHASI TADQIQIGA OID TURLICH YONDASHUV

Annotatsiya: maqolada xulq-atvorini tartibga soluvchi aloqa vositasi “xushmuomalalik” tushunchasi tadqiqiga lisoniy va madaniy yondashuv xususiyatlari qalamga olingan. Xushmuomalalik kommunikatorning hududiy va madaniy mansubligiga qarab o'zgartiradigan tushuncha sifatida ijtimoiy munosabatlar va muloqotda muvozanatni saqlash funksiyasi o'laroq lisoniy va madaniy jihatdan aniqlangan hodisadir.

Kalit so'z va iboralar: *xushmuomalalik, xulq-atvor, madaniyat, lisoniy xususiyat, diskursiv vazifa, kommunikator, ijtimoiy munosabat, muvozanat.*

Аннотация: в статье обозначены особенности лингвокультурологического подхода к изучению понятия «вежливость» как средства общения, регулирующего поведение. Вежливость – лингвокультурно обусловленное явление как функция поддержания баланса в социальных отношениях и общении как понятие, меняющееся в зависимости от территориальной и культурной принадлежности коммуникатора.

Ключевые слова и фразы: *вежливость, поведение, культура, языковая особенность, дискурсивная задача, коммуникатор, социальная установка, уравновешенность.*

Annotation: the article outlines the features of the linguoculturological approach to the study of the concept of “politeness” as a means of communication that regulates behavior. Politeness is a linguoculturally determined phenomenon as a function of maintaining balance in social relationships and communication as a concept that varies depending on the territorial and cultural affiliation of the communicator.

Key words and phrases: *politeness, behavior, culture, linguistic feature, discursive task, communicator, social attitude, poise.*

Kirish (Introduction).

Xushmuomalalik qadim zamonlardan beri insonning qadrlanadigan muhim xususiyatlaridan biridir. Shunga qaramay, u jamiyatda boshqalar bilan to'g'ri muloqotga ega bo'lish uchun muhim vosita hisoblanadi. Garchi biz globallashtirish sharoitida bir soyabon ostidagi dunyoda yashayotgan bo'lsak ham, har bir madaniyatda xushmuomalalikning hamon turli hodisalari mavjud.

Hozirgi kunga qadar olimlar orasida “xushmuomalalik” tushunchasiga juda ko'p yondashuvlar mavjud, T.V.Larina ta'kidlaganidek, xushmuomalalikni faqat xatti-harakatlarimizni belgilovchi qoidalar yig'indisi sifatida ko'rib bo'lmaydi [1]. Aksincha, u antropologiya, tilshunoslik, sotsiolingvistika, kognitiv psixologiya, pragmatika va boshqalar kabi ilmiy tadqiqot sohalarini qamrab olgan juda keng tushunchadir.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Maqolada xulq-atvorini tartibga soluvchi aloqa vositasi “xushmuomalalik” tushunchasi tadqiqiga lisoniy va madaniy yondashuv xususiyatlari qalamga olingan. “Xushmuomalalik” tushunchasi tadqiqiga lisoniy va madaniy yondashuv shakl va metodlarni guruhlash, solishtirma tahlil, tanlama kuzatuv usullaridan foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida mantiqiy va tarkibiy tahlil qilish, guruhlashtirish va taqqoslash usullaridan foydalanildi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

“O'zbek tilining izohli lug'ati”da “xushmuomalalik” deganda odob va tarbiya qoidalariga rioya qilish tushuniladi [2].

N.P.Kolesnikovning “Antonimlar lug'ati”da baholanishicha, xushmuomalalik so'ziga qarama-qarshi bo'lgan tushunchalari qo'pollik, madaniyatsizlik va odobsizlikdir [3].

T.V.Larinaga ko'ra, kommunikativ og'zaki va og'zaki bo'lmagan xatti-harakatlar nafaqat turli xil aloqa vositalari tufayli, balki ularni tanlash mexanizmidagi farq tufayli ham o'zining milliy o'ziga xos xususiyatlariga ega [1, 234-b.].

Ko'rib chiqilayotgan tushunchani aniqlash uchun S.I.Ozhegov lug'atida xushmuomalalik “odob va xushmuomalalik qoidalariga rioya qilish” sifatida qabul qilinadi [4, 21-b.].

Oksford izohli lug'atida biz xushmuomalalik ma'nosi quyidagicha ta'riflanganini ko'ramiz: “Boshqa odamlarga hurmat va e'tiborli bo'lgan xatti-harakatlar” [5, 287-b.]. Shu bilan birga, odobli sifatidoshga quyidagi sinonimlar ham berilgan: “odobli, ijtimoiy to'g'ri, madaniyatli, nafosatli, nafis” [5, 189-b.].

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Insoniy muloqotning har qanday shakli madaniy jihatdan aniqlangan jarayon bo'lib, uning barcha tarkibiy qismlari aloqa ishtirokchilarining madaniy

va milliy mansubligi bilan chambarchas bog'liqdir. Muloqot jarayonida ma'lumot almashishda har bir insonning madaniy va shaxsiy tajribasi bilan belgilanadigan ma'nolarning doimiy takrorlanishi mavjud bo'lib, bu muloqotni murakkablashtiradi, chunki turli madaniyatlarda bir xil so'zlar turli xil tushunchalarga ega bo'lishi mumkin. Shunga ko'ra, kommunikatorlarning g'oyalari orqali muloqot ishtirokchilarining u yoki bu millatga mansubligiga qarab farq qilishi mumkin.

Xushmuomalalikning madaniy shartli kategoriyasiga berilgan ta'riflarga asoslanib, uning belgilarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- insonning kognitiv asosi darajasida mavjud;
- muayyan madaniyatga mansub odamlar guruhiga xos xususiyat;
- stereotiplar tizimiga, qadriyatlar yoki nizomlar tizimiga va kommunikativ jarayon ishtirokchilarining boshqa madaniy xususiyatlariga bog'liq;
- muloqot ishtirokchilarining kommunikativ xulq-atvorini belgilaydi;
- aloqaning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligiga ta'sir qilishi mumkin [6, 189-b].

Xushmuomalalik kategoriyasi pragmatika va sotsiolingvistika sohasidagi eng muhim va ayni paytda samarali tadqiqot sohalaridan biridir. Ta'kidlash kerakki, so'nggi o'n yilliklarda olimlarning ushbu muloqot toifasiga bo'lgan qiziqishi ortib bormoqda, natijada monografiyalar doimiy ravishda paydo bo'lib, ularda turli madaniyatlarda xushmuomalalik va odobsizlik masalalari juda batafsil ko'rib chiqiladi. Bularning barchasini, birinchi navbatda, zamonaviy muloqot sharoitida shaxslararo aloqalarning zamonaviy muloqot sharoitlari sonining ko'payishi, shuningdek, shaxsiy va ijtimoiy hayotning turli sohalarida axloq, til madaniyati va xulq-atvoriga e'tibor qaratilishi bilan izohlash mumkin, bir millat doirasidagi hayot, shuningdek, madaniyatlararo darajada. Shuni ta'kidlash kerakki, bugungi dunyoda boshqa madaniyat vakillari bilan uning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida bilimlarsiz muvaffaqiyatli muloqot qilish mumkin emas [7, 356-b].

Tilshunoslik atamasi sifatida xushmuomalalik odatda bugungi kunda mavjud bo'lgan ijtimoiy aloqalarni o'rnatishning lingvistik amalga oshirish usullarining xilma-xilligini ko'rsatish uchun ishlatiladi [8, 49-b]. Biroq, ijtimoiy munosabatlar har xil bo'lishi mumkin va ular faqat an'anaviy xushmuomalalik qoidalar bilan boshqarilmaydi. Bundan tashqari, muloyim xulq-atvor tamoyillari muloqot sodir bo'lgan sharoitga, kommunikatorlarning madaniy mansubligi va shaxsiy xususiyatlariga qarab o'zgaradi.

Shunday qilib, masalan, kundalik darajada xushmuomalalik suhbatdoshning yaxshi xulq-atvori,

do'stona munosabat ifodasi, odob-axloq me'yorlari va qoidalariga rioya qilish qobiliyati bilan bog'liq bo'lsa, ishbilarmonlik muloqoti doirasida xushmuomalalik qat'iy yig'indisidir. Madaniyatga xos qoidalar [8, 178-b].

Kishilarning bir-biriga nisbatan xulq-atvorini tartibga soluvchi aloqa vositalari majmui; ushbu qoidalariga rioya qilish. Xulq-atvor va so'zlar odob-axloq bilan belgilanadi.

Ko'rib turganimizdek, turli xalqlar turli madaniyatlarga ega, shuning uchun xushmuomalalik namoyon bo'lishi ham har xil bo'ladi, deyish mumkin.

Qayd etilgan olimlarning fikricha, xushmuomalalik tushunchasi ikki turga ajraladi: ijobiy va salbiy.

Ijobiy xushmuomalalik birdamlikni og'zaki ifodalash va tinglovchilarni so'zlovchi bilan bir guruhga qo'shish bilan bevosita bog'liqdir.

Salbiy xushmuomalalik kommunikatorlarning o'zini o'zi cheklashi va ularning nizolardan qochish istagiga qadar kamayishi mumkin. Ushbu turdagi xushmuomalalik jamiyatdagi ierarxik munosabatlarning mavjud tuzilishi va muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy masofa bilan belgilanadi [9, 88-b].

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan, xushmuomalalik – bu nafaqat boshqalarga nisbatan kamtarlik yoki yaxshilik qilish yoki ijtimoiy xulq-atvorni saqlash, balki u pragmatikaning muhim tushunchalaridan biridir.

J.Austinning fikriga binoan, murojaat bilan muloqot qilganda, murojaat qiluvchi nutqiy harakatlarning uch xilini, ya'ni lokatsion, illokatsion va perlokatsion ishlab chiqarishi mumkin [10]. Mazkur xatti-harakatlar tinglovchining murojaat qiluvchining nutqiga munosabatini anglatadi va ular xushmuomalalik tushunchasini tahlil qilishda muhim hisoblanadi. Demak, so'zlovchi muloqotda xushmuomalalik ko'rsatsa, qabul qiluvchi turli vaziyatlarda o'zining ijobiy imidjini saqlagan holda yaxshi munosabatda bo'lishi mumkin.

Ta'kidlash kerakki, tilda xushmuomalalik ko'pincha salbiy xushmuomalalik ma'nosini anglatadi, ijobiy xushmuomalalik esa odobning bir shakli sifatida qabul qilinadi.

B. Freyzer asarlarida xushmuomalalik "vaqt o'tishi bilan o'zgarib turadigan dinamik tushuncha" deb ta'riflanadi [11, 64 -b].

I.A.Sternin kommunikativ kategoriyani odamlarning muloqot va uning me'yorlarini tushunishini tashkil qilish uchun mo'ljallangan kommunikativ tushunchalar sifatida izohlaydi [12, 33-b].

Shunday qilib, olimning ta'kidlashicha, xushmuomalalikni muloqot paytida kommunikatorlar tomonidan boshqariladigan qoidalar to'plami sifatida

tushunish kerak.

J.Lix suhbatdoshlar o'zaro hamkorlik bilan bir qatorda nizolarsiz muloqotni saqlab qolishdan manfaatdor hamda xushmuomalalik tamoyillariga rioya qilish ularga ijtimoiy muvozanat va do'stona munosabatlarni saqlash maqsadida kelishuvga erishish va kelishmovchiliklardan qochish imkonini beradi, degan fikrni bildiradi [13, 224-b]. Muallif odoblilik maksimlari deb atagan takt, saxiylik, rozilik, hamdardlik, kamtarlik kabi asosiy qoidalarni ishlab chiqdi.

Bundan tashqari, xushmuomalalikning boshqa normalari ham mavjud. Masalan, kooperativ tamoyillari K.Grice tomonidan taklif qilingan. K.Gricening ta'kidlashicha, insoniy muloqot o'zaro hamkorlik qilish istagiga asoslanadi [14, 224-b]. Uning fikricha, barcha insoniy muloqot samarali ishlashi uchun to'rtta qoidaga asoslangan bo'lishi kerak.

Birinchi qoida – bu sifat. Odamlar o'zlari to'g'ri deb hisoblagan narsalarni aytishlari kutiladi. Odamlar o'zlarining dalillari bo'lmagan narsalarni aytmassliklari kerak.

Ikkinchi qoida – bu miqdor. Odamlar kerak bo'lgandan ko'ra ko'proq ma'lumot bermasligi kerak. Ammo juda kam ma'lumotni ham berish mumkin emas.

Uchinchi qoida – odob-axloq qoidalari. Odamlar o'zlarini iloji boricha aniq ifoda etishlari kerak. Odamlar noaniq va tushunarsiz bo'lmassligi kerak.

To'rtinchi qoida – muvofiqlik. Odamlar so'ralayotgan savolga mos keladigan ma'lumotlarni berishlari kerak.

Umuman olganda, "normal" o'zaro ta'sir to'rtta qoida bilan boshqariladi.

Ushbu to'rtta tamoyilga rioya qilgan holda o'zaro ta'sirlar samarali va samarali bo'lishi kutiladi, lekin bu shart emas. Vaqti-vaqti bilan odamlar ma'lum sabablarga ko'ra, kooperativ tamoyillarining maksimal qoidalarini e'tiborsiz qoldirib yoki manipulyatsiya qilish orqali ularni buzadilar.

Xushmuomala bo'lish uchun ba'zida odamlar sifat maksimalini buzadilar. Bir misol, bir ayol bizdan "Men hozir semiz ko'rinyapmanmi?" deganida, biz ayolga nisbatan noto'g'ri baho berishimiz mumkin.

Ba'zida odamlar yaxshi ohang qoidalarini buzishadi. Bir do'stim bizdan uning qurgan yangi uyi haqida qanday fikrda ekanimizni so'radi. Uy nisbatan kichik. Bo'yoq hali qurimagan. Uyingizda va devorlarda bir nechta aniq teshiklar mavjud.

Biz javob beramiz: "Sizning uyingiz noyobdir". Bu javob juda noaniq. Balki biz odobli bo'lish uchun ataylab shunday qilamiz.

K.Grice tomonidan lingvistik xushmuomalalikni

ta'minlash uchun uchta asosiy qoida mavjud:

- o'z fikringizni yuklamang (masofa);
- suhbatdoshlarga tanlash imkoniyatini berish (hurmat);
- suhbatdoshni yaxshi his etish (muloqot) [14, 59-b].

Birinchi qoida – so'zlovchi tinglovchidan nimani xohlasa, uni majburlamaslikdir. Agar so'zlovchi tinglovchidan biror narsa qilishni yoki unga biror narsa berishni xohlasa, so'zlovchi gapni yumshatishga majburdir. "Menga tuz bering, iltimos?" "Menga tuz bering!" dan ko'ra muloyimroq hisoblanadi.

Ikkinchi qoida shundan iboratki, ma'ruzachi imkon qadar tinglovchiga tanlash imkoniyatini berishi kerak. "Agar xohlasangiz, ertaroq ketishingiz mumkin", "Hozir keta olasiz" dan ko'ra muloyimroq hisoblanadi. Tinglovchiga tanlash imkoniyatini berish erkinlik hissini yaratadi. Uchinchi qoida shundaki, ma'ruzachi tinglovchini yaxshi his qilishi kerak.

Birovning borligi qanchalik ahamiyatsiz bo'lmasin, "Bu yerda ekanligimdan xursandman" deyish odobli hisoblanadi.

Hozirda insonlarning o'zaro ta'siri texnologik taraqqiyot bilan birga rivojlanib bormoqda, ayrim hodisalarni bu nazariya bilan to'liq tushuntirib bo'lmaydi.

K.Grice nazariyasi direktiv nutq aktlari ustida ishlashi mumkin, lekin ko'proq "passiv" nutq aktlarini tushuntira olmaydi. Muloqot nuqtayi nazaridan, gaplar har doim ham muloqot emas, nutq har doim ham odamning boshqalardan nimani olishi mumkinligi haqida emas. Ba'zan bayonot shunchaki psixologik ifodadir, masalan, "Men xafaman". Bunday holda, K.Gricening "tanlovga ruxsat berish" tamoyili qo'llanilmasligi mumkin.

Xushmuomalalik kabi yagona hodisani turli nuqtayi nazar va nuqtayi nazardan ko'rib chiqish mumkin. Afsuski, haqiqiy hayotda muloqot har doim ham ideal muvozanat kabi aniq emas. Mukammal muvozanatni saqlash qiyin bo'lishining bir qancha sabablari bor:

– har bir insonning o'z ehtiyojlari bor, ularni hisobga olish kerak. Boshqalarga ustunlik berish tamoyilini eslab qolish har doim qiyin bo'ladi;

– ba'zida juda ko'p ijtimoiy masofa yoki kuch bor, bu esa bir tomonni har doim boshqa tomonning xarajatlarini kamaytirishga va o'zlari uchun foydani kamaytirishga harakat qiladi;

– yuqori hokimiyatdagi tomonlar xushmuomalalik strategiyasini hisobga olmagan holda o'z fikrlari yoki so'rovlarini boshqalarga yuklashga harakat qiladilar;

– aloqa maqsadi har doim ham umumiy maqsad emas, chunki vaqt o'tishi bilan har bir tomon bu maksimni buzishga moyil bo'ladi, chunki u sherikdan

farqli muloqot maqsadlariga ega.

Ma'lumki, xushmuomalalik madaniy jihatdan aniqlangan hodisadir va bir madaniyatda odobli deb hisoblangan narsa boshqa madaniyatda qo'pol, g'alati yoki qabul qilinishi mumkin emas.

Qizig'i shundaki, xushmuomalalikni ifodalash vositalari, xususan, suhbatdoshning hurmati va mavqeyi muayyan til madaniyatining an'analari, urf-odatlar va qoidalari bilan belgilanadi, ya'ni ular tilga qarab o'zgaradi. Shuni ta'kidlash kerakki, odobli xulq-atvorni ifodalashda ba'zi bir qonuniyatlarni ayrim tillarda kuzatish mumkin. Bu kuzatishlar xushmuomalalik tushunchasi ko'pgina madaniyatlarda qisman mos kelishi bilan bog'liq.

Shunday qilib, Sharq tillarida, masalan, koreys va yapon tillarida xushmuomalalik toifasini o'z ichiga olgan maxsus grammatik toifalar ishlaydi, lekin ayni paytda Yevropa tillarida bunday yo'q. Shunisi qiziqki, shaxslararo aloqalarni o'rnatishning umumiy tendensiyalari ba'zan genetik jihatdan bog'liq bo'lmagan tillarda qayd etiladi.

T.V.Larina o'z asarida madaniyatlararo muloqotda xushmuomalalik kategoriyasini tadqiq qilish

jarayonida turli xalqlar xushmuomalalikni turlicha talqin qilishini hisobga olish zarurligiga ham e'tibor qaratadi [1, 226-b].

Shuni hisobga olish kerakki, ba'zi madaniyatlar xushmuomalalikni hurmat bilan tenglashtiradi, boshqalari suhbatdoshga e'tiborni kuchaytiradi, boshqalari esa vazminlik va kamtarlikni ko'proq qadrlaydi. Har bir madaniyat o'z qoidalari va ta'qiqlarini o'rnatadi, ya'ni ma'lum hodisalarni maqbul deb belgilaydi.

T.V.Larina fikricha, agar xushmuomalalik turli madaniyatlarda turlicha tushunilsa va amalga oshirilsa, bir xalq boshqa xalqdan ko'ra ko'proq yoki kamroq odobli, deb da'vo qilish noto'g'ridir [1, 124-b].

Xulosa (Conclusion).

Bundan xulosa qilish mumkinki, xushmuomalalik kategoriyasi madaniy va lisoniy jihatdan o'ziga xos kategoriyadir, ya'ni har bir xalqning o'ziga xos tushunchasi va umumiy odob qoidalari mavjud. Tilda xushmuomalalik qanday amalga oshirilganligi aniq tilning o'ziga xos xususiyatlarini, shu jumladan, lingvistik va diskursiv xususiyatlarini tahlil qilish orqali o'rganiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ларина Т. В. Категория вежливости в английской и русской коммуникативных культурах : монография / Т. В. Ларина. – М. : Изд-во РУДН, 2003. – 315 с.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. II jild: E–K; G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. – Toshkent, 978–9943–8834–5–1 · 2023-yil · 1036.
3. Колесников В.З. Словарь синонимов и антонимов русского языка ; Издательство · АСТ, 2008 г. ; Серия · Biblio.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов/ Под ред. чл.–корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой.–20–е изд., стереотип. М.: Рус. яз., 1989.–750 с.
5. Oxford English Dictionary, second edition, edited by John Simpson and Edmund Weiner, Clarendon Press, 1989, twenty volumes, hardcover, ISBN 0–19–861186–2
6. Селиванова О. Современная лингвистика: терминологическая энциклопедия / О. Селиванова. – Полтава: Окружающая среда. – К., 2006. – 231 с
7. Qulmatov I. T. O'zbek va ingliz tillarida xushmuomalalik tushunchasi va hurmat kategoriyasi. Journal of innovations in social sciences. Volume: 03 Issue: 2, Feb, 2023, ISSN: 2181-2594, 74-78 p.
8. Umarov B, Educational Development And "Future Skills". The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2021/1, p. 78
9. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Use / P. Brown, S. Levinson. – L., NY, etc. : CUP, 1987. – 345 p.
10. Austin, J. (1962). How To Do Things With Words. Oxford: Clarendon Press.
11. Формановская Н.И. Языковое взаимодействие: коммуникация и прагматика. Н. И. Формановская. – К.: Лыбидь, 2007. – 255 с.
12. Стернин И. А. Проблемы описания вежливости как коммуникативной категории / И. А. Стернин // Коммуникативное поведение. Вежливость как коммуникативная категория. – Воронеж : Истоки, 2003. – С. 22–47.
13. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London, NY. : Routledge, 1983. – 250 p.
14. Greene, K. Self-Disclosure in Personal Relationships. In A. L. Vangelisti, D. Perlman, A. L. Vangelisti, D. Perlman (Eds.), The Cambridge handbook of personal relationships (pp. 409–427). New York, 2006, NY, US: Cambridge University Press.

Dilorom YAKIBOVA,

TerDU Boshlang'ich ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING TEXNOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUN- MOHIYATI

Annotatsiya: mazkur maqolaning mazmunida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashdagi yondashuvlar, xususan, ta'limda texnologiyalashtirishning ahamiyati va buning samaradorligi, jumladan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisida kasbiy kompetentlikning mavjud bo'lishi natijalari haqida fikr-mulohazalar aks ettirildi. Shuningdek, bu mulohazalar natijasida muayyan tavsiyalar ham berildi.

Kalit so'z va iboralar: *bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi, boshlang'ich sinf o'quvchilari, texnologiyalashtirish, ilmiy yondashuv, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy kompetentlik, pedagogik jarayon, o'quv jarayonini texnologiyalashtirish.*

Аннотация: в содержании данной статьи представлены мнения о подходах к подготовке будущих учителей начальных классов, в частности, о значении технологии в образовании и ее эффективности, в том числе о результатах наличия профессиональной компетентности у будущего учителя начальных классов. Также в результате этих соображений были даны определенные рекомендации.

Ключевые слова и фразы: *будущий учитель начальных классов, учащиеся начальных классов, технологизация, научный подход, профессиональная подготовка, профессиональная компетентность, педагогический процесс, технологизация образовательного процесса.*

Annotation: in the content of this article, there are opinions on the approaches to the training of future primary school teachers, in particular, the importance of technology in education and its effectiveness, including the results of the availability of professional competence in the future primary school teacher. reflected. Also, as a result of these considerations, certain recommendations were made.

Key words and phrases: *future primary school teacher, primary school students, technologyization, scientific approach, professional training, professional competence, pedagogical process, technologyization of the educational process.*

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining texnologik kompetentligini rivojlantirish muammosini o'rganish dolzarbli zamonaviy jamiyat va ta'limda sodir bo'layotgan transformatsiya jarayonlari bilan bog'liq. Ma'lumki, bir necha yillardan buyon fuqarolik jamiyatining siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarida global o'zgarishlar ro'y bermoqda, bu nafaqat hukumat islohotlari doirasida, balki o'qituvchilardan keladigan innovatsion jarayonlar va tashabbuslarga, amalga oshirilgan ta'lim islohoti jarayonlariga ham o'z hissasini qo'shdi. Bu esa turli ta'lim dasturlari va umumta'lim maktablarining turlari, ta'lim mazmunining yangi modellari, zamonaviy jamiyatga adekvat bo'lgan yangi pedagogik tizimlar va ta'limni boshqarish modellarining paydo bo'lishiga olib keldi. Bunday sharoitda jamiyatning ta'lim maqsadi va mazmuniga qo'yadigan talablari o'zgardi, ta'limning har bir bosqichida o'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablarda ham o'zgarishlar ro'y berdi.

Bugungi kun ta'lim jarayonlariga monand ravishda yangi talablar joriy bo'lar ekan, ularga ko'ra, ta'lim sifati o'qituvchining pedagogik jarayonni amalga oshirishga qanchalik tayyorligiga bog'liq. Biroq, umumta'lim maktab o'qituvchisi uchun ta'limdagi o'zgarishlarga va bu o'zgarishlarning sur'atlariga dosh berish tobora qiyinlashib bermoqda, shuning

uchun o'qituvchining yangi sharoitlarda pedagogik jarayonni amalga oshirishga tayyorligi muammosi ijtimoiy ahamiyatga ega bo'ldi.

Shu munosabat bilan hozirgi davr ta'lim bozori bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda raqobatbardosh, malakali, mas'uliyatli, o'z kasbini ravon va tegishli faoliyat sohalariga yo'naltira olgan, o'z darajasida samarali ishlashga qodir bo'lgan, tegishli darajadagi va profilni malakali xodimni tayyorlashni asosiy maqsad qilib qo'yadi. Shuningdek, doimiy professional o'sishga, jahon ta'lim standartlariga munosib ravishda ijtimoiy va professional harakatchanlikka tayyor bo'lish, shaxsning tegishli ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish, ya'ni bo'lajak mutaxassisning kasbiy malakasini shakllantirishning ham pedagogik, ham psixologik masalalari ta'limning boshlang'ich bosqichida o'quvchilarni jamiyatda ijtimoiy moslashishga tayyorlaydigan boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun juda muhimdir.

Zamonaviy muloqot va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini puxta egallagan boshlang'ich sinf o'qituvchilarini sifatli tayyorlash bo'yicha oliy ta'lim oldida turgan vazifa, xususan, ta'lim jarayonini, o'quv jarayonini modernizatsiya qilishni taqozo etadi. Shu sababli innovatsion pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish boshqaruv harakatlari, ta'lim tartiblari va operatsiyalarini, kutilayotgan sifatli natijalarni

ta'minlashning zamonaviy vositalari va usullarini tizimli, izchil amalga oshirish sifatida qaraladi.

O'quv jarayonini texnologiyalashtirish o'qituvchilarni tayyorlashning zamonaviy strategiyalariga mos keladigan yakuniy maqsadni aniq va batafsil belgilashni talab etadi. Hamda o'quv jarayonini loyihalashda ilmiy yondashuv (maqsadlar, vazifalar, jarayonning sifatiga erishish vositalari va faoliyat natijasi) dan foydalanishda mo'ljallangan natijaga erishishda samaradorligini prognoz qilish ham juda muhim omil sanaladi.

Kasbiy tayyorgarlikning ishlab chiqilgan va kafolatlangan natijasi kelajakdagi boshlang'ich sinf o'qituvchisini sifatli tayyorlashda xavf darajasini kamaytirishni ta'minlaydi. Pedagogika oliy o'quv yurtida o'quv jarayonini texnologiyalashtirish uni modernizatsiya qilishga, o'qituvchilar tayyorlash texnologiyalarining jahon standartlariga muvofiqligini ta'minlashga, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish texnologiyalari bo'yicha kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarini kengaytirishga qaratilgan.

O'quv jarayonini texnologiyalashtirish nafaqat pedagogik kadrlar tayyorlashning barqaror va sifatli tizimini yaratishga olib keladi, balki pedagogik faoliyat uslubini yaratishda talabalar va amaliyotchi o'qituvchilarni ilmiy izlanish, innovatsiya va ijodkorlikka

undaydi. Pedagogik tayyorgarlik jarayonida boshlang'ich sinflarda o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilayotgan zamonaviy o'qitish texnologiyalari o'quvchilarning o'quv va bilish faoliyatini ilmiy va nazorat ostida tashkil etilishini ta'minlashi aniqligini inobatga olib aytish kerakki, bunday menejment shaxsni rivojlantirish qonuniyatlari, o'qituvchining ijodkorligini yuzaga keltiradigan boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim faoliyatini shakllantirish qonuniyatlari asosida ishlab chiqiladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini mamlakat ta'limini rivojlantirishning zamonaviy sharoitida kompetensiyaga asoslangan va ko'p tilli yondashuvlar asosida tayyorlash kadrlar, o'quv-uslubiy, motivatsion, tashkiliy va boshqaruv, normativ-huquqiy, moliyaviy va moddiy-texnik ta'minotni rivojlantirishni talab etadi. Shu sababli ham zamonaviy boshlang'ich sinf o'qituvchisini tayyorlash sifati ko'rsatkichlari sifatida pedagogik, texnologik, axborot va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish va o'quvchilarning mustaqil ish tajribasini shakllantirishga qaratilgan ta'lim jarayonini texnologik ta'minlashga e'tibor qaratish tavsiya etiladi. Bunda esa albatta, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida aynan texnologik kompetentlikning mavjud bo'lishi omillarini kuchaytirish va shuning barobarida, ularda mavjud xususiyatlarni takomillashtirish ko'zlangan maqsadga erishishda natijaga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. D. Jalilova (2023). BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARIDA AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MASALASINING AHAMIYATI. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7993607>
2. D. Sh. Yakibova. DEVELOPMENT OF TECHNOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 3 ISSUE 3 MARCH 2024 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337 | SCIENTISTS.UZ. 348-351p.
3. D. Jalilova. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasi tarkibiy qismlarining mazmun-mohiyati. «O'ZBEKISTONDA ILM-FANNING RIVOJLANISH ISTIQOBOLLARI» xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. 2022-yil 30-noyabr. 839-842-betlar. (<https://doi.org/10.5281/zenodo.7377842>)
4. D. Jalilova, Q. Poyonova, M. Abdumurodova, I. Nahalboyeva. UCHINCHI RENESSANS SHAROITIDA PEDAGOGIK TA'LIM SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR. International scientific and practical conference "Economics, management and digital innovation in education: modern trends and approaches" March 13, 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10805927>
5. D. Jalilova, D. Jurayeva, S. Ne'matullayeva, S. Davronova. TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR RIVOJLANAYOTGAN DAVRDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFI O'QITUVCHILARINI TAYYORLASH. International scientific and practical conference "Economics, management and digital innovation in education: modern trends and approaches" March 13, 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10810097>
6. Ильясова, М. Д. Компетентностный подход к задаче развития современной высшей школы [Текст] / М. Д. Ильясова // Сибирский педагогический журнал. – 2008. – No 3. – С. 61–78.

E'zoza NORMURODOVA

Sharof Rashidov nomidagi SamDU Filologiya fakulteti

4-bosqich talabasi

ezozanomurodova1999@gmail.com

XOSIYAT BOBOMURODOVA IJODIDA TAKRORLARNING QO'LLANILISHI

Annotatsiya: she'riyatda badiiy tasvir vositalarining o'rni beqiyos. Ular orasida badiiy adabiyotda hamda she'riyatda faol qo'llaniladigan badiiy tasvir vositalaridan biri bu takrorlardir. Ularning she'riyatdagi asosiy vazifasi ma'noni kuchaytirish, emotsional-ekspressivlikni ta'minlashdan iborat. Ushbu maqolada Xosiyat Bobomurodova she'riyatida qo'llanilgan takrorlarning leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *badiiy tasvir vositalari, badiiy takror, takror, anafora, mukarrir, takrir, epifora, juft va takroriy so'zlar.*

Аннотация: роль средств художественного образа в поэзии бесспорна. Среди них повторы являются одним из средств художественного изображения, активно используемых в художественной литературе и поэзии. Их главная задача в поэзии – усилить смысл и обеспечить эмоциональную выразительность. В данной статье анализируются лексико-семантические особенности повторов, используемых в поэзии Хосият Бобомуродовой.

Ключевые слова: *средства художественного изображения, художественный повтор, повтор, анафора, повтор, повтор, эпифора, двойные и повторяющиеся слова.*

Annotation: the role of artistic image tools in poetry is incomparable. Among them, repetitions are one of the artistic image tools actively used in fiction and poetry. Their main task in poetry is to strengthen the meaning and provide emotional expressiveness. This article analyzes the lexical-semantic features of the repetitions used in Khosiyat Bobomurodova's poetry.

Key words: *artistic image tools, artistic repetition, repetition, anaphora, repetition, repetition, epiphora, double and repeated words.*

Shoirilar haqida so'z ketganda ularning nimalarni tasvirlagani emas, asosan, qanday tasvirlaganiga ahamiyat qaratiladi. Har bir ijodkor xoh shoir, xoh yozuvchi bo'lsin so'z orqali yangi kashfiyotlar qilishga, so'z o'yinlari orqali o'zining individual nutqini yaratishga intiladi. Asarini so'zlar orqali jilolantiradi. Tilimiz imkoniyatlarga boy til bo'lib, unda turli ifoda-tasvir vositalari qo'llaniladi. Ushbu ifoda-tasvir vositalaridan o'ziga xosligi bilan ajratib turuvchi badiiy tasvir vositalaridan biri takroridir. Takror she'riyatda ma'noni kuchaytirish, intensivlik va emotsionallik uchun xizmat qiladi. So'zlovchi o'z sezgilariga iboraning mos emasligini anglab, sifatni miqdor bilan to'ldirishga harakat qiladi. Bu esa takrorni yuzaga keltiradi. Takror emotsional nutqni harakatlantiradi.[5; 232] Takrorning barcha turlari singari leksik takrorlar ham o'z ifoda shakliga ega. She'riyatda leksik birliklar turli shakllarda namoyon bo'ladi va xilm a-xil vazifa bajaradi. Takrorlarga tilshunoslik nuqtayi nazari bilan qaraydigan bo'lsak, takroriy so'z deganda har qanday so'zning oddiy takrori emas, balki bir so'zning takror holda qo'llanilishi bilan shu so'zning leksik ma'nosidan tashqari ma'lum grammatik ma'nolar (ko'plik, davomiylik kabi ma'nolar) ifodalovchi leksek va grammatik jihatdan bir butunlikni tashkil qiluvchi xususiyatlari tushuniladi.

Xosiyat Bobomurodova she'riyatida badiiy tasvir vositalari keng qo'llaniladi. Shoir so'zining salmog'i barakali ijod mahsuli bilan she'rxonlar ko'nglidan joy olgan. Shu kunga qadar o'ttizdan ortiq to'plamlari,

publitsistik asarlari nashr etilgan bo'lib, yaqinda shoiraning ikki tomlik "Saylanmasi" chop etildi. Ijodkorning ushbu kitoblaridan eng sara she'rlari joy olgan. Ayniqsa, shoir she'rlaridagi badiiy takrorlar o'ziga xos tarzda qo'llanilgan. Ifodalanayotgan tushunchalar takror so'zlar vositasida obrazli qiyofa aks etgan va she'rdagi ohangdorlikni oshirishga xizmat qilgan. Leksik takrorlarning she'r ta'sirchanligini ta'minlashi barchamizga ma'lum. Xosiyat Bobomurodova ham o'z she'rlarida ularni mohirlik bilan qo'llaydi. Shoir ijodida badiiy takrorlarning epifora, anafora, mukarrar, takrir kabi turlarini uchratishimiz mumkin.

Anafora – yuqoriga ko'tarilish degan ma'noni bildiradi. Bunda har bir misra, abzats va gap boshida bir xil takrorlanuvchi konstruksiyalar ishlatiladi. Bular so'z, so'z birikmasi, gap shaklida bo'lishi mumkin[3; 64].

Shoiraning "Qadrli..." she'rida qo'llanilgan quyidagi misralarni ko'rib chiqamiz.

Bir qo'lingiz ayrilmasin palovdan,
Bir qo'lingiz ayrilmasin jilovdan,
Ko'nglingiz ko'klarda bo'lsin ilohim,
Ozod bo'ling birovlariga to'lovdan [1; 3].

Bu misrada anafora so'z birikmasi shaklida qo'llanilgan va so'zlar ikki xil grammatik ma'no anglatgan. Ya'ni aynan bir so'zning takrori emas, balki misralarni takror qo'llash natijasida shoir qadrdoniga har ikkala qo'li ham band bo'lishini ta'kidlayapti. "Cho'zilgan safar ham tinadi alhol" deb boshlanuvchi

she'rida esa, anaforaning so'z shaklida qo'llanilishini kuzatishimiz mumkin.

Bilmam, qancha yurak menga joy berdi,
 Bilmam, qancha baxtni qo'lga kiritdim.
 Bilmam, qancha do'stning dilin boy berdim,
 Bilmam, qancha so'zni yo'lga kiritdim,
 Ota, yoningizga qaytaman u kun [1; 132].

Epifora - lotincha so'z bo'lib, epi-keyin, foros-ma'no demakdir. So'zlar oxirida unli yoki undosh tovushlarning, misralar, gaplar, abzaslar oxirida bir xil konstruksiyalarning takrorlanishiga epifora deyiladi [3; 65]. Qo'llanilishiga ko'ra epiforaning anaforadan farqli jihatlari mavjud bo'lib, anafora og'zaki va yozma nutqda, epifora esa, asosan, yozma nutqda qo'llaniladi. Xosiyat Bobomurodova ijodida ham epiforalarining go'zal na'munalarini uchratishimiz mumkin. Masalan, u "Samarqandga kel" nomli she'rida so'z birlikmasi holida qo'llanilgan epiforalardan foydalangan.

Shox bo'lmoq istasang bitta yurakka,
 Qul bo'lmoq istasang bitta yurakka,
 Ko'milmoq istasang bitta yurakka,
 Samarqandga kel! [1; 65]

"She'r" nomli she'rida epifora so'z holida qo'llaniladi. Shoir epiforani fe'l so'z turkumi yordamida yuzaga chiqaradi:

She'ning qismatiga yurmoq yozilgan,
 Quvonchu qayg'uni ko'rmoq yozilgan,
 Hayot uchun janggi kirmoq yozilgan,
 She'ri to'xtagan kun shoir o'ladi! [1; 53]
 Misralar so'ngida uch o'rinda qo'llanilgan "yozilgan"

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobomurodova X. Saylanma. 1-jild. – Toshkent, 2021. – 63 b.
2. Hojiyev A. O'zbek tilida qo'shma, juft va takroriy so'zlar. – Toshkent: O'zfanakadnashr, 1963. – 146 b.
3. Sultonsaidova S., Sharipova O'. O'zbek tili stilistikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, 2009. – 64 b.
4. Shofqarov A.M. O'zbek tilida badiiy takror. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 61 b.
5. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., Rustamov X. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1983. – 232 b.

Gulbaxor MIRZAYEVA,
 FarDU

g.m.soixibovna@gmail.com

BADIIY MATNLARDA LINGVOKULTUREMALARNING O'RNI HAMDA ULARNING QIYOSIY TAHLILI

Annotatsiya: til va jamiyat munosabatlari, shuningdek, unda aks etadigan milliy-madaniy birliklarning keng ko'lami lingvokulturemalar, ularning shakllanish jarayonlari va qo'llanilish sohalari, til sathida namoyon bo'lishi, nutqda va yozuvda voqelanishi kabi masalalar ancha keng o'rganilgan. Tadqiqotning maqsadi ingliz badiiy asarlaridagi lingvokulturemalarning milliy-madaniy, leksik-semantik, stilistik xususiyatlarini aniqlash, ularning o'zbek tiliga tarjimada berilish masalalarini yoritishdan iborat.

Kalit so'zlar: *lingvokulturologiya, lingvokulturema, madaniy birlik, badiiy matn, tarjima, milliy-madaniy xususiyatlar.*

Аннотация: Такие вопросы, как взаимосвязь языка и общества, а также широкий спектр отраженных в нем национально-культурных единиц, лингвокультуры, процессы их формирования и сферы применения, их проявление на уровне языка, проявление в устной и письменной речи. Цель исследования - определить национально-культурные, лексико-семантические, стилистические особенности лингвокультур в английских художественных произведениях, а также осветить вопросы их перевода на узбекский язык.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвокультурема, культурное единство, художественный текст, перевод, национально-культурные особенности.

Annotation: issues such as the relationship between language and society, as well as a wide range of national cultural units reflected in it, linguistic cultures, the processes of their formation and scope of application, their manifestation at the language level, manifestation in oral and written speech. The purpose of the study is to determine the national-cultural, lexical-semantic, stylistic features of linguistic cultures in English works of art, as well as to highlight issues of their translation into the Uzbek language.

Key words: linguoculturology, linguocultureme, cultural unity, literary text, translation, national and cultural characteristics.

Adabiyot asrlar davomida jamiyatdagi barcha xususiyatlarni ochib beruvchi eng asosiy manba hisoblanadi. Jahon adabiyotini o'rganish mamlakatlar aro madaniyat almashunuvida eng muhim vazifani o'taydi. Davrlar aro sayohatlarga hamda o'sha jamiyatdagi voqea va hodisalarni haqiqiy atmosferani his qilish uchun ham o'sha davr adabiyotlariga yuzlanamiz. Jahon adabiyotida o'z o'rniga ega bo'lgan ingliz adabiyotiga ulkan hissa qo'shgan ayol yozuvchisi Jeyn Oustindir. Lingvokulturologik jihatdan Jeyn Oustinning "G'urur va andisha" asarida biz tahlil qilgan lingvokulturemalar asarning milliy-madaniy xususiyatlarini yanada ochib berganligini hamda o'sha davrning o'ziga xos xususiyatlarini ochib berganligini ko'rishimiz mumkin. Bundan ma'lum bo'ladiku, qadimdan mavjud bo'lgan matnlarga nisbatan oddiy bir informatsiya emas, madaniy merosni hamda barcha informatsiyalar yig'indisi ya'ni ma'lumotlar ombori sifatida yondashilgan va ular tahlil qilingan.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, bugungi kunda tadqiqotchilar lingvistika, grammatika, semantika, kognitologiya, psixolingvistika, madaniy tilshunoslik, lingvokulturologiya kabi qator yo'nalishlar yutuqlariga tayangan holda matn tahlili ustida ish olib bormoqdalar. Bundan maqsad nutq yaratuvchi va uni idrok etuvchi shaxsning til faoliyatidagi rolini aniqlash, ikkinchi tomondan, matnning semantik va lingvistik-madaniy xususiyatlarini chuqur o'rganishdir. Shu munosabat bilan tilshunoslik fanida umumiy e'tiborni tortayotgan til va madaniyat tushunchasi bilan bog'liq bo'lgan lingvokulturologiya masalalari ko'plab tilshunos olimlar tomonidan o'rganilmoqda, ammo hali hanuz to'liq yechimi topilmagan muhokamalar maydoniga aylandi. Hozirgi kunda deyarli har bir ilmiy ishlarda madaniyat va tilni birgalikda o'rganish an'anaga aylanib bormoqda, ya'ni milliy, madaniy xususiyatlarini ochib berish uchun o'sha tilning badiiy matn fondi hamisha jamiyat madaniyatini ochib beruvchi eng asosiy "ko'zgu" sifatida qaraladi. Shunga ko'ra, til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar, madaniyatni tilda aks ettirish muammosi bilan bog'liq masalalarning uslubiy asosi keyingi yillardagi ilmiy va amaliy faoliyatdan boshlandi. Shuningdek, til va madaniyat masalalarini lingvokulturologiya fani atroflicha o'rganishga kirishdi va bir qator ilmiy ishlar yozila boshladi. Shu bilan birga, ushbu soha o'zbek

tilshunosligida o'z o'rnini topmoqda va unga oid bir qator masalalarga katta e'tibor qaratilib kelinmoqda. Ma'lumki, lingvokulturologiya - zamonaviy an'analar va madaniy qadriyatlar (me'yorlar va umuminsoniy qadriyatlar tizimi) lingvistik va madaniy mazmunning yaxlit shaklda tizimli til va madaniyat o'rtasidagi munosabat umumlashtiruvchi ilmiy tadqiqot. Bundan ma'lum bo'ladiki, lingvokulturologiya lingvistika va madaniyatshunoslikning vaqtinchalik ittifoqi emas, aksincha o'zining mustaqil maqsadlari, vazifalari, tadqiqot usuli va obyektlari ega bo'lgan integrativ soha.

Bu yo'nalishda o'zbek tilshunosligida ham bir qancha ilmiy izlanishlar, o'rganishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, o'zbek tilida dastlabki ish sifatida tilning lingvokulturologik ilmiy asoslari, til va madaniyatning uzviy aloqadorligiga oid bir qator masalalar yoritilganligi sifatida Professor N.Mahmudovning "Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab" maqolasini olishimiz mumkin. Bu maqolada antropotsentrik paradigmaning mohiyati va u bilan bog'liq muammolar batafsil va asosli yoritilgan. Ushbu maqolani o'zbek tilshunosligida lingvokulturologiya masalalari yuzasidan dastlabki jiddiy mulohazalarni o'z ichiga olgan birinchi asar desak mubolag'a bo'lmaydi. Lingvokulturologik nazariyaning asosini shakllanishi uchun muhim tushunchalar va omillar maqolada asosli bayon etilgan. N.Mahmudovning izohlashiga ko'ra "Til va madaniyat deganda, odatda, til orqali u yoki bu madaniyatni yoki aksincha, madaniyatni o'rganish orqali u yoki bu tilni tushuntirish nazarda tutiladi, aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, lingvokulturologiyadagi madaniyatning ma'nosi "aqliy-ma'naviy yoki xo'jalik faoliyatida erishilgan daraja, saviya (nutq madaniyati)" emas, balki "kishilik jamiyatining ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma'naviy-ma'rifiy hayotida qo'lga kiritgan yutuqlari majmui (madaniyat tarixi, o'zbek madaniyati)"demakdir.[4.7] Shunday bo'lgach, nutq madaniyatining o'rganish muammolari boshqa, lingvokulturologiyaning o'rganish obyekti tamoman boshqadir" Bundan ko'rinadiki, lingvokulturologiyaning o'rganish obyekti til va madaniyatning uyg'unlashuvi asosida yuzaga kelgan madaniy birliklarning tilda namoyon bo'lishi ekan. Madaniy birliklarning o'rganish jarayonida albatta so'zning semantik jihatdan e'tibor qaratilishi har bir

so'zga alohida yondashuv talab etilishini ifodalaydi. Bunga ko'ra tilshunos olim Shaxriyor Safarov o'zining "Semantika" monografiyasida bunga alohida e'tibor bilan yondashib, quyidagicha izohlaydi "So'zlarning qadimiy yoki ilk ma'nolari, lug'atlarda "tarixiy, arxai" ishorasi bilan berilishiga qaramasdan, konseptlarning mazmun maydoni shakllanishida muhim o'rinni egallab keladi. Ular konsept mundarajasiga milliylik xususiyati, belgisini beradilar hamda ma'lum muhitda semantik strukturaning yetakchi qismiga aylanadilar". [6.14] So'zning ma'nosi davrlar o'tgan sari o'zgarishga duch kelishi har bir tilning dinamikada ekanligini ifodalaydi hamda ularning mohiyatini o'rganish ham leksik ham lingvokulturologik jihatdan ham muhimdir.

Asarning asl matnidagi til madaniy birliklari, ya'ni lingvokulturemalar etnik va ijtimoiy-madaniy o'ziga xoslikni ifodalaydi. Asarning asl nusxaning ekvivalentini yaratish tillaro va madaniyatlararo muloqot doirasida adaptiv transkodlashning har xil turlaridan foydalangan holda amalga oshiriladi. Milliy madaniy ma'nolarni ifodalovchi inglizcha so'zlar va iboralar asarning madaniy asosini tashkil qiladi va ko'pincha ikkinchi tilda ekvivalent va tarjimaga ega emas. Asl hamda tarjima matnlarini qiyosiy tahlil qilishda lingvokulturema guruhlarining etnomadaniy jihatdan oila a'zolarining nomlari va ularga murojaat qilish turlari, mifologik va diniy nomlar, kundalik buyumlar hamda idishlarning nomlari, yashash sharoitining ichki qismidagi elementlarning belgilari, uy, mebel va kiyim-kechak kabilarni ko'rishimiz mumkin. Asarda lingvokulturemalar yordamida tarixiy atmosferani yaxshi his qilamiz. 1797-1813 yillardagi Angliya davri, patriarxal oila ichidagi munosabatlar, mahalliy etnik-madaniy hamjamiyatning an'anaviy qadriyatlar va ijtimoiy-siyosiy voqealar tasvirlangan. Ingliz tilidan tarjima qilish jarayonida asarning kontseptual, semantik va majoziy qatlamlarining

murakkab iyerarxiyasi vujudga keladi. Hikoyaning tashqi darajasi (syujet) va ko'plab voqealar ikkinchi tilga sezilarli semantik yo'qotishlarsiz uzatiladi. Shaxsiyat arxetiplar (or va nomus o'rtasidagi kurash, xurmatga loyiq bo'lish, sevgi izlash va qozonish, o'ta-ona va qiz farzandlar munosabatlari, mo'jizaviy najot) nutqi va ijtimoiy-madaniy tajribasidan qat'iy nazar, ingliz tilida so'zlashuvchi o'quvchilarning qalbida javob uyg'otadi. Ijtimoiy munosabatlar va o'zaro ta'sirlarning lingvomadaniy xususiyatlari, etnik-madaniy va o'rta qatlam turmush tarzining o'ziga xos xususiyatlari, etno-psixologik munosabatlar chet tilidagi o'quvchi uchun "shifrlangan" va to'liq semantik hajmda faqat ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy aloqalarni tashuvchilar uchun mavjud. Yana shuni ta'kidlab o'tish joizki, ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilinganda, milliy madaniy muhit va etnik-madaniy qadriyatlar yo'qolib qolmaydi, balki ikkinchi darajali bo'lib qoladi va shu bilan birga, qahramonning dunyoqarashidagi "yaqinlik" va o'ziga xoslik ham tekislanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, so'z shaklidagi lingvokulturemalarining asosiy qismini atamalar, predmet nomlari, shuningdek shaxs nomlari tashkil etadi. Badiiy matnda qo'llanilgan lingvokulturemalarda esa asosan voqea va hodisalar tasviri kontekstda milliy-madaniy lingvokulturema sifatida namoyon bo'lgan. Shuningdek, lingvokulturemalarining milliy-madaniy xususiyatlarini yoritishda va tarjima qilishda lingvistik va ekstralingvistik omillarni hisobga olish zarur. Lingvokulturemalarda ma'noning ifodalanishi va kuchaytirilishi milliy-madaniy xususiyatlarning qiyoslanishi bilan uzviy bog'liq tarzda kechadi. Har bir ifodalanayotgan lingvokulturema tarjima matnlarida pragmatik muvofiqlikni saqlashi va ularning o'zga xalqlar uchun tushunarli bo'lishi, ya'ni pragmatik xususiyatlarni aks ettirishi tarjima qoidasi darajasidagi shartlardan ekanligi e'tirof etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jeyn Ostin "Andisha va g'urur". Toshkent. 2019. Yangi asr avlodi, 404bet.
2. Jane Austen. "Pride and Prejudice". Paradigm Publishing, 1998. 362pages. (page 26)
3. Oxford Dictionary. Toshkent. 2005. 734 pages. (272 page)
4. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab. O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. - № 5. – B. 10.
5. Shoir Usmanova. "Lingvokulturologiya". Toshkent. 2019. 28 bet. (248 bet)
6. Сафаров.Ш. Семантика. Монография. Тошкент. 2013. Б.167. (347)
7. Mirzayeva, G. S. (2023). Linguoculturemes As A Key That Reveals The Literary Text. According To Jane Austen's Novel "Pride And Prejudice". International Journal of Formal Education, 2(11), 6-10.
8. Mirzayeva, G. S. (2023). Cultural-Bounding Words In Translation. Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521), 1(5), 29-31.

Gulira'no RASHIDOVA,
 Shahrizabz davlat pedagogika instituti
 O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
 2-kurs magistranti
gulira'norashidova1@gmail.com

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA LINGVOKULTUROLOGIYA VA LINGVOKULTUREMALARNING O'RGANILISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada "Lingvokulturologiya" va "Lingvokulturema" terminining umumiy ma'nosi, sohada qo'llanilishi, shuningdek, O'zbek tilshunosligida lingvokulturemalarning o'rganilib borilishi va turli olimlarning turli qarashlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *lingvokulturologiya, lingvokulturema, madaniyat, til, tarix, kummunikatsiya, frazeologiya, predmet.*

Аннотация: в данной статье рассматривается общее значение терминов «Лингвокультурология» и «Лингвокультурема», их использование в данной области, а также изучение лингвокультуры в узбекском языкознании и различные взгляды разных ученых.

Ключевые слова: *лингвокультурология, лингвокультурема, культура, язык, история, общение, фразеология, предмет.*

Annotation: in this article, the general meaning of the term "Lingvokulturology" and "Lingvokulturema" is discussed, as well as about the study of lingvokulturemas in Uzbek linguistics and the different views of different scientists.

Key words: *lingvokulturology, lingvokulturema, culture, language, history, communication, phraseology, subject.*

Kirish. Har bir millat o'zida ma'lum bir milliy an'analarni aks ettiradi. Ya'ni har bir xalqning, millatning o'z milliy an'analari, urf-odatlar mavjud. Bu ma'noda har bir inson ana shu milliylikni o'zida aks ettiruvchi muayyan madaniyat, til, tarix, adabiyotga aloqador bo'ladi. Ma'lumki, til jtimoiy hodisa bo'lish bilan birgalikda madaniyat bilan ham uzviy bog'liqdir. Bugungi kunda insonlar, xalqlar, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, madaniy hamda ilmiy aloqalar, xalqaro-madaniy kommunikativ jarayonlar tilshunoslik sohasida tillarning o'zaro munosabati va til madaniyati hamda tilning milliy o'ziga xos ko'rinishi kabi qator va madaniyatshunoslik o'rtasidagi alohida spetsifik yo'nalishi va predmetiga ega bo'lgan yangi soha – lingvomadaniyatshunoslikning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

XX asr oxirlariga kelib, til va madaniyat muammosini o'rganishni maqsad qilgan – tilshunoslikning yangi sohasi lingvokulturologiya jadal rivojlandi. Lingvokulturologiya tilshunoslik ilmiga xos bo'lgan qator yangi sohalardan biri bo'lmish kommunikativ tilshunoslik va matn lingvistikasi, matnni o'rganishdagi antroposentrik yondashuv, kognitiv tilshunoslik, pragmalogik, psixolingvistika. Sotsiolingvistika, etnolingvistika sohalariga oid masalalarni tahlil qilish yo'nalishidagi tadqiqot ishlari bilan chambarchas bog'liq.

Til va madaniyat har qanday millatning millat ekanligini tasdiqlovchi asosiy vositadir. Bu ikki

tushuncha ajralmas va muntazam bir-birini taqozo etadi. Til o'zining har jabhasida madaniyatni aks ettiradi, madaniyat ham shu o'rinda tilsiz mukammal namoyon bo'la olmaydi. Hozirgi kun tilshunoslik ilmida yangi-yangi sohalarining yuzaga kelishi, matn muammosining o'rganilishi bilan bog'liq ishlar jadal rivojlanmoqda. Shu nuqtayi nazardan bugungi kunda matn tahlilida tadqiqotchilar grammatika, semantika, kognitologiya, psixolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik kabi qator yo'nalishlar qo'lga kiritgan yutuqlarga tayanib ish ko'rmoqdalar.

"Lingvokulturologiya" atamasidastlab frazeologik maktab asoschisi V.N.Teliyava, V.V.Vorobyov, V.A.Maslovava boshqalarning ishlarida ko'rindi. Lingvomadaniyatshunoslikning shakllanishi haqida gapirilganda, deyarli barcha tadqiqotchilar bu nazariyaning ildizi V.F.Gumboldtga borib taqalishini ta'kidlaydilar.

Ushbu adabiyotlarda bu sohaning rivojlanishida A.A.Potebnya, L.Vaysgerber, X.Glins, X.Xols, D.Uitni, D.U.Pauell, F.Boas, E.Sepir, B.L.Uorf, G.Brutyan, A.Vejbiskaya, D.Xaymz kabi tilshunoslarning fikrlari muhim rol o'ynaganligi ta'kidlanadi. Bu kabi qarashlar lingvistika sohasida XX asr oxirlarida atoqli rus olimlari qatorida chet el olimlari tomonidan ham tan olindi.

Bunday qarashlarga ko'ra, til nafaqat madaniyat bilan bog'liq, balki u o'zida madaniyatning o'sishini ham ifodalaydi. Til bir vaqtning o'zida yaratish quroli, madaniyatning rivojlanishi va saqlanishini

ta'minlovchi uning bir qismidir, shuning uchun til yordamida ma'naviy madaniyat hamda borliqdagi ishlab chiqarish, materiallari real yaratiladi.

Lingvokulturologiyaning tavsifi V. N. Teliyaga ko'ra, lingvokulturologiya, avvalo, jonli kommunikativ jarayonlarni va ularda qo'llaniladigan til ifodalarining sinxron harakatdagi xalq mentaliteti bilan aloqasini tadqiq qiladi. Lingvokulturologiya tilni madaniyat fenomeni sifatida o'rganuvchi fan bo'lib, o'zaro aloqadorlikda bo'lgan til va madaniyat uning predmetini tashkil qiladi. Binobarin, V.N. Teliya bu haqida shunday yozadi: "Lingvokulturologiya insoniy, aniqrog'i, insondagi madaniy omilni tadqiq etuvchi fandır.

Bu esa shuni bildiradiki, lingvokulturologiya markazi madaniyat fenomeni bo'lgan inson to'g'risidagi antropologik paradigмага xos bo'lgan yutuqlar majmuasidir".

G.G.Slishkinga ko'ra, "Lingvokulturologiya inson omiliga, aniqrog'i, insondagi madaniyat omiliga yo'naltirilgan. Lingvokulturologiyaning markazi madaniyat fenomenidan iborat bolishi inson haqidagi fanning antropologik paradigмага tegishli hodisa ekanligidan dalolat beradi".

N. Alefirenko lingvokulturologiyani quyidagicha

tavsiflaydi:

– lingvokulturologiya tilshunoslik va madaniyatshunoslik bilan chambarchas bog'langan bo'lib, u sintezlovchi xususiyatga ega lingvokulturologiyaning asosiy e'tibori tilda izohlanadigan madaniy dalillarga qaratiladi;

– lingvokulturologiya tilshunoslik fanlariga kiradi, shuning uchun uning tadqiqot natijalaridan ona tili va chet tillari o'qitish jarayonida amaliy foydalanish mumkin, lingvokulturologiya tadqiqotlarining asosiy yo'nalishlari:

a) lisoniy shaxs;

b) til madaniy qadriyatlarning semiotik gavalantirish tizimi hisoblanadi.

Xulosa. Demak, Lingvokulturologiya – "til va madaniyat"ning uzviy aloqadorligini, uning shakllanishi va rivojlanishini o'zida aks ettirgan hodisalar – til-madaniyatni birgalikda o'rganadigan alohida ilmiy soha sanaladi. U madaniyatshunoslik va tilshunoslik fanlari o'rtasida yuzaga kelgan umumlashma fan bo'lib, til va madaniyatning o'zaro ta'siri va bog'liqligi, bu bog'liqlikning shakllanishi hamda yaxlit bir sistema sifatida til va tildan tashqarida aks etishi kabi hodisalarni o'rganish bilan shug'ullanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shoira Usmonova. "Lingvokulturologiya" darslik. – Toshkent, 2019.
2. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab//O'zbek tili adabiyoti. – Toshkent, 2012.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. I.I – M., 1981.
4. Numonov. A. Ovrupoda umumiy va qiyosiy tilshunoslikning maydonga kelishi // Tanlangan asarlar. 2-jild. – Toshkent: Akademyashr, 2012.
5. Numonov A. Sepr-Uorfning lingvistik nisbiylik nazariyasi haqida mulohazalar. – Toshkent, 2011.
6. Stepanov S. (Zamonaviy ensiklopediya) 44-48 Rossiya (2011).
7. Babushkin A. (Zamonaviy konsepsiya lingvokulturologiyasi) 140-166. Moskva.
8. Слышкин Г.Г. От текста к символу. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании дискурса. –М.: Издательский центр «Академия», 2000.
9. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. Учебное пособие. –М.: Флинта, Наука, 2010.
10. Усманова Ш. Маданиятлараро мулоқот 2013. 4. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии. Учебное пособие. М. : "Наука", 2009.
11. Anvarovna, N. S. (2017). The issue of lexical competence formation in the process of teaching chinese language. ББК 66.4 (5 кит) а 251, 143
12. Назарова, С. А. (2021). Межкультурная коммуникативная компетенция: уровень сформированности и результаты констатирующего среза студентов-филологов (китайский язык). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(Special Issue 1), 147-155. 9.

Dildora ALIQULOVA

ToshDO'TAU tayanch doktoranti

E-mail: aliqulovadildora92@gmail.com

MAISHIY ROMANLARDA OBRAZ PSIXOLOGIYASI

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek romanchiligining asoschisi A.Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani asosida maishiy mavzuning o'ziga xosligi haqida so'z boradi. Asar qahramonlarining harakteri dunyoqarashi, hayot yo'llarining turli xil so'qmoqlaridagi kechinmalari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlari: obraz, qahramon, kompozitsiya, uslub tipologiyasi, naturalistik tasvir, falsafiy-psixologik.

Annotation: this article talks about the uniqueness of the domestic theme based on the novel "Gone Days" by A. Qadiri, the founder of Uzbek novelism. The character outlook of the heroes of the work, their experiences on different paths of life are discussed

Key words: image, hero, composition, style typology, naturalistic image, philosophical-psychological

Аннотация: в данной статье говорится об уникальности отечественной темы на основе романа «Ушедшие дни» основоположника узбекской новеллы А. Кадыри. Обсуждается мировоззрение героев произведения, их переживания на разных жизненных путях

Ключевые слова: образ, герой, композиция, стилевая типология, натуралистический образ, философско-психологический

Roman janri o'z personajlar tizimining murakkabligiga ko'ra boshqa janrlardan ajralib turadi. Agardaki hikoya jarni obrazlari bir kichik voqea va uning ro'y berish qamroviga ko'ra bir tizimli hamda kam sanoqli personajlarni o'z ichiga olsa, qissa janridagi barcha personajlar bosh qahramon atrofida tizimlashadi. Ya'nikim hikoya qahramonlari kichik voqea birligiga tobe bo'lib hisoblansalar, qissa qahramonlari yozuvchi ilgari surayotgan markaziy g'oya (konsepsiya) va bosh qahramon hatti-harakatlari doirasida uyushadi. Romanda esa har ikkala janr obrazlar tizimini ham uchratish mumkin. Roman syujeti voqelik qamrovini o'zida jamlash e'tiboridan o'nlab hikoyalar va hikoya obrazlarini o'zida uyg'unlashtirishi mumkin. Qissa janri esa romanning bir qahramon doirasida tashkil etiluvchi yagona syujet chizig'iga teng bo'ladi. Shuning sababidan ham roman janridagi obrazlari tizimi keng qamrovli, son jihatdan ko'p bo'lishi bilan birgalikda murakkab badiiy tizimlilikni tashkil etadi.

Filologiya fanlari doktori, professor G'ayrat Murodov A.Qodiriyning o'zbek tarixiy romanchiligining asoschisi deya ta'kidlar ekan "O'tkan kunlar" mazmun ko'lami hamda voqelikning badiiy-tarixiy talqin etilishda, obrazlar tizimini shakllantirishda jahon romani tajribalari qo'l kelganiga urg'u beradi: "V.Skott" romani tajriba va an'analari XX asr so'z san'ati, jumladan, Markaziy Osiyo tarixiy romanchilik tajribasida ham davom etdi. Abdulla Qodiriy, Sadridin Ayniy, Cho'lpon, Oybek epik ijodida bunday adabiy-badiiy vorisiylikni ko'rishimiz mumkin". Filologiya fanlari doktori, professor U.Jo'raqulov esa o'z tadqiqotlarida "O'tkan kunlar" romani tarixiyli, ularda tarixning yaqin o'tmishdagi voqealari badiiy aks ettirilgani bilan romandagi obrazlar tizimi tamomila boshqa genezisga borib taqalishini urg'ulaydi. Oldinroq romandagi O'zbek oyim obraziga alohida to'xtalib o'tgan olim, oradan

o'n besh yilcha o'tkazib, romandagi barcha obrazlar tizimini yagona bir tizim sifatida tadqiq etdi. "Birinchi o'zbek romani – "O'tkan kunlar" deb nomalangan bu tadqiqotda romanning boshqa jihatlar haqida ham so'z yuritilgan. Xususan, roman xronotopi, syujeti, kompozitsiyasi, tili va uslubi masalalari atroflicha tahlil etilgan. Ammo olimning qayd etishiga qaraganda roman janridagi o'zgarmas badiiy komponentlar asosan ikkita, bularning biri syujet, ikkinchisi esa obrazlar tizimi bo'lib, ular o'ta qadimiy ildizlarga egadir. Olim "O'tkan kunlar" romanidagi obrazlarni quyidagi tarzda tizimlashtiradi: a) oshiq (Otabek) obrazi; b) ma'shuqa (Kumush) obrazi; v) raqib (Homid) obrazi; g) universal obrazlar (Yusufbek hoji, Qovoq devona) obrazlar; d) ota-ona (Yusufbek hoji, O'zbek oyim, Mirzakarim qutidor, Oftob oyim) obrazlari; ye) do'st obrazi (usta Alim); yo) xizmatkor obrazi (Haysanali, To'ybeka, Oybadog); j) kundosh obrazi (Zaynab).

Darhaqiqat, roman obrazlarini tizimlashdagi U.Jo'raqulov yondashuvi bevosita shu roman xarakteri, maqsad-muddaolaridan kelib chiqadi. Shuning boisdan ham shu va boshqa romanlar obrazlarining adabiyotshunoslar tomonidan amalga oshirilgan tasnifiga o'xshamaydi. Ular orasida o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Odatda badiiy asarlardagi obrazlar bosh qahramon, ikkinchi darajali qahramon, yondosh qahramon, epizodik qahramon singari umumiy guruhlariga bo'lib tasniflanadi. U.Jo'raqulov tasnifida esa "O'tkan kunlar" romanining birinchi navbatda muhabbat-maishiy romani ekani e'tiborga olingan. Tasnifdagi obrazlarning asosiy qismi mana shu tip roman obrazlariga mansubiylik kasb etadi. Masalan, romandagi oshiq (Otabek), ma'shuqa (Kumush), raqib (Homid) obrazlari; ota-ona (Yusufbek hoji, O'zbek oyim, Mirzakarim qutidor, Oftob oyim), xizmatkor, kundosh obrazi (Zaynab) muhabbat yoki

ishqiy-maishiy roman obraziga mansubligi jihatidan qadimgi grek romanlari "Davnif va Xloya", "Levkippa va Klitofont", "Oltin eshak" asarlari obrazlar tizimiga juda yaqin. Shuningdek, sharq va o'zbek eposlari, romanik dostonlari, qissalari, hikoya va ertaklari, mumtoz dostonlar qahramonlari bilan qariyb 70/80% o'xshashligini namoyon etadi. Albatta, bu obrazlar o'zining psixologik tasviri tomonlama qadim grek romanlari hamda o'zbek xalq nasri uslub an'analari bilan keskin farq qiladi. Xuddi shu fazilati bilan ham reallik, yangilik, o'ziga xosligini namoyon etadi.

"O'tkan kunlar" romanidagi obrazlar ularning tizim sifatida an'analarga bog'liqligi, an'analarni yangilash boyitish asnosida o'ziga xos obrazlar tizimini taqdim etgani to'g'risida professor Umarali Normatov shunday yozadi: "O'tkan kunlar" romani bilan o'zbek adabiyotining personajlar, karakterlar silsilasida yangi davr boshlandi. Qodiriyning bu boradagi xizmatini hazrat Navoiy ijodiy jasorati bilan qiyoslash mumkin. Alisher Navoiy "Xamsa" dostonlari orqali turkiy-o'zbek tilida Farhod, Shirin, Layli, Majnun, Iskandar kabi fors-tojik adabiyotining ma'lum va mashhur qahramonlari bilan tenglasha va bahslash oladigan original obrazlar yaratib, katta jasorat ko'rsatdi. Abdulla Qodiriy esa real hayotdan olingan Otabek, Yusufbek hoji, Kumush, O'zbek oyim, Oftob oyim, Zaynab kabi oddiy hayotiy odamlarni Farhod, Shirin, Mehnobonu, Tohir, Zuhra, Bahrom singari an'anaviy-afsonaviy qahramonlar qatorida tura oladigan yorqin obrazlar darajasiga ko'tardi, keyingi yirik asarlarida Anvar, Ra'no, Solih mahdum, Xudoyorxon, Mulla Obid singari betakror karakterlar yaratib, bu tajribani yanada mustahkamladi". Ko'rinadiki, professor U. Normatovning "O'tkan kunlar" romani obrazlariga oid fikrlari U. Jo'raqulovning fikrlari bilan ko'p tomonlama tutash bog'liq. U. Jo'raqulov bu roman obrazlarini an'anaviy roman obrazlari tarzida olti guruhga bo'lib tasniflagan bo'lsa, U. Normatov tadqiqotida A. Qodiriy obrazlarining Navoiy "Xamsa"si dostonlari obrazlari bilan bevosita aloqadorligi haqidagi fikr ilgari surilgan.

Professor Bahodir Karimov Abdulla Qodiriy romanlaridagi barcha obrazlar qaysidir darajada biografik asosga egaligi, Qodiriy axloq-odobi, maishiy va ijtimoiy turmush tarziga xos unsurlardan ulush olganiga urg'u beradi. "Abdulla Qodiriyning shaxsiyatini, dunyoqarashini anglash asarlarini teranroq tushunishga olib keladi. Zotan, alloma adibning Yusufbek hoji, Otabek, Anvar, Kumush, Ra'no

singari qahramonlarida aks etgan bebaho ma'naviy qadriyatlar bevosita Abdulla Qodiriy ma'naviy-ruhiy dunyosiga taalluqlidir. "...Artist bo'lganimda edi, Otabek rovida o'zim o'ynardim... Negaki Otabek xarakterini mendan yaxshi bilguvchi yo'q...", degan istagi ortida ham o'sha ruhiy butunlik sezimi bor", deb yozadi bu haqda olim. Yoki "O'tkan kunlar" romanidagi Yusufbek hoji obrazini "hojilik sifati" bilan yuksakka ko'tarilgan obraz, Otabekni ma'shuqa sehriga oshufta oshiq, Kumush obrazini ko'zlari jon olguvchi klassik ma'shuqa obrazi, Xudoyorxonni esa murakkab davrda taxtga kelgan hukmdor obrazi sifatida talqin qiladi.

Haqiqatdan, A. Qodiriy obrazlari, ayniqsa, uning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari obrazlar tizimligi nuqtayi nazaridan o'ta mukammal. Shuning bois bo'lsa kerakki Izzat Sultonning "Adabiyot nazariyasi", Matyoqub Qo'shjonovning "Badiiy asar kompozitsiyasi", Umarali Normatovning "Xarakter kulgisi", Suvon Melining "So'zu so'z", Dilmurod Quronovning "Adabiyot nazariyasi asoslari", Uzoq Jo'raqulovning "Qodiriy va roman tafakkuri", Ulug'bek Hamdamovning "Abdulla Qodiriy", Bahodir Karimovning "Abdulla Qodiriy fenomeni" kabi sof nazariy talqindagi tadqiqotlarida obraz muammosi haqida fikr yuritilar ekan, hech ikkilanilmasdan "O'tkan kunlar" yoki "Mehrobdan chayon" romanlariga murojaat etiladi. Bu bizning fikrimizcha birinchidan, A. Qodiriy obrazlarining mukammal ishlanganligidan, ikkinchidan o'zaro ichki poetik silsilaviylikni hosil etishda aniq tizimga asoslanishidan, uchinchidan bu obrazlarning har bittasi chuqur psixologik talqin etilib, maishiy oila hamda muhabbat g'oyaviy konsepsiyalari asosida badiiy tasvirlanganidan dalolat berib turadi. Chunki nazaryotchi olimlar o'z tadqiqotlari, nazariy xulosa fikrlarining ishonchli, mustahkam chiqishi uchun albatta umrboqiy asarlarga murojaat qilishni prinsip darajasiga ko'targanlar. Ushbu holat faqat o'zbek adabiyotshunosligida emas, jahon adabiyotshunosligi tajribalarida ham izchil ravishda uchraydi.

Xulosa qilib aytganda "O'tkan kunlar" romani obrazlari birinchidan, mukammal ishlanganligidan, ikkinchidan o'zaro ichki poetik silsilaviylikni hosil etishda aniq tizimga asoslanishi, uchinchidan bu obrazlarning har bittasi chuqur psixologik talqin etilib, maishiy oila hamda muhabbat g'oyaviy konsepsiyalari asosida badiiy tasvirlanganishi jihatidan o'ziga xoslik kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. . Норматов У. Қодирий мўъжизаси. – Т.: Ўзбекистон, 2010.
2. Муродов Ф. Тарихий роман: генезиси, кейинги тараққиёти. – Тошкент: Фан, 2005.
3. Жўрақулов У. Қодирий ва роман тафаккури. – Тошкент: Nurafshon business, 2020.
4. Жўрақулов У. Ўзбек ойим нега "оғма"? //Ўзбекистон адабиёти ва санъати газетаси, 2001. 6 апрель
5. Каримов Б. Рухият алифбоси. – Т.: Ф.Фуллом ННМИУ, 2016.
6. Каримов Б. Абдулла Қодирий феномени. – Т.: Инфо капитал, 2020.

Maksuda XUSANOVA

Renessans ta'lim universiteti tadqiqotchisi

DIGNITONIM VA FALERONIMLARNING LEKSIK-SEMANTIK TASNIFLASH

Annotatsiya: maqolada dignitonim va faleronimlarning leksik-semantik tasnifi, tasnif, onomastik birliklarning leksik-semantik jihatidan tasniflash, ularning turlari ilmiy tahlil qilinib, tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: *unvon, tashkilotlar, davlat, dignitonim, faleronim, allomalar, onomastik birliklar, tasnif.*

Аннотция: в статье научно анализируются и исследуются лексико-семантическая классификация dignitonimov i faleronimov, классификация, лексико-семантическая классификация онимастических единиц, их виды.

Ключевые слова: *титул, организации, государство, dignitonim, faleronim, учёные, онимастические единицы, классификация.*

Annotation: in the article, the lexical-semantic classification of dignitonims and faleronims, classification, lexical-semantic classification of onomastic units, their types are scientifically analyzed and researched.

Key words: *title, organizations, state, dignitonim, faleronim, scholars, onomastic units, classification.*

O'zbek tilining istiqbol davri taraqqiyoti dignitonim va faleronim rivojida muhim ahamiyatga ega. Zero, tilimizning bebaho boyligi bo'lgan dignitonim (davlat va xalqaro tashkilotlar tomonidan ta'sis qilingan unvonlar) va faleronim nomlarining shakllanishi va ma'nolarining talqini hamda tahliliga jiddiyroq e'tibor qaratish lozim. Kishilarning jamiyatdagi faoliyati, qilgan ishlarini ma'naviy va ruhiy jihatlaridan rag'batlantirish uchun ta'sis etilgan dignitonimlar, ya'ni unvon (faxriy, diniy va ilmiy unvon) hamda faleronim (orden, medal va mukofot) larning nomlari — bu borada ham sotsiolingvistik, ham lingvokulturologik, ham psixolingvistik mohiyatga ega. Tasnif - bilish va o'rganishning asosi bo'lib, lisoniy tasnif deyilganda, semantik, leksik, etimologik, grammatik boshqa tur va guruhlariga ajratish hisoblanadi.

Ma'lumki nomshunoslikda nomlarning leksik-semantik tasniflari tilshunos olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Xususan, E.M.Murzayevning ilmiy tadqiqotlarida onomastik birliklarning leksik-semantik tasniflanishi masalasiga e'tibor qaratilgan o'rinlari bor[1].

P.G'ulomov "Toponimika va geografik atamashunoslik" nomli ma'ruza matnida onomastik birliklardan toponimlarni geografik nuqtayi nazaridan leksik-semantik tasniflashga harakat qilgan[2]. Onomastik birliklarning bir turi sifatida toponimlarni T.Enazarov o'zining doktorlik dissertatsiyasida leksik-semantik jihatdan tasniflashga harakat qilgan[3]. O'zbek onomastikasida onomastik birliklarning leksik-semantik tasnifi degan termin va tushuncha shakllangan. Ularni onomastik nuqtayi nazardan hamda leksik-semantik jihatdan tahlil etganda ifodalayotgan ma'nolari ham e'tiborga olinadi. Dignitonim va faleronimlarning onomastik jihatdan tasnif qilganda quyidagicha bo'ladi:

1. Dignitonim va faleronimlarning ta'sis etilishiga ko'ra turlari.

2. Dignitonim va faleronimlarning kimlarga berilishi nuqtayi nazaridan turlari.

Unvonlar va faleronimlarni kim yoki qaysi tashkilot ta'sis etgani nuqtayi nazaridan quyidagicha tavsiflanadi:

1) Davlat tomonidan ta'sis etilgan unvonlar; 2) tashkilot

tomonidan ta'sis etgan unvonlar; 3) ko'zga ko'ringan allomalar tomonidan meros bo'lib qoladigan ish vazifasini ko'rsatuvchi unvonlar; 4) xalqaro tashkilotlar beradigan unvonlar.

1. Davlat ta'sis etgan dignitonimlar.

Kishilik jamiyatida davlat ta'sis etgan dignitonimlar muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ham davlat turli sohalaridagi mutaxassislarni rag'batlantirishga jiddiy e'tibor berib kelayotganligiga dignitonimlar aniq misol bo'la oladi. Vatan oldida ko'rsatgan qahramonligi, beqiyos xizmati uchun beriladigan unvon: O'zbekiston Qahramoni, "Jaloliddin Manguberd" ordeni ham davlat tomonidan ta'sis etilgan faleronim bo'lib, qahramonlik va jasorat ko'rsatgan harbiy xizmatchilar mamlakatimiz mustaqilligini, vatanimiz sarhadlarini himoya qilishda qahramonlik va jasorat ko'rsatganligi uchun mukofotlanadilar. Jaloliddin ismi, atoqli ot. Jaloliddin arabcha bo'lib[4], dinning ulug'vorligi, shavkati, shukhi; dinning buyukligi, mukammalligi yoki dinning ulug'; shavkatli farzandi degan ma'noni anglatadi. Manguberd[4] umri uzoq qilib bergan bola; manguga berilgan bo'lsin degan ma'noni anglatadi. Ba'zi adabiyotlarda Mankburni (burnida xoli bor) nomi bilan berilgan. Jaloliddin burnida xoli (mank) bo'lgani uchun Mankburni nomi bilan atalgan. Haqiqatan ham bu nom izohi to'g'ri keladi. Chunki bola belgi yoki xol bilan tug'lsa, shu belgiga ishora qilib ism beriladi.

Davlat tomonidan ustozlik unvoni va bir sohada ko'p faoliyat yuritgan nuqtayi nazaridan ta'sis etilgan dignitonimlar: O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yoshlar murabbiysi, O'zbekiston Respublikasi xalq o'qituvchisi, O'zbekiston Respublikasi xalq hofizi va hokazo.

2. Tashkilot tomonidan ta'sis etgan unvonlar.

Biror ish-faoliyat sohasidagi alohida xizmatni yoki mutaxassislik darajasini rasman e'tirof etadigan, vakolatli organlar tomonidan belgilanadigan va beriladigan nom—unvon. Akademik, professor, dotsent, katta ilmiy xodim.

Shuningdek O'zbekiston Respublikasida nodavlat notijorat tashkilotlar yoki boshqa tashkilotlar tomonidan

ham dignitonimlar ta'sis etiladi. Turon Fanlar akademiyasida faxriy ilmiy unvonlar bilan taqdirlashadi.

3. Meros bo'lib koladigan yoki ish-vazifa darajasini ko'rsatuvchi, in'om qilingan, hurmatli, faxriy nom-unvon: *Qozilik unvoni, Eshonlik unvoni, Qorilik unvoni, Hojilik unvoni.*

4. Xalqaro tashkilotlar ta'sis etgan dignitonimlar

Unvonlarni xalqaro tashkilotlar, xususan, BMT, YUNESKO kabi tashkilotlar ta'sis etishgan. Ushbu unvonlar o'zaro kelishilgan holda ta'sis etiladi va beriladi. Masalan, "Oltin qalam" mukofoti ham mamlakatimiz doirasida, ham xalqaro doirada berildi. Shuningdek, 2024-yil O'zbekiston ilk marotaba Qatar Amiri tomonidan ta'sis etilgan "Xalqaro korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha yuksak mukofoti"ning tantanali taqdirlash marosimiga mezbonlik qiladi.

2. Dignitonim va faleronimlarning kimlarga berilishi nuqtayi nazaridan turlari.

Dignitonimlar tarixiy so'z bo'lib, ular anglatayotgan ma'nolariga ko'ra taniqli allomalarga hukmdorlar va ulamolar tomonidan berilgan.

Shayx ar-Rais-buyuk qomusiy olim, tabib va faylasuf Abu Ali ibn Sinoga berilgan unvondir. Bu leksema arabcha bo'lib, "kekxa", "qabila, urug' oqsoqli" ma'nolarini bildiradi. Bu unvon islomiy davlatlarda olimlar, diniy faqihlarga berilgan unvon. Keyinchalik taniqli so'fiylar, pirlarga nisbatan ham ishlatilgan. Ibn Sinoga xalq tomonidan "Shayx ar-Rais" (donishmandlar sardori, allomalar raisi) unvoni berilgan. U G'arbda esa Avitsenna nomi bilan mashhur bo'lgan.

«Hadis ilmining sultoni» unvoniga islom olamining mutafakkiri, buyuk muhaddis Imom Buxoriy sazovor bo'lgan, u «muhaddislar imomi, hadis ilmining sultoni deb ham yuritilgan[5]». Imom Buxoriy umri davomida 600 ming hadisni to'plab, ularni sahih (to'g'ri, ishonchli) va nosahih (xato, ishonchsiz)ga ajratganlar.

"Sayfuddavla" unvoni. Bu unvon bilan Abulqosim Mahmud ibn Sabuqtegin Somoniylarga qarshi isyon ko'targan turk amirlari Abu Ali Simjuriy va Foqiqqa qarshi janglarda otasining qo'shinida qatnashib, katta jasorat ko'rsatgani uchun 994-yili taqdirlanadi. U 998-1030-yillarda g'aznaviylar davlati hukmdori bo'lgan. "Sayf uddavla" so'z birikmasi arabchadan olingan bo'lib, "davlat shamshiri" degan ma'noni bildiradi. Bizningcha, bu unvonni Mahmud G'aznaviyga tarqoq davlatlarni umumlashtira olgani, davlatini ilm, ma'rifat markaziga aylantirgani uchun berilgan.

"Nosiriddin ad-davla" (Davlat va din himoyachisi). Shijoatkor sarkarda Sabuqtegin 232 aynan Somoniylar amiri Nuh II (976-997-y.) dushmanlariga qarshi kurashda yordam berib, **"Nosiriddin ad-davla" (Davlat va din himoyachisi) [6] degan sharaflı nomga sazovor bo'ladi.**

Yusuf "Xos Hojib" Bolosog'unda tavallud topgan turkiyo'g'y shoir, mutafakkir, davlat arbobi, "Qutadg'u bilig" dostoni muallifi. O'z asarini qoraxoniylar hukmdori Tavg'och Bug'roxonga taqdim etgan muallifni Bug'roxon taqdirlab, unga "xos Hojib", yani "eshik og'asi" unvonini bergan.

"Jorulloh" unvoni. Ulug' alloma Abul Qosim Mahmud ibn Umar Zamaxshariy 467-yil Xorazmning Zamaxshar qishlog'ida tug'ilgan bo'lib, u arab grammatikasi, lug'atshunoslik, adabiyot, aruz ilmi, jug'rofiya, tavsir, hadis va fiqhga oid ellikdan ortiq asarlar yaratgan, ularning aksariyati bizgacha yetib kelgan. 537-yilda Jurjonda vafot etgan. "Al-Kashshof" va "Al-Mufasssal" kitoblarning muallifi: "Osoring" ek (eng) buyuk va ek mashhuri "Kashshof" unvonli tafsiridir. Bu kitobi Makkai mukarramada yozub, muddati madida mu'takifi Ka'bai sharifa o'ldig'ichun "Jorulloh unvonina noyil o'lmishdir"[7]. Jorulloh (Alloh taolo uyini qo'shnisi) deb atalishiga sabab -Makkada, ya'ni Ka'baning yonida uzoq muddat istiqomat qilganlar.[8]

Ko'zga ko'ringan allomalar do'stlariga "Ustoz", "Muallim as-soniy", "Ustozi avval" kabi unvonlar berishgan: «Kaminaga dedilar: "Hazrati maxdum ustoz(Jomiy) anchadan beri bemorlar".[9]

Amir so'zi hukmdor bergan va e'tirof etgan maxsus unvon bo'lib, bu unvon nomiga yana turli aniqlovchilar birikib kelishi mumkin: "Mashhurdirkim, mazkur Ustod Behzod bir tasvirli lavhani ulug' amir Alisherning jannat tartibli, osmon martabali majlisiga keltirdi"[10]. Amiri kabir unvoni Navoiyga nisbatan qo'llanilgan: "Avvalo shayx ul -alayhissalom nur Abdurahmon Jomiyning "Bahoriston" ining bir ravzasidir va yana Amir kabir Alisherning "Majolis un -nafois" idur" [11].

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, unvon nom(dignitonim)larining qo'llanish miqyosining kengligi hamda tarixiy taraqqiyotda ekanligi ularning milliy davlatchilikning o'ziga xos ramziy ifodasi hisoblanadi.

Kishilarning ijtimoiy, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotdagi faoliyatlarini yanada rag'batlantirish uchun – Prezident tomonidan chiqarilgan farmonlar asosida dignitonimlar va faleronimlar bilan taqdirlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Murzayev E. M. Geografiya v nazvaniyax. M., Nauka, 1979. S.5-15.
2. G'ulomov P. Toponimika va geografik atamashunoslik. Toshkent, 2000. 3-47-betlar.
3. Enazarov T.J. O'zbekiston toponimlari: lug'aviy asoslari va etimologik tadqiqi yo'llari. Filologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent, 2006. 7-19-betlar
4. Begmatov E.A. O'zbek ismlari. -T. 2007:133-209 b .
5. Islom ensiklopediya. Toshkent, 2017. 115.670 b
6. B.J. Eshov, A.A. Odilov. O'zbekiston tarixi. 1-jild. Toshkent, 2014. 232-b
7. Qomus ul-a'lom. 4-jild. – Istanbul, Mehron matbaasi. 1894. 2421.
8. Imom Shamsiddin Zahabiy. Mashhur daholar siyrati. Toshkent, Sharq nashriyoti. 2015 208 b
9. Navoiy zamondoshlari xotirasida. -Toshkent; 1986. 221 171 b

Majnuniso KAMOLOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
magistranti
majnunisokamolova@gmail.com

“YOLG'IZLIK” MOTIVINING JAHON VA MUMTOZ ADABIYOTDA O'RGANILGANLIK DARAJASI

Annotatsiya: ushbu maqolada “Yolg'izlik” motivining ham psixologik, ham falsafiy, ham adabiy jihatdan o'rgangan olimlar, ijodkorlar haqida va ularning “Yolg'izlik” motivini o'z asarlarida qanday ma'noda ishlatganliklari xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *yolg'izlik, tasavvuf, she'riyat, motiv, talqin, ruhiyat, psixologik holat, nazariya.*

Аннотация: в данной статье рассказывается об учёных и художниках, изучавших мотив «Одиночество» с психологической, философской и литературной точки зрения, и о том, как они использовали мотив «Одиночества» в своих произведениях.

Ключевые слова: *одиночество, мистика, поэзия, мотив, интерпретация, психика, психологическое состояние, теория.*

Annotation: this article focuses on scholars, creators who have studied the “loneliness” motive both psychologically and philosophically and literary, and how they have used the “loneliness” motive in their works.

Key words: *loneliness, mysticism, poetry, motive, interpretation, psyche, psychological state, theory.*

KIRISH. Tadqiqotimizning obyekti sifatida Alisher Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy” devonini olamiz. Unda Navoiyning barcha turkiy g'azallari jamlangan. Hazrat Navoiy va uning ijodi bilan bir qator olimlar izlanishlar olib borishgan. Demak, “Yolg'izlik” motivi tadqiqi ustida jahon miqyosida ham bir qator izlanishlar olib borilgan.

Yevropa uyg'onish davri adabiyoti namoyandalari ham yolg'izlik mavzusiga e'tibor qaratganlar. Italian shoiri Petrarka o'zining “Yolg'izlik hayoti” asarida yolg'izlik muammosiga keng o'rin ajratadi. Ingliz uyg'onish adabiyotining yirik vakili Uilyam Shekspirning “Qirol Lir”, “Romeo va Juletta”, “Hamlet” tragediyalarida, nemis mutafakkiri Gyote ijodida, ayniqsa “Yosh Verterning iztiroblari” asarida qahramon yolg'izligi muammosi yuqori pafosga ko'tariladi. Aflotun va Aristotel yolg'izlikni “yovuzlik” deb ta'riflaganlar, undan qutulishni ular do'stlik va muhabbat fazilatlaridan bahramand bo'lishda ko'radilar. Fransuz fizigi va faylasufi Blez Paskal ham yolg'izlikka illat sifatida qaraydi.

Paskalga ko'ra, “Yolg'iz kimsa yarim bag'ir, yarim ko'ngilday gap. Baxtli- saodatli bo'lish uchun u o'z tengini topmog'i lozim”. B. Paskal o'zining “Mushohadalar” asarida yana bir ulug'vor g'oyani ilgari suradi. Mutafakkir absurdlik va yolg'izlikni yengishning yagona yo'li sifatida Xudoga ishonish va uni sevish, unga iymon keltirishni ta'kidlaydi.

Paskalga ko'ra, “Xudo zulmatning teskari tasviri... Xudoga olib boradigan yo'l inson Unga qaram ekanligini tan olishidir”. Ya'ni Xudoga mutlaq ishonish insonning ruhiy olamini kemiruvchi har qanday notanish hislardan, nomutanosibliklardan ustun bo'lib, inson uchun mutlaqo begona bo'lmagan dunyodan

iboratdir.

Bu g'oya yozuvchilarga cogito cartésien – Dekart falsafasi (ya'ni, fikrlayapman, demak mavjudman) ga qaytishga va odamlarning radikal (keskin) yolg'izligiga e'tibor berishida namoyon bo'ladi. Biroq shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, Russo yolg'izligi noaniq va chigaldir. Russoning fikricha, boshqalarni tushunmaslik hamda o'zgalarning yovuzligi sababli inson ulardan chetlashuvi kerak.

Russo o'zini boshqalardan ajratgan, yakkalagan vaziyat o'rtasida turganini, bu holatni barcha odamlar foydalanadigan huquq deb bilishiga o'zini ishontirishi kerakligini ta'kidlagan. Nemis mutafakkiri Gegel yolg'izlikni ruhiy hodisa sifatida tushunishga katta urg'u beradi. U “o'zidan chetlashgan ruhning ikki dunyosi” haqida nazariya taklif qilgan. Yolg'izlik bu yerda ikkita munosabatlarning yo'qolishi sifatida keltiriladi: ya'ni o'zi va ijtimoiy olam (jamiyat) bilan aloqalarni uzilishi. Bundan tashqari, ikkinchisi insonni o'zi bilan birlashtirish zaruratidir. Insonda ham obyektiv, ham subyektiv ma'noda “makon” bo'lishi kerak. Yolg'izlikning tabiati subyektiv ruhni o'ziga bo'lgan sevgisidan, uni o'z g'oyasini mutlaq g'oyaning obyektiv dunyo ruhi faoliyati bilan o'zaro bog'lamasdan turib tasdiqlashga intilishidan iborat. Natijada, subyektiv ruh o'z ziddiyatlari bilan chalkashib ketadi, bu esa odamda baxtsiz ongni keltirib chiqaradi. XX asrdan boshlab, modernistik adabiyotning ta'sir doirasi kengayishi bilan global diapozonda tarqalayotgan bu motivning ortida ko'plab yozuvchi va faylasuflar yetishtirgan adabiy tarix yotadi.

Yolg'izlik hodisasiga psixologlar va ijtimoiy fan vakillari tomonidan dolzarb mavzu sifatida alohida

e'tibor qaratilib, faol qiziqish bilan tavsiflanishi XX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi. Bu davrni, tom ma'noda, yolg'izlik psixologiyasiga oid fundamental tadqiqotlar davri, deb atash mumkin. Ayni davrda fenomenologik tadqiqotlarning konseptual asoslari yaratildi.

Jahonshumul yozuvchilar F.Kafka, J.P.Sartr, A.Kamyu, G.G.Markes, H.Hesse, E.M.Remark, S.Bekket, E.Ionesko singari yozuvchilar ijodida inson yolg'izligi markaziy mavzuga aylandi. Shunga ko'ra, XX asrning oxiridan hozirgi kungacha bo'lgan davrni xususiy nazariyalar va amaliy ishlarning taraqqiyot davri deyish mumkin. Rus faylasufi va sotsiologi Igor Kon Semyonovich yolg'izlik fenomeni XVII-XVIII asrlarda o'zini yaqqol namoyon qilganini aytadi.

Uning fikricha, "shaxs hayot tarzining murakkablashuvi ruhiy holat va muammolari bir xil talqin qilinishiga yo'l bermaydigan qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradi. Masalan, yolg'izlik hissini olaylik. O'rta asrlarda odamlar hamjihat yashar edi. Yolg'izlik asosan jismonan ajratib qo'yish ma'nosida tushunilgan. Yangi davrning ko'p qirrali shaxsi esa odamlardan ajralishni va ixtiyoriy yolg'izlikni istaydi. Shu bilan birga, u yolg'izlikdan chuqur iztirob chekadi va iztirobini baham ko'rish uchun muloqot yo'qligidan ko'proq qiynaladi".

XIX asrning oxirlaridan XX asrning birinchi yarmiga qadar bo'lgan davrni yolg'izlik motivining falsafiy asoslarini shakllantirish davri, deb atash mumkin. Bu davrda badiiy adabiyotda, xususan, Feodor Dostoyevskiy, Marsel Prust, Jeyms Joys, Frants Kafka, Uilyam Folkner, Ernest Heminguey, Bertold Brext, Jan-Pol Sartr, Albert Kamyu, Xuan Karlos Onetti, Gabriel Garsia Marques va boshqa ko'plab yozuvchilar ijodida yolg'izlik mavzusi modernistik ko'rinishda barqaror xarakter kasb etdi.

O'zbek adabiyotshunos olimlari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab badiiy psixologizm va psixologik tahlil masalasiga bag'ishlangan izlanishlar olib bordilar. Jumladan, A.Rasulovning "Xarakter molodeji v sovremennix uzbekskix sovetkix povestiyax", N.Shodiyevning "Abdulla Qahhorning asarlarida psixologik tahlil mahorati", N.Yuldashevning "Problemi psixologicheskogo analiza v uzbekskoy proze (Vnutrenniy monolog v romanax A.Kadiri, Aybeka, A.Kaxxara, A.Yakubova)" nomzodlik

dissertatsiyalari, X.Umurovning "O'zbek romanlarida ruhiy tahlil muammosi" doktorlik dissertatsiyasi, A.Xolmurodovning "Odil Yoqubov romanlarida psixologizm", P.Kenjayevarning "Hozirgi o'zbek hikoyalarida qahramon ruhiyatini tasvirlash tamoyillari" nomzodlik dissertatsiyasi hamda monografiyasida, M.Boboxonovning "Hozirgi o'zbek qissachiligida badiiy psixologizm" nomzodlik dissertatsiyasida, M.Sheraliyevaning "Hozirgi o'zbek nasrida kinoya (ijtimoiy-psixologik omillari, poetik tizimdagi o'rni)", Y.Eshmatovning "Istiqlol davri o'zbek qissachiligida ayol ruhiyatining badiiy talqini, Sh.Botirovning "Hozirgi o'zbek romanlarida badiiy psixologizm (Ulug'bek Hamdamning "Muvozanat", "Isyon va itoat", "Sabo va Samandar" romanlari misolida) filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyalarida badiiy psixologizm va psixologik tahlil masalalarini turli aspektlarini tadqiq etgan bo'lsalar, M.Kilichevaning "Ingliz va o'zbek adabiyotida psixologik holatlar talqinida adabiy ta'sir muammosi (yolg'izlik motivi misolida)", N.Qobilovning "Jek London va Abdulla Qahhor ijodida badiiy psixologizm" mavzusidagi filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyalarida badiiy psixologizm va ruhiyat mavzularida qiyosiy tadqiqot olib borganlar.

Garchi, o'zbek adabiyotshunosligi ilmiy davralarida psixologizm hamda ruhiyat bilan bog'liq tushunchalar XX asrning o'rtalarida e'tirof etila boshlagan bo'lsa-da, shaxs ruhiyati talqini va tahlili Sharq mumtoz adabiyoti vakillari ijodida ham yetakchi o'rinni egallagan. Birgina o'zbek adabiyotining o'zida Alisher Navoiy tomonidan epik dostonlarda, lirik asarlarda inson ruhiyatining qavat-qavat sirlari ochilgani, Sharqning buyuk shoiri tomonidan badiiy psixologizmning xilma-xil usul va vositalari qo'llangani ham haqiqat.

Bundan tashqari Najmiddin Komilov "Tasavvuf", "Tasavvuf adabiyoti lingvopoetikasi", Sultonmurod Olim "Naqshband va Navoiy", Aziz Qayumov "Ishq vodiysi chechaklari", Ibrohim Haqqul "Tasavvuf va she'riyat", Usmon Turar "Tasavvuf tarixi", Ziyoda G'afforova "Navoiyning hamd va na't g'azallari", Olimjon Davlatovning "Ma'nolar xazinasi", shuningdek, bir qator olim va olimalarimizning dissertatsiya, ilmiy maqola va ilmiy ishlar to'plamlarida "Yolg'izlik" motivi tadqiqi unumli ishlab borilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Маҳмадиёр АСАДОВ, ""ЁЛҒИЗЛИК МОТИВИ"НИНГ ПОЭТИК," in "SHARQ-U G'ARB RENESSANS ADABIYOTI: konferensiya, Toshkent, 2022.
2. A. Dilafruz, "ADABIYOTSHUNOSLIKDA BADIY PSIXOLOGIZM TUSHUNCHASI," in Oriental Renaissance: Innovative, , 2021.
3. А. Навоий., "Лисон ут-тайр. Йигирма томлик, ўн иккинчи том., – Тошкент: , Фан, , 1996., p. 326 б.
4. М. М.Қ., " Комил инсон – адабиёт идеали., " – Тошкент:, Маънавият., 2005., p. – 208 б..
5. А. Навоий., "Фавойид ул-кибар.," in Йигирма томлик, олтинчи том., –Тошкент:, Фан., 1990., p. 526.
6. Ш. А. Мансур. " Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири". – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2016. 624 б.

Munira ISMOILOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti adabiyotshunoslik
yo'nalishi 1-kurs magistranti
Asadullayevamunira@gmail.com

“MUBAYYIN” ASARI VA UNING O'RGANILISHI

Annotatsiya: maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning islom dini e'tiqod masalalariga bag'ishlangan fiqhiy asari “Mubayyin”ning o'rganilishi va asar bilan bog'liq ilmiy ishlar yoritiladi. Ushbu kichik tadqiqot asar necha marotaba va kimlar muallifligida nashr etilgan, yillar davomida olimlar tomonidan qaysi tomonlari o'rganilgan va qaysi tomonlariga e'tibor berilmagan yo'sinidagi savollarga javob bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, asarni chuqur tahlilga tortish, o'rganilganlik darajasini ko'rib chiqishning o'zbek adabiyotshunosligi va adabiy jarayonda qanchalik ahamiyati borligini ilmiy dalillar bilan ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: *Navoiyga izdoshlik, fiqhiy asar, poetik xususiyatlari, an'anaviy obraz, o'rganish aspekti.*

Annotation: this article deals with the studies about the jurisprudential work of Zakhiriddin Mukhammad Babur who considered Alisher Navai as a spiritual mentor. This work is named “Mubayyin” and devoted to the Islamic faith and inspired by “Siroj ul muslimin”. This research will be answer for several questions : how many times and who published this masterpiece and what kind of aspects are analysed by scientists or remained unexplored. Furthermore, it also shows the importance of a deep analysis of this work for Uzbek literature and the role of studying it in more detail.

Key words: *following Navoi, jurisprudential work, poetic feature, traditional image, the aspect of learning.*

Аннотация: в статье освещаются вопросы, связанные с изучением юридического труда Захириддина Мухаммада Бабура, которого считал Алишера Навои своим духовным наставником, вдохновленный “Сиродж уль муслимин”, «Мубаййин» посвященного вопросам исламской веры. Данное небольшое исследование служит ответом на вопросы а том, сколько раз и кем была опубликована работа, какие аспекты изучались учёными на протяжении многих лет, а какие аспекты остались без внимания. В том числе здесь показывается научными фактами и доказательствами, что глубоко изучение произведения, уровень изученности насколько значимо для узбекского литературоведении и литературного процесса.

Ключевые слова: *Вслед за Навои, исламская работа, поэтические особенности, традиционный образ, аспект обучения.*

Zahiriddin Muhammad Bobur beqiyos sarkarda va shoh bo'libgina qolmay, o'zbek adabiyoti tarixidan mustahkam o'rin olgan “Boburnoma”, “Volidiya”, “Muxtasar”, “Mubayyin” kabi asarlar muallifi ham. Ular orasida “Mubayyin” (yoki “Shahzodalarga nasihat”) asari diniy-falsafiy mazmundagi, islom farzlari bayoni berilgan manbadir. Faqat adabiyot sohasida emas, islomshunoslik, tarix, falsafa, filologiya sohasida ham qadrlil. 1521-yilda Bobur mirzoning Hindistonga yurishi paytida, masanaviy yo'lida yozilgan. Mirzolariga dasturilamal sifatida, ularning siymosi orqali butun xalqqa besh farz fiqhiy masalalarni talqin qiladi. Bundan tashqari o'sha davr, Hindiston, Movarounnahr ijtimoiy-iqtisodiy hayoti haqida ham qimmatli ma'lumotlar bor. “Mubayyin” asari “Hamd” ya'ni, Alloh taologa hamd-sano, “Na't” Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam ta'riflari, “Kitob nazmining sababi” kabi kirish kitoblaridan va “E'tiqodiya”, “Kitob us-salot”, “Kitob uz-zakot”, “Kitob us-savm”, “Kitob ul-haj” nomli beshta qism hamda “Kitob xotimasi”dan tashkil topgan. Zahiriddin Muhammad Bobur hayoti, ilmiy-adabiy, lirik merosi o'zbek adabiyoti tarixi uchun juda qimmatli. Xususan, Zahiriddin Boburning “Mubayyin” asarini o'rganish, asosan, mustaqillikdan keyin boshlandi.

Sovetlar davrida bir muddat xalqqa e'lon qilinmadi va ta'qiqlandi. Akademik Valixojayev ta'kidlaganidek: “Bu qutlug' ishini Boburning o'zi “Boburnoma”da boshlab bergan edi. Shundan so'ng Movarounnahr, Afg'oniston va Hindistonda yozilgan tazkira va tarixiy asarlarda Bobur haqida ma'lumot berish kuzatiladi”.

Mirzo Kenjabek va Hamidjon Hasanov muharrirligida “Mubayyin” asari yurtimizda ikki marta nashr qilingan. Zahiriddin Muhammad Bobur qalamiga mansub ushbu kitob nashrdan nashrga o'quvchiga mukammallashgan holda yetkazilayotgani har qancha e'tibor va ehtiromga munosibdir. Binobarin, o'z tarixiga, to'plangan tajribaga, dunyodagi eng katta boylik bo'lgan intellektual salohiyatga chuqur yondashish har qanday davlatning moddiy va ma'naviy taraqqiyoti asosini belgilaydi.

2014-yil Mirzo Kenjabek muallifligida nasriy bayoni va sharhlarini bergan holda asar “Mubayyan” nomi bilan nashr qilindi. Yangi nashr bir necha xususiyatlari bilan boshqalaridan ajralib turadi. Avvalo, asar nomi bilan bog'liq o'zgarish va muallif ulug' tarixchi olim Abdulhay Lakhnaviy-Hasaniyning “Nuzhat ul-havotir” (Xotiralar sayri) asari, “Urdu doirayi ma'orifi islomiya” (Maorif) ensiklopediyasi, Hasanxo'ja Nisoriyning

“Muzakkiri ahhob” kitobi qo‘lyozmasiga tayanib asarni “Mubayyan” deb atashni o‘rinli bildi. Chunki, “Nuzhat ul-havotir” va “Maorif” ensiklopediyasida keltirilishicha, “Mubayyin” Shayx Zaynuddin al-Havofiyning asarga yozgan sharhining nomidir. Nasriy bayon muallifi, asarni “Mubayyin” deb atash urf bo‘lib ketganiga balki shu sharh nomi bilan hamda xorijiy sharqshunoslarning yanglish o‘qiganliklari sabab bo‘lganini aytadi.

Shuningdek, Mirzo Kenjabek “Mubayyin” asardagi barcha arabiy matnlar va ularning joriy yozuvdagi o‘qilishi hamda tarjimalari ustida ishlagan. Bu asar masnaviy janrida yozilgan bo‘lib, fiqhiy masalalar Zahiriddin Muhammad Boburning o‘ziga xos uslubi orqali chuqur bilimdonlik bilan tushuntirilgan. Asarda islom dini asoslarini o‘quvchi ongiga asta-sekin mustahkamlab singdirib borish maqsadida badiiy vositalarning bobma bob san’atkorona qo‘llanganligi tahsinga sazovordir. Bularning barchasi bugungi kunda Boburning e’tiqodiy qarashlari, faqih ya’ni fiqhshunos olim sifatida diniy ilmlarga qo‘shgan hissasi ilmiy jihatdan o‘rganishga asos bo‘lib kelmoqda. Kezi kelganda Bobur hayoti va ijodiy faoliyatini tadqiq etishga nainki O‘zbekistonda emas, balki dunyo miqyosida katta e’tibor qaratilayotganini ta’kidlash lozim.

Bevosita “Mubayyin” asarining o‘rganilishi va chop etilishi haqida gap ketganda, Sharqda Shayx Zayn, Mulla Mir Mahdum Toshkandiy, S. Azimjonova, S. Shukrullayeva, O. Husanboyev (Zahiriddin Muhammad Boburning siyosiy huquqiy qarashlarini o‘rgangan), N. Rasulzoda, E. Berezin, A. Samoylovich, kabi olim va noshirlar, Fuod Ko‘prulu, Tanju O‘ral Seyhan, shuningdek, hind olimlari Abul Fazl Allomiy va Badouniy, G‘arbda esa, Bervij, Springer kabi sharqshunoslarning xizmatini qayd etish maqsadga muvofiq. Atoqli boburshunos olim, akademik Sabohat Azimjonova Zahiriddin Muhammad Bobur Burhoniddin Marg‘inoniyning “Hidoya”, Imom Buxoriyning “al-Jome as-sahih”, Imom Moturidiyning “Tavhid” Faxriddin Ali Safiyning “Rashahot ayn al-hayot”, Alisher Navoiyning “Siroj ul-muslimin” asarlarini o‘rgangan holda o‘zi ham fiqhiy asar yaratgan deya izohlaydi. Mutaxassislarning ta’kidlashicha, ijodkorning ijtimoiy falsafiy va diniy-huquqiy qarashlari Abu Hanifa mazhabidagi, islom faqihlari qarashlari majmuasining tarkibiy qismini tashkil etadi.

Ibragimov Ansaritdin Po‘lotovich “Bobur asarlari leksikasining lingvostatistik semantik va genetik tadqiqi” dissertatsiyasini “Devon”, “Mubayyin”, “Aruz” asarlariga tayangan holda tadqiq qildi. 2008-yil e’lon qilingan ushbu ilmiy ishda, asosan, leksikaviy jihatiga to‘xtalgan bo‘lib “Mubayyin” asarida boshqalaridan farqli ravishda arabcha so‘zlar ko‘p ekanligini ta’kidlab o‘tgan. Diniy asar bo‘lgani islomiy tartib-qoidalar, fiqhiy masalalar yoritilgani esa buning asosi etib ko‘rsatilgan. Bundan tashqari forscha so‘zlar juda kam, arabcha-

turkiycha so‘zlar asar lug‘at tarkibini tashkil qiladi. Chunki yoshlarga tavsiya, o‘g‘it tarzda yozilgani uchun tushunarli, oson til tanlanganligi haqida ma’lumotlar bor. Rajabova Diloraning 2005-yilda himoya qilingan “Zahiriddin Muhammad Bobur masnaviylari badiiyati va ma’rifiy qimmatini” dissertatsiyasida ham qimmatli ma’lumotlar bor, xususan, Zahiriddin Muhammad Bobur o‘z davrida ilohiyot masalalariga murojaat etgan shoirlardan ekanligini, shariat haqidagi “Mubayyin” asarini Alisher Navoiyning “Siroj ul-muslimin” asariga mantiqan yaqin deydi. Asar kompozitsiyasiga, an’anaviy obrazlariga to‘xtalgan. Masnaviy janrining Bobur ijodida tutgan o‘rni, o‘ziga xosligi, shoir devonidan o‘rin olgan kichik masnaviylarning kompozitsion yaxlitligiga alohida to‘xtalib o‘tgan. “Mubayyin” ma’rifiy didaktik ruhdagi asar hisoblanib, g‘oyaviy-badiiy mazmuni esa islom dini asoslarini, e’tiqod masalalarini obrazli fikrlar, o‘xshatishlar orqali nazmda yoritib berishdan iborat. Xalq va yosh avlod uchun muhim manba bo‘lib xizmat qilishini ta’minlash maqsadida sodda, ravon tildan foydalanilgan.

Alisher Navoiyning “Siroj ul-muslimin” va Zahiriddin Muhammad Boburning “Mubayyin” asaridagi shar’iy atamalar ma’nosini o‘zaro solishtirib o‘rganarkan, “Mubayyin” asarida Yaratuvchi Haq, Alloh, Tengri, Xudo atamalari bilan tilga olinganini yozadi. Asar tilining alohida xususiyati shundaki, diniy atamalar arab tilidan tashqari turk tilidagi, fors tillaridagi variantlari bilan ham yozilgan. Misol uchun, bomdod namozi, tong namozi, fajr namozi kabi. Navoiy Yaratgan sifatlarini sakkizta, Bobur esa yettita deb ko‘rsatadi, ikkala asarda ham musulmonlar iymon keltirishi kerak bo‘lgan narsa numan bih deya izohlangan.

Yana 1995-yilda Rasulzoda Nazrullohning “Mubayyin asari va uning testologik tadqiqi” nomli, bundan tashqari, 2008-yilda Abdullayeva M. D. tomonidan “Zahiriddin Muhammad Bobur asarlari asosida yuqori sinf o‘quvchilarida axloqiy e’tiqodni tarbiyalash” nomli dissertatsiya e’lon qilindi.

Xulosa qilib aytganda, Zahiriddin Muhammad Boburning “Mubayyin” asari lingvistik, ijtimoiy-huquqiy, shar’iy tomonlama o‘rganilgan, ammo asarning janr xususiyatlari, poetikasi, aruz xususiyatlari to‘liq o‘rganilmagan. Fikr ifodalashda qaysi tasvir vositalaridan foydalangan, badiiy san’at qo‘llash mahorati to‘la yoritilgan taqdirda, mazkur asarning o‘zbek adabiyoti tarixidagi ahamiyati yana ham oshadi. Zero, ongga singdirish ham, qalbga singdirish ham til bilan ekan, Zahiriddin Muhammad Bobur har bir musulmon bilishi shart bo‘lgan bilimlarni nazmda yozish orqali barchaga birdek tushunarli, mufassal kitob yozishni uddalagan. Lekin asarning badiiy xususiyatlariga to‘la yetib bormay turib g‘oya va mazmunij jihatdan tahlil qilishimiz to‘g‘ri emas. Chunki shakl va mazmun birligi asar yaxlitligini tashkil etadi. Asar syujeti, kompozitsiyasi, obrazlarini izohlash va

mana shu poetik xususiyatlarini boshqa she'riy usulda yozilgan islomiy asarlar bilan solishtirish orqali Zahiriddin Muhammad Boburning so'z qo'llash mahoratini, usulini, o'ziga xosligini ko'rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Мубайян. Мирзо Кенжабек. – Т: Шарқ , 2014.
2. Мирзо Кенжабек. "Бобур Мирзо буюк фақих" // "Ер юзи журнали", 2014, 2(6)-сон , 16-бет.
3. Zahiriddin Muhammad Bobur "Mubayyin" asari. Hasanov H. – T.: MUMTOZ SO'Z, 2011. 3-4-betlar.
4. Rajabova D. Zahiriddin Muhammad Bobur masnaviyatlari badiiyati va ma'rifiy qimmat, 2005.
5. Saidov. A. Fransuz boburshunosligi // Hayot va qonun. 1996-yil , 12-son.
6. Yuldashev T.Q. Navoiy va Boburning islom farzlariga bag'ishlangan asarlaridagi shar'iy atamalarining lisoniy tahlili, 2004.
7. diss.natlib.uz
8. ziyonet.uz
9. hidoyat.uz

Maxbuba MARDIYEVA

SamDCHTI "Ingliz tili nazariyasi
va amaliyoti" kafedrası o'qituvchisi

"SHUM BOLA" QISSASIDA QO'LLANGAN "YURAK" KOMPLEMENTLI IBORALARNING SEMANTIK TAHLILI VA INGLIZ TILIGA MUQOBIL TARJIMALARI

Annotatsiya: mazkur maqolada G'afur G'ulomning "Shum bola" qissasida qo'llangan "yurak" komplementli iboralarning semantik tahlili va ma'noviy xususiyatlari haqida tahlillar olib boriladi. Jumladan, iboralarning monosemantik va polisemantik xususiyatlari, shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari haqida ham ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, qissada qo'llangan "yurak" komplementli iboralarning ingliz tiliga tarjima qilingan muqobil variantlaridan misollar keltirilib, tarjima qilish usullari haqida ham ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: omonim iboralar, sinonim iboralar, antonim iboralar, komponent, yurak, semantik birlik, adekvat tarjima, frazeologik ekvivalentlik.

Annotation: this article will conduct a semantic analysis and analysis of the semantic features of the "heart" component phrases used in the short story "Noughty boy" by Ghafur Ghulam. In particular, information is also provided about the monosemantic and polysemantic properties of phrases, types according to the relationship of form and meaning. Examples of English-translated alternatives to the "heart" component phrases used in the narrative are also given, with reference to translation methods.

Keywords: homonymous phrases, synonymous phrases, antonymic phrases, component, heart, semantic unit, adequate translation, phraseological equivalence.

Аннотация: в этой статье будет проведен семантический анализ и анализ духовных свойств фраз с компонентом "сердце", использованных в рассказе Гафура Гулама "Шумбола". В частности, приводятся сведения и о моносемантических и многозначных свойствах словосочетаний, о видах по отношению к форме и значению. Приводятся также примеры переведенных на английский альтернативных вариантов фраз с компонентом "сердце", использованных в рассказе, а также дается информация о методах перевода.

Ключевые слова: омонимичные выражения, синонимические выражения, антонимические выражения, компонент, сердце, смысловая единица, адекватный перевод, фразеологическая эквивалентность.

Ibora - tilimizning lug'at tarkibini tashkil etuvchi muhim birlik hisoblanadi. Ibora biror tushuncha yoki gapning bir yoki bir nechta so'zlarning ma'noviy va grammatik birikishi orqali ifodalanishidir. Masalan, "yuragi tor" iborasi o'zbek tilida "betoqat, sabrsiz" ma'nolarini anglatadi hamda ingliz tilidagi "anticipating with bated breath" iborasiga ma'no jihatdan mos keladi. "Yuragi taka-puka" ikki komponentli ibora "ruhan notinch, bezovta" ma'nosi bilan ingliz tilida "cross to bear" iborasi bilan o'xshashdir. Yig'ilib qolgan gaplarini

aytishga ehtiyoj his etmoq ma'nosini "yuragi to'lib turibdi" iborasi bildiradi, bundan tashqari ushbu ibora yig'lab yuborguday holatga turmoq ma'nosini ham anglatadi. Ushbu ibora ingliz tilida "seek salace" iborasiga ma'no jihatdan ekvivalent bo'la oladi, chunki ushbu iboraning ma'nosi ham yuragi to'lib turmoq iborasiga mos keladi. Demak, "yurak" komponentli iboralar insonning ruhiy holati - dard, istak, xursandchilik, qayg'u ifodasini bildirishga xizmat qiladi.

Tilshunoslikda ko'chma ma'noda qo'llanuvchi iboralarga nisbatan frazeologizmlar atamasi

qo'llaniladi. Ma'no yaxlitligiga ega bo'lgan va nutqiy jarayonga qadar ikki va undan ortiq so'zlarning barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutqqa tayyor holda olib kiriluvchi ko'chma ma'nodagi barqaror birikmalar frazeologizmlardir va ularni o'rganuvchi soha frazeologiya deb nomlanadi. O'zbek tilshunosligida frazeologizmlarni o'tgan asrning birinchi yarmidan boshlab sturuktur, semantik, grammatik, uslubiy, funksional kabi aspektlari atroflicha keng o'rganilgan. 1992-yilda Sh.Rahmatullayev "O'zbek tilining farzeologik lug'ati" ni tuzdi va bu lug'at 3000 dan ortiq frazeologik birlik izohini o'z ichiga olgan.

Shuningdek, tilshunoslikda odam ta'na a'zolari bilan bog'liq bo'lgan iboralar ham mavjud. Masalan, bosh so'zi bilan bog'liq bo'lgan iboralar "boshi qotmoq", "boshi ochiq", "boshdan oyoq", "boshi qotmoq", yurak so'zi bilan bog'liq bo'lgan iboralar "yuragidan urmoq", "yuragi dov bermoq", "yuragi urmoq" kabi, bundan tashqari, ko'z komponentli "ko'z-quloq bo'lmoq", "ko'zini yog' bosmoq", "ko'zi to'rt bo'lmoq" kabi bir qancha iboralarni keltirishimiz mumkin. Bunday iboralar tilshunoslikda somatizmlar yoki somatik komponentli frazeologizmlar deb ataladi. Bunday iboralar nafaqat bir til doirasida, balki bir nechta tillarni qiyoslash, taqqoslash orqali ham o'rganilgan. A.Isayev, O.Nazarov, Sh.Usmonova, H.Alimovalar kabi tilshunos olimlar somatik komponentli iboralarni tadqiq etishgan.

Ushbu maqolada biz inson tana a'zolari ichida eng asosiy organ sanaluvchi, his-tuyg'ularni o'zida jam etgan yurak komponenti asosida shakllangan iboralarni tahlilga tortamiz va ingliz tilidagi ekvivalentlarini keltiramiz.

Masalan, tilimizda mavjud ikki komponentli "yuragi urdi" iborasi lug'atlarda "hayajondan yurak urishi tezlashmoq va kuchaymoq" ma'nosini anglatishi ko'rsatilgan [O'TFL, 568]. Ushbu iboraning ingliz tilidagi varianti "have the courage" ya'ni "yuragi urmoq", "jur'at etmoq" ma'nosida qo'llanilgan. Qissada o'likxonaga kirayotgan qahramonlarning ruhiy holatini ifodalash maqsadida qo'llanilgan: Hujraning ichida o'likning arvohi aylanib yurganday cho'chib-cho'chib, yurak urib, oyoq uchi bilan yurib o'likka yaqinlashdik.

Yuragi urib ikki komponentli fe'l ibora jumla tarkibida qo'llanib, "qo'rquvni bosib", "qo'rquvni yengib" ma'nolarida kelgan. "Shum bola"ning inglizcha tarjimasida mazkur ibora qo'llangan gap quyidagicha tarjima qilingan: With fear we went to the shed where the dead body was (I.Tuxtasinov); Inside the cell, the ghost of the dead swirled like a wander, I have the courage and walked with the tip of a foot and approached the dead (tarjima bizniki. M.Mardiyeva.)

Uch komponentli "yuragi yorilguday bo'lmoq" iborasi lug'atlarda "yuragi qoq yorilayozdi" iborasining variantdoshi hisoblanib, "sevinib, juda kuchli hayajonlanmoq" ma'nosini anglatadi [O'TFL, 277].

Bu ibora "yuragi tars yorilib ketayozdi" iborasiga ham variant hisoblanadi va "sabr-chidami tugab, xunob bo'lib ketmoq" ma'nosini ifodalaydi.[O'TFL, 274] Asarda ushbu ibora "yuragi yorilguday bo'ldi" shaklida "juda qo'rqib ketmoq" ma'nosini mujassamlashtirgan: Yuragim yorilguday bo'ldi. Orqaga qaytib qochaman deb, yerda yiqilib yotgan Omonga qoqilib, dumaloq oshib tushdim. (Shum bola, 38); I frightened to death I stumbled upon the Omon, who was falling on the ground, saying that I would run back and climb over the round. Asarda qo'llanilgan ushbu iboraning ingliz tilidagi muqobil varianti "frightened to death" Qissada yuragim yorilguday bo'ldi iborasi alohida bir gapni tashkil etgan. "Shum bola"ning ingliz tiliga tarjima qilingan variantida mazkur gap quyidagi ko'rinishda uchradi: I feared very much. I had beaten Omon who was lying on the ground and I fell down.

Uch komponentli "yurak oldirib qo'ymoq" iborasi frazeologik lug'atda "bezillatib qo'ymoq" [O'TFL, 573], izohli lug'atda esa ikki komponentli "yurak oldirmoq" iborasi keltirilgan va u "qo'rqib, cho'chib qolmoq" ma'nosini anglatadi. "Shum bola" qissasida mazkur ibora "yurak oldirib qo'ygan" shaklida Qoravoyning qo'rquv holatini tasvirlash maqsadida qo'llanilgan: Yurak oldirib qo'ygan ekanman, har nafas orqamga qarab qochadigan yo'lni mo'ljallar edim. Ushbu iboraga ingliz tilida ma'no jihatdan quyidagi iborani munosib bo'lishi mumkin: "Shivering with terror" ushbu ibora biror hodisa tufayli ichki qo'rquvni ifodalaydi, ushbi holat bilan bog'liq bo'lgan ibora jahon adabiyotida Daniel Defoning "Robinson Kruzo" asarida quyidagi holatda uchraydi: "Frightened hare fled to cover, or fox to earth" "ya'ni qo'rqqan quyon va iniga qochgan tulkidek" ushbu ibora bir martalik qo'rquvni ifodalash uchun qo'llangan". Ushbu jumla asarning ingliz tilidagi tarjimasida quyidagicha berilgan: I was afraid of it very much. In every breath I tried to find the way which I could leave. Ingliz tilida ushbu iboraning muqobil varianti bo'lmaganligi tufayli ushbu jumla tarjimon tomonidan to'g'ridan to'g'ri tarjima qilingan. Lekin, bizning fikrimizcha, "shivering with terror" iborasini adekvat sifatida tarjima jarayonida qo'llash mumkin. (Naughty Boy, 23). I was shivered with terror and I was looking for a path that would run towards my back every minute.

Uch komponentli "yuragiga o't yoqmoq" iborasi lug'atlarda "ruhlantirmoq, safarbarlik kayfiyatini yuzaga keltirmoq" ma'nosini anglatishi ko'rsatilgan [O'TFL, 571]. O'zbek tilining izohli lug'atida ushbu ibora tarkibidagi "o't" so'zining turli xil ma'nolari keltirilgan. Keltirilgan iborada esa o't so'zi yonish jarayoni, olov, otash ma'nosida qo'llangan bo'lib, qorni och bo'lgan Qoravoy qozondagi ovqatni yeb qo'yish ishtiyoqida, yoki o'sha ovqatga nisbatan yuragida o't, olov yoki otash paydo bo'lganini izohlash maqsadida qo'llanilgan. Ingliz tilida "breathe life into" iborasiga teng keluvchi

“yuragiga o‘t yoqmoq” iborasi “yuragimga o‘t yoqib” shaklida asar qahramonining ruhlanganini, ishtahasi ochilgan holatini ifodalash maqsadida qo‘llangan: Lekin mening och yuragimga o‘t yoqib ketdi (Shum bola, 50). But my hungry heart burned in fire. Uch komponentli “yuragi dov bermoq” iborasi frazeologik lug‘atda “nimadandir xavfsirab, biror ishga jazm qila olmaslik” ma’nosini ifodalashi aks etgan [O‘TFL, 267]. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da ushbu ibora tarkibidagi “dov” so‘zi bir necha ma’nolarni anglatishi aytilgan: Avvalambor, ushbu so‘z “bo‘yi baland”, “yo‘gon va baquvvat” kabi asl ma’noni anglatga ko‘chma ma’noda esa (ko‘ngli) yuragi dov bermaslik, botinolmaslik, jur‘at qila olmaslik kabi ma’nolarni bildirishi aytilgan. [O‘TIL, 628] Yuqorida aytilganidek, dov leksemasi polisemantik xarakterga ega. Uning ikkinchi ma’nosi “da’vo”, “talab”, “o‘z haq huquqini tasdiqlash yoki qondirish haqidagi da’vo, talab, tortishuv”. Uchinchi ma’no: “O‘yinda o‘rtadagi pulni ko‘paytirish”, “qimorda o‘rtaga tikilgan pul yoki qimmatbaho narsa”. To‘rtinchi ma’no: “Urush”, “janjal”, “kurashuv”, “olishuv”. Ko‘rib turganimizdek, ibora tarkibidagi birgina dov so‘zi bir nech ma’nolarni anglatar ekan. “Shum bola” qissasida mazkur ibora asar qahramonlarining qo‘rquvi tufayli boy oldiga bora olmaslik jarayonlarini aks ettirishda qo‘llanilgan: Xizmatkorlar och, lekin boy oldiga borishga hech kimning yuragi dov bermaydi (Shum bola, 70). Ushbu asarning ingliz tilidagi tarjimasida berilgan jumla quyidagicha keltirilgan The servants were very hungry; however, they were all afraid of talking to him. Komissarovning fikriga ko‘ra, ushbu iborani ingliz tiliga o‘girishdan avval ma’no jihatdan tahlil qilib shunga ko‘ra uning boshqa tildagi ekvivalentini topish lozim ya’ni bu ekvivalentlikning 3-darajasi deb qaraladi ya’ni avval ma’noni tushunib olib keyin uni boshqa tilga tarjima qilishdir. Shunday ekan, ma’no jihatdan olib qaraydigan bo‘lsak “yuragi dov bermoq” iborasi ingliz tilida “have a cold feet” iborasiga adekvat hisoblanadi. Ushbu ibora biror bir ish harakatni boshlash yoki tugallashga yuragi dov bermaslik ya’ni qo‘rquvni ifodalaydi.

Uch komponentli yuragi shuv etmoq iborasi lug‘atlarda “bir lahza ich-ichidan qo‘rqish aralash

hayajonlanmoq” ma’nosini ifodalaydi [O‘TFL, 275]. Ushbu ibora asarda qo‘rquv hissini ifodalash uchun qo‘llanilgan: Yuragim “shuv” etib ketdi. O‘zi bergan to‘n-ku, qaytib so‘rarmikan. (Shum bola, 158). Ibora tarkibidagi “shuv” so‘ziga O‘TILda bo‘g‘iq shipillovchi tovushni bildirishi ta’kidlangan. Ushbu ibora biror narsadan qattiq qo‘rqqanlik yoki kuchli hayajon holatini ifodalash uchun qo‘llaniladi. Keltirilgan ushbu iboraning ingliz tilidagi ekvivalenti sifatida “To have a seeking feeling” iborasini keltirish mumkin. Asarning ingliz tilidagi tarjimasida ushbu ibora quyidagicha tarjima qilingan: My heart bombed. “He gave it to me.” (Naughty boy, 111). Bizningcha, ushbu iborani tarjima qilishda yuqorida keltirilgan iborani qo‘llash maqsadga muvofiqdir. I have a seeking feeling He must not ask for back it that he gave himself.

Xulosa qilib aytganda, “yurak” komponentli iboralarni semantik jihatdan tahlil etganda, ularning har biri matn tarkibida turli xil ma’nolarni ifoda etishi namoyon bo‘ldi. Bunday somatik iboralar tarkibida bir qancha semantik munosabatlar borligini ham ko‘rib o‘tishimiz mumkin. Bunday munosabatlar ular orasida antonimlik, ma’nodoshlik, shakldoshlik asosida yuzaga chiqishini yuqoridagi misollar isbotladi. Bundan tashqari, maqolada “yurak” komponentli bir nechta iboralar va ularning ingliz tilidagi muqobil variantlari o‘zaro solishtirilib, asosli xulosalarga kelindi. Qissada qo‘llangan “yurak” komponentli iboralar asarning ingliz tilidagi tarjima variantida qanday shaklda qo‘llangani keltirilib, badiiy tarjimadagi lingvomadaniy xususiyatlar e’tiborga olingan holda yangi tarjima variantlari muallif tomonidan taklif etildi. Shuni ham alohida ta’kidlash joizki, keltirilgan iboralarning barchasi ham ingliz tilidagi variantlari bilan birdek muqobil bo‘lavermaydi, ayrim iboralar faqat qo‘llanilgan iboraga ma’no jihatdan va komponent jihatdan mos kelishi mumkin. Asarning ingliz tilidagi tarjimasida keltirilgan iboralarning aynan har jihatdan adekvat variantlari bo‘lmaganligi sababli, tarjimon frazemalarni to‘g‘ridan to‘g‘ri tarjimasini berganligining guvohi bo‘lamiz. Keyingi ishlarimizda bunday qiyosiy tahlilni boshqa iboralar misolida ham batafsilroq yoritishga harakat qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abjalova, M. Rashidova, U. (2023). Til Korpuslarida Frazemalar Bazasini Yaratish Omillari. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKİAD). 7. Cilt, 2. Sayı, 273-278.
2. Йўлдошев Б. Фразеологик услубият асослари. Ўқув қўлланма. – Самарқанд., 1998.
3. G‘afur G‘ulom. Shum bola. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2018.
4. Каримов Н. Гафур Фулом. – Тошкент: Гафур Фулом номидаги нашриёт - матбаа ижодий уйи, 2003.
5. Матёқубова Т. Гафур Фулом бадийати. – Т: Фан ва технология, 2006
6. Sh. Rahmatullayev. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. – Toshkent, 1992.
7. Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov v boshqalar. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati. – Toshkent, 2022.
8. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Qomuslar bosh tahririyati. – Toshkent, 2006.

Zafar MAXMUDOV,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti
Tillar kafedrası assistenti
maxmudovzafar4510@gmail.com

LOTIN TILI VA TIBBIY TERMINOLOGIYA FANINI O'RGANISHDA IJTIMOY TARMOQLARDAN FOYDALANISH VA UNING AHAMIYATI

Annotatsiya: axborot texnologiyalari bilan hamnafas ulg'ayayotgan yoshlar uchun lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o'rganish jarayonida axborot texnologiyalari hamda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish samarali natijalar berishi ko'zga tashlanmoqda. Ushbu maqolada ham ijtimoiy tarmoqlar va innovatsion texnologiyalarning lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o'rganishda tutgan o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *lotin tili, innovatsion texnologiya, pedagogik texnologiya, axborot texnologiyasi, texnologik vositalar, ijtimoiy tarmoqlar.*

Аннотация: для молодых людей, которые растут в ногу с информационными технологиями, использование информационных технологий и социальных сетей в процессе изучения латинского языка и медицинской терминологии дает эффективные результаты. В этой статье также рассматривается роль социальных сетей и инновационных технологий в изучении латинского языка и медицинской терминологии.

Ключевые слова: *латинский язык, инновационные технологии, педагогические технологии, информационные технологии, технологические инструменты, социальные сети.*

Annotation: it is noteworthy that the use of Information Technology and social networks in the process of studying Latin and medical terminology for young people who are growing up with information technology will give effective results. This article also discusses the role of social media and innovative technologies in the study of Latin and medical terminology.

Keywords: *latin, innovative technology, pedagogical technology, Information Technology, technological tools, social networks.*

Kirish. Mamlakatimizdagi maktablar, kollejlari, texnikumlar va institutlarda zamonaviy kompyuterlar, elektron manbalar, Internetga kirish imkoniyati kundankun oshib bormoqda. Axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quvchi va talabalarning kundalik zaruriyati hisoblanadi, bugungi kun yoshlari Internetsiz o'z kunlarini tasavvur ham qilisha olmaydi. Ular kundalik turmushda va dars mashg'ulotlarining turli bosqichlarida axborot texnologiyalari orqali ijtimoiy tarmoqdan foydalanishmoqda. Barchamizga sir emaski, bugungi globallashuv jarayonida internet inson hayotida tobora muhim rol o'ynab bormoqda. Barcha sohalarida ijtimoiy tarmoqlarga bo'lgan talab oshib bormoqda. Yoshlarni foydali mashg'ulotlar bilan band qilmasak, ular millatimiz, milliy va sharqona mentalitetimiz, dinimiz, davlatimiz g'oyalariga zid bo'lgan "boshqalar"ning "foydali ma'lumotlari"ga o'rganib qolishadi [1]. Chet tilini, shuningdek, lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o'rganishda ham uning o'rni beqiyos. Ijtimoiy tarmoqlar yordamida o'quvchi va talabalar hamda o'qituvchilar o'zlariga kerakli bo'lgan ma'lumot va bilimlarni olishmoqda [2].

Turli o'quv muassasalari tomonidan yaratilgan onlayn (online) platformalar o'qituvchi va talabalar uchun darslarni masofaviy usulda olib borish uchun qulayliklarni yuzaga keltiryapti. Internet tarmoqlari orqali yoshlar mustaqil tarzda bilim olishlari va o'z ustida ishlashlari mumkin bo'lmoqda [3].

Muhokama va natijalar.

Lotin tili va tibbiy terminologiya fani dunyodagi eng

qadimiy va ko'p o'rganiladigan professional tildir. Butun jahon tibbiyot xodimlari lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o'rganishadi, chunki u turli mamlakatlardagi tibbiyot xodimlari bir-birlari bilan muloqot qilishiga imkon beradi. Lotin tilini biladigan tibbiyot fanlari mutaxassisi turli manbalardan ma'lumot olish, kasbiy va texnik, tashkiliy terminlarni tushunish imkoniyatiga ega va uning kariyerasining muvaffaqiyatli o'sishi, dunyoning istalgan davlatidagi hamkasbi bilan muloqot qilishi ta'minlanadi. Lotin tili va tibbiy terminologiya darslarida kompyuterlardan foydalanish barcha yoshdagi talabalarning ishtiyoqini, bilish faolligini oshiradi, dunyoqarashini kengaytiradi. Jumladan, Samarqand davlat tibbiyot universitetida ham barcha fanlardan o'zbek, rus, ingliz tillarida modul platformalari yaratilgan bo'lib, talaba dars mashg'ulotida va undan tashqari vaqtlarda ham istalgan payt va istalgan joyda yetarli ma'lumotni olishi mumkin. Shu qatorda lotin tili va tibbiy terminologiya fanining ham platformasi yaratilgan, har yili yangilanib, to'ldirilib boriladi [4].

Ta'lim texnologiyalari – bu ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishdir. Shuningdek, ta'lim jarayoniga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni olib kirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi. Xususan, lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o'rganishda bunday axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanishning bir qancha afzalliklari mavjud [5]. Til o'rganish va o'qitishda zamonaviy texnologiyalarning o'rni beqiyosdir.

Texnologik vositalardan to'g'ri va samarali foydalanish lotin tili o'rganishda qo'l keladi.

Masalan, talaffuz qilishni o'rganish, to'g'ri o'qish uchun, albatta, kompyuter, audio va video playerlar, CD disklar hamda ijtimoiy tarmoqlarsiz bu jarayonni amalga oshirish mumkin emas. Talaffuz qilishni o'tganish til o'rganishning eng muhim qismlaridan biri hisoblanib, barcha terminlarni to'g'ri, bexato talaffuz qilish hamda xotirada saqlash ko'nikmalarini shakllantiradi. To'g'ri talaffuz qilishni o'rganish orqali gapirish, o'qish ko'nikmalari shakllanadi.

Ona tili bo'lmagan tilni o'rganishda yozish ko'nikmasini shakllantirish ham muhim bosqich hisoblandi. Tibbiy ta'lim muassalarida ona tili va chet tili fanlari talabani lotin tilining orfografiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi shubhasiz. Shunday ekan, har bir talaba to'g'ri yozish ko'nikmasini ham yaxshi o'zlashtirishi zarur.

Keyingi bosqich, tilning o'ziga xos grammatik qoidalarini eslab qolish va amalda unumli qo'llash hisoblanadi. Bu bosqichda ham o'zgalar ko'magi foydali hisoblanadi. Shunday ekan, lotin tilining grammatik o'ziga xos xususiyatlarini, ona tiliga o'xshash va ona tilidan farqlanadigan tomonlarini talaba malakali o'rganishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Til o'rganishda so'zlarni yod olish juda muhim jarayon hisoblanib, o'quvchi va talabalarning aqliy taraqqiyoti va kasbiy rivojlanishini yuzaga chiqaradi. Bu bosqichlarning har birida o'quvchi bir paytning o'zida so'zlovchining talaffuzi, grammatik qoidalarga rioya qilganligi, so'z boyligi va uning ma'nolariga e'tibor berishi talab qilinadi.

You tube platformasida lotin tili va tibbiy terminologiyaga doir kanallarni qidiruvga bersangiz, ingliz tilida quyidagi kanallarni uchratasiz: Found in Antiquity, Interactive Medicine, Medical Terminology, Originals, Human Health Horizons, Medical Latin Quiz, Learn to better Life, Latin Tutorial, Lingua Latina, SDictionary, EkoLanguages, Anatomy, Learn Latin from Scratch, MIT Interpretations, George plamantours, Tanishkaa Deshmukh, EZmed, Kentiquity, JJMedicine, Professor Dave Explains, Meyerim Karagulova, See Hear Say Learn, Rachel Nixon, Dr. John Campbell. Bundan tashqari, rus tilidagi quyidagi kanallar ham foydali hisoblanadi: Latina Levis, Svetlana Golovchenko, Kir Tananushka, Ильяс Гима-деев, Salve, Latina, Живая Латынь, Умный медик, Elena Lysak, Varya Create, Valentina Slizheuskaaya, Образование для всех -Виктор Викторович Федотов, Hortulus, Елена Ус, Юлия Латинь, Студенты медицинского, Профессор В. Изранов, Костанайский Высший Медицинский Колледж, Александр Сеченов, МедВуз, Captain Valentine, Наталия Данилина. O'zbek tilidagi shu nomli qidiruv natijasi ancha kambag'al bo'lib, quyidagilarga duch kelish mumkin: Doktor Bazarov kanalida tibbiyotga doir barcha

sohalarni, jumladan, lotin tili haqidagi TTA Termiz filiali o'qituvchisi, ustoz Shafoat Shirinulovanning 4-5 ta darslarini, Buxoro davlat universiteti kanalida o'qituvchi X.X. Umurovaning 10-15 ta darsini, Karalimededu kanalida Karimov Muhammadali Abdixolikovichning 10-15 ta darsining videosini, Andijon davlat tibbiyot universiteti kanalida Madina Abdurahmonovanning 7 ta video darsini, Leaders, Ingliz tili dunyosi, Uzshifo Info kanallarida 20 ga yaqin lotin tili yoki tibbiy terminlarga aloqador video darslarni topishingiz mumkin.

Yuqoridagi til bilish kompetensiyalarini amalga oshirishda ijtimoiy tarmoqlar fan o'qituvchisiga va albatta, talabaga munosib ko'makchi bo'la oladi. Lekin, ijtimoiy tarmoqlarda lotin tili va tibbiy terminologiya faniga doir to'liq ma'lumotlar o'zbek tilida yetarlicha mavjud emas edi. Ushbu holatni bartaraf etish maqsadida fanning barcha mavzularida video darslar yaratildi va you tube ijtimoiy tarmog'ida www.youtube.com/@ZafarMaxmudov7 nomli kanal yaratildi hamda ushbu kanalga namunaviy va ishchi o'quv dasturlarida berilgan 30 ta mavzu uchun 41 ta video joylandi. Hech qanday reklama va majburlovlarisiz talabalar o'z xohishi bilan bu kanaldagi video darslarni kuzatishmoqda.

Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishda talabalar ham axborot-kommunikatsion texnologiyalarni yaxshi bilishi va ulardan foydalana olishi muhim omil hisoblanadi. Lotin tili va tibbiy terminologiyani zamonaviy texnologiyalardan foydalanib o'rgatish va o'rganish eng samarador usullardan biri bo'lib qolmoqda [6].

Shubhasiz, lotin tilini o'qitish va takomillashtirishda elektron ta'limning zamonaviy imkoniyatlaridan foydalanish zarur. Internetda ko'plab o'quv saytlari mavjud, ularga tashrif buyurib, siz ma'ruzalar va til saboqlarini olishingiz mumkin.

Ijtimoiy tarmoqda siz lotin tilini o'rganish uchun boshqa chet tillarni o'rganayotganlar kabi deyarli barcha uslubiy materiallar, onlayn testlar va animatsion materiallarni topishingiz mumkin. Internet maydoni sizga lotin tilidagi bilimlaringizni onlayn tarzda boyitish imkonini beradi. O'zbek tilidagi ma'lumotlarni yaratish zaruratini his qilgan holda imkoniyat doirasida mehnat qilinmoqda. Ilmsevar va talabchan yoshlarimiz faqat o'rgansalar, amalda qo'llasalar, o'zlari yangi g'oyalarni yaratsalar, bas [10].

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, lotin tili va tibbiy terminologiya fani darslarida ta'limning innovatsion metodlarini qo'llash hamda internet resurslaridan samarali foydalanish natijasida o'quvchi va talabalarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi, nutqi ravnashadi, tez va to'g'ri javob berish malakasi shakllanadi. Shuningdek, videodarslar orqali ular lotin tilini ham yanada tezroq va qiziqarliroq, mustaqil o'rganadilar. Bunday usullar ularda bilim olishga ishtiyoq uyg'otadi. Bu esa o'quvchi va talabalarni ta'lim jarayonining faol subyektlariga

aylantiradi. Maqsadimiz yoshlarimizning dunyo minbarlarida tibbiyot yutuqlarini o'zgaralar bilan bo'lishayotgan davrlarida tibbiy terminlarni to'g'ri qo'llashlarini tashkil etish. Bu sohada yurtimizdagi jonkuyar ustozlar qatorida lotin tili va tibbiy terminologiya fani o'qituvchilari ham chin dildan mehnat qilishmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mardanovich M. Z. (2023). Effective use of innovative educational technologies in teaching practical classes of the subject" latin language and medical terminology. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(3), 369-375.
2. Makhmudov Zafar Mardanovich, Omonova Mokhigul. (2024). Personality in teaching the module of latin and medical terminology in the medical higher education institution. Journal of Universal Science Research, 2(1), 425–435. Retrieved from <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/4081>
3. Maxmudov, Z. (2023). Lotin tili va tibbiy terminologiya darslarida yunon klinik va farmatsevtik atamalarining qo'llanilishi. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (9), 263-269.
4. Zafar Mardanovich Maxmudov, Bobur Salimovich Sharipov (2021). Lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning didaktik tamoyillari va uning asosi haqida fikrlar. Academic research in educational sciences, 2 (6), 1028-1033. doi: 10.24412/2181-1385-2021-6-1028-1033
5. Sharipov B., Makhmudov Z., Buriyev D. (2023). Influence of the latin language on the formation of medical terminology. Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences, 2(1), 16–20. извлечено от <http://www.econferences.ru/index.php/tafps/article/view/3155>
6. Mardanovich M. Z., Salimovich S. B., Arzimurodovich B. D. (2021). Modern Methods of Teaching Latin and Medical Terminology in Uzbekistan. International Journal of Development and Public Policy, 1(5), 190-192.
7. Maxmudov Z., Sharipov B., Bo'riyev D. (2023). Tibbiyot universitetlarida lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari. Science and innovation in the education system, 2(1), 5-10.
8. Omonova M., Makhmudov Z. (2023). Modern signs of using the quince plant in folk medicine. International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research, 3 (4), 41–45. Retrieved from <https://researchcitations.com/index.php/ibmscr/article/view/1002>
9. Qurbonova Z., Maxmudov Z. . (2023). Lotin tilida klinik terminlarning to'g'ri qo'llanish yuzasidan fikrlar. Евразийский журнал академических исследований, 3(3 Part 3), 23–27. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/11503>
10. Maxmudov Zafar Mardanovich. (2023). Lotin tilining zamonaviy tillarga bevosita va bilvosita ta'siri. Research Focus International Scientific Journal, 2(6), 132–136. Retrieved from <https://refocus.uz/index.php/1/article/view/288>

Xolidaxon ODILOVA,

ToshDO'TAU O'zbek filologiyasi fakulteti
Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik
kafedrası 1-kurs magistranti
odilovaxolidaxon28@gmail.com

SAODAT MUSHTARIYNING QO'LYOZMA MANBALARI TAVSIFI

Annotatsiya: mazkur maqolada nomi va adabiy merosi o'zbek kitobxoniga u darajada tanish bo'lmagan Qo'qon adabiy muhiti namoyondalaridan biri Saodat Mushtariyning qo'lyozmalariga ichki hamda tashqi tavsif berilib, ilm ahllarining e'tiboriga havola etilgan.

Kalit so'zlar: "Malikai Dilorom", Qo'qon adabiyot muzeyi, "Fotimayi Zuhro", "Dahmayi shohon", nasta'liq, Mahbuba Qodirova.

Аннотация: в данной статье даны внутреннее и внешнее описание и доведены до сведения ученых рукописи Саодата Муштари, имя и литературное наследие которого не столь знакомы узбекскому читателю.

Ключевые слова: "Маликай Дилором", Литературный музей Кокана, "Фатимаи Зухро", "Дахмаи Шахон", насталик, Махбуба Кадирова.

Annotation: in this article, the manuscripts of Saodat Mushtari, whose name and literary heritage are not so familiar to the Uzbek reader, are given an internal and external description and brought to the attention of scholars.

Key words: "Malikai Dilorom", Kokan Literary Museum, "Fatimai Zuhro", "Dahmayi Shahon", nastaliq, Mahbuba Kadirova.

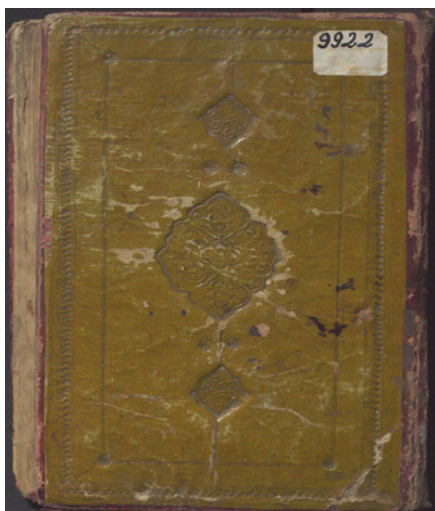
XVIII–XIX asr Movarounnahr hududida adabiyot va san'at sohasida juda ko'plab shoir va shoirlar ijod etganliklari hech kimga sir emas. Bu turkiy tilli hududning madaniy rivojida Qo'qon adabiy muhitining ahamiyati beqiyosdir. Akademik Azizxon Qayumovning "Qo'qon adabiy muhiti" kitobida ta'kidlashicha, O'zRFA Sharqshunoslik

institutining qo'lyozmalar fondida qo'qonlik shoirlarning ham bir qator devonlari bor[4,5]. Barchamizga ma'lumki, Qo'qon adabiy muhitida ko'plab mashhur adib va shoirlar yetishib chiqqan. "...Ushbu muhitda Uyaysiy, Nodira, Anbar Otin, Dilshodi Barno, Mahzuna kabi ayol shoirlarning ham o'ziga xos o'rni borligi quvonarli hol. Chunki boshqa adabiy muhitlarda ayol ijodkorlarni topish juda mushkul"[1,116]. Lekin shu bilan birga nomi va adabiy merosi o'zbek kitobxoniga u darajada tanish bo'lmagan ijodkorlar ham borki, quyida shunday adabiyot namoyondalaridan biri – Saodat Mushtariyning adabiy merosi haqidagi ayrim ma'lumotlarni e'tiboringizga havola qilamiz.

Dastlab shoiraning hayoti va ijodiy faoliyatiga bir nazar tashlasak, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Saodat Mushtariyning hayot yo'li va faoliyati haqida ma'lumotlar juda kam. Adabiyotshunos va matnshunos Mahbuba Qodirova mumtoz o'zbek shoirlari – Zebunniso, Uyaysiy, Nodira, Dilshodi Barno, Muslihabegim Miskin, Saodat Mushtariy, Anbar otin kabi ijodkorlarning hayoti va ijodiy merosini keng ko'lamda o'rganib, ilmiy risolalar, monografiyalar yozgan va ularning she'riy to'plamlarini nashr qildirgan. "XIX asr o'zbek shoirlari ijodida inson va xalq taqdiri" asarida (1977) shu davr

adabiyoti va xususan, shoirlari haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan[5]. Bu ma'lumotlar tadqiqotchilar uchun muhim dasturilamal bo'lib xizmat qiladi, chunki bular Mushtariy faoliyati haqidagi asosiy manbadir. Saodat Mushtariyning oila a'zolaridan faqatgina otasi haqidagi ma'lumotlar shoiraning qo'lyozmasi ichidan topilgan. "Saodatning otasi Amirxon davrida Xo'qand qozisi bo'lgan. Saroyda 40 yilcha kotiblik qilgan. Barchaning asarlarini forschadan o'zbekchaga tarjima qilgan"[3].

Shoironing asl ismi Saodat bo'lib, Mushtariy taxallusi bilan ijod qilgan. 1810/11-yillarda Qo'qon shahrida tavallud topgan, lekin vafoti haqidagi ma'lumotlar ma'lum emas. Xudoyorxon (1831-1912) saroyida kotiblik, munshiylik qilgan. She'rlarida kishilarni yaxshilik, kamtarlik, poklik va adolatga chaqirgan. Ijodida dostonchilik, qissanavislik yetakchi o'rinda turadi. Shoira xalq og'zaki dostonlarining yozma she'riy namunasini yaratgan. "Malikai Dilorom" dostoni og'zaki adabiyotdagi "Orzigul" dostoniga yaqin. Mushtariyning "Malikai Dilorom" dostoni va xalq qo'shiqlari usulida yozilgan g'azallari O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti fondida (inv.N 9922) saqlanadi [7].

Sharqshunoslik institutining asosiy fondida saqlanuvchi ushbu qo'lyozmaga muallif nomi Mushtariy deb yozilgan. Qo'lyozmani ko'chirilgan yili ham, qayerda ko'chirilganligi ham, hatto ko'chiruvchi xattot nomi ham noma'lum. Qo'qon qog'oziga nasta'liq xatida yozilgan. Tili esa o'zbekcha. Kitobning 1-2-qismlari 15x25 o'lchamda bo'lsa, qolgan 4 qismi 15x23 o'lchamda bo'lgan. Qo'lyozmani ko'zdan kechirganimizda ba'zi nuqsonlarga ham guvoh bo'ldik. Ayrim sahifalarning chetlari yirilgan, qog'oz esa juda yupqaligidan yozuvlar bir sahifadan ikkinchi sahifaga ham bilinib turadi va bu holat kitobxondan ziyraklikni talab qiladi, chunki o'qishda qiyinchiliklar bo'lishi tabiiy. Ushbu qo'lyozma 255 sahifadan iborat bo'lib, jami 6 qismni o'z ichiga oladi. 1-qism "Malikai Dilorom" dostoni 56 varoqqa yozilgan bo'lib, har bir varog'i 12-14 yo'ldan iborat. 2-qism "Na't Hazrat" deb boshlanuvchi mavzu ostida 16 sahifa (56-72) yozilgan. Har bir sahifada 12 yoki 14 qator mavjud. 3-qism "Bibi Fotimai Zahro lahaddan bosh ko'targani" 31 (72-103) sahifalarni o'z ichiga oladi va har bir sahifada 12-14 qator mavjud. 4-qismda "Hazrat Musoning munojoti 25 (103-129) sahifaga 12-14 qatordan yozilgan. 104-bet bo'sh holatda qoldirilgan. 5-qismda "Muhammad payg'ambar alayhissalomning vafotlari" 28 (129-157) sahifada tasvirlangan. Har bir sahifa 12-14 qatorlarni qamrab olgan. 6-qism "Dahmai Shohon" deb nomlangan qism bo'lib, 86 (157-243) sahifalarni o'z ichiga olgan. Bu qism ham avvalgi 5 qismga o'xshab har bir beti 12-14 qatordan iborat. 244-255-betlarda esa Oisha onamiz bilan Payg'ambarimizning savol-javoblari berilgan. Qo'lyozma qizil va siyohranglarda yozilgan. Sahifalarni ajratish uchun poygirlardan foydalanilgan. 162-sahifaning

hoshiyasiga qofiya to'g'ri deb izoh qoldirilgan. 230-betda gloss bor.

Bundan tashqari, shoiraning boy mazmunga ega qissa va g'azallari Qo'qon shahridagi G'afur G'ulom nomli adabiyot muzeyida (inv.N 858) saqlanadi[2]. Mazkur kitobning bizgacha 58 sahifasi yetib kelgan, xolos. Ikkala qo'lyozma bir qo'lyozmaning 2 xil nusxasi emas, aksincha, shoira qalamiga mansub ikki xil manbadir. Bu qo'lyozmaga ham muallif nomi Mushtariy deb yozilgan. Kitobning yozilgan, ko'chirilgan yili hamda joyi ham noma'lum. Xattot nomi ham berilmagan. O'zbek tilida nasta'liq xatida yozilgan. Ushbu qo'lyozmaning mavzulari rang-barang va ular alohida qilib ajratilmagan. Bu manbadan tolibi ilm haqidagi hikoyat, turli mavzudagi g'azallar, imom Hasan va imom Husayn marsiyalari va boshqalar o'rin olgan. Poygilar deyarli hamma sahifada bor. Ba'zi sahifalarga muzeyning muhri ham bosilgan. Ayrim sahifalari shikastlangan va yirtilgan holatda saqlanmoqda. Yana ba'zi sahifalarda jadval bor. Ba'zi

joylarida xato yozilgan so'z ustiga chizib, to'g'rilab ketilgan. Qo'lyozmani yozishda Qo'qon qog'oziga qora va qizil siyoh bilan yozilgan. Har ikki qo'lyozmada ham kolofon berilmagan. Bu ikki manbani o'qish kitobxondan ziyirlik hamda ehtiyotkorlik talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek mumtoz adabiyoti shakllanishida Qo'qon adabiy muhitining ta'siri katta. Qo'qon xonligining markazi bo'lgan shaharda qadimiy maktablar, madrasalarning mavjudligi kelajakda ijodkorlarning yetishib chiqishiga ijobiy ta'sir qilgan, ularning ijodi uchun munosib muhit yaratib bergan. Qo'qon xonligida madaniy hayotning taraqqiy topishida nafaqat, shoir va yozuvchilar, balki, shoiralarning ham o'rni beqiyos bo'lgan. Shunday ijodkorlardan biri Saodat Mushtariyning boy mazmunga ega bo'lgan she'rlari kishilarni yaxshilik, kamtarlik, poklik va adolatga chaqirgani diqqatga sazovordir. Yuqoridagi kabi insoniy tuyg'ular ulug'langan ijod mahsullarini o'rganish hamda tadqiqot olib borish maqsadga muvofiq, deb o'ylayman.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fayzullayev B. Qo'qon adabiy muhitida tatabbunavislik. "Qo'qon adabiy muhiti va uchinchi renessans" nomli xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Farg'ona, 2022.
2. Mushtariy (inv. N 858) qo'lyozma. Qo'qon. G'afur G'ulom nomli adabiyot muzeyi.
3. Mushtariy. (inv.N 9922) O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti. Asosiy fond.
4. Qayumov A. "Qo'qon adabiy muhiti (XVII-XIX asrlar)". – T.: "Mumtoz so'z", 2010.
5. O'zbekiston Milliy ensiklopediya. Q harfi. Davlat ilmiy nashriyoti. – Toshkent.
6. www.google scholar.uz
7. Ziyouz. com. [https:// www. Ziyouz. com](https://www.Ziyouz.com)>xarita.

Aziza XAKIMOVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, "Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik" kafedrasida 1-kurs magistranti.

[e-mail: azizaxakimova1001@gmail.com](mailto:azizaxakimova1001@gmail.com)

"MAHBUBUL QULUB" QO'LYOZMA NUSXASINING TAVSIFI (Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetining qo'lyozma va toshbosma adabiy manbalar fondida 872 inventar raqami ostidagi nusxa)

Annotatsiya: mazkur maqolada Alisher Navoiyning "Mahbubul qulub" asari o'rganilishi va nusxalari haqida ma'lumot berilgan. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetining qo'lyozma va toshbosma adabiy manbalar fondida 872 inventar raqami ostida saqlanayotgan nusxa tavsifi haqida so'z yuritadi.

Kalit so'zlar: *qo'lyozma nusxalar, asliyat, xattot, nasta'liq, kolofon, unvon, poygir, odob ta'lif, hamd, na't, sababi ta'lif, tahbeh.*

Annotation: this article talks about the study and copies of Alisher Navai's work "Mahbubul Qulub" and the description of the copy stored under inventory number 872 in the fund of manuscript and lithographic literary resources of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navai.

Keywords: *manuscript copies, originality, calligraphy, nastaliq, colophon, title, race, politeness, praise, na't, cause of praise, tahbeh.*

Аннотация: в данной статье говорится об изучении и копиях произведения Алишера Навои «Махбубул Кулуб» и описании экземпляра, хранящегося под инвентарным номером 872 в фонде рукописных и литографических литературных ресурсов Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои.

Ключевые слова: *рукописные копии, оригинальность, каллиграфия, насталик, колофон, титул, раса, вежливость, похвала, нат, причина похвалы, тахбе.*

O'zbek xalqining ko'p asrlik madaniyati, milliy qadriyatlari, tarixi haqidagi qimmatli ma'lumotlari qo'lyozma manbalarda aks etgan. Mustaqillikka erishganimizdan keyin xalqimizning tarixiy va madaniy merosini tiklash, yuzaga chiqarish yo'lida bir qancha jiddiy izlanishlar olib borildi. Qadim yozma tariximizning poydevorini tashkil etuvchi ma'naviy merosimizni o'zida aks ettirgan qo'lyozma manbalarni o'rganish, tahqiq qilish va uni ilm ahliga tanishtirish vazifasi har qachongidan ham dolzarb bo'lib bormoqda. Shu maqsadda ushbu maqolada ham Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetining qo'lyozma va toshbosma adabiy manbalar fondida 872 inventar raqami ostida saqlanayotgan Alisher Navoiyning "Mahbubul qulub" asari nusxasini tavsiflash orqali nusxa haqida umumiy ma'lumotlar taqdim etiladi.

Ma'lumki, Alisher Navoiy ijodi va asarlari bo'yicha katta va keng qamrovli izlanishlar olib borilgan. Jumladan, navoiyshunos va adabiyotshunos olimlar "Mahbubul qulub"ga ham turli xil yondashuvlar orqali asarning turli jihatlarini o'rganishdi. Masalan, Suyuma G'aniyeva "Mahbubul qulub" tarkibi mohiyati ya'ni fasllar va tanbehlarning badiyatini o'zining ilmiy izlanishlari bilan yoritgan. A. Rustamov, A. Hayitmetov, A. Abdug'ofurovlar asarning g'oyaviy-axloqiy qimmati va Navoiy mahorati kabi masalalar bo'yicha o'zlarining ilmiy xulosalarini bergan [10, 7, 2]. Bu asar misolida Navoiyning saj qo'lash uslubi va musajja' san'ati haqida B.Sarimsoqov tadqiqotlar olib borgan [12]. Asar tilshunoslik nuqtayi nazaridan A. Rustamov, H. Mamadovlar tomonidan o'rganilgan bo'lsa, uning janr xususiyatlari A. Habibullayev o'rgandan [11,9, 3]. Sh. Hayitov o'zining nomzodlik dissertatsiyasini "Mahbubul qulub", Qu'ron va hadislar bilan bog'liq tahlillarga asoslagan [8] va boshqa katta-kichik tadqiqotlar shular jumlasidandir. Yunus Latif, Andrey Kononov, Porso Shamsiyev, Inoyat Maxsumov kabi matnshunos olimlar "Mahbubul qulub" ni turli nashrlarini tayyorlashgan.

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TA Uning qo'lyozma va toshbosma adabiy manbalar fondida 872 inventar raqami ostida saqlanayotgan Alisher Navoiyning "Mahbubul qulub" asari nusxasi hijriy 1241-yil xattot Abdunazar ibn Muhammad Nazarbek tomonidan ko'chirilgan bo'lib, taxminan milodiy 1820-yilga to'g'ri keldi. Matn Qo'qon shildiroq qog'oziga nasta'liq xat turida, aniq, ravon va chiroyli yozilgan. Qo'lyozmaning o'lchami eniga 12,5 sm, bo'yiga 21 smni tashkil qiladi. Kitob kartondan tayyorlangan muqovasi ustiga jigarrang charm qoplangan. Old va orqa muqova yuzining chetlarida o'yma to'lqinsimon ramka tushirilgan. Markazida o'yma, romb shaklida tushirilgan uchta naqsh bo'lib, o'rta qismda joylashgan tamg'a qolgan ikkitasiga nisbatan ancha yirik, hamda bu naqshlar ichida islmiy, geometrik naqshlari mavjud.

Qo'lyozma bugungi kungcha yaxshi holatda yetib kelmagan. Kitob muqovasining qirg'oqlari deyarli yedirilib ketgan va qirralari to'ntoq holatda, kitob sahifalari notekis bo'lib, deyarli kitob muqovasidan ajralish holatida. Varoqlari cheti namlik yoki quyosh ta'sirida sarg'ayib qolgan va ma'lum bir qism varoqlar chetida qizil siyoh dog'lari mavjud. Ammo, qo'lyozma hoshiyasi keng bo'lib, mavjud zararlar yozilgan matn sifatiga putur yetkazmagan va yaxshi holatda saqlanib qolingan.

Qo'lyozma 117 sahifadan iborat. Kitobning forzast (asl matndan avvalgi sahifa) deb nomlangan sahifalarida fors tilida tasavvufga oid Xo'ja Ahror Valiyning tasavvufiy masalalari bo'yicha gaplari naql qilingan. Bu sahifada forscha matn "Mahbubul qulub" matni ko'chirilgandan keyin bir yil o'tib yozilganligi haqida ma'lumot mavjud va bu hijriy 1242-yil/ milodiy 1821-yilga to'g'ri keladi. "Mahbubul qulub"ning ushbu nusxasida asar unvon bilan ochiladi. Unvon qo'lyozmani 2a sahifaning uchdan bir qismini egallagan va markaziga basmala yozuvi bitilgan. Unvonga tutash qilib zarhal jadval chizilgan. Jadvalning ichki qismi qizil rangdagi siyohda, nuqta va barg shaklidagi bezaklar bilan yasatilgan. 2b sahifaning ham jadvali zarhal bo'lib, keyin sahifalarda matn qizil, ikki chiziqli jadval ichiga yozilgan. Qo'lyozmaning hoshiya qismiga tushib qolgan so'zlar ikki xil usulda yozilgan, biri so'z yoki jumla shunchaki yozib qo'yilgan bo'lsa, ikkinchi usulida hoshiyaga yozilgan so'z yoki jumlaning o'zi ham kichik jadvalga olingan. Kitobni sahifalashda poygirlardan foydalanilgan. Poygirlarning to'g'ri va ketma-ket kelganligidan qo'lyozma butun holatda ekanligini bilishimiz mumkin. Qo'lyozmada asar qismlari, fasllari, boblari, tanbehlari hamda shularning ichidagi masnaviy, ruboiy, nazmlarni ajratib ko'rsatish maqsadida qizil siyoh bilan yozilgan. Qo'lyozmaning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shuki, xattot matn yozish jarayonida she'riy matn bandlarini ajratib ko'rsatishdan tashqari, gap va mazmuniy birlikka ega jumalarni ham bir-biridan ajratish uchun qizil rangda uch nuqtalar qoldirgan. Bu matn o'qib tushunilishiga yordam beradi.

Ushbu nusxaning ichki tavsifiga e'tibor qaratsak, ma'lumki, mumtoz asarlarning o'ziga xos yozilish tartibi mavjud bo'lib, ushbu tartib odobi tasnif yoki odobi ta'lif [13;175] deb ataladi. Misol uchun asarning kirish qismi: basmala, hamd, na't hamda sababi ta'liflardan (hamd va na'tdan so'ng kitobning yozilish sababini bayon qilinishi) [13;88] iborat. Navoiyning barcha asarlari ham tabiiy ravishda shu tartibdan iborat. Jumladan, Basmala (مىحرلانىمحرلادلللمسب) unvon markaziga yozilgandan so'ng hamd qismi boshlanadi. Hamd qit'a va duolar bilan tugatilib, na't qism boshlanganligiga ishora sifati Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomni yod qiluvchi jumla boshidagi ikkita so'z (رودعماندورد و /Va durudi noma'dur...)ni qizil siyohda ajratib yozilgan [1;

3a]. Sababi ta'rif mazmunida "Bu muqaddimotdan maqsad bukim,... Va har nav'el suhbat va xususiyatiki, alarg'a havas bo'lg'ay, bu faqirning tajribasi alarg'a bas bo'lg'ay" [1; 4a 8-qator, 5b 10,11-qatorlar] jumalarni keltiradi, ya'ni shoir hayoti davomida o'ttirgan tajriba va xulosalarni barcha insonlar uchun kerak bo'luvchi dasturulamal vazifasini o'tashini maqsad qilganligini aytadi.

Ma'lumki, asar uch qismdan iborat. Bular :

Avvalgi qism : soir un-nosning af'ol va ahvolining kayfiyati.

Ikkinchi qism: hamida af'ol va zamima xisol xosiyati.

Uchinchi qism: mutafarriqa favoyid va amsol surati [1; 6a].

"Mahbubul qulub"ning uchinchi qismi hammaga ayonki, tanbehlardan iborat bo'lib, Inoyat Maxsumov tabdili asosida tayyorlangan, 2022-yilda Toshkent "Yoshlar matbuoti" nashrida berilgan asliyat matnida tanbehlari soni 127 ta berilgan. Ushbu qo'lyozma nusxada tanbeh sarlavhasi ostida berilgan o'gitlar 117 tani tashkil etadi. Chunki, ba'zi tanbehlari ajratilmay, bitta qilib berilgan. Masalan, ushbu nashrdan 23-raqamda berilgan "Saodat ul yigitdurki..." tanbehi va 24-raqamdagi "Dard ahlining..." tanbehlari qo'lyozmada ajratilmagan. 64-raqam ostidagi "Yamon

qilg'liq..." tanbehi va 65-raqam "Kulagaj yuzlik..." ostidagi tanbehlari ham bitta sarlavha ostida berilgan. Shuningdek, qo'lyozmada "Shabob ayyomi zikrida", "Shayxuxat zikrida", "Safar manofiy zikrida" deb ajratib yozilgan va tanbeh deb berilmagan. Kitobning ta'rixi zikridan so'ng qo'lyozma kolofoni berilgan [1;116-b].

هخسن نى اىك یتقو دابم ادی شوپ ناخپ یکیری مض رب
رد دشا ب متشاد یومس ای طلغ رگا دنرارد فیرش ی عل اطمب ار
حال صا وقع ملقب ار منیمک نى ا رصقت مدی شوک شن ا صقن
نیمب مکات دنى امرفن وحم رشا امیک رطاخ شوگ زا مدوم
ناى صع رانکان ادیپ ادىپ برغ نى ا قداص نالیمک نأ تمه
امن ناهج تارم یک مدی مح یى انش ورب دمأ رب منیمز تا ملظ زا
مده تمت نى مل اعل ا برای نى ا دباى لاصتا تسوزا ترابع
نبا رظن دب ع دب عل ا رقا فعض ادى یل ع مکرابل ا هخسن ل
بانتکلا تمت . ۱۲۴۱ منس کىب رظن دمحم

Unda fors tilida kotib xatoliklar uchun uzr so'rab bu kamchiliklarni tuzatishlarini so'ragan va oxirida o'zining ismini, ko'chirilgan sanasini yozib qoldirgan.

Xulosa qilib aytgach, Navoiy "Mahbubul qulub"ning ushbu qo'lyozmasi ham butunligi va to'laligi jihatdan boshqa mukammal nusxalar qatoriga kiritish mumkin va Navoiy ijodini o'rganish va uni jamoatchilikka taqdim etishga qaratilgan tadqiqotlarga tayanch manba bo'la olishligi bilan ahamiyatlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Navoiy. Mahbubul qulub. ToshDO'TAUning qo'lyozma va toshbosma adabiy manbalar fondida 872-inventar raqami ostidagi nusxa.
2. A. Navoiy. Mahbubul qulub. – Toshkent: Yoshlar matbuoti, 2022.
3. Abdug'afurov A. Navoiy ijodida satira. – Toshkent: Fan, 1972.
4. Habibullayev A. Жанровые особенности произведения Алишера Наваи Махбуб ул-кулуб/ в сравнительном аспекте/. Дис. ... канд. филол. наук. –Ташкент, 1986.
5. Hamidova M. "Mahbubul qulub" ilmiy tanqidiy tekstini tuzish uchun jalb qilingan qo'lyozmalar. Adabiy meros, 1989. №3.
6. Hakimov M. Alisher Navoiy asarlarini ko'chirgan xattotlar. – Toshkent: Fan, 1991.
7. Hayitmetov A. Adabiy merosimiz ufqlari. – T.: O'qituvchi, 1997.
8. Hayitmetov A. Alisher Navoiyning adabiy-tanqidiy qarashlari. – Toshkent: O'z SSR FA nashriyoti, 1959.
9. Hayitov Sh. Alisher Navoiy "Mahbubul qulub" asarining manbalari va g'oyaviy-badiiy tahlili. diss. – Buxoro, 1997.
10. Mamadov H. Navoiy badiiy prozasining leksik stilistik xususiyatlari: filol.fanlari nomzodi ... dis. – Toshkent-Leninobod, 1969.
11. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. – Toshkent: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979.
12. Rustamov A. Некоторые грамматические особенности языка "Махбубул-кулуб" Алишера Наваи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1958.
13. Sarimsoqov B. O'zbek adabiyotida saj'. – Toshkent: Fan, 1978.
14. Zohidov. R. Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik asoslari. – Toshkent, 2023.
15. Shamsiyev P. Navoiy asarlari matnlarini o'rganishning ba'zi masalalari. F.f.d. diss. –Toshkent, 1969.

Maftuna SODIQOVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik
yo'nalishi 1-kurs magistranti
 E-mail : maftunaxonsodiqova274@gmail.com

XIVA ADABIY MUHITIDA SULTONIYNING TUTGAN O'RNI

Annotatsiya: mazkur maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida yashab ijod qilgan Muhammad Rahimxon Feruz asos solgan Xorazm adabiy muhiti o'zining rang-barang go'zal ijodi bilan katta hissa qo'shgan shahzoda shoir Sultoni tomonidan tartib berilgan devonlar va ulardagi turli janrga mansub she'rlar, xususan, g'azal, mustazod va muxammaslardan namunalar keltiriladi. Shuningdek, Sultoni ijodidan Navoiyga izdoshlik va ulug' shoir she'rlariga yozilgan bir qancha tatabbu'lar keltiriladi.

Kalit so'zlar: *Xorazm adabiy muhiti, Navoiy, Feruz, Sultoni, Bobojon Tarroh, Laffasiy, Ahmad Tabibiy, "Devoni Sultoni".*

Аннотация: в данной статье стихи различных жанров, особенно газели, мустазад и мухаммаса, были систематизированы князем-поэтом Султани ва, внесшим большой вклад в литературную среду Хорезма, основанную Мохаммад Рахим-ханом Ферузом, жившим и творившим в конце Приведены примеры XIX века и начала XX века. Также в произведениях Султани представлены произведения Навои и несколько предисловий, написанных к стихам великого поэта.

Ключевые слова: *литературная среда Хорезма, Навои, Феруз, Султани, Бабажон Таррох, Лаффаси, Ахмад Табиби, "Девони Султани".*

Annotation: in this article, the poems of various genres, especially ghazal, mustazad, and mukhammas, were organized by prince poet Sultani wa, who contributed greatly to the literary environment of Khorezm, founded by Mohammad Rahim Khan Feruz, who lived and created in the late 19th century and early 20th century examples are given. Also, in the works of Sultani, following Navoi and several prefaces written to the great poet's poems are presented.

Key words: *Khorezm literary environment, Navoi, Feruz, Sultani, Bobojon Tarroh, Laffasi, Ahmad Tabibi, "Devoni Sultani".*

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Muhammad Rahimxon Feruz davrida Xorazm adabiy muhiti o'zining taraqqiyot cho'qqisiga erishgan. Feruz atrofida yuksak qobiliyatga ega shoirlar jamlangan. Bu davr adabiy muhiti haqida Bobojon Tarroh o'zining "Xorazm navozandalari" asarida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi: "XIX asr Xorazm adabiy va madaniy muhiti osmonida Muhammad Rahimxon Soniy — Feruz qamar yanglig' porlab turdikim, buning samarasi o'laroq uning atrofida iste'dodli shoirlar, bastakor-u san'atkorlar yulduzlar yanglig' yig'ilib, g'azallar aytdilar, devonlar bitdilar, kuy va qo'shiqlar ijod etdilar. Zero, ijod ahli mehr-u muruvvatga mushtoq bir toifa. Ular mehr ko'rgan, qadr topgan joyda ijod bulog'i to'xtovsiz qaynayveradi, ma'naviyat yuksalaveradi, milliy iftixor chechak ochaveradi"[1;3]. Chindan ham Feruz o'z atrofida nafaqat yuksak qobiliyatli shoirlarni balki muharrir, kotib, xattot, musiqa va cholg'u ustalarini ham jamlay olgan. Jumladan, Mulla Bekjon Rahmon o'g'lining "Xorazm musiqiy tarixchisi" kitobidagi ta'biri bilan aytganda "Feruz zamonasida o'ttiz chamasida shoir, 40-50 chamasida muharrir (xattot)lar yetushgan bo'lsa ham iqtidorlilari Ahmadjon Tabibiy, Yusufbek Bayoniy, Muhammad Rasul Mirzo, Avaz O'tar o'g'li, Muhammad Rizo Ogahiy, Pahlavon Niyoz Mirzaboshi Komil, Yusufbek Maxdum Rojiylar sanalgan"[5;34]. Bundan tashqari, biz o'sha davr

shoirlari qatoriga shahzoda shoirlardan Sultoni, Sa'diy, G'oziy, Asad kabi ijodkorlarni ham kiritishimiz mumkin. Bu ijodkorlar Feruzning nabiralari bo'lib, ular o'zlarining ijodi bilan Xivada yirik adabiy maktabning rivojlanishiga o'z hissasini qo'shganlar. Ular orasida, ayniqsa, Sultoni ijodi alohida e'tiborga loyiqdir.

Sultoni shaxsiyatini ijodi haqida ma'lumotlar Bobojon Tarrohning "Xorazm navozandalari", Laffasiyning "Tazkirayi shuaro" asarlarida, shuningdek, Ahmad Tabibiyning "Majmuai shuaro" payravi Feruzshohiy, Yusufbek Bayoniyning "Shajarai Xorazmshohiy" tazkiralarda va o'sha davr shoirlari asarlarida jamlangan. Rus sharqshunosi A.N.Samoylovich 1908-yili Xivaga qilgan ilmiy ekspeditsiyasi haqida yozgan tadqiqot ishlaridan birida shoir Tabibiy va uning "Majmuat ush-shuaro" Feruzshohiy tazkirasiga e'tibor qaratarkan, asarda Feruz oilasi vakillari borligini ham yozadi[6;200]. "Majmuat ush-shuaro Feruzshohiy"ga kiritilgan ijodkorlarning 10 ga yaqini xonzodalar bo'lib, ularning g'azallari tazkiraning asosiy qismida beriladi. Feruz topshirig'i bilan shahzoda shoirlar she'rlaridan majmualar ham tuzilgan. "Haft shuaro" majmuasi ham Feruz topshirig'i asosida Yusufbek Bayoniy tomonidan tartib berilgan va unda Murodiy, Sultoni, Sa'diy, Oqil, Farrux, Sodiq va Bayoniy o'zining ijodidan namunalar kiritadi. "XX asr Xorazm adabiy muhitida "Haft shuaro"

majmuasi alohida o'rin tutadi. U o'sha davrdagi madaniy ko'tarilish, ma'rifat tarqatish va kitobxonlikni kengaytirish zaruriyati tufayli san'atsevar shoh Feruz topshirig'i va rahnamoligida maydonga keldi hamda shahzoda shoirlar she'rlarini qamrab oldi. U an'anaviy bayoz va to'plamlardan farqli o'laroq, sulolaviy tamoyil bo'yicha tuzilib, asosan majmua, qisman tazkira xususiyatlarini mujassamlashtirgan manbadir"[2;21].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida P.N.909-V inventar raqamli "Devoni Sultoni. Devoni Sa'diy. Devoni Sodik. Devoni G'oziy. Devoni Asad" kabi devonlardan tashkil topgan she'riy majmua saqlanadi. Majmua Bobojon Tarroh tomonidan tuzilgan. Lekin "Haft shuaro" singari alohida nomlanmagan. Sultoni ijod namunalari jamlangan asarlar qatoriga yana Feruz hayotligi davrida tuzilgan "Majmuayi ash-shuaro" payravi Feruzshohiy, "Bayozi ash'or", "Bayozi muxammasot" kabi bayozlarni ham kiritishimiz mumkin. Ushbu bayozlarda Tabibiy, Oqil, Yusuf, G'ulomiy, Rog'ib, Shinosiy, Xayoliy, Bayoni, Xokiy, Sodik, Kamoliy, Avaz, Niyoziy, Xaqiriy, Ojiz, Umidiy, Doiy, Habib, Nadimiy, Xodim, Chokar, Mutribi Xonaxarob, Niyoziy, Sa'diy, Rog'ib kabi shoirlar qatorida Sultoniyning she'rlari va muxammaslari o'rin olgan.

Sultoni asl ismi Nosir To'ra bo'lib, Feruzning ikkinchi o'g'li Muhammadyor To'raning o'g'li bo'lgan. Unga "Sultoni" taxallusi bobosi Muhammad Rahimxon Feruz tomonidan berilgan. Nosir To'ra Nurullaboy saroyida tug'ilgan. Garchi eski maktabni tugatgan bo'lsa ham maxsus madrasa ta'limini olmagan. Lekin Feruz uning she'riyatga, adabiyotga muhabbat qo'yishga sababchi bo'lgan. U suyakli nabirasini olim Husuf Xo'ji Oxun, olim Siddiq Oxun va Nosir To'raning chinakam ijodkor bo'lib yetishishiga ulkan hissa qo'shgan Yusufbek Bayoniya shogirdlikka beradi. Bobojon Tarroh "Xorazm navozandalari" asarida Nosir To'ra haqida quyidagi ma'lumotlarni keltirib o'tadi: "shoir Sultoni — Nosir To'ra mansabdor bo'lgan emas. Otasi Muhammadyor To'ra bobosi Muhammad Rahimxon ikkinchining podsholik davlati birla o'ngishgan. Lekin Muhammad Rahimxon qaysi hovliga borsa, Nosir To'rani o'zi bilan olib borar edi. Nosir To'ra Muhammad Rahimxon ikkinchining she'riga havaskor bo'lgani uchun xon uni Yusufbekka topshirdi. Yusufbek unga o'n yetti yoshidan boshlab she'r mashqi ta'limini bergan. Demak, Nosir to'ra Muhammad Rahimxon ikkinchining tashabbusi birla o'n yetti yoshida shoir bo'lg'on". Ushbu ma'lumotlar orqali Nosir To'raning ijodkor bo'lib yetishishida bobosining o'rni katta ekanligini bilish mumkin.

Laffasiyning "Tazkirayi shuaro" asarida ham shoir haqida fikrlar mavjud: "Shoirning ismi Sultoni Said Nosir to'ra bo'lib, Said Abdullaxon Muhammad Rahimxon Feruzning nabirasi bo'lib u Muhammadyor to'raning birinchi o'g'lidir. Sultoni tarixi bir ming uch yuz dagi beshlanji yili onadan tavallud topib, ancha tarbiyali bo'lgan holda tez kamolga yetishib ilm tahsilini Xiva mudarrislaridin o'qib bir xili ma'lumotli bo'lib, she'r

mashqiga havaskor bo'lib bobosi Feruzning ruxsati bilan o'ziga Sultoni taxallus qilib ancha she'rlar yozdi. Feruzdagi ul asarlarni tamomiy Bayoni Muhammad Yusufbekka farmon qilib "Haft shuaro" ismida bir necha devonlarni toshmatbaasida chop qildiradur. Shoir bundan tashqari Feruzga yana ancha g'azallar yozib turgan, shuningdek, Sultoni ismida bir devon ham yozgan..."[4; 32-33].

Bu ma'lumotlarga qo'shimcha tariqasida Tabibiy ham uning xon avlodidan ekanini quyidagi bayt orqali keltirib o'tadi:

*Said Nosir ul to'rai pokzot,
Ki oson ang'o so'zda har mushkilot.
Nasabda shaxanshohning oxuqi,
Hamma fazl ahlin vozilu ortuqi.*

Chindan ham Sultoni xonning suyakli nabirasi bo'lishiga qaramasdan, nihoyatda, kamtar, kamsuqum bo'lgan. Toj-u taxt va davlat ishlari uni mutlaqo qiziqitirmagan. Butun umrini ijodga bag'ishlagan. Shoiridan bizga juda ko'p ijod namunalari meros qolgan. Jumladan, "Devoni Sultoni", "Bayozi Sultoni". Shuningdek, Feruz davrida yaratilgan ko'plab devonlarda, bayozlarda, tazkiralarda, majmualarda uning turli janrdagi she'rlari kiritilgan.

Sultoni o'z ijodida Navoiy, Feruz, Ogahiy, Bayoniylar ijodiga izdoshlik qilgan. Biz buni, ayniqsa, "Devoni Sultoni"dagi she'rlar misolida ko'rishimiz mumkin. Xususan, Sultoni ushbu to'plamda Alisher Navoiyning "Ko'nglim o'rtansun agar g'ayringg'a parvo aylasa..." deb boshlanuvchi 10 baytli g'azaliga muxammas bitgan. Muxammasi Sultoni shunday boshlanadi:

O'tga kuysun jonu dil sandin tabarro aylasa,

Ya'ni sandin o'zga bir dilbar tamanno aylasa, Bulsun ovora xirad ishqingni ifsho aylasa, Ko'nglum o'rtansin agar g'ayringg'a parvo aylasa, Har ko'ngul hamkim sening shavqingni paydo aylasa. Sayri gulni do'stlar sarvi xironomni netay, Gul yuzi yodida afg'onim falakka teguray, Men nechuk huru parini vuslatidin dam uray, O'zgalar vaslin tamanno aylasa navmid o'lay, Har kishi ham sening vasling tamanno aylasa.

Professor N.Komilov yozganidek, ushbu g'azaldagi "oshiqning o'z ma'shuqasiga ishq shunchalik kuchliki, u hech kimni unga yaqinlashtirgisi kelmaydi, iloji bo'lsa-yu, mahbubasini barcha g'ayr va begona kishilardan yashirsa, hech kim u haqda gapirmasa, hatto nomini tilga olmasa. Shu bois har bir bayt bir iltijoli qasamday jaranglaydi, ya'ni oshiqning o'zi ham yordan o'zgaga boqmaslikka ont ichadi" [3;38]. Sultoniyning ushbu g'azali Navoiy g'azalidan biroz farq qiladi. Ya'ni unda ayrim misralar tushirib qoldirilgan. "Biz muxammas matnida g'azalning 3-bayti, ya'ni, "Har kishi vaslin tamanno aylasam, navmid o'lay, Har kishi hamkim sening vasling tamanno aylasa" misralarini uchratmadik. Taxminimizcha, Sultoni ko'rgan qo'lyozmada Navoiy g'azalidagi ushbu bayt bo'lmagan, yoki muxammas ko'chirilishida kotib tomonidan chalkashlikka yo'l qo'yilgan. Bunga aniqlik kiritish "Devoni Sultoni"ning alohida ko'chirilgan nusxalariga murojaat etish bilan amalga oshiriladi"[8;19].

Nosir To'raning "Devoni Sultoni"da g'azal, mustazod, muxammaslar bilan birga murabba', masnaviy, ruboiy, muammo, ta'rix, qit'a, qasida kabi janrdagi she'rlaridan ham namunalar beriladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, XIX asr oxiri XX asr boshlarida Xiva adabiy muhiti darg'alari shunchalik ko'pki, unda hali o'rganilishini kutayotgan ijodkorlar va

ularning ijod namunalari mavjud. Shunday shoirlardan biri xon avlodidan biri bo'lgan Nosir To'ra — Sultoni'dir. Sultoni'y ijodini o'rganish, uning bayozlari, devonlarining matniy taqdiqini o'rganish va adabiyotga tatbiq qilish o'zbek adabiyoti tarixini to'ldiradi hamda bu davrning tarixiy, madaniy, adabiy muhitini o'rganadigan tadqiqotlar uchun muhim manba bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobojon Tarroh. Xorazm navozandalari. — Toshkent, 1994.
2. Hajiyeva Iroda. "Haft shuaro" majmuasining Xorazm muhitidagi o'rni. — Toshkent, 2008.
3. Komilov Najmiddin. Ma'nolar olamiga safar. — Toshkent, 2012.
4. Laffasiy. Tazkirayi shuaro. — Xorazm, 1192.
5. Mulla Bekjon o'g'li, Muhammad Yusuf Devonzoda. Xorazm musiqiy tarixchisi. — Toshkent, 1998.
6. Samoylavich, Aleksandr Nikoylavich. T. XIX. C. — Peterburg, 1909.
7. Tabibiy. Majmuatush shuaro. — Xiva, 1908.
8. Umarova S. Xorazm adabiy muhitida devonchilik an'anasi. — Toshkent, 2022.
9. www.google scholar.uz
10. www.Student.ru

Gulira'no RASHIDOVA,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi

2-kurs magistranti

gulira'norashidova1@gmail.com

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA LINGVOKULTUROLOGIYA VA LINGVOKULTUREMALARNING O'RGANILISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada "Lingvokulturologiya" va "Lingvokulturema" terminining umumiy ma'nosi, sohada qo'llanilishi, shuningdek, O'zbek tilshunosligida lingvokulturemalarning o'rganilib borilishi va turli olimlarning turli qarashlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *lingvokulturologiya, lingvokulturema, madaniyat, til, tarix, kummunikatsiya, frazeologiya, predmet.*

Аннотация: в данной статье рассматривается общее значение терминов «Лингвокультурология» и «Лингвокультурема», их использование в данной области, а также изучение лингвокультуры в узбекском языкознании и различные взгляды разных ученых.

Ключевые слова: *лингвокультурология, лингвокультурема, культура, язык, история, общение, фразеология, предмет.*

Annotation: in this article, the general meaning of the term "Lingvokulturology" and "Lingvokulturema" is discussed, as well as about the study of lingvokulturemas in Uzbek linguistics and the different views of different scientists.

Key words: *lingvokulturology, lingvokulturema, culture, language, history, communication, phraseology, subject.*

Kirish. Har bir millat o'zida ma'lum bir milliy an'analarni aks ettiradi. Ya'ni har bir xalqning, millatning o'z milliy an'analari, urf-odatlar mavjud. Bu ma'noda har bir inson ana shu milliylikni o'zida aks ettiruvchi muayyan madaniyat, til, tarix, adabiyotga aloqador bo'ladi. Ma'lumki, til jtmioiy hodisa bo'lish bilan birgalikda madaniyat bilan ham uzviy bog'liqdir. Bugungi kunda insonlar, xalqlar, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, madaniy hamda ilmiy aloqalar, xalqaro-madaniy kommunikativ jarayonlar tilshunoslik sohasida tillarning o'zaro munosabati va til madaniyati hamda tilning milliy o'ziga xos ko'rinishi kabi qator va madaniyatshunoslik o'rtasidagi alohida spetsifik yo'nalishi va predmetiga ega bo'lgan yangi soha — lingvomadaniyatshunoslikning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

XX asr oxirlariga kelib, til va madaniyat muammosini o'rganishni maqsad qilgan — tilshunoslikning yangi sohasi lingvokulturologiya jadal rivojlandi. Lingvokulturologiya tilshunoslik ilmiga xos bo'lgan qator yangi sohalaridan biri bo'lmish kommunikativ tilshunoslik va matn lingvistikasi, matnni o'rganishdagi antroposentrik yondashuv, kognitiv tilshunoslik, pragmalingsvistika, psixolingvistika. Sotsiolingsvistika, etnolingvistika sohalariga oid masalalarni tahlil qilish yo'nalishidagi tadqiqot ishlari bilan chambarchas bog'liq.

Til va madaniyat har qanday millatning millat ekanligini tasdiqlovchi asosiy vositadir. Bu ikki tushuncha ajralmas va muntazam bir-birini taqozo etadi. Til o'zining har jabhasida madaniyatni aks ettiradi, madaniyat ham shu o'rinda tilsiz mukammal namoyon bo'la olmaydi. Hozirgi kun tilshunoslik ilmida yangi-yangi sohalarining yuzaga kelishi,

matn muammosining o'rganilishi bilan bog'liq ishlar jadal rivojlanmoqda. Shu nuqtayi nazardan bugungi kunda matn tahlilida tadqiqotchilar grammatika, semantika, kognitologiya, psixolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik kabi qator yo'nalishlar qo'lga kiritgan yutuqlarga tayanib ish ko'rmoqdalar.

"Lingvokulturologiya" atamasi dastlab frazeologik maktab asoschisi V.N.Teliyava, V.V.Vorobyov, V.A.Maslovava boshqalarning ishlarida ko'rindi. Lingvomadaniyatshunoslikning shakllanishi haqida gapirilganda, deyarli barcha tadqiqotchilar bu nazariyaning ildizi V.F.Gumboldtga borib taqalishini ta'kidlaydilar.

Ushbu adabiyotlarda bu sohaning rivojlanishida A.A.Potebnya, L.Vaysgerber, X.Glins, X.Xols, D.Uitni, D.U.Pauell, F.Boas, E.Sepir, B.L.Uorf, G.Brutyani, A.Vejbiskaya, D.Xaymz kabi tilshunoslarning fikrlari muhim rol o'ynaganligi ta'kidlanadi. Bu kabi qarashlar lingvistika sohasida XX asr oxirlarida atoqli rus olimlari qatorida chet el olimlari tomonidan ham tan olindi.

Bunday qarashlarga ko'ra, til nafaqat madaniyat bilan bog'liq, balki u o'zida madaniyatning o'sishini ham ifodalaydi. Til bir vaqtning o'zida yaratish quroli, madaniyatning rivojlanishi va saqlanishini ta'minlovchi uning bir qismidir, shuning uchun til yordamida ma'naviy madaniyat hamda borliqdagi ishlab chiqarish, materiallari real yaratiladi.

Lingvokulturologiyaning tavsifi V. N. Teliyaga ko'ra, lingvokulturologiya, avvalo, jonli kommunikativ jarayonlarni va ularda qo'llaniladigan til ifodalarining sinxron harakatdagi xalq mentaliteti bilan aloqasini tadqiq qiladi. Lingvokulturologiya tilni madaniyat fenomeni sifatida o'rganuvchi fan bo'lib, o'zaro aloqadorlikda bo'lgan til va madaniyat uning predmetini tashkil qiladi. Binobarin, V.N. Teliya bu haqida shunday yozadi: "Lingvokulturologiya insoniy, aniqrog'i,

insondagi madaniy omilni tadqiq etuvchi fandır.

Bu esa shuni bildiradiki, lingvokulturologiya markazi madaniyat fenomeni bo'lgan inson to'g'risidagi antropologik paradigmaga xos bo'lgan yutuqlar majmuasidir".

G.G.Slishkinga ko'ra, "Lingvokulturologiya inson omiliga, aniqrog'i, insondagi madaniyat omiliga yo'naltirilgan. Lingvokulturologiyaning markazi madaniyat fenomenidan iborat bolishi inson haqidagi fanning antropologik paradigmaga tegishli hodisa ekanligidan dalolat beradi".

N. Alefirenko lingvokulturologiyani quyidagicha tavsiflaydi:

– lingvokulturologiya tilshunoslik va madaniyatshunoslik bilan chambarchas bog'langan bo'lib, u sintezlovchi xususiyatga ega lingvokulturologiyaning asosiy e'tibori tilda izohlanadigan madaniy dalillarga qaratiladi;

– lingvokulturologiya tilshunoslik fanlariga kiradi, shuning uchun uning tadqiqot natijalaridan ona tili va chet tillari o'qitish jarayonida amaliy foydalanish mumkin, lingvokulturologiya tadqiqotlarining asosiy yo'nalishlari:

a) lisoniy shaxs;

b) til madaniy qadriyatlarning semiotik gavdalantirish tizimi hisoblanadi.

Xulosa. Demak, Lingvokulturologiya – "til va madaniyat"ning uzviy aloqadorligini, uning shakllanishi va rivojlanishini o'zida aks ettirgan hodisalar – til-madaniyatni birgalikda o'rganadigan alohida ilmiy soha sanaladi. U madaniyatshunoslik va tilshunoslik fanlari o'rtasida yuzaga kelgan umumlashma fan bo'lib, til va madaniyatning o'zaro ta'siri va bog'liqligi, bu bog'liqlikning shakllanishi hamda yaxlit bir sistema sifatida til va tildan tashqarida aks etishi kabi hodisalarni o'rganish bilan shug'ullanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shoiri Usmonova. "Lingvokulturologiya" darslik. – Toshkent, 2019.
2. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab//O'zbek tili adabiyoti. – Toshkent, 2012.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. I.I – M., 1981.
4. Numonov. A. Ovrupoda umumiy va qiyosiy tilshunoslikning maydonga kelishi // Tanlangan asarlar. 2-jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
5. Numonov A. Sepr-Uorfning lingvistik nisbiylik nazariyasi haqida mulohazalar. – Toshkent, 2011.
6. Stepanov S. (Zamonaviy ensiklopediya) 44-48 Rossiya (2011).
7. Babushkin A. (Zamonaviy konsepsiya lingvokulturologiyasi) 140-166. Moskva.
8. Слышкин Г.Г. От текста к символу. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании дискурса. –М.: Издательский центр «Академия», 2000.
9. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. Учебное пособие. –М.: Флинта, Наука, 2010.
10. Усманова Ш. Маданиятлараро мулоқот 2013. 4. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии. Учебное пособие. М. : "Наука", 2009.
11. Anvarovna, N. S. (2017). The issue of lexical competence formation in the process of teaching chinese language. Бжк 66.4 (5 кит) а 251, 143
12. Назарова, С. А. (2021). Межкультурная коммуникативная компетенция: уровень сформированности и результаты констатирующего среза студентов-филологов (китайский язык). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(Special Issue 1), 147-155. 9.

Dilfuza SHADIYEVA,

Teacher at the Institute "International school
of finance technology and science",
Candidate of Philological Sciences

MODERN METHODS OF TEACHING UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE

Annotation: this article describes interactive methods that should be used in teaching Uzbek language and literature classes. The issues of these methods and their adaptation to the student's learning type were clarified, and the characteristics of the students were also explained in detail.

Keywords: modern methods, interactive methods, learner type, student's personal qualities, language education.

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek tili va adabiyoti darslarini o'qitishda qo'llanilishi lozim bo'lgan interaktiv metodlar xususida so'z yuritilgan. Ushbu metodlar va ularni o'quvchining o'rganish tipiga moslashtirish masalalariga oydinlik kiritildi, shuningdek o'rganuvchilarning xususiyatlari ham batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy metodlar, interaktiv usullar, o'rganuvchi tipi, o'quvchining shaxsiy fazilatlar, til ta'limi.

Аннотация: в данной статье описаны интерактивные методы, которые следует использовать на уроках узбекского языка и литературы. Были разъяснены вопросы применения этих методов и их адаптации к типу обучения учащихся, а также подробно объяснены особенности учащихся.

Ключевые слова: современные методы, интерактивные методы, тип обучающегося, личностные качества обучающегося, языковое образование.

Modern pedagogy requires a special approach to each student.[1] In this case, it is appropriate to choose the appropriate educational method for students based on their ability to acquire knowledge. From the point of view of pedagogy and psychology, students are divided into seven different types:[2]

1. Visual learners: Visual learners prefer to learn through visual aids such as diagrams, videos and images. They better absorb information presented in a visual format. This type of student often excels in subjects such as art, geography, and geometry.[3]

2. Aural learners learn best through listening and oral texts. They can easily learn through lectures, discussions and audio recordings. Students of this type are mostly successful in music and art.

3. Kinesthetic Learners: Kinesthetic learners learn best through hands-on activities and physical activity. They prefer to engage in activities related to the manipulation of objects. Kinesthetic learners excel in physical education and science experiments.

4. Literacy Learners: Literacy learners prefer to learn through reading and writing activities. They enjoy reading books, writing summaries, writing essays, and completing written assignments. These students excel in the fields of literature, history, and language.

5. Logical Learners: Logical learners excel at reasoning, problem solving and analytical thinking. They prefer to learn through logic problems, math equations, and critical thinking exercises. Logical learners may excel in subjects such as mathematics and computer programming.

6. Social Learners: Social learners thrive in group settings and collaborative environments. They enjoy interacting with their peers, participating in discussions,

and working on team projects. Social learners excel in areas including teamwork, networking, and interpersonal skills.

7. Solitary Learners: Solitary learners prefer to work independently and learn better in a quiet, focused environment.

Adapting instructional strategies to different types of learners can help increase student engagement, motivation, and academic success.

The following competencies are defined in the new standard of state education, which provides for the training of graduates so that they are capable of practice:[4]

1. Communicative competence.
2. Competence to work with information.
3. Self-development competence.
4. Socially active citizenship competence.
5. National and universal competence.

6. Competencies such as mathematical literacy, awareness and ability to use science and technology innovations are among them.

Mother tongue teaching methods are one of the less organized issues of educational methods. Methodist H. Rustamov describes the methods of mother tongue teaching based on the source of knowledge as follows:

- 1) teacher's statement;
- 2) conversation;
- 3) observation and analysis of language phenomena;
- 4) grammatical analysis;
- 5) exercise;
- 6) work on the textbook;
- 7) use of visual aids;
- 8) travel.

These methods are, first of all, methods based on recollections, which are not fully compatible with the development of creative abilities in students. In these methods, the activity of the teacher is mainly envisaged; The subject of the educational process has been neglected by the students. In this classification, problem statements, partial research, and research (research) methods that serve to form curiosity in students have not been fully expressed.

It is known that the lesson is a two-way process

in which both the teacher and the student actively participate. Therefore, in the classification of teaching methods, not only the activity of the teacher, but also the activity of the students should serve as a basis.

To sum up, students' activity in mother tongue classes is definitely not active by itself. First of all, it depends on the megos chosen by the teacher. A well-chosen method will serve as a means of strengthening it.

REFERENCES

- 1 Kuranov D. Introduction to literary studies. T., Abdulla Qadiri publishing house, 2004.
2. Husanboyeva Q. Niyozmetova R. Literature teaching methodology. T:2018.
3. Yuldoshev Q. Yoldosheva M. Fundamentals of artistic analysis. Tashkent: 2016
4. Mirgosimova M. Basics of formation and improvement of students' literary analysis skills. T., "Science", 2006
5. Kasimova K. Matchonov S. Gulomova Kh. Methodology of mother tongue teaching. T:2009.
6. Tukhliyev B. Shamsiyeva M. Ziyodova T. Uzbek language teaching methodology. T.: Literary fund publishing house, 2006.
7. Kushjanov M. The art of portraying Abdulla Qadiri. T., Science, 1966.
8. Nazarov B. Period and criticism. Uzbek language and nature, 2012, issue 6.

Taxmina QUZIYEVA,

Buxoro davlat universiteti 3-bosqich talabasi

E-mail: takhmina.student@mail.ru

IJTIMOY-SIYOSIY MATNLARDA QISQARTIRILGAN BIRLIKLARNING O'ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya: qisqartirilgan birliklar nafaqat axborot berish, balki so'zlovchi shaxsi va nutqiy vaziyat bilan bog'liq ifoda imkoniyatlari, ekspressiv ta'sir qilish xususiyatlariga ham ega ekanligi aniqlanmoqda. Globallashuv davrida ular ijtimoiy-siyosiy matnlarning asosiy leksik manbasi bo'lib xizmat qilmoqda. Maqolada ba'zi ijtimoiy-siyosiy matnlarda qo'llanilgan abbreviaturalar tahlil qilingan. Publitsistik matnlarda abbreviaturalarning keng qo'llanilishi jamiyat vakillari ularni yanada aniqroq tarzda tushunishlariga sabab bo'layotganligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy-siyosiy matn, qisqartma so'z, neologizmlar, tasniflash, hukumat qarori, siyosatchi, lingvomadaniyat.*

Аннотация: выясняется, что сокращенные единицы обладают не только информативностью, но и способностями выражения, экспрессивным воздействием, связанным с личностью говорящего и речевой ситуацией. В эпоху глобализации они служат основным лексическим источником социально-политических текстов. В статье анализируются аббревиатуры, используемые в некоторых социально-политических текстах. Отмечается, что широкое использование аббревиатур в публицистических текстах заставляет представителей общества понимать их более конкретно.

Ключевые слова: *социально-политический текст, аббревиатура, неологизмы, классификация, решение правительства, политик, лингвокультура.*

Annotation: it is being determined that abbreviated units not only provide information, but also have the characteristics of expressive capabilities, expressive influence associated with the personality of the speaker and the speech situation. In the era of globalization, they serve as the main lexical source of socio-political texts. The article analyzes the abbreviations used in some socio-political texts. In publicistic texts, it is argued that the widespread use of abbreviations is causing representatives of society to understand them in a more specific way.

Key words: *socio-political text, abbreviation, neologisms, classification, government decision, politician, linguaculture*

Kirish. Tilshunoslikda muayyan birikma nomining ixchamlashtirilgan ko'rinishi qisqartma so'z hisoblanadi. Abbreviaturalarni lingvistik jihatdan o'rganish XX asrning 50-yillaridan so'ng boshlangan. Bugungacha bu lisoniy hodisa va uning birliklarining xususiyatlari tadqiq etib kelinmoqda[8].

Globallashuv davrida qisqartma so'zlar ijtimoiy-siyosiy matnlarning asosiy leksik manbasi bo'lib xizmat

qilmoqda [1]. Chunki istalgan publitsistik uslubga oid matnlarni ko'zdan kechirsak, albatta, unda qisqartirilgan birliklar mavjudligiga guvoh bo'lamiz. Bu esa tilga xos tejamkorlik xususiyatining ijtimoiy-siyosiy matnlarda aks etgan amaldagi isbotidir. So'nggi yillarda qisqartirilgan birliklar nafaqat axborot berish, balki so'zlovchi shaxsi va nutqiy vaziyat bilan bog'liq ifoda imkoniyatlari, ekspressiv ta'sir qilish xususiyatlariga ham ega ekanligi aniqlanmoqda. Qisqartma so'zlarning publitsistik matnlardagi xususiyatlarini O.G.Kosarev, D.V.Dunyova va boshqalar o'z ilmiy tadqiqotlari jarayonida o'rganishgan. Ularning ta'kidlashicha, qisqartmalar vaqtni tejash, hajmni kichraytirish, ekspressiv ta'sir qilish va nutqiy jadallikni ta'minlash vositasi bo'lib xizmat qiladi [3].

Asosiy qism. Ijtimoiy-siyosiy matnlar inson hayotida muhim o'rin tutib, butun dunyoda ro'y berayotgan ijtimoiy va siyosiy mavzudagi voqealarni qamrab oladi. Jamiyat hayoti bilan bog'liq mavzular, hukumatning qaror va farmonlari, davlat tashkilotlari, xalqaro munosabatlar, harbiy soha, iqtisodiy va siyosiy inqirozlar to'g'risidagi maqolalar ijtimoiy-siyosiy matnlar sirasiga kiradi. Bu turdagi matnlar fuqarolarga alohida ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy-siyosiy matnlar turli tillarda farqlanadi. Masalan, o'zbek tilidagi ijtimoiy-siyosiy matnlarda neologizmlar va qisqartma so'zlar, e'tiborni tortuvchi sarlavhalar ko'p uchraydi. Bu xususiyatlarning ba'zilar ingliz tilidagi matnlarda uchramaydi.

Ijtimoiy-siyosiy terminologiyaning o'ziga xos xususiyati shundaki, bunday matnlar birinchi navbatda qisqalikka tayanadi. Ularda ushbu xususiyatga to'liq mos keladigan ko'p sonli qisqartmalar ham mavjud. Tabiiyki, bu holat tushunchani anglash va tasniflash zaruratini yuzaga keltiradi. Bugun "Xalq so'zi", "Yangi O'zbekiston" singari ijtimoiy-siyosiy gazetalar, Kun.uz internet nashri jamiyat hayotiga oid ko'plab maqolalarni qamrab olgan. Keling, ulardan keltirilgan ba'zi parchalar asosida qisqartma so'zlar xususidagi tahlilni amalga oshiramiz: "Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lishda muhim qadam – 5 ta qonun JST bitimlariga uyg'unlashtirildi. Qonun (O'RB-908-son, 15.02.2024 y) bo'yicha JSTning xizmatlar savdosi bo'yicha bosh bitimi talablariga muvofiq chet el investorlari ishtirokidagi korxonalar va mahalliy korxonalarni davlat ro'yxatidan o'tkazganlik uchun davlat bojining miqdori bir xillashtirilgan holda BHMning 1 baravari miqdorida belgilandi". Ushbu parchada JST, O'RB va BHM singari qisqartmalar qo'llanilgan. Ularning to'liq shakli esa quyidagicha: JST – Jahon savdo tashkiloti, O'RB – O'zbekiston Respublikasi qonuni, BHM – bazaviy hisoblash miqdori.

"Xalq so'zi" gazetasida "YIMda qaysi tarmoqlar ulushi yuqori?" sarlavhali maqola chop etilgan. YIMning ma'nosini anglamagan kishi sarlavhani o'qish orqali mavzu mohiyatini anglab yetolmaydi,

biroq maqolani o'qishga bo'lgan qiziqishi ortadi. Demak, abbreviaturalar tejamkorlik xususiyati bilan birga diqqatni tortish imkoniyatiga ham ega. Ma'lumot o'rnida, YIM – yalpi ichki mahsulotning qisqartirilgan shakli. Jamiyatdagi o'zgarishlar, albatta, tilga ta'sir ko'rsatadi. Davlat va jamiyatning ta'siri qisqartma so'zlarning paydo bo'lishida ham alohida ahamiyatga ega. Qisqartmalar shaklan ixcham bo'lganligi uchun vizual axborotni tez o'qish va idrok etish imkoniyatini yaratadi [4]. Albatta, til egalari istalgan yangi qisqartmani anglashi va uqib olishi ma'lum bir vaqtni talab etadi. Masalan, BMT, IIB, MIB singari qisqartmalar paydo bo'lganidan boshlab to jamiyat uning ma'nolarini o'zlashtirguncha bu qadar tez va oson tushunilmagan. Ularning doimiy qo'llanilishi ma'lum ma'nosining o'zbek lingvomadaniyatidan joy olishiga sabab bo'lgan va til egalari xotirasida tushuncha sifatida saqlanib qolgan. Matn tuzuvchi qisqartmalarning bu xususiyatini hisobga olgan holda, o'zi yangi va tushunilishi qiyin deb bilgan qisqartmaning to'liq nomini qavs ichida keltirib o'tishi maqsadga muvofiqdir [6]. Masalan: Qonunchilikka ko'ra, ilgari foydalanishda bo'lgan ro'yxatdan o'tkazish davlat raqami belgisi (RO'DRB) takroran foydalanish uchun berilmaydi va belgilangan tartibda yo'q qilinadi. Ushbu misolda keltirilgan qisqartma va uning izohi tinglovchi ma'noni tezroq anglab yetishiga yordam beradi. Biroq ba'zan ijtimoiy-siyosiy mavzudagi matnlarda izohsiz qo'llanilgan, tushunilishi biroz qiyin bo'lgan abbreviaturalarga ham duch kelamiz [7]. Masalan, 2024-yil 17-fevralda tasdiqlangan hukumat qarorida quyidagi jumlar uchraydi: "Yoshlarning xalqaro IT sertifikatlarni olish xarajatlarini qoplab berish bo'yicha davlat xizmati ko'rsatiladi. Unga ko'ra, ariza beruvchi xalqaro IT sertifikat berilgan sanadan boshlab 180 kalendar kun mobaynida mazkur sertifikatni olish xarajatlarini qoplab berishni so'rab, YIDXP orqali murojaat qilishi lozim." Ushbu jumlada qo'llanilgan IT – Informatsion texnologiyalar va YIDXP – Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali ekanligini jamiyatdagi barcha fuqarolar birdek anglab yetishi qiyin. Shu sabab ushbu qisqartmalar dastlabki foydalanilgan o'rinda izohi bilan berilishi lozim.

Xulosa. Davrning tezkor va shiddatli ekanligi natijasida deyarli barcha qisqartmalar yangilandi, ular ijtimoiy-siyosiy matnlarda doimiy qo'llanganligi sabab o'zbek tili leksikasida mustahkam o'rin egalladi va jamiyat vakillari tomonidan yanada aniqroq tarzda tushunila boshlandi. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, qisqartma so'zlar mavjud 5 uslub orasidan, asosan, publitsistik uslubda keng tarqalgan. Qisqartma so'zlarning asosiy o'rni ommabop uslub ekanligini Penza davlat universiteti tadqiqotchisi T.S.Sergeyeva ham ta'kidlagan [5]. Qisqartma birliklar nafaqat ijtimoiy-siyosiy terminologiyaning tarkibiy qismi sanaladi, balki ular nutq uslubini ham belgilab beradi. Bugungi kunda xalqaro ijtimoiy-siyosiy terminologiya,

birinchi navbatda, inglizcha qisqartmalarga asoslangan [2]. Xalqaro munosabatlar va diplomatiya jarayonida turli mamlakatlar hukumatlari, tashkilotlari va shaxslari o'rtasida samarali muloqotni ta'minlash uchun ijtimoiy-siyosiy matnlar, asosan, tarjima qilinadi. Ba'zan aynan bir ma'no anglatuvchi qisqartma boshqa tilga tarjima qilinganda o'zgacha shaklga ega bo'lishi yoki bir xil ko'rinishdagi qisqartma turli xil ma'nolarga ega bo'lishi mumkin. Albatta, bu holat tarjima jarayonini biroz qiyinlashtiradi. Ushbu muammolarning oldini olish maqsadida nafaqat siyosatchi, balki tarjimon ham zamonaviy abbreviaturalar to'g'risida yuqori darajadagi bilimga ega bo'lishi lozim. Chunki qisqartmalarni o'rganish til nazariyasi va amaliyotida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Косарева О. Г. Аббревиация в языке современной прессы: На материале французского, английского и русского языков: Автореферат. – Тверь, 2003. – С. 13.
2. Курило Н.А. Сокращения в современном английском языке: функциональный аспект: Автореферат. – Минск, 2005. – С.8.
3. Лойфман Н.Я. Аббревиатуры. Оренбург, 1960.
4. Могилевский Р.И. Является ли аббревиатура новым словом, а аббревиация словообразованием? // Проблемы структуры слова и предложения. Пермь, 1974. - С. 28 - 39.
5. Никишина С. А. Аббревиатуры: генезис, словообразовательный статус, морфемная структура, тематические группы, употребление и прогнозы // Вестник Нижневартковского государственного гуманитарного университета. 2011. № 4. С. 37—47.
6. Quziyeva T. O'zbek tiliga o'zlashgan ingliz abbreviaturalari tahlili//International Conference on Teaching, Education, and new learning technologies. — Toshkent, 2023/2. 136-140-betlar.
7. Quziyeva T. Ingliz va rus tillariga oid abbreviaturalar xususida//Scholar nomli xalqaro ilmiy jurnal. 2023/1. 142-151-betlar.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7581756>
8. Quziyeva T. Ingliz tili va o'zbek tillariga oid media qisqartmalari va ularning ahamiyati// Innovative Development in Educational Activities (IDEA) — 2023. Vol.2. 143-147-betlar.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8044800>

Ra'no NARBEKOVA,

Jizzakh State Pedagogical University

Department of English practical course

The practice of teaching language aspects

WAYS OF UTILIZING AUTHENTIC MATERIALS EFFECTIVELY IN LESSONS

Annotation: this article covers important information about effective usage of authentic materials in lessons. On the other hand, types of the authentic materials and their special feature were discussed.

Key words: *instructors' thinking, authentic materials, authentic texts, productive language, real-life situations, grammatical structures.*

Аннотация: в данной статье представлена важная информация об эффективном использовании аутентичных материалов на уроках. С другой стороны, обсуждались виды аутентичных материалов и их особенности.

Ключевые слова: *мышление преподавателя, аутентичные материалы, аутентичные тексты, продуктивная речь, жизненные ситуации, грамматические конструкции.*

Annotatsiya: ushbu maqola darslarda haqiqiy materiallardan samarali foydalanish haqida muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Boshqa tomondan, asl materiallarning turlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: *o'qituvchilarning fikrlashi, haqiqiy materiallar, haqiqiy matnlar, mahsuldor til, hayotiy vaziyatlar, grammatik tuzilmalar.*

During the past decades, teaching a foreign language has gained much more attention in most countries around the world. As a result, searching for appropriate and effective teaching materials occupies a great space of instructors' thinking. The purpose of learning a foreign language is to be able to benefit from using it in the real world, in real situations. Therefore, most of the language teachers think whether it is enough to teach the language using the course book

tasks, which are regarded artificial because they are designed for teaching purposes only, or if they should adopt using authentic materials to scaffold learners' learning process in general and develop reading skills in particular. Therefore, when teachers are concerned with helping their students to develop reading skills, they should think about the methods of teaching being used and materials being taught to students. Reading tasks should provide learners with a high level of

independence when reading in a foreign language in a real life context, which in turn means, using actual authentic materials

The use of authentic materials in EFL classes is not new, because teachers started using them in the 1970s as a result of the spread of the Communicative Language Teaching Approach. Martinez defines authentic materials as the materials which are prepared for native speakers and not designed to be used for teaching purposes[1]. Kilickaya (2004) has another definition for authentic materials, which is "exposure to real language and use in its own community." Nowadays, preparing students for real life situations is of utmost concern for English language teachers, especially in EFL classes. Therefore, like other teachers around the world, especially in places where English is a foreign language[2], Omani teachers need to adopt effective teaching materials, in order to help their students learn English better, as well as prepare them to communicate with the outside world. Bacon and Finnemann[3], state that teachers need to "find ways and means of exploiting authentic materials in classroom instructions." Many researchers state that if students are willing to use English language sufficiently, they must be exposed to the language, exactly as it is used in real life situations by native speakers. Nuttall [4] argues that "authentic texts can be motivating because they are proof that the language is used for real-life purpose by real people."

Language is a tool of communication which connects people. They send and receive messages through communication. There are 6500 living languages in the world, which attract people to learn foreign languages. Learning a foreign language is made linguists to work out in the sphere of philology to create an effective way for gaining knowledge. English is a very productive language. English is the fourth most widely spoken native language in the world, and in terms of sheer number of speakers, it is the most spoken official language in the world. It is the primary language used in international affairs. The role of foreign languages in modern society has made educators devise new ways of teaching them so that their results match the learners' needs and expectations. Acquiring a foreign language implies developing several skills in the target language which sometimes can be a challenge for pupils, especially when they are exposed to real-life situations of communication. Socio-economic changes that have occurred and are occurring in our country have led to a decisive revision of the place and role of a foreign language in the life of society. The change in the status of a foreign language in the school system has influenced the rearrangement of priorities in the work of foreign language teachers. The problem of teaching foreign language at school is currently relevant. It is known that the purpose of teaching a

foreign language is the formation of communicative competence, which includes both linguistic and sociocultural competence. Learning a foreign language is intended to form a person who is able and willing to participate in intercultural communication. In accordance with the new objectives, the task of a foreign language teacher is to provide conditions for familiarizing the student's personality with a foreign language culture and preparing it for effective participation in the dialogue of cultures. Therefore, in a foreign language lesson, a special place should be given to such forms of employment that ensure active participation in the lesson of each student, stimulate verbal communication, and contribute to the formation of interest and desire to learn a foreign language.

Translated from English, "authentic" means "natural." This term is most often used to describe texts and other materials used in the lesson. However, the problem of authentic materials used in teaching foreign languages causes a lot of controversy. The concept of "authentic materials" has recently appeared in the methodology of teaching a foreign language. The term "authentic materials" almost completely replaced the term "original materials" in modern domestic and foreign methods. There are a number of approaches to the interpretation of authenticity in the method of teaching a foreign language, but the traditional interpretation is considered to be the authentic materials that are materials created by native speakers and found their use in the educational process oriented to communicative approach to learning a foreign language outside the native language environment [1]. Authentic materials are materials taken from original sources, which are characterized by natural lexical content and grammatical forms, situational adequacy of the language tools used, illustrates authentic word usage cases, and which, although not intended specifically for educational purposes, can be used in teaching foreign language.

Since the authentic materials are more economic and effortlessly available anywhere and anytime, the teachers of English can use them to teach in their regular ELT classrooms. There are many authentic materials available to teach English such as News Papers, Brochures, Pamphlets, Flyers, Advertisements, Greeting Cards, Invitation Cards, Post-Cards, Wall Papers, Comics, Cartoons, Story Books, Agony Columns, Directories, Maps, Magazines, Journals, Pictures, Audio Cassettes, Images, TV Programmes, TV Ads, Movies, Songs, Internet Notices, Bus or Train Timetables, Recipe, Menus, Stamps, Tickets, Product Labels, Realia such as phones and dolls, Currency, Weather Reports, Puppets and so on[5]. One of the best sources of authentic materials which are more useful in the ELT classrooms is the newspapers. Newspapers publish latest and burning news every

day and the teachers can adopt the useful news reports as authentic materials to teach the learners of English [5]. Summing up all given information above it should be noted that in the present digital era, technology paved a new dimension in almost all the fields and the field of education has highly benefitted in bringing drastic changes in teaching and learning. With the introduction of the internet and computers in education, the teaching and learning has become easy and accessible for all the teachers and learners of English. The teachers have been using the internet to download materials, update their knowledge, get immediate solutions for their doubts and queries, show the required pictures, videos and audios to the learners, give Power Point presentations, record the learning process of the students and so on. After the introduction of the mobile phones or smart phones, there is a tremendous change in the learning style of the learners. The learners are able to learn the language both in and outside the classrooms.

REFERENCES:

1. Martinez, A.G. (2002). Authentic materials: An overview. Free resources for teachers and students of English, Karen's Linguistics Issues, 1-7
2. Kilickaya, F. (2004). Authentic materials and culture content in EFL classrooms. The Internet ELT Journal, 10(7).
3. Bacon, S. M. & Finnemann, M. D. (1990). A study of the attitudes, motives, and strategies of University foreign students. Modern Language Journal 74-459-473.
4. Nuttall, C. (1996) Teaching Reading Skills in a foreign language (New Edition) Oxford, Oxford University Press
5. GAZIEV, S. (2020). Systematic planning of special power training of sambo in the year round. Фанпорт-ра, (3), 7-9.

Nilufar MAKHAMADALIEVA

2nd year doctoral student, National University of Uzbekistan

STRATEGIES AND TACTICS FOR IMPLEMENTING THE CATEGORY OF TOLERANCE IN ENGLISH POLITICAL DISCOURSE

Annotatsiya: ushbu maqolada Ingliz siyosiy nutqida tolerantlik va bag'rikenglik toifasini amalga oshirish strategiyasi va taktikasi taxlil qilingan. Nutq ta'sirchanligini oshiruvchi unsurlar - notqlik uslubiga bog'liq holda turli xil ko'rinishlari mavjud buladi. Ingliz siyosiy nutqida notiq o'zi foydalanayotgan har bir so'zning ma'nosini va izohini bilishi, vaziyatga nisbatan to'g'ri qo'llay olishi, shu so'zlar asosida yangi ma'lumotlar keltirish, tinglovchilar auditoriyasi uchun yangi so'zlarning izohini tanishtirish, ta'sirchanlikni oshiruvchi verbal vositalardan hisoblanadi.

Tayanch so'zlar: bag'rikenglik kategoriyasi, Ingliz siyosiy nutqi, tinglovchilar auditoriyasi, so'zning ma'nosi va izohi, ta'sirchanlik darajasi, notqlik uslubi.

Аннотация: в данной статье анализируется стратегия и тактика реализации категории толерантности и толерантности в английском политическом дискурсе. Элементы, повышающие эффективность речи – в зависимости от стиля речи существуют разные формы. В английской политической речи оратор должен знать значение и толкование каждого употребляемого им слова, уметь правильно применить его к ситуации, донести новую информацию на основе этих слов, использовать новые слова для аудитории, вводя объяснение. вербальных инструментов, повышающих эффективность.

Ключевые слова: категория толерантности, английская политическая речь, аудитория, значение и интерпретация слова, уровень влияния, стиль речи.

Annotation: this article analyzes the strategy and tactics of implementing the category of tolerance and tolerance in English political discourse. Elements that increase the effectiveness of speech - depending on the style of speaking, there are different forms. In English political speech, the speaker should know the meaning and interpretation of each word he uses, be able to apply it correctly to the situation, bring new information based on these words, and use new words for the audience. introducing the explanation is one of the verbal tools that increase effectiveness.

Key words: category of tolerance, English political speech, audience, meaning and interpretation of the word, level of influence, style of speech.

Introduction: Elements that increase the effectiveness of speech have different forms depending on the style of speech. Before discussing the classification of these manifestations, let's make comments about the style of speech: Style of speech is the form and character of speech, the pronunciation of words, attractiveness. It is possible to distinguish three styles of speech:

it is based on its appearance, and it is based on strict logic. This method is distinguished by the fact that the

information provided is based and proven;

we introduce an emotional-emotional style, in which the subjective side of the speaker is clearly visible and constitutes an important element of beautiful speech. It is based not only on arguments, judgments and proofs, but also on the emotional acceptance of its listeners. He also seeks to please and laugh with interesting thoughts;

The third type of speech can be considered as a medium or a style based on a synthetic unity of both styles. In this case, certain characteristic features of both of the above methods are used.

Main part: Information can be narrow, based on strict logic and emotional-emotional. A speaker who has developed his own personal style based on the above general styles will be able to make an impact on any pulpit. In the process of influencing, tools were considered the primary phenomenon. Therefore, we will focus on the analysis of verbal and non-verbal means of influence.

Verbal tools that increase the effectiveness of political speech. The powerful power of the word is drawn from historical sources, and it has been specially recognized in the literature of today. Speech is the main weapon in all forms of political speech, including lectures, discussions, and debates. There is no doubt that the speech of an orator who can effectively use this weapon will be impressive. Ethnic policy in a broad sense is a component and specific aspects of politics in the conditions of a multi-ethnic, multi-ethnic state. Although it is included in the general context of politics, it is somewhat independent, and thus it can both accelerate and slow down social, that is, national development.

It is especially important to consider the audience when using verbal tools that increase the effectiveness of speech, especially in political speeches. As Norkul Bekmirzayev comments: "Lectures are letters with a specific address." Not considering the audience of the lecture is like leaving a letter without an address.

The level of effectiveness of political speech depends not only on verbal events, but also on non-verbal events. Body movements (hands, head, eyes, feet) are non-verbal tools that have the most influence on political speech. For this reason, in this part of our work, we began to analyze body movements more broadly. In political speech, in contrast to speech in other contexts, the use of these nonverbal means requires extreme caution. For example, using a hand gesture that means OK (everything is fine) is against the etiquette of a political speaker. Of course, several different strategies have been developed to develop this ability. The term discourse strategy was introduced to science in the 1970s, and during this period, this concept has influenced many other areas. Among these areas, we can include multilingual education

and linguistics.

In short, political rhetorical strategies ensure that communication is understandable. In addition to these strategies, linguistic units and social culture play an incomparable role in speech intelligibility. Speech is a manifestation of human thinking, expressed by various words and expressions. The more beautiful and fluent the speech is, the more understandable it is to the listener.

Usually, in a speech between people of the same nationality, i.e. speaking the same language, there is almost no misunderstanding. However, some misunderstandings occur in the process of political speech between a person learning a foreign language and a person speaking this foreign language. The main reason for this is the inability to correctly choose the meaning of words and ignorance of cultural differences between speakers. To overcome such misunderstandings, we need to use speech strategies. The term speech strategy was first used in 1972 by Selinker. After that, in 1973, a systematic analysis of speech strategies was conducted by Varadi.

Later, many researchers worked on it and expressed their opinions. Among these, Faerch and Kasper called the discourse strategy "plans of tacit knowledge". Also, a speech strategy is "a specific method used by a learner in a conversation between a native speaker and a learner of that language." In turn, speech strategies include four main categories. They are as follows: Oral speech strategy. In this, people exchange information by talking to each other.

In a political speech, head movements and eye movements of the speaker significantly affect the speech. But hand gestures are one of the non-verbal tools that speakers use the most and have the strongest influence. If a speaker gestures with only one hand during a speech, it looks unnatural. Therefore, both hands should be used equally. Therefore, it is better to use broad gestures in this case. Large gestures convey information about the speaker to the audience as a confident leader, while small gestures convey information about the speaker as a person who does not have confidence in himself.

Conclusion: In foreign language communication, in some situations, this strategy is more understandable than other strategies. This strategy involves using a variety of pictures, tables, graphs, and charts to make it more meaningful to the listener. The conclusion that comes from the above-mentioned opinions is that the education of tolerance should not be limited to the educational process, but should be continuously continued outside of training. For this purpose, it is possible to hold various events, conferences, performances, and creative exhibitions on the topic of tolerance. It would be especially useful to create specific clubs dedicated to intercultural communication.

A unique ethnic presentation will be held in it, which will interest people of different nationalities in communication and deeper understanding of the culture of a certain ethnic group.

REFERENCES

1. Makhamadalieva Nilufar Bakhadirovna, Isamiddinova Lola Ibragimjanovna. (2021). Communicative behavior in linguistic tolerance communicative behavior as a basis of linguistic tolerance in a political speech. PalArch's Journal of Archaeology of Egypt / Egyptology, 18(4), 3937-3944.
2. Millatlararo munosabatiar va xorijiy davlatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari lo'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Farmoni. 2017- yil 19-may. AF-5046-son
3. G'oyibov N., Yusubov D., Mavlyanov A. Notqlik san'ati. Toshkent 2012, 11-bet
4. Qahharov I., Notqlik san'ati Toshkent: "Turon zamin ziyo", 2015, 80-bet.
5. Makhamadalieva, Nilufar. (2021). Communicative and Pragmatic Strategies, Implementation, Tolerance Categories. 5. 60-67.
6. Faerch, C & G. Kasper. (1983): Plans and strategies in foreign language communication. London: Longman, 20-60
7. Murtazayeva R.X. O'zbekistonda millatlararo munosabatiar va bag'rikenglik. O'quv qo'llanma. - Toshkent, 2007.
8. Sagatova S. B., Mukhamadalieva N. B. Problems in Teaching English for Engineering Specialists //Actual Problems of Applied Sciences Journal World. – 2019. – №. 4. – C. 49-52.
9. Abdullayeva Raxmonkulovna Marxabo. Tarjimalarda temporallikning referensial xususiyatlari. "ILM SARCHASHMALARI" Urganch davlat universitetining ilmiy-nazariy, metodik jurnali. UrDU matbaa bo'limida chop etilgan. 2022/11. Pages 56-59
10. Makhamadalieva, N. B. . (2023). Factors for Development of Students' Creativity in Higher Education. Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences, 2(3), 37–42.

Markhabo IBROKHIMOVA

The student of the 3rd English language faculty, UzSWLU

marhaboibrohimova008@gmail.com

INVESTIGATING THE FLUIDITY OF ENGLISH NEOLOGISMS IN LANGUAGE TEACHING

Annotation: examining English neologisms from the perspective of language education, this article explores their characteristics and linguistic phenomena. It clarifies the importance of comprehending neologisms in teaching English, examines their development processes, semantic changes, and cultural effects, and offers pedagogical ideas for educators.

Keywords: *neologism, prefix, suffix, transparency, semantic*

Annotatsiya: ingliz neologizmlarini til ta'limi nuqtai nazaridan o'rganib, ushbu maqolada ularning xususiyatlari va lingvistik hodisalari o'rganiladi. U ingliz tilini o'qitishda neologizmlarni tushunishning ahamiyatini aniqlaydi, ularning rivojlanish jarayonlarini, semantik o'zgarishlarni va madaniy ta'sirlarni o'rganadi va o'qituvchilar uchun pedagogik g'oyalarni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: *neologizm, prefiks, qo'shimcha, shaffoflik, semantic*

Аннотация: рассматривая английские неологизмы с точки зрения языкового образования, эта статья исследует их характеристики и языковые явления. В ней разъясняется важность понимания неологизмов в преподавании английского языка, рассматриваются процессы их развития, семантические изменения и культурное влияние, а также предлагаются педагогические идеи для преподавателей.

Ключевые слова: *неологизм, префикс, суффикс, прозрачность, семантика*

Introduction. Because language is a living being, it is constantly adapting to social, cultural and technological changes. The dynamic and constantly evolving nature of communication is manifested in neologisms, new words or phrases. Understanding English neologisms is crucial for teachers and students in the language education process. The purpose of this article is to analyze the characteristics and linguistic phenomena of English neologisms in the context of teaching a foreign language, to give an idea of their origin, application and educational significance. In an ever-changing language environment, neologisms are new words reflecting ideas, technological innovations and cultural changes. It is important for teachers and students to understand linguistic phenomena and characteristics of neologisms when teaching English. [1]

Methods. The research methodology of this study is based on linguistic theories, corpus analysis and

approaches to education, which allows you to carefully study the literature on English neologisms. In addition, the high-quality information obtained from English teachers and students through questionnaires and interviews allows you to gain a deeper understanding of the inclusion of neologisms in the language learning process. Below are some specific methods and approaches to language learning, as well as ways to use them to teach neologisms: [2]

1. Suggestive Therapy: This approach aims to increase students' openness to new linguistic concepts by creating a relaxed and stimulating learning environment. By introducing students to neologisms through storytelling, music, and visual aids, teachers can use suggestive therapy tactics to awaken students' interest and receptivity to language innovation.

2. The method of grammatical translation: This approach, which has historically focused on translation and grammatical rules, can be modified to teach neologisms by providing students with examples of neologisms in context and helping them decipher their structure and meaning. Students can learn comparable terminology in their native language through translation activities.

3. Interactive Classroom: Students acquire knowledge outside the classroom using online resources or assigned readings, which frees up time for discussion and classes. Before the lesson begins, teachers can provide their students with books or films on neologisms to watch. Students can participate in interactive exercises and use new terminology during classes. [3]

4. Co-education: Students collaborate in small groups to achieve common goals of co-education. To facilitate interaction with peers and promote language acquisition, teachers can organize joint learning activities during which students study and discuss neologisms together, share their understanding and collectively create meaning.

Teachers can modify their approach according to the requirements, interests and learning goals of their students, using the various opportunities provided by each of these approaches and tactics for teaching neologisms. [4]

Results. English neologisms demonstrate various features and linguistic phenomena that contribute to the dynamic development of the language. The methods of constructing neologisms, including affixation, formation of abbreviations, mixing and shortening, demonstrate the linguistic ingenuity associated with the creation of words. Semantic shifts, in which existing words acquire new meanings or subtext, show that language is flexible enough to adapt to changing social norms and technological progress. Moreover, neologisms are assimilated and disseminated according to cultural factors; globalization and digital communications are

the main driving forces of linguistic innovation.

According to pedagogical research, the inclusion of neologisms in language programs is crucial for improving the level of language proficiency and cultural literacy of students. [5]

Discussion: During the discussion, it was emphasized how important it is to include English neologisms in the language learning process in order to provide students with the tools they need to successfully conduct everyday conversation. Teachers play an important role in helping students understand neologisms, as they provide opportunities for contextual learning, develop linguistic ingenuity, and encourage critical analysis. In addition, teachers can modify their pedagogical approaches in accordance with new linguistic innovations and trends, recognizing that language is dynamic. In addition, encouraging students' independence and creativity motivates them to use the language in new ways, try neologisms and actively participate in language innovations. [6] The educational consequences of teaching neologisms should be studied, in particular, how they can improve students' communication skills, replenish vocabulary and increase cultural literacy. Emphasize that neologisms should be included in language courses to help students become proficient communicators in a variety of settings.

Engagement and Motivation: Learn how neologisms can increase students' motivation and participation in language learning. Discuss how the novelty and practical application of neologisms can arouse students' interest in learning new words and create a favorable learning environment.

Emphasize the importance of familiarizing students with the actual use of language, including neologisms, to help them become more proficient. [7]

Conclusion. Thus, English neologisms open dynamic windows into an ever-changing linguistic and cultural world. By deciphering the characteristics and linguistic phenomena of neologisms, teachers can encourage students to embark on the path of language learning, contributing to a deeper understanding of language mechanics and cultural subtleties. The inclusion of neologisms in English language teaching promotes the development of interest, flexibility and understanding of the dynamic nature of the use of the English language, as well as improves students' communication skills. Our use of neologisms as foreign language teachers reflects our desire to develop communicative competence and cultural awareness in a rapidly changing world. Teachers can provide students with the opportunity to dynamically interact with the language, deciphering the characteristics and linguistic phenomena of neologisms, contributing to a deeper understanding of language development and cultural subtleties. The use of English neologisms in

teaching a foreign language increases students' communicative abilities, cultural literacy and flexibility in an ever-changing language environment.

Reference:

1. Manovich, L. (2001). The Language of New Media. Cambridge, MA: The MIT Press. (354)
2. The Oxford Handbook of Internet Studies (2013). Oxford University Press. (740)
3. The Cambridge Handbook of Artificial Intelligence (2014). Cambridge University Press. (342)
4. Linguistic Perspectives on the Development of English and New Englishes (2018). The British Library and The Linguistic Society of America. (428)
5. Richmond, W.B. (2015). Neologisms: A New Word for the Modern Age. Bloomsbury Academic. (224)
6. Crystal, D. (2006). Language and the Internet. Cambridge University Press. (306)
7. Herring, S.C. (2012). Computer-Mediated Communication: From Instant Messaging to Twitter. Routledge. (288)

Muslimabonu BAXTIYOROVA

Student of Samarkand state institute of foreign languages

LEARNING THE ENGLISH LANGUAGE: OUTCOMES AND DIFFICULTIES

Annotation: learning the English language is a complex process that can lead to various outcomes and present numerous difficulties for learners. This scientific article examines the outcomes and difficulties associated with learning English as a second language. The study reviews existing literature on the topic, analyzes the factors that influence language learning outcomes, and identifies common challenges faced by English language learners. The article also explores strategies for overcoming these difficulties and enhancing language acquisition. Overall, the findings suggest that successful English language learning requires a combination of effective teaching methods, motivation, and persistence.

Keywords: *english language learning, outcomes, difficulties, second language acquisition, teaching methods*

Аннотация: изучение английского языка сложный процесс, который может привести к различным результатам и представлять многочисленные трудности для учащихся. В данной научной статье рассматриваются результаты и трудности, связанные с изучением английского как второго языка. В исследовании рассматривается существующая литература по этой теме, анализируются факторы, влияющие на результаты изучения языка, и выявляются общие проблемы, с которыми сталкиваются изучающие трудности и улучшения овладения языком. В целом, результаты показывают, что успешное изучение английского языка требует сочетания эффективных методов обучения, мотивации и настойчивости.

Ключевые слова: *изучение английского языка, результаты, трудности, овладение вторым языком, методы обучения.*

Annotatsiya: Ingliz tilini o'rganish murakkab jarayon bo'lib, turli natijalarga olib kelishi va o'quvchilar uchun ko'plab qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu ilmiy maqola ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganish bilan bog'liq natijalar va qiyinchiliklarni ko'rib chiqadi. Tadqiqot mavzu bo'yicha mavjud adabiyotlarni ko'rib chiqadi, til o'rganish natijalariga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qiladi va ingliz tilini o'rganuvchilar duch keladigan umumiy muammolarni aniqlaydi. Maqolada, shuningdek, ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish va tilni o'zlashtirishni kuchaytirish strategiyalari o'rganiladi. Umuman olganda, topilmalar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilini muvaffaqiyatli o'rganish samarali o'qitish usullari, motivatsiya va qat'iyatning kombinatsiyasini talab qiladi.

Kalit so'zlar: *ingliz tilini o'rganish, natijalar, qiyinchiliklar, ikkinchi tilni o'zlashtirish, o'qitish usullari*

English is one of the most widely spoken languages in the world, with over 1.5 billion people using it as either a first or second language. As a result, learning English has become increasingly important for individuals seeking to communicate effectively in a globalized society. However, mastering the English language can be a challenging task, particularly for non-native speakers. This article aims to explore the outcomes and difficulties associated with learning English as a second language, drawing on existing research and empirical evidence. Outcomes of Learning English: the outcomes of learning English can vary widely depending on individual factors such as age, motivation, and prior language experience: 1. For many learners, acquiring proficiency in English can open up new opportunities for education, employment, and social interaction. Research has shown that bilingual individuals often have cognitive advantages, such as improved problem-solving skills and enhanced creativity. Moreover, bilingual applicants who applies for job, have more potential to be hired as compare to others who know only one

language. 2. Increased job opportunities: English is widely spoken and used in many industries around the world. Having strong English language skills can open up more job opportunities and potentially lead to higher-paying positions. 3. Access to a wealth of information: Much of the world's knowledge and information is available in English. Learning the language can give you access to a wide range of resources, from books and articles to online content and research. 4. Cultural understanding: English is not only a language but also a gateway to understanding different cultures and perspectives. Learning English can help you connect with people from diverse backgrounds and gain a deeper appreciation for other cultures. 5. Enhanced travel experiences: English is often used as a common language among travelers, making it easier to navigate and communicate in different countries. Knowing English can enrich your travel experiences and help you connect with locals and other travelers. 6. Personal growth: Learning a new language challenges your cognitive abilities and can boost your confidence and self-esteem. It also provides a sense of accomplishment and opens up new opportunities for personal growth and development. 7. Increase culture awareness. Learning English can increase cultural awareness and facilitate cross-cultural communication. Because by learning new language, culture is also learnt. And also, learning language gives opportunity of being aware of other culture's literature originally, not translated version. It helps to broad learners' mindset. Translators who translate literature of other countries, use their imagination to convey plot of book, while ordinary reader who knows these languages can feel real emotions of writer.

Difficulties in Learning English: Despite the potential benefits of learning English, many learners face significant challenges along the way. Common difficulties include mastering complex grammar rules, developing fluency in speaking and writing, and understanding regional accents and dialects. As Homework.Study.com informs, there are approximately 160 English dialects in the world, broken down into several major families. Pronunciation can also be a major obstacle for non-native speakers, as English contains many sounds that do not exist in other languages. According to statistics, most of people who are learning English as a second language, struggle with following problems during their language learning process: 1. Pronunciation: English has a variety of sounds and phonetic rules that can be challenging for non-native speakers to master. Pronouncing words correctly can be difficult, especially when dealing with silent letters or irregular pronunciation patterns. 2. Grammar rules: English grammar can be complex and inconsistent, with many rules and exceptions to remember. Learners may struggle with verb tenses,

sentence structure, and word order, leading to errors in spoken and written English. 3. Vocabulary: English has a vast vocabulary with many words that have multiple meanings or nuances. Remembering and using new words in context can be daunting, especially when there are so many synonyms and idiomatic expressions to learn. 4. Spelling and writing: English spelling can be tricky, with many words that are spelled differently from how they sound. Writing in English requires attention to detail and proper punctuation, which can be challenging for learners who are not familiar with the language's writing conventions. 5. Listening: Understanding spoken English, especially in fast-paced conversations or with different accents, can be difficult for learners. Distinguishing between similar-sounding words and phrases and following complex verbal instructions can pose challenges for non-native speakers. 6. Cultural differences: English language and communication are often influenced by cultural norms and nuances. Understanding idioms, slang, humor, and social cues in English-speaking countries can be challenging for learners from different cultural backgrounds. 7. Lack of practice: Like any language, mastering English requires consistent practice and exposure to the language. Limited opportunities to practice speaking, listening, reading, and writing in English can hinder a learner's progress and fluency.

Strategies for Overcoming Difficulties: To overcome the difficulties associated with learning English, learners can employ various strategies to enhance their language skills. 1. Practice regularly: Consistent practice is key to improving language skills. Set aside dedicated time each day to practice speaking, listening, reading, and writing in English. 2. Use a variety of resources: Explore different resources such as textbooks, online courses, language apps, podcasts, movies, and songs to expose yourself to a variety of English language materials. 3. Focus on specific areas: Identify your weak areas in English (e.g., grammar, pronunciation, vocabulary) and focus on improving those specific skills through targeted practice and study. 4. Seek feedback: Ask for feedback from teachers, tutors, or native speakers to help identify areas for improvement and receive guidance on how to correct mistakes. 5. Engage with native speakers: Practice speaking with native English speakers through language exchange programs, conversation clubs, or online platforms to improve your speaking and listening skills. 6. Set realistic goals: Set achievable language learning goals for yourself and track your progress to stay motivated and focused on improving your English skills. 7. Immerse yourself in the language: Surround yourself with English language materials, such as books, movies, TV shows, and music, to immerse yourself in the language and improve your comprehension skills.

In conclusion, learning the English language can lead to a range of outcomes and present numerous difficulties for learners. By understanding the factors that influence language learning outcomes and identifying common challenges, individuals can take proactive steps to enhance their English proficiency.

References:

1. Rustamova, A.E. (2021). The use of educational technology in teaching foreign language speaking skill in primary school students. Journal of Pedagogical Inventions and Practices A Bi Monthly, Peer Reviewed International Journal Volume 3
2. Crystal, D. (2003). English as a global language. Cambridge University Press.
3. Agar, M. & Soheil, M (2015) Internal and External Factors Affecting Learning English as a Foreign Language.
- Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). Techniques and principles in language teaching. Oxford University Press.
4. Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). How languages are learned. Oxford University Press.
5. Richards, J. C., & Schmidt, R. (2013). Longman dictionary of language teaching and applied linguistics. Routledge.

Fayyoza DADABOYEVA,

Scientific researcher

Samarkand state institute of foreign languages

INQUIRY-BASED LEARNING (IBL) AND FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Annotation: inquiry-based learning (IBL) is an excellent teaching method that allows students to experience knowledge creation. Key features include inquiry-based learning, a learner-centred approach, a move towards self-directed learning and an active approach to learning. Students are expected to develop research skills and become lifelong learners. There is strong academic and theoretical support for the use of inquiry approaches, and IBL has been used at all levels of study, from classroom activities to inquiry methods to research methods.

Key words: *inquiry, enquiry, inquiry-based learning*

Аннотация: обучение на основе запросов (IBL) — это педагогика, которая лучше всего позволяет учащимся испытать процессы создания знаний, а ключевыми атрибутами являются обучение, стимулируемое исследованием, личностно-ориентированный подход, переход к самостоятельному обучению и активное обучение. подход к обучению. Студенты должны развивать исследовательские навыки и учиться на протяжении всей жизни. Существует сильная образовательная теоретическая поддержка использования исследовательских подходов, и IBL применяется по всему спектру дисциплин на всех уровнях, от внутри классной деятельности до исследовательских курсов и даже исследовательских программ.

Ключевые слова: *запрос, исследование, исследовательское обучение*

Annotatsiya: so'rovga asoslangan ta'lim (IBL) — bu o'quvchilarga bilim yaratish jarayonlarini boshdan kechirish imkonini beruvchi pedagogika bo'lib, so'rov, talabaga yo'naltirilgan yondashuv, o'z-o'zini boshqarishga o'tish va faol o'rganish orqali rag'batlantirilgan o'rganishning asosiy atributlari hisoblanadi. o'rganishga yondashuv. Talabalar tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishlari va umr bo'yi o'rganishlari kerak. So'rov usullaridan foydalanish uchun kuchli ta'lim nazariy yordami mavjud va IBL sinf ichidagi faoliyatdan tortib so'rov kurslarigacha va hatto so'rov darajalari dasturlarigacha bo'lgan barcha darajadagi fanlarning to'liq spektrida qabul qilinmoqda. IBL talabalarning faolligini, ilmiy yutuqlarini va yuqori darajadagi ta'lim natijalarini oshirishi mumkinligini ko'rsatadigan dalillar asta-sekin to'planib bormoqda.

Kalit so'zlar: *so'rov, so'rov, so'rovga asoslangan o'rganish,*

Faculty also benefit by integrating teaching and research, increasing student engagement and interaction, and improving student learning outcomes. One of these educational approaches is inquiry-based learning (IBL). Aspects of this approach have historical origins and can be found in the teachings of Confucius and Socrates. In the 17th century, philosophers like Spinoza said that knowledge is not counting facts but manipulating ideas. However, the American John Dewey (1859-1952) promoted "learning by doing" (Dewey, 1933). Influenced by Dewey, inquiry learning was adopted by many school teachers in the 1970s and began to make its way into universities at the same time. An example is the University of Hampshire in the United States. Universities have used its research curriculum since its inception in the 1970s (Weaver, 1989), and McMaster University in Canada has used its IBL in teaching for over 20 years (McMaster University, 2007). Despite its long history, the literature base on IBL is patchy and

scattered, with few new books introducing the study method and providing readers with many examples (e.g., Alford, 1998; Bateman, 1990; references). Read, 2004; and Weaver, 1989), most articles are published among academic journals and books, as hobbyists encourage others to try these approaches. Inquiry learning is controversial, although the term itself is not widely used throughout the academic literature. Research searches for IBL often include terms such as "research" (or research), "e-learning," "guided inquiry," "postgraduate research," "research-related knowledge," and "connectivity in educational research." Do inquiry-based learning approaches fall within the realm of "inclusive" teaching and learning approaches, an excellent insight by Prince and Felder (2006) Guided teaching and learning approaches begin with a series of observations or data to explain or study the real world. When students study data and problems, they develop an interest in facts, methods, and guiding principles. Prince and Felder (2006: 123) state that inductive teaching includes a range of instructional methods, including "inquiry-based learning" (here after IBL), problem-based learning (PBL), project-based learning, case-based learning, and case-based and discovery learning. The research approach draws heavily on the work of Bell (1966, cited in Weaver, 1989) and thus "the organizing approach to Hampshire's academic program will be conceptual inquiry, the training of the intellect to learn ideas, concepts, and theoretical constructs; using, testing, and revising statements and methodological principles in active inquiry" (Weaver, 1989: 5). Topics that run throughout the curriculum and are consistent with research at Hampshire include:

- student work being cumulative and coherent
- a student-centred approach to teaching involving 'active teaching'
- students as active learners
- the reduction of competitiveness and the encouragement of collaborative learning
- students developing skills in reflective practice.

Because the process of inquiry involves questioning students' knowledge and developing critical thinking skills, inquiry-based learning provides a way to facilitate students' transition from dualism to contextual relativism. This is in stark contrast to more traditional didactic teaching approaches, where knowledge is presented as fact and students must learn and reproduce for assessment. In inquiry-based learning, learners select topics of interest, formulate questions, collect resources, search resources for useful and relevant content, and summarize information. The process usually ends with the writing of a report,

presentation, or both. When incorporated into a course, inquiry learning can be grouped into the following levels:

Level 1: Assertive Inquiry • This level is the most intuitive and easiest to complete. At this level, create questions and instructions that guide students to perform actions with known outcomes. • For example: The model creates an experiment to determine the relationship between braking distance and road gradient.

Level 2: Constructive Inquiry • This level is similar to Level 1 but includes a foundation of inquiry and the development of critical thinking skills. Students will be given introductory and high-level technical questions. But the main thing is that the result is not known. • Samples: Ask students to collect soil samples from different places (home, school, park, etc.) and analyze the differences in soil composition.

Level 3: Guided Questions • At this level, students are more likely to take responsibility for their tests and their results. The students are responsible for designing the steps and following them to answer the questions. Students build on skills acquired in previous courses and incorporate problem-solving and critical thinking skills. Now that students are better able to develop their own processes and find meaningful projects, it is important to provide guidance and feedback when needed. • Example: Ask students how the materials used in traditional and modern buildings in a given climate compare in terms of energy efficiency and reduced resource consumption.

Level 4: Open Inquiry • At the highest level of inquiry-based learning, students take responsibility for their experiments and their results in broad areas. Students can select topics and ideas of interest, formulate their own research questions, and design methods for conducting research. After students have finished learning, you may want to write a report or presentation detailing their findings. • Example: Ask students to select a food substance and analyze its chemical action on the human body. There are several considerations to keep in mind before implementing inquiry-based learning in your classroom. • Inquiry-based learning requires more interaction with students. Because creating a successful learning experience takes hard work and dedication and provides feedback, guidance, expertise and resources. • Accurate assessment of academic success is difficult. In addition to practical outcomes, students learn to apply research and analytical skills that are difficult to assess.

References

- Abell, S. (2005). University science teachers as researchers: Blurring the scholarship boundaries. *Research in Science Education*, 35, 281-298.
- Alford, R. (1998). *The Craft of Inquiry: Theories, Methods and Evidence*. New York: Oxford University Press.
- Badley, G. (2002). A really useful link between teaching and research. *Teaching in Higher Education* 7, 443-455.

Ball, D. B., Wood, M., Lindsley, C., Mallard, P., Buzard, D. J., Vivian, R., Mahoney, M. and B. R. Taft (2004). Research, teaching, and professional development at a comprehensive university. *Journal of Chemical Education* 81, 1796-1800

Barak, M., and Dori, Y.J. (2004). Enhancing undergraduate students' chemistry understanding through project-based learning in an IT environment. *Science Education* 89, 117-139.

Bateman, W. (1990). *Open to Question: The Art of Teaching and Learning by Inquiry*. San Francisco: Jossey-Bass.

Healey, M. (2005b). Linking research and teaching: Exploring disciplinary spaces and the role of inquiry-based learning. *Reshaping the University: New Relationships between Research, Scholarship and Teaching*. R. Barnett. Maidenhead, Berkshire: Society for Research into Higher Education & Open University Press.

Хуршидбек МАМАТИСАКОВ,

*преподаватель кафедры методики преподавания русского языка
Ферганского государственного университета*

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОСТРАНСТВА И ВРЕМЕНИ В РУССКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

Аннотация: данная статья исследует организацию временно-пространственных отношений в русских народных сказках. Через анализ сказки «Аленький цветочек» мы раскрываем уникальную логику времени и пространства, а также их символическое значение. Рассматривая взаимосвязь между действиями персонажей и окружающим миром, мы обнаруживаем глубину культурного наследия и мировоззрения русского народа.

Ключевые слова: *русские народные сказки, организация пространства, организация времени, символика, культурное наследие.*

Annotatsiya: ushbumaqola rus xalq ertaklari davaqtincha fazoviy munosabatlarni tashkiletishni o'rganadi. "Qizil gul" ertakinitahlil qilish orqali biz vaqt va makonning oyobmantig'ini, shuningdek ularning ramziy ma'nosini ochib beramiz. Qahramonlarning harakatlari va atrofda dunyo o'rtasidagi munosabatni ko'ribchiqib, biz rus xalqining madaniy merosi va dunyo qarashining chuqurligini topamiz.

Kalit so'zlar: *rus xalq ertaklari, makonitashkil qilish, vaqtnitashkil qilish, ramziylik, madaniy meros.*

Annotation: this article explores the organization of temporal-spatial relations in Russian folk tales. Through the analysis of the fairy tale "The Scarlet Flower", we reveal the unique logic of time and space, as well as their symbolic meaning. Considering the relationship between the actions of the characters and the world around us, we discover the depth of the cultural heritage and worldview of the Russian people.

Keywords: *russian folk tales, organization of space, organization of time, symbolism, cultural heritage.*

В русских народных сказках заложены не только богатства фольклора, но и уникальные механизмы организации времени и пространства. На первый взгляд, эти произведения кажутся простыми повествованиями о сказочных событиях и персонажах, однако, при ближайшем рассмотрении они раскрывают сложные отношения между временем, пространством и действующими лицами. В данной статье мы предлагаем глубже исследовать организацию временно-пространственных отношений в русских народных сказках, раскрывая их символическую значимость и влияние на восприятие мира сказочными персонажами и читателями.

«Аленький Цветочек (сказка Ключницы Пелагеи)» является приложением к «Детским Годам Багрова-Внука» С.Т.Аксакова. Существует несколько вариантов данного сюжета, однако наибольшую известность в русской культуре получила сказ-

ка С.Т.Аксакова, которая стала восприниматься практически народной. В.Я.Пропп называет сказку «Аленький Цветочек» ближайшим русским эквивалентом сказки «Амур и Психея» древнеримского писателя и философа Апулея и считает, что в «Аленьком Цветочке» народный оригинал в чем-то искажен по причине своей ориентированности на детскую аудиторию. Однако «Аленький Цветочек» можно считать достаточно типичной волшебной сказкой, опирающейся на традиционные формы вымысла и подчиняющейся фольклорным законам. Пространственно-временная организация данного типа сказки имеет ряд особенностей, которые отличают ее не только от структуры реального пространства-времени, но и от организации хронотопа других литературных жанров.

Сказка «Аленький цветочек» начинается с характерной фиксации места событий «в некоем царстве,

в некоем государстве» с оттенком его неопределенности. Далее сюжет развивается также традиционно: герой без всяких колебаний отправляется с определенной целью в долгое путешествие «за море, за тридевять земель, в тридевятое царство, в тридесятое государство», т. е. в места, отдаленные и сказочные. По мнению В.Я.Проппа, пространство – важнейший элемент построения сказочного сюжета, а само повествование разворачивается в соответствии с перемещением персонажа [2, 247–252]. Пространственный путь героя представлен в виде формулы: «дом – тридевятое царство – дом» и организован при помощи оппозиций: «свой – чужой», «реальный – фантастический». При этом в основе фантастического лежит представление о реальности. Дорога может оказывать благотворное влияние на человека, а может таить в себе опасность для его жизни.

«Сопротивление среды» [3, 336] в виде нападения разбойников здесь вполне сюжетно обусловлено, а «непроходимый, непроездный, дремучий» лес станет границей между двумя мирами: миром дома и миром волшебного царства и сада. Последний будет открыт только тому, кому суждено здесь побывать. А суждено побывать здесь младшей дочери купца, чье путешествие окажется истинным и будет подчинено той же формуле, что и путешествие ее отца, но с наращением. Истинной целью путешествия и пути является не добыча аленького цветочка, а победа над злыми чарами и обретение счастья, именно поэтому путь младшей дочери является истинным. Что касается организации времени волшебной сказки, то специальные формулы времени для обозначения начала повествования обычно отсутствуют. Эту особенность можно проследить и на примере сказки «Аленький цветочек».

Многие исследователи отмечают замкнутость и условность сказочного времени. Начало сказка берет из неопределенного времени и завершается достижением счастья (свадьба, пир и т.п.). О течении времени мы узнаем с помощью медиальных или неопределенных слов-формул «долго ли, много ли он собирался... скоро сказка сказывается, не скоро дело делается», «долго ли, мало ли времени». По причине условности Художественного времени в волшебной сказке отсутствуют развивающиеся характеры: старшие сестры остаются завистливыми и неспособными к состраданию до самого конца сказки, а красота души младшей подтверждается каждым ее словом и поступком на протяжении всего сказочного сюжета. Еще одной особенностью организации сказочного времени является возможность

управления им. Как правило, наличие волшебных предметов помогает героям ускорять время и преодолевать расстояния своеобразными способами. Купец добирался до волшебного дворца в поисках аленького цветочка два года, а с помощью перстня, данного ему лесным зверем, получил возможность преодолеть то же расстояние «в единое око мгновение». Реальное время является измеряемым. С давних времен человек научился измерять его в процессе наблюдения за движением небесных тел или с помощью специальных приборов. Момент с переводом сестрами всех часов в доме становится ключевым в проявлении конфликта и в его последующем разрешении. Темпоральная структура сказки может выражаться и числительными. Например, сказочное время «Аленького цветочка» сводится до конкретных трех дней и трех ночей, когда это становится обусловлено сюжетной необходимостью подвести героиню к достижению цели. Время не только внешний мир человека, но и его внутренний. Героиня по-разному «ощущает» время: в момент воссоединения со своей семьей «день тянется как целый век, другой день проходит как мгновение», а когда нужно встретить лесного зверя, девушка беспрестанно глядит на часы, ожидая нужного часа. Современному человеку известно о том, что время относительно, то ускоряется, то замедляется. Отсюда следует, что пространство и время – основные структурные элементы сказочного текста, и ясно обнаруживается тесная связь между художественным временем и художественным пространством.

Исследование временно-пространственных отношений в русских народных сказках позволяет нам глубже понять не только саму сказку, но и культурные особенности и мировоззрение народа, который ее создал. В ходе анализа мы обнаружили, что время и пространство в сказочном мире имеют свою собственную логику и символическое значение, которые воплощаются через повествование и характеры персонажей.

Знание о том, как организованы временно-пространственные отношения в сказках, позволяет нам лучше понимать и анализировать не только фольклор, но и другие аспекты культуры. Это открывает новые перспективы для исследования влияния сказочных мотивов на литературу, искусство и даже современные медиа. Таким образом, изучение русских народных сказок и их организации временно-пространственных отношений остается актуальным и важным направлением исследований, продолжая вдохновлять и расширять наше понимание мира.

Литература

1. Аксаков С.Т. Собрание сочинений: в 3 т. Т. 1. М., 1986.
2. Пропп В.Я. Русская сказка. М., 2000.
3. Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. М., 1979.

Максуда УРОЛОВА,
 магистрант

Наманганского государственного педагогического института

СПЕЦИФИКА ПРИ ИЗУЧЕНИИ СЛОВАРНОЙ РАБОТЫ ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО (ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО, ГЛАГОЛА)

Аннотация: в данной статье рассматриваются специфика при изучении словарной работы имени существительного (прилагательного, глагола).

Ключевые слова: психолингвистика, ученые-методисты, слово, язык, речь, орфоэпический диктант, дриада, нимфа, вакханка.

Annotation: this article discusses the specifics of studying the vocabulary work of a noun (adjective, verb)

Key words: psycholinguistics, methodological scientists, word, language, speech, orthoepic dictation, dryad, nymph, bacchante.

Введение. в последние годы к методике обучения русскому языку в начальных классах возрос интерес ученых-методистов и учителей-практиков, особенно к проблемам словарной работы на уроках русского языка. Обусловлено это, во-первых, достижениями современной психологии и психолингвистики в области речевого развития ребенка и психологии речевой деятельности (А.А. Леонтьев, Н.И. Жинкин, А.К. Маркова), во-вторых, школа претерпела поистине радикальные преобразования. Они в значительной степени коснулись и таких, казалось бы, уже отработанных учебных предметов, как русский язык. Модернизация содержания учебных программ и форм ученической деятельности, открывающая путь к большой активности и самостоятельности ребенка, к развитию его творческих способностей и гармонии, привела к появлению на рынке образовательных услуг многих новых и различных по своему характеру учебников и учебных пособий, в-третьих, тем, что в методике обучения русскому языку большое внимание уделяется грамматическому и коммуникативному направлениям.

И.И. Срезневский также считал, что словарная работа по образованию слов «естественно соединяется» со «вниманием в смысл слов и выражений».

Таким образом, ученые-методисты связывали словарную работу с развитием мыслительных способностей.

Обращаясь к идеям крупнейших методистов прошлого, можно сделать важный вывод общего методического плана: специально организованные наблюдения за словарной работой помогают глубже усвоить лексику, способствуют обострению внимания к слову, развитию языкового чутья и языкового мышления.

В связи с этим представляется очевидным, что словарная работа в школе не может ограничиваться исключительно упражнениями. Нет со-

мнений в том, что синтетическая деятельность находится в тесной связи с аналитической. Словообразовательный анализ позволяет проникнуть в суть смысловых отношений между словами, как в языке, так и в речи.

Для успешной словарной работы в школе необходимо организовать ее таким образом, чтобы у учащихся возник интерес к данному типу работы. При первом знакомстве со словарем учителю рекомендуется познакомить учеников с вводной статьей, где описаны правила пользования словарем. Словарная работа может осуществляться на различных уроках и на разных этапах урока. Главная задача учителя заключается в том, чтобы найти подходящее место в уроке для данного вида работы. К тому же словарная работа из-за ограниченного времени урока и своего объема выходит на внеурочный уровень. В процессе словарной работы на уроках русского языка у учеников формируются не только метапредметные умения, сформулированные в Федеральном государственном стандарте, но и учебно-языковые умения, которые отображают способность школьников оперировать языковым материалом в учебных целях. Учебно-языковые умения делятся на три разновидности:

- опознавательные (направлены на узнавание тех или иных языковых или речевых явлений);
- классификационные (учащиеся обучаются группировке явлений языка и речи на определенной основе);
- синтетические (ученики проводят полный разбор языковых или речевых явлений по определенному плану) [1, с. 135].

Некоторые методисты осуществляют особый подход к словарной работе на уроках русского языка, сохраняя единство двух направлений данной работы (словарно-орфографическая и словарно-семантическая). Такой подход способствует обогащению словарного запаса и форми-

рованию навыков правописания. Слово рассматривается в четырех аспектах: орфоэпическом, лексико-семантическом, орфографическом и синтаксическом.

Предлагается следующий алгоритм знакомства со словом:

- орфоэпический облик слова;
- попытка дать самостоятельное толкование слова;
- обращение к толковому словарю;
- определение того, однозначным является слово или многозначным;
- подбор близких по значению слов;
- изучение орфографических особенностей слова [3, с. 33].

Для лучшего усвоения семантики и орфографии слова учитель может дать учащимся этимологическую справку.

Интересны упражнения, которые способствуют закреплению знаний об изучаемых словах. Эти упражнения способствуют усвоению и закреплению лексико-семантического уровня.

1. Орфоэпический диктант – правильное произнесение записанных на доске слов.

2. Диктант «Угадай словечко!» – учитель дает толкование, дети записывают само слово.

3. Лексический диктант – диктуемым словам дети должны дать толкование.

4. Задание «Объясни разницу» – работа с парами слов, сходных по звучанию, но разных по значению [3, с. 33–34].

В результате выполнения данных заданий у школьников развиваются опознавательные учебно-языковые и некоторые метапредметные умения (самостоятельно определять пути достижения целей и способы действий, определять понятия), что положительно сказывается на общезыковой грамотности и на повышении уровня функциональной грамотности.

Включением нового слова в контекст (составлением с ним словосочетания или предложения) ученик не заканчивает его освоение:

«Подбор синонимов, антонимов, выбор для выражения своей мысли более точного слова, соответствующего стилю высказывания, творческие задания – это тоже работа со словом» [3, с. 34].

Работа со словарем в первую очередь необходима для усвоения лексики как словарной системы, но в целом не только русский язык, но и все школьные предметы опираются на умение школьников работать со словарями.

Методисты отмечают, что эпизодическая работа с толковым словарем в основной школе приводит к тому, что ученик не видит всей совокупности сведений, которую предоставляет ему словарь.

Это отражается в том, что школьников обычно интересует только значение слова, и они не уделяют должного внимания стилистическим особенностям слова, что не дает учащимся возможности правильно строить свою речь, а это приводит к тому, что функциональная грамотность не формируется в полной степени.

Были проведены лингвистические эксперименты с учениками старших классов, в результате которых были выяснены те группы слов, которые вызывают у школьников наибольшие затруднения. К этим группам относятся:

- книжная лексика, высокая, поэтическая, обладающая большой семантической емкостью и образностью (альтруизм, вспять, первозданный, пленительный, кладезь, твердыня);
- общественно-политическая лексика (ассамблея, декларация, коммунике);
- лексика, обозначающая понятия и явления культурной и научной жизни (барокко, ноктюрн, диапазон, попури);
- лексика из области медицины (гомеопатия, реанимация);
- спортивная лексика (гроссмейстер, бейсбол, слалом);
- культовая лексика (псалтырь, православие, христианство);
- мифологические названия (дриада, нимфа, вакханка);
- лексика, называющая родственные отношения (сноха, шурин, золовка);
- устаревшая лексика различных тематических групп [2, с. 12-13].

При работе с толковым словарем ученики опираются на умения, выработанные в начальной школе и совершенствуемые в дальнейшем: знание алфавита и умение им пользоваться, знание основных правил правописания, частей речи и их грамматических признаков.

Вывод. Следует разграничивать словарную и словарно-орфографическую работу. Последняя направлена исключительно на изучение трудных для написания слов, словарная же работа связана не только с грамматикой и орфографией, а с гораздо большим количеством языковых аспектов языка. В результате словарной работы учащиеся знакомятся с широким кругом лексических понятий (значение слова, переносное значение слова, синонимы, антонимы и пр.), происходит обогащение словарного запаса, активизация и очищение словаря школьников. В ходе словарной работы ученики обязательно используют учебные и лингвистические словари, а также самостоятельно составляют личные словарики.

Список литературы:

1. Комиссарова Л. Ю. Основные направления преемственности при обучении орфографии в непрерывном курсе русского языка // Проблемы современного образования. 2013. № 1. [Электронный ресурс] URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-napravleniya-preemstvennosti-pri-obuchanii-orfografii-v-nepreryvnom-kurse-russkogo-yazyka> (дата обращения: 21.11.2015).
2. Русский язык. Практика. 6 кл.: учебник для общеобразоват. учреждений / Г. К. Лидман-Орлова, С. Н. Пименова, А. П. Еремеева и др.; под ред. Г. К. Лидман-Орловой. М.: Дрофа, 2010. 318 с.
3. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.». М.: Просвещение, 1988. 240 с.

Davlatnazar DAVLATNAZAROV
 UrDU talabasi

GO'RO'G'LINING TUG'ILISHI" DOSTONIDAGI O'Z VA O'ZLASHGAN QATLAMGA KIRUVCHI ANTROPONIMLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonida qo'llanilgan antroponimlarning lug'aviy tarkibi ya'ni qaysi qatlamga mansubligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *antroponim, real nom, noreal nom, atoqli otlar...*

Annotation: in this article, the lexical composition of the anthroponyms used in the epic "Go'ro'g'lining tug'ilishi" is analyzed, that is, to which layer they belong.

Key words: *anthroponym, real name, non-real name, common nouns...*

Аннотация: в данной статье анализируется лексический состав антропонимов, использованных в эпосе "Go'ro'g'lining tug'ilishi", то есть к какому слою они относятся.

Ключевые слова: *антропоним, настоящее имя, ненастоящее имя, имена нарицательные...*

"Go'ro'g'li" dostonlari xalq dostonchiligida har biri mustaqil yashagan va ayrim-ayrim nomga ega bo'lgan asarlar silsilasi, muayyan omillar bilan bir-biriga birlashgan kattakon turkum bo'lib, ko'pgina xalqlar orasida juda keng tarqalgan. Ayrim xalqlarda baxshilar tomonidan hozir ham kuylanib kelinmoqda. Bu dostonlar o'zbek, tojik, turkman, ozarbayjon, turk, qozoq, qoraqalpoq, arman, gruzin, kurd xalqlari epik ijodiyotida o'ziga xos turkumlarni tashkil etadi, shuning uchun ham bu dostonlarda turli xil tillarga oid antroponimlar qo'llangan. "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonida ham turli tillarda qo'llanadigan ismlar uchraydi va ular: arab tili, tojik tili, o'zbek (sof turkey) til, yunon va boshqa tillar. Bu dostonga o'ziga xos estetik zavq bag'ishlagan. Dostonida turli tillarga oid ismlarning qo'llanilishi shuni anglatadiki, doston ko'plab yillar ilgari paydo bo'lgan va turli elatlat, xalqlar orasida bir-biriga o'tib turli o'zgarishlarga uchragan. Shu sababli ko'pchilik tilga oid ismlar qo'llangan va vaqtlab o'tib hozirgi holatiga kelgan. Dostondagi antroponimlarni 2 turga ajratib tahlil qilamiz: o'z qatlam va o'zlashma qatlam. Shulardan birinchisi o'z qatlam.

Dostonida qo'llanilgan o'z qatlamga kiruvchi antroponimlar.

Bu turga kiruvchi ismlar sof turkiy (o'zbekcha) nomlar hisoblanadi. Masalan:

*Har kimni ko'rsa so'ratdi,
 Undan Zominga yetdi.*

*Qirg sonli Baroqxonning yurti,
 O'ratepaga yetdi. [5:143]*

Baroqxon antroponimi o'zbek tilidan olingan bo'lib, tiniq, ravshan, porloq inson deganidir. O'zbek xalqining qo'ng'iroq va qarag'on qabilalari tarkibiga kirgan urug' nomi. [4:47]

Mari yurtining Qovishtixon degan xoni bor edi. Qovushtixonning To'liboy sinchi degan bir o'g'li bor edi. [5:3]

Bu yerda qo'llangan To'liboy ismi sof turkiycha (o'zbekcha) bolib, ma'nosi to'liq, kam-ko'stsiz qilib berilgan bola, ya'ni uzoq yashaydigan degan manoni anglatadi. [3:435]

Mari yurtining Qovishtixon degan xoni bor edi. Qovishtixonning To'liboy sinchi degan o'g'li bor edi. Ko'p esli, aqlli, tamizli, farosatli odam edi. [5:3]

Qovishtixon – ismi sof turkiy (o'zbekcha) so'z bo'lib, qovishmoq, qovishtirmoq, jipslashmoq, ahillashmoq degan ma'nolarda qo'llaniladi.

Dostonida qo'llanilgan o'zlashma qatlamga kiruvchi antroponimlar.

- Arab tilidan o'zlashgan antroponimlar.

Xannon bilan ikki yasovul – birining oti Xolmat, birining oti Olat - -uchovlari jo'nadi. [5:103]

Xolmat – arab tilidan olingan bo'lib, Xolmuhammad ismining qisqargan varianti hisoblanadi. [4:466]

Shohdorxon podsho hammasini qo'yib yubordi. Lekin Shohdorxonning Hamza degan bir odami bor

edi. [5:9]

Hamzao'tkir, achchiq, kuldiruvchi, yondiruvchi, chiroq yoki dorivorosimlik nomi. Bu nom Muhammad (s.a.v.) tog'asining ismi bo'lgan. [6:504]

Kundan kun, tundan tun o'tdi. Go'ro'g'li sakkiz yoshga kirdi, Ahmadbek Go'ro'g'lini maktabga qo'yimoqchi bo'ldi, shaharning ichida Muhammad Yusuf otli bir olim kishi bor edi. [5:114]

Muhammad – ismi arab tilida eng mashhur ismlardan bo'lib, Muhammad ismiga qaratilgan va bu ismni ma'nosi maqtovg'a olqishga sazovor inson. Muhammad payg'ambarning ismi. [4:266]

Shirvonning Rayhon arab degan podshosi bor edi. Iroq mamlakati, Arabiston shunga qarar edi; rayhon arab Xoljuvonga oshiq edi. [5:116]

Rayhon – arabcha ism bo'lib, nozbo'y, rayhon yoki majoziy ma'noda: farzandlar bolalar degan ma'noni anglatadi. [4:345]

• Tojik tilidan o'zlashgan antroponimlar.

Ahmadbekning Xoljuvon degan xotini bor edi. Lekin farzandi yo'q edi. Xoljuvon qanday xotin – tovusday taralgan, bellari buralgan, har xil kiyimlarga o'ralgan, oynaga qaragan, zuilfini taragan, o'ziga loyiq ro'mollar o'ragan. [5:110]

Xoljuvon – tojikcha so'z bo'lib, kattaroq xol bilan tug'ilgan qiz, juvon so'zi hali yosh bo'lishiga qaramay turmushga chiqqan qiz ma'nosini ifodalaydi.

Bu aytgan so'zingiz juda yaxshi, qutlig' bo'lsin, – deb turdilar. Ayollarning ortasida Holmat yasovulboshining Xoldonoy degan xotini bir so'z dedi:

Goh-goh o'zimdan ketdim har zamon,

Tog'larning boshini cholgandir tuman.

Oллоhim yetkarsin sizni maqsadga,

Farzandingiz qutlug' bo'lsin, opajon!.. [5:112]

Xoldonoy – atoqli oti kelib chiqishi tojikcha hisoblanib, xol bilan tug'ilgan qiz, xoldor qiz degan

ma'noni bildiradi. [4:464]

Ana endi gapni Zargar degan shahardan eshitig: Zargar shahrining Shohdorxon degan podshosi bor edi. [5:4]

Shohdorxon – ismi tojik tilidan olingan bo'lib, boshida qandaydir ortiqcha bel(do'ng'cha) bilan tug'ulgan bola. [3:503]

Xoljuvon bu so'zni turgan oyimlaridan kattasi Xoldonadan eshitib, Durdona degan kanizakka:

– Besh-olti o'zingga yarasha qizlardan birga olib, Go'ro'g'libekni bunda olib kelinglar, – dedi. [5:112]

Durdona – antroponimi tojik tilidan o'zlashgan bo'lib, inju donasi, a'lo marvarid: eng aziz, qadrli qiz degan ma'noni anglatadi. [4:118]

• Yunon tilidan o'zlashgan antroponimlar.

Yor ketkazaryuraklarning cherini,

Eshitmading, bek Soqining zorini.

Senga berayik Yunus, Misqol parini,

Senga berayik shularning ixtiyorini.

Parilar xotining bo'lsin, Go'ro'g'li! [5:164]

Yunus – anroponimi yunon tilidan kirib kelgan bo'lib, yunonchada kaptar, kabutar. Yunus payg'ambarning nomi ma'nolarida qo'llanadi. [4:523]

"Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonidagi ko'plab ismlarning qaysi tilga tegishli ekanligini va ma'nolarini ko'rib chiqdik. Ko'rganingizdek turli tilga oid ismlar qo'llangan, bu esa dostonga o'zgacha estetika bag'ishlagan. Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlashimiz lozimki, "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonida qo'llanilgan antroponimlarning ko'pchiligini, asosan, arab va fors-tojik tilidan o'zlashgan antroponimlar tashkil qiladi. Ular anglatgan ma'nolar ham turlicha. Ilmiy izlanishlarimiz va tadqiqotlarimiz mobaynida shu kabi o'zlashgan va o'z qatlamga kiruvchi nomlarni o'rganamiz hamda tahlilga tortamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бегматов Э., Улуков Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006.
2. Сатторов Ф.Х. Ўзбек исмларининг туркий қатлами. Н.Д.А. - Тошкент, 1990.
3. Э.А.Бегматов. Ўзбек исмлари маъноси: (Изоҳли луғат). –Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2007 – 608 б.
4. Э. А. Бегматов. – Тошкент. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2016. - 608 б.
5. Go'ro'g'lining tug'ilishi: xalq og'zaki ijodi. – Toshkent : Yangiyul Poligraph Service, 2019. - 208 b
6. Бекмуродов Н. Чиройли исмлар тўплами. – Т.: "Янги аср авлоди", 2015. – 524 б.

Dilnura BAHRIIDINOVA,
BuxDU 3-bosqich talabasi

CHINGIZ AYTMATOVNING QIYOMAT ASARIDAGI ISO OBRAZI TALQINI

Annotasiya: ushbu maqolada Chingiz Aytmatov ijodining ma'lum bir nuqtalari tadqiq qilinadi, ikki buyuk din – Xristian (nasroniylilik) va Islom dinlarining payg'ambari bo'lmish Iso Masih (a.s.) obrazi talqini va tajalliyatlari yoritiladi. Hamda Iso va Avdiy obrazlari solishtiriladi. Bu asar asosida adibning badiiy mahorati va xarakter yaratish jarayonidagi ifoda shakllari tahlil qilinadi

Kalit so'zlar: *Iso Masih, Avdiy, payg'ambar, imyon, diyonat, ezigulik, fidoyilik, e'tiqod*

Аннотация: в данной статье рассматриваются отдельные аспекты творчества Чингиза Айтматова, освещаются трактовки и трактовки образа Иисуса Христа (a.s.), пророка двух великих религий – христианства (христианства) и ислама. И сравниваются образы Иисуса и Авди. На основе данной работы анализируются художественные способности и формы выразительности писателя в процессе создания персонажей.

Ключевые слова: *Иисус Христос, Авди, пророк, вера, религия, добро, самоотверженность, вера.*

Annotation: this article examines certain aspects of Chingiz Aitmatov's work, highlights the interpretation and interpretations of the image of Jesus Christ (a.s.), the prophet of two great religions – Christianity (Christianity) and Islam. And the images of Jesus and Avdi are compared. Based on this work, the writer's artistic skills and forms of expression in the process of character creation are analyzed

Key words: *Jesus Christ, Avdi, prophet, faith, religion, goodness, dedication, belief*

Qirg'iz adibi, nafaqat turkiy, balki butun jahon xalqining faxri hisoblanmish Chingiz Aytmatov ijodi jahon adabiyotida beqiyos o'rin tutadi. Uning asarlari, shuningdek, romanlari qirg'iz adabiyotini dunyoga tanitdi va o'ziga xos yangilik sifatida G'arb-u Sharqning millionlab kitobxonlari qalbidan o'rin egallay oldi. Chingiz Aytmatov bu davrda jahonning eng mashhur adiblaridan biriga aylandi.

Iso obrazi badiiy va diniy manbalarda juda keng tarqalgan obraz. Chingiz Aytmatov Iso (a.s.)ni tasvirlashda Injil bilan bir qatorda Sharq manbalaridan ham foydalangan. Avvalo, Iso obaraziga to'xtaladigan bo'lsak, u boshqa payg'ambarlardan farqli ravishda otasiz dunyoga keldi. Bu haqida ham Qur'onda shunday deyilgan: "Albatta, Isoning (otasiz tug'ilishining) misoli kabitirki, uni tuproqdan yaratib, so'ngra "Bo'l", dedi. Bas, u (jonli odam) bo'ldi". Odam Atoni erkak-u ayolsiz tuproqdan, Momo Havoni ayolsiz erkak qovurg'asidan, Yahyoni umidsiz erkak va keksa ayoldan yaratgan qudratli zot erkaksiz pokiza ayolning o'zidan Isoni yaratishni iroda qilgan edi. Iso Masih qutqaruvchi, insonlar uchun payg'uradigan, ular uchun hatto jonini ham beradigan, ishonuvchan etib tasvirlanadi. Uning qutqaruvchanligi ham ikki ma'noda. U dastlab insonlarni dinga dav'at qilish, ularni jaholatdan qutqarish uchun keladi, ikkinchi marta qayta tirilib, insoniyatni xalos qiladi degan talqinlar yuradi.

Chingiz Aytmatov asarida Iso obrazi xaloskor timsolida gavdalanadi. Agarda uning asarlariga e'tibor bersak, insonni halokatga yuz burayotganini va uni halokatdan qutqarmoqchi bo'lgan shaxslar asosiy o'rin egallaydi. Iso siymosini eng ko'p o'zida aks ettirgan obraz bu "Qiyomat" romani qahramoni Avdiy Kallistratovdir. Bunga sabab ham bor. Chunki Chingiz Aytmatov asarda Avdiy obrazini to'laqonli ochib berish

uchun Iso obrazini kiritadi. Avdiyning ham bosh maqsadi insoniyatni, uni XX asr vabosi deb nom olgan giyohvandlik balosidan qutqarish, tabiatga kishilarning jamiyatga bo'lgan mehrini uyg'otish, ular ko'nglida imyon, insof, adolat kabi tuyg'ularni shakllantirish uchun kurashadi. Hatto Avdiy Kallistratov nomidan ham uni Iso sifatligini ko'rish mumkin. Ummatlariga baxt ato etish uchun kurashgan, alaloqibat aynan o'sha baxt ulashmoqchi bo'lganlar tomonidan rad etilgan hazrati Isoning chormixga tortilishi hamda o'zlarini jamiyatning oldi kishilari deb bilgan, aslida esa ma'nan nopok kishilarga qarshi so'z aytgani uchun Mo'yinqum dashtida daraxtga chormix qilib tortilgan Avdiy Kallistratovning fojiali o'limi kitobxon qalbini larzaga solmay qo'ymaydi.

Iso Masih Injilda yangi din tadqiqotchisi, ya'ni eski din ko'pxudolikni qoralab, yakkaxudolikka da'vat qilgan zotdir. Avdiy Kallistratov esa diniy-seminarchi. U "zamonabop" yangi Xudo kashf etmoqchi. Biroq Iisus Xristosni o'z qavmlari qabul qilmay qatl etib, so'ngra unga ergashganlari, uning kunini o'zlariga qabul qilib imon keltirganliklari singari, Avdiy ham eski cherkov aqidalarini ta'qib etadi. Iso Masih o'zini Qurbon qilib o'zgalarni haq yo'lga da'vat qilish, ya'ni qutqarish yo'lidan boradi. Avdiy ham o'zgalarni: Petruxa, Lyonkalarni qutqarish uchun o'limdan ham cho'chimaydi. Iisusning ham, Avdiyning ham ezigulik uchun kurashdagi quroli yagona. U ham bo'lsa so'z. Injilda ham so'z asosiy o'ringa qo'yilgan. Umuman olganda din targ'ibotida so'zning yetakchilik roli sharqda juda katta baholangan. Ular ikkalasi ham insoniyatni qutqarish uchun juda ko'p azob chekadilar. Hatto bu yo'lda ularni kaltaklaydilar, masxaralaydilar va o'ldiradilar. Lekin shunda ham ular o'z yo'llaridan qaytmaydilar. Mana Iisus Xristos Pilat oldida bandi

bo'lib turibdi. Agarda Pilatga bir o'jiz so'zimdand qaytdim desa, Pilat uni ozod qilishi ham mumkin. Chunki, prokuratorning o'zi ham Iso payg'ambar haqidagi afsonalarga salkam ishongan, qolaversa, xotini ham kundan kun uni ozod qilishlarini talab qilib turardi.

Ha, ular har qanday vaziyatda o'z pozitsiyalaridan chekinmaydilar. Aytgan so'zlaridan har qanday holda ham qaytmaydilar. Ana Iso Pilatga noyibi, "Meni bugun qatl qilishlarini bilaman. Mening qaytib oladigan so'zim yo'q, hukmdor. U so'zlar qismatda yozilgan. Padarim dilimga solgan. Uning irodasini ato etib, so'zlarini odamlarga yetkazmog'im kerak", – deydi. Iso qutqaruvchilikni bo'yniga olar ekan, u endi o'zini emas, o'zgalarni o'ylaydi va xalq oldida payg'ambar sifatida namoyon bo'ladi. Agar u endilikda o'z so'zidan, o'z ta'limotidan qaytsa, qavmi orasida obro'yi ham, ta'siri ham qolmas edi. Avdiy ham Isodan farqli holda bir necha qiyin vaziyatlarda ham o'z qarashlaridan, aytgan so'zidan qaytmaydi.

Ch. Aytmatov tasvirlagan Iso timsollarida quyidagi

umumiy jihatlarni kuzatamiz:

– Iso ham, Avdiy ham asarlarda insoniyat xaloskori sifatida gavdalanadi.

– Ammo ular har qancha jon kuydirmasin, olomon ularga ergashmaydi. Haq so'zdan ko'ra o'tkinchi dunyoning rohatlarini ustun qo'yadilar.

– Xaloskorlarning hayoti doimo fojia bilan tugaydi. Eng achinarlisi shundaki, bu insonlarni o'zlari qutqarmoqchi bo'lgan olomon turli siyosiy va diniy kuchlar qo'lida o'yinchoq bo'lib, ularni qatl etadilar.

Ch. Aytmatovning bu obrazlari o'z o'limlari orqali kelajak kishilarga qutulish yo'lini ko'rsatadilar. Adibning Iso obrazlari insonlarga har qanday vaziyatda ham yaxshilik sog'inadilar. Hatto ular yomonlik qilgan paytda ham. Asarning asosiy g'oyasi ham shu. Zero, Injilda yozilgan: O'zgalarni o'zing kabi sevgin.

Yozuvchi bu romanlari bilan butun haqiqatga, iymonga, diyonatga da'vat qiladi. Ezgulik kuchlarini yovuzlik bilan bo'lgan jangda doimo birlashishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aytmatov Ch. Qiyomat. Romanlar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989.
2. Куръони Карим. – Тошкент: "Чўлпон" нашриёти, 1992 й., Оли-Имрон сураси. 59-оят, 41-бет.
3. Payg'ambarlar qissasi. – Toshkent, 1993.

Shaxnoza QAYUMOA,
SamDChTI talabasi

CHET TILINI O'QITISHDA LEKSIK KO'NIKMANI SHAKLLANTIRISH TIMSOLI

Annotatsiya: chet tilda leksik materialni tanlash, uning tasnifi va taqsimoti tadbirlari metodistlar tomonidan bajarilgach, ularning natijasi o'qitish amaliyotiga joriy etiladi. Bu ish o'quv-metodik vositalarni yaratuvchilar zimmasiga yuklanadi. O'rgatishga tayyorlangan leksik material yuzasidan darsda va boshqa mashg'ulotlarda pedagog ishtiroki va rahbarligida o'quvchilar leksik ko'nikmalarni egallaydilar. Quyida, avvalambor, leksik ko'nikma termini tahliliga to'xtalib, ko'nikma hosil qilish bosqichlari haqida metodik mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: *chet til, leksika, leksik ko'nikma, leksik material.*

Annotation: after the selection of lexical material in a foreign language, its classification and distribution are carried out by methodologists, their results are introduced into teaching practice. This work is entrusted to the creators of educational and methodological tools. Pupils acquire lexical skills with the teacher's participation and guidance in the lesson and other activities related to the lexical material prepared for teaching. Below, first of all, we will focus on the analysis of the term lexical skill, and we will make a methodical discussion about the stages of skill formation.

Key words: *foreign language, vocabulary, lexical skills, lexical material.*

Аннотация: после отбора лексического материала на иностранном языке методисты проводят его классификацию и распределение, их результаты внедряются в педагогическую практику. Эта работа поручена создателям учебно-методического инструментария. Учащиеся приобретают лексические навыки при участии и руководстве учителя на уроке и в другой деятельности, связанной с подготовленным для обучения лексическим материалом. Ниже, прежде всего, мы остановимся на анализе термина «лексический навык» и сделаем методическое обсуждение этапов формирования навыка.

Ключевые слова: *иностраный язык, лексика, лексические навыки, лексический материал.*

Chet tilda leksik materialni tanlash, uning tasnifi va taqsimoti tadbirlari metodistlar tomonidan bajarilgach, ularning natijasi o'qitish amaliyotiga joriy etiladi. Bu ish o'quv-metodik vositalarni yaratuvchilar zimmasiga yuklanadi. O'rgatishga tayyorlangan leksik material yuzasidan darsda va boshqa mashg'ulotlarda pedagog ishtiroki va rahbarligida o'quvchilar leksik ko'nikmalarni egallaydilar. Quyida, avvalambor, leksik ko'nikma termini tahliliga to'xtalib, ko'nikma hosil qilish bosqichlari haqida metodik mulohaza yuritiladi. „Leksik ko'nikma terminini metodist olimlar ilmiy izohlab berishgan. S.F.Shatilov leksik ko'nikmaning ikki qismidan iborat metodik tushunchaligini, ya'ni nutqda so'zni qo'llash va nutq jarayonida so'z yasash deb ta'riflaydi. Olim fikricha, bu nutqiy leksik ko'nikma bo'lib, undan tashqari lisoniy leksik ko'nikma ham shakllanadi. So'zni tahlil etish jarayoni, so'z yasash, so'z birikmasini tuzish kabilar leksik materialni

ong ishtirokida qo'llashdek lisoniy leksik ko'nikma nazariy isbotlangan [2, 69]. Demak, leksikaning nutqiy va lisoniy ko'nikmalari ma'lum. Leksikani o'rganishdan asosiy maqsad o'quvchilarga chet til nutq ko'nikma va malakalarini singdirishdir. Leksik materialni egallash uch bosqichdan o'tadi. Birinchi bosqich yangi so'z bilan tanishishdan boshlanadi, ikkinchi bosqich tanishilgan leksikani nutq jarayonida qo'llay boshlashga qaratiladi, ya'ni bu materialni dastlabki mustahkamlash davridir va uchinchi bosqichda esa o'rganilayotgan so'z nutq faoliyati turlarida ko'nikma hamda malaka tarkibida o'zlashtiriladi. Leksik birlik yuzasidan bajariladigan ushbu ish bosqichlarini metodlarga taqqoslash mumkin: tanishish, mashq qilish va qo'llash [1, 85].

Leksikaning taqdimoti. Prezentatsiya bosqichida so'zning shakli, ma'nosi va qo'llanishi yuzasidan ish bajariladi. Chet til leksikasini o'rgatishda an'anaviy va funksional usullar mavjud. So'zning ma'nosini ochish (semantizatsiya) an'anaviy usul bo'lib, funksional metodikada u maxsus bosqich deb qaralmaydi. Chet tildagi so'z taqdim etilishidan oldin ona tilidagi shunga monand so'z esga solinadi. Bunga kino (3-5 daqiqalik) yoki mazmundor rasmni namoyish etish orqali erishiladi. Namoyishdan so'ng, ona tili tajribasiga asoslanib, chet tildagi so'z matnda yoki yakka taqdim etiladi [1, 121]. Yangi so'z ma'nosi bilan tanishish, ma'lumki, ikki usulda ijro etiladi: tarjimasiz yoki tarjima vositasida. Tarjimasiz usulda ikki toifa ichki va tashqi ko'rgazmalilikdan foydalanib kelinadi. Yangi leksik birlikning ma'nosini egallash chog'ida qo'llanadigan metodik usullar quyidagi omillarga bog'liqdir: so'zning xususiyati; aktiv/passiv leksikaga oidligi; ta'lim bosqichi va o'quvchilar saviyasi; yangi so'zning taqdim etiladigan shakli (eshitib yoki o'qib idrok etish); yangi birlikni tanishtirish joyi (dars, uy, darslik, lug'at) kabilar. Taqdimot jarayoni quyidagicha tashkil etiladi. Yangi so'z tarjimasiz usul bilan o'rgatilganda narsa, rasm, xatti-harakat namoyish qililib, taxminan mana bunday topshiriqlar beriladi: so'z ma'nosini fahmlab oling, mas. kitob ko'rsatiladi va uning nomi chet tildagi jumlada aytiladi. Tarjimasiz usul yana antonim, sinonim, so'z yasash elementlari, kontekst, ta'riflash orqali ham amalga oshiriladi, mas. chet tilda, "katta so'zi o'rganilgan", kichik so'zi jumlada aytilgach, uning ma'nosini fahmlab olish tavsiya etiladi va h.k. Tarjimasiz metodik usul narsa nomini, uning hajmini, gapni yoki harakatni ifodalovchi so'zlarni taqdim etishda erkin qo'llaniladi. O'quvchilarning tushunganligini nazorat qilishda tarjimasiz vositalar ishga solinadi. Mas. narsa yoki uning tasvirini ko'rsatish (kitob, qalam, ko'cha), chet tilda "ha, yo'q" javobini berish, harakatni namoyish qilish orqali ma'noni fahmlaganlik tekshiriladi [1, 68]. Tarjimadan foydalanish, zarurat bo'lganda, taqiq etilmaydi. Tarjimaning ikki turi odat bo'lgan. Birinchisi oddiy, so'zma-so'z tarjima, ikkinchisi esa tarjima-izoh deyiladi. Kontekstdan ajratib olingan yangi so'zning bevosita tarjimasiz keltiriladi yoki ayrim hollarda tarjima izohlanadi, mas. Afternoon tushdan keyingi soat 12 dan 6 gacha bolgan vaqt. So'z o'rgatishda noiloj

hollardagina tarjimaga murojaat etiladi. Mavhum tushunchalarni o'rgatishda tarjimadan foydalangan ma'qul. Ona tilida mos keladigan so'z topilmaganda tarjima izoh beriladi. Yangi so'z ma'nosini mustaqil tarzda o'rganish usuli ham maktab tajribasida keng tarqalgan. O'qish malakasini egallash chog'ida yangi so'zlar (ko'pincha, yoddan ko'tarilgan leksik birliklar ham) lug'at yordamida o'rganiladi. Lug'at yordamisiz xufiya (potensial) so'zlarni mustaqil o'rganish, ularning ma'nosini fahmlab olish tavsiya qilinadi. Leksik birlikning ma'nosi bilan tanishish uni o'zlashtirish yo'lidagi birinchi bosilgan ta'limiy qadam, xolos. Yangi so'zning birikish xususiyatlarini o'rganib olish maxsus ikkinchi bosqichni taqozo etadi. Ushbu bosqichda so'zlarni takrorlash, jonli nutqda qo'llash mashqlari bajariladi [1, 92].

Leksika mashqlari. Ko'nikma hosil qilish bobida ushbu bosqich muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tushunchani ham jarayon metodi sifatida, ham ma'nosi ochilgan leksik birlikni nutqda ishlatish deb izohlash mumkin. Aslida leksikani o'rgatishning har uchala bosqichi (tanishtirish yoki taqdim etish, mashq bajarish va qo'llanilishi) tegishli mashqlarda ro'y beradi. So'z o'zlashtirishda ma'noni ochish birinchi odim, xolos, ikkinchisi, muhimrog'i, nutq oqimida uni ishlatishga qaratilgan tadbir leksik birlikning so'z birikmalari va jumladagi ishtiroki va oqibat natijada ko'nikma hosil qilish bosqichidir. Leksik birlik ko'nikmaga kirishi uchun bajariladigan mashqlarda uni ikki xil ishlatish usuli mavjud: o'rganilayotgan so'z bir joyda turli birliklar bilan ishlatiladi yoki har xil o'rinlarda yangi-yangi so'z birikmalari hosil qilib takrorlanadi [3, 72]. Demak, so'zni belgilangan yoki o'zgarib turadigan joylarda ishlatib, mashq bajarish orqali leksik ko'nikma shakllantiriladi. Leksik mashqlar informatsion va operatsion qismlardan tashkil topadi. Birinchi qismi ko'rsatma berish va ijro namunasi bo'lib, tilga oid qoida bilan hamda nutq amaliy otini birlashtiruvchi oraliq mashqlardan iborat. Ikkinchisida, operatsion mashqlarda leksik material asosida nutq harakatlari egallanadi. Mashqdagi muayyan element leksik operatsiyani egallash doimo asosiy vazifa qilib qo'yiladi [4, 53]. Mas. Matnni o'qing, ajratib ko'rsatilgan so'z (so'z birikmasi, gap)ga e'tibor bering mashqidagi birliklar shular jumlasidandir. Ko'nikmaga erishish murakkab jarayon bo'lganligidan, har bir yangi so'z bir nechta (miqdori so'zning xususiyatiga bog'liq) mashqda yoki mashqlar majmuyida takror-takror ishlatiladi. Har bir mashq tegishli operatsiyani egallab olishga mo'ljallanadi. Mashqlarning asosiy turlari quyidagilar [1, 98]: 1) real lug'at boyligini o'zlashtirish, lug'at tarkibini kengaytirish va ularni fahmlash (payqash) orqali bilib olish ko'nikmalarini hosil qiladigan mashqlar; 2) retseptiv (tinglab va o'qib tushunish) va reproduktiv (gapirish, qisman yozuv) leksik mashqlar; 3) leksik birlikning har xil turlari (so'z, turg'un so'z birikmasi, nutq klisesi) ni o'rganish mashqlari. Mashq turlari, o'z navbatida, yana kichik guruhlariga bo'linadi: joyiga ko'ra (sinf, uy), shakli va usuliga qarab (og'zaki yoki yozma, yolg'iz yoki xor bilan, mustaqil yoki pedagog rahbarligida),

ona tiliga munosabati nuqtayi nazaridan (chet tilda yoki ona tili va chet tilda), amallarni mustahkamlashga oid (biriktirish, o'zgartirish reproduksiyada, tanlash, guruhlash, o'xshatish, farqlash retsepsiyada), tuzilishi jihatidan (bir turdagi yoki har xil birliklar ishtirokida), yordamchi vositalar qo'llash bilan (ko'rgazmalilik, texnika vositalari, programmashtirish elementlari yordamida), o'zlashtirish bosqichlaridan kelib chiqib (dastlabki egallash, mashq qilish, amaliyot, takrorlash, nazorat qilish) va h.k. mashqlari bajariladi.

Leksikaning qo'llanilishi. Ta'lim maqsadlaridan ko'zlanadigan vazifa chet til leksikasini o'rgatish jarayonining ko'nikmalar hosil qilish pallasida yakuniy ish hisoblanmish leksikaning qo'llanilish darajasiga erishishdan iborat. Leksikaning qo'llanilishi ko'nikma hosil qilishda oxirgi bosqich bo'lib, ma'nosi ochilgan va nutqda ishlatila boshlagan so'zning nutq jarayonida erkin ishlatilishi ko'nikmalardan malakaga o'tish davriga to'g'ri keladi. Mashq qilishdan nutq amaliyotiga qadam qo'yish fikr bayon qilishda ong ishtirokisiz

leksikani ishlatish tushuniladi. Endi o'quvchi pedagog yordamisiz so'zni nutqda mustaqil ishlata olishni o'rganadi. So'zni esda saqlash muddati takrorlash orqali erishiladigan metodik hodisadir. Til o'rganuvchi istalgan so'zni bamaylixtir nutqda ishlata bilsa, latent davri ta'minlangan hisoblanadi, uni puxta o'zlashtirilgan, desa bo'ladi. Fikr bayon etish va tushunishda o'quvchi so'zni bemalol qo'llasa yoki tanib olsa, bu leksik ko'nikma shakllanganligidan dalolatdir. Bunday darajaga leksik, lisoniy va nutq mashqlarini bajarish orqali erishiladi [5, 102]. O'zlashtirganlik ko'rsatkichi leksikani nutqda erkin qo'llay yoki taniy olishdan iborat. Egallash (o'zlashtirish) ko'nikma darajasida bilish demakdir. Oddiy „bilish deganda, so'z ma'nosini yodda saqlash yoki shaklini tanib olish holati ko'zda tutiladi. Bilishning oqibati egallash, ya'ni til birligining nutqda qo'llanilishi demakdir. Leksikani egallaganlikni nazorat qilish esa atayin surishtirish, maxsus so'rash orqali emas, balki bevosita nutq faoliyatida amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jalolov Jamol Jalolovich. Chet til o'qitish metodikasi: chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabarlari uchun darslik / J.J. Jalolov. - Toshkent: O'qituvchi, 2012. 432-b.
2. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе: Учебное пособие. -Л.: Просвещение, 1977.
3. Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку (на англ. яз.): Учебное пособие. Л.: Просвещение, 1975. - 312 с.
4. Рогова Г.В., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. - М.: Просвещение, 1991. - 287 с.
5. Saydaliyev S. S. Chet til o'qitish metodikasidan ocherklar: O'qituvchi va talabalar uchun qo'llanma. - Namangan: NamDU, 2004. 238-b.

Feruza RO'ZIQULOVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Ommaviy huquq fakulteti
Davlat huquqiy faoliyati yo'nalishi
2-kurs talabasi

MATONAT TIMSOLI... (o'zbek huquqshunos ayoli taqdiriga bir nazar)

Bir haqiqat ayonki, har qanday xalqning ma'naviy darajasini avvalo, shu yurt ayollarining ma'naviy saviyasi belgilaydi.

Shavkat Mirziyoyev

Annotatsiya: mazkur maqola O'zbekiston Respublikasi ilmiy merosiga ulkan xissa qo'shgan va sud huquq tizimida o'chmas iz qoldirgan ayol Xadicha Sulaymonovaning yorqin taqdiriga bag'ishlanadi. Shuningdek, maqolada Sud ekspertizaning tashkil qilinishi va Xadicha Sulaymonovaning faoliyati bilan bog'liq ma'lumotlar yoritilgan. Maqolada X.Sulaymonovaning ilmiy merosini avaylash va uning xotirasini abadiylashtirish borasida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan va oshirilgan islohotlarning to'liq bayoni yoritilgan.

Annotation: this article is dedicated to the bright fate of Khadicha Sulaimanova, a woman who made a great contribution to the scientific heritage of the Republic of Uzbekistan and left an indelible mark on the judicial system. The article also covers information related to the organization of the court expert and the activities of Khadicha Sulaymonova. The article covers the full description of the reforms implemented and increased in our country in order to preserve the scientific heritage of Kh. Sulaymonova and perpetuate her memory.

Аннотация: данная статья посвящена яркой судьбе Хадичи Сулаймановой, женщины, внесшей большой вклад в научное наследие Республики Узбекистан и оставившей неизгладимый след в судебной системе. В статье также освещены сведения, связанные с организацией судебного эксперта и деятельностью Хадичи Сулаймановой. В статье дано полное описание реформ, реализованных и расширенных в нашей стране в целях сохранения научного наследия Х. Сулаймановой и увековечения ее памяти.

O'zbek xalqining shonli tarixiga nazar tashlasak ayollarning o'rni beqiyosligi va adolatparvar ayollar jasorat timsoliga aylanganini ko'rishimiz mumkin. Masalan, To'maris, Mohlaroyim, Uvaysiy, Zulfiya, Saida Zunnunova. Ular tarixning ayovsiz jabhalarida ham ko'nglidan adolat va hurriyatni yo'qotmagan insonlar hisoblanishadi. Ularning tarix oldidagi xizmatlari beqiyos va o'zbek xalqining ham ruhan ham ma'nan rivojlanishiga juda katta ta'sir ko'rsata olgan shaxslar hisoblanishadi. Shu insonlar qatoriga o'zbek huquq tizimida katta islohotlarni amalga oshirgan, dunyo tan olgan ilk o'zbek huquqshunosi Xadicha Sulaymonovani ham kiritish asoslidir. Xadicha Sulaymonovani sud-huquq sohasiga juda katta hissa qo'shgan yurtdoshlarimiz qatoriga kiritish maqsadga muvofiq bo'ladi. Har kim o'z kasbini tanlar ekan hayot yo'lini ham belgilaydi va o'sha yo'lda bir islohotni amalga oshirgandagina uning umri zoye ketmagan bo'ladi. Umr yo'llarini huquq sohasi bilan bog'lagan Xadicha Sulaymonova ham o'z kasbi doirasida ham ilmiy, ham amaliy islohotlarni amalga oshirdi. Xadicha Sulaymonovanning umr yo'llariga nazar soladigan bo'lsak, aynan Oktyabr inqilobi davrida 1913-yil 3-iyulda Andijonda tavallud topgan. Bolalik davrlari SSSRning notinch va g'alayonlarga boy davriga to'g'ri keldi. Maktabni tamomlagach, Jahona Obidova nomidagi Sovet qurilish va huquqshunoslik instituti tayyorlov kursida 1 yil tahsil oldi. So'ng o'sha institutning 2-bosqichiga o'qishga qabul qilinadi. Xadicha Sulaymonova 22 yoshida Xalq sudyasi vazifasida faoliyatini boshladi. 22 yoshda sudya lavozimida faoliyat yuritish ancha mas'uliyatli jarayon hisoblanadi. Yosh bo'lishiga qaramay ishonib topshirilgan lavozimga sidqidildan kirishdi. II jahon urushi yillarida 1941-yil – 1945-yil avgust – Toshkent davlat yuridik institutining jinoyat huquqi kafedrasida dotsent bo'lib ishladi. 1945-yil 20-iyul – SSSR Adliya vazirligi huzuridagi Butun ittifoq yuridik fanlari institutida “Harbiy intervensiya va grajdanlar urushi davrida O'zbekistonning jinoyat qonunlari” mavzusida dissertatsiya yoqlab, yuridik fanlari nomzodi ilmiy darajasiga ega bo'ldi. “Ilmiy faoliyati davomida 1926-yil iyun oyida kuchga kirgan O'zbekiston Jinoyat kodeksiga mukammal tavsif bergan. 1937-1938-yillarda “Katta terrorida qatag'on qilinganlarni reabilitatsiya qilish bo'yicha komissiya tuzildi. Komissiya a'zolari etib Nuriddin Muhiddinov va Xadicha Sulaymonova tayinlandi. Katta terrorida qatag'on qilinganlarning reabilitatsiya qilishda ulkan xizmatlar ko'rsatdi. Yosh olim ayol aql-idroki, salohiyati va bilimi bilan o'z yurtdoshlarining aybsizligini faktlar bilan isbotlab bera oldi. O'sha yili 40 mingga yaqin xalq dushmani deb otilgan yoki uzoq muddat ozodlikdan mahrum qilingan kishilar oqlandi”.

Ushbu ilmiy daraja uni Yurisprudensiya sohasidagi birinchi olim ayol darajasiga olib chiqdi. 1950-

yil 29-dekabr – “O'zbekistonda jinoyat huquqining vujudga kelishi va rivojlanishi” mavzusida doktorlik dissertatsiyasini yoqladi. 1956-yil sentyabrda Adliya vaziri vazifasini bajarishga kirishdi va shu yilning o'zidayoq Kommunistik partiya a'zoligiga qabul qilindi. 1964-yil aprelda O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi etib saylandi.

Barchamizga ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida X. Sulaymonova nomidagi sud ekspertiza markazi bor va ushbu markazning tuzilishidan asosiy maqsad fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, odil sudlovni amalga oshirish, jamoat tartibini, xavfsizlikni ta'minlash, jinoyatlar va huquqbuzarlikka qarshi kurashish masalalarida huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sudlarga maxsus bilimlarni qo'llash yo'li bilan ko'maklashishdir. Ushbu Sud ekspertizaning tashkil qilinish tarixi bevosita Xadicha Sulaymonova bilan bog'liq. Avvalo, SSSRda 1950-yil 30-dekabrda Toshkent ilmiy-tadqiqot kriminalistika laboratoriyasi tashkil etilgan va 1951-yil 1-iyun kundan faoliyat yuritish boshlagan. Dastlab laboratoriyada sud-xatshunoslik va texnik-kriminalistik ekspertizalarning alohida turlari – trasologik, daktiloskopik va sud ballistik ekspertizalari bo'yicha tadqiqotlar o'tkazilgan. Keyingi yillar davomida Xadicha Sulaymonova sudlarda adolat va shaffoflikni ta'minlash borasida ildam qadamlar tashlagan va Adliya Vazirligi davridayoq, sud ekspertizasi, sud-tergov organlari ish sifatini yaxshilash uchun kriminalistika sohasida ilmiy tadqiqot ishlarini rivojlantirishga katta e'tibor bergan. Uning keyingi rivojlanish tarixi Akademik Xadicha Sulaymonovanning Adliya vaziri etib tayinlanishi va faoliyat yuritishi bilan bog'liq. Xadicha Sulaymonova 1956-yilda Adliya vaziri bo'lgandan so'ng ushbu ekspertizani tashkil qilishga kirishadi. “O'sha vaqtda Adliya Vazirligi huzuridagi Toshkent Kriminalistika ilmiy-tadqiqot laboratoriyasi talabga javob bermas, yangi jihozlar sotib olgan bilan jiddiy o'zgarishlarga erishib bo'lmagligini hisobga olib, ushbu laboratoriyani tubdan yangilash sud ekspertizasi ilmiy-tadqiqot institutini tashkil qilish ishlariga kirishdi va hukumatga murojaat qildi. Hukumat tomonidan bu taklif ma'qullandi. 1958-yil 24-yanvarda Toshkent sud ekspertiza ilmiy-tadqiqot instituti tashkil topdi va kriminalistika muammolarini ochib beradi va eng yaxshi jihozlar bilan ta'minlanadi”. Uning sa'y-harakatlari o'z natijasini topdi va Toshkentda sud ekspertiza ilmiy-tadqiqot institutiga asos solindi.

Matonat timsoliga aylanib ulgurgan Xadicha Sulaymonova xotirasini abadiyatga muhrlash maqsadida O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng Respublikada sud ekspertizasi faoliyatini takomillashtirish, bu sohada ilmiy izlanishlarni rivojlantirish, odil sudlovni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining

ekspertiza xizmatini rivojlantirish to'g'risida"gi 234-sonli qaroriga asosan, Toshkent sud ekspertiza ilmiy-tadqiqot instituti tashkil qilindi". 1993-yilda Toshkentda O'zbekistondagi birinchi huquqshunos olimi ayol Xadicha Sulaymonova muzeyi tashkil qilindi. Undan tashqari, hukumatimiz tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasida yuridik ta'lim va fanni tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"dagi farmonida yurisprudensiya sohasida yorqin nomga ega bo'lgan birinchi olimi ayol, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi, akademik, marhum Xadicha Sulaymonovaning 110 yillik yubiley sanasini munosib nishonlash belgilangan".

Ushbu sana munosabati bilan "Olimi ayolning ibratli hayot yo'li, huquqshunoslik sohasidagi mashaqqatli mehnati, boy ilmiy-amaliy merosini xalqimiz, jamoatchilikka yetkazish, faoliyatini keng targ'ib qilish, munosib hurmat ko'rsatish, huquqshunoslik kasbini tanlagan yoshlarda milliy yuridik ta'limga, ona Vatanga bo'lgan muhabbat, faxr hamda iftixor tuyg'usini yanada oshirish, daxldorlik tuyg'ularini shakllantirish maqsad qilingan edi. Olimaning faoliyatini keng jamoatchilikka yetkazish maqsadida Toshkent davlat yuridik universiteti talabalari hamda universitet qoshidagi M.S.Vosiqova nomidagi akademik litsey o'quvchilari uchun Xadicha Sulaymonova nomidagi stipendiya joriy etildi. Adliya vazirligi bilan kelishgan holda davlat va jamoat tashkilotlari, huquqshunoslik yo'nalishidagi ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan va tahsil olayotgan, Konstitutsiya va qonun ustuvorligini ta'minlash, huquqiy islohotlar tashabbuskori bo'lgan, yuridik ta'lim, ilm-fan sohasi rivojiga o'zining munosib hissasini qo'shib kelayotgan xotin-qizlarga taqdim etish uchun "Xadicha Sulaymonova nomidagi ko'krak nishoni" ham ta'sis etildi".

Hozirgi kunda Xadicha Sulaymonovaning ilmiy merosi yoshlarimiz tomonidan o'rganilmoqda. Xadicha

Sulaymonova sud tizimini rivojlantirish va uning adolatligini ta'minlash uchun o'z hayotini baxshida etdi, hatto, og'ir kasallikka chalinishiga qaramay, o'z ilmiy va rahbarlik faoliyatini to'xtatmadi. To'g'ri, bu ishlarni tashlashga bir necha bor harakat qilib ko'rdi, lekin xalqni tashlab qo'yishga ko'zi qiyimadi. Og'ir xastalik umrini tobora yemirib bordi va dard ustun keldi. Ming afsus bilan eslashimiz mumkinki, 1965-yil 26-noyabrda vafot etdi. Bor yo'g'i 52 yil umr ko'rgan bo'lsa ham hayoti davomida minglab savobli ishlarga qo'l urdi. Ayniqsa, o'zbek xalqini uyg'otish, ularning huquqiy ongini rivojlantirish va sud-huquq tizimiga bo'lgan ishonchini oshirishga harakat qildi. Bu ayol xalq, millat ertasi va istiqbolli kelajagi uchun yashadi desak mubolag'a bo'lmaydi. Bunday insonlar sanoqli. Umrining eng gullagan chog'ida bu dunyoni tark etdi. Hatto Xadicha Sulaymonova o'limi oldida "Menga hech bo'lmasa yana bir yil kerak, bir yil... ilmiy fikrlarimni yozib qoldirish uchun" ushbu so'zlardan ham Xadicha Sulaymonovaning qanchalar matonatli ekanligini ko'rishimiz mumkin. Umrining so'nggi lahzalarida ham o'zi uchun emas balki ilmiy faoliyatini, ilmiy g'oyalarini yozib qoldirish uchun so'ragan. O'zbek xalqiga boy meros qoldirish va ilmiy faoliyati orqali jamiyatimizning ongiga ta'sir o'tkazishni maqsad qilgan.

Yuqoridagilardan umumiy xulosa qiladigan bo'lsak, Xadicha Sulaymonova o'zbek xalqi uchun matonat timsoliga aylangan. Uning ibratli hayot yo'li biz uchun mayoq vazifasini o'tamog'i lozim. Xadicha Sulaymonova ilmiy faoliyati davomida jinoyat huquqining rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shdi. Uning matonatiga va hayot qiyinchiliklariga bardoshliligi hozirgi kun yoshlariga o'rnak bo'lishi darkor. Xadicha Sulaymonova bevosita To'maris, Uvaysiy, Nodira, Zulfiya, Saida Zunnunova kabi ajdodlarimizga xos xislatlardan xoli emas. Ayol boshi bilan uning qilgan ishlari va jasorati tahsinga sazovordir.

Foydalanilgan adabiyotlar Maxsus adabiyotlar

1. М.Ҳакимов, Г. Аҳмедов ва А. Саидов Хадича Сулаймонова – Ҳуқуқшунос олима, давлат арбоби. – Т.: «ЎЗБЕКИСТОН», 1993. – 150-155 б
2. М.Ҳакимов, Г. Аҳмедов ва А. Саидов Хадича Сулаймонова – Ҳуқуқшунос олима, давлат арбоби. – Т.: «ЎЗБЕКИСТОН», 1993. – 165-166 б.

Normativ-huquqiy hujjatlar

3. O'zbekiston Respublikasi qonuni. "O'zbekiston Respublikasida yuridik ta'lim va fanni tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risida.
4. Akademik Xadicha Sulaymonova nomli stipendiya joriy etilishi.
Internet resurs manbalar:
1- <https://lex.uz/>
2- <https://library-tsul.uz/>
3- <https://kknews.uz/oz/129796.html>

Gulmira BOZOROVA,
 Buxoro davlat universiteti 3-bosqich talabasi
gulmirabozorova020@gmail.com

TALMEH SAN'ATI MISOLIDA FAXRIYOR IJODINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARINI ANIQLASH

Annotatsiya: ushbu maqolada Faxriyor ijodiga nazar tashlanadi. Shoir she'riyatida talmeh san'ati va uning G'arb ohanglariga mutanosibligi masalasi ustida mulohaza yuritiladi. Ushbu she'rlarda qo'llanilgan talmeh namunalari shoir shaxsiyatini belgilab berishda tutgan o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *zamonaviy she'riyat, talmeh, yunon mifologiyasi, hind mifologiyasi.*

Аннотация: Данная статья отражает творчество Фахриёра. Описывая в стихах некоторые примеры талмеха, будут тщательно исследованы вопросы соразмерности им западной литературы. Роль этих примеров талмеха в проявлении личности поэта будет исследована и объяснена.

Ключевые слова: *современная поэзия, талмех, Греческая мифология, Индийская мифология.*

Annotation: this article reflects on the creative work of Fakhriyor. Describing some examples of talmekh in the poems, the proportionality issues of Western literature to them will be researched thoroughly. The role of these talmekh instances in order to clarify the personality of poet will be explored and explained.

Keywords: *modern poetry, talmekh, Greek mythology, Indian mythology.*

Faxriyor zamonaviy she'riyatning yirik vakillaridan biridir. Shoir Rauf Parfining izdoshi sifatida o'zbek she'riyatiga yangi ohanglar va o'zgacha obrazlar olib kirdi. Shuning uchun bo'lsa kerak, uning har bir ijod namunasi kitobxonlar tomonidan katta qiziqish bilan qarshi olindi va bir necha tillarga tarjima qilinib, dunyo yuzini ko'rdi. Shoir she'rlari o'zbek modern she'rlarining eng go'zal namunalaridandir. Chunki ushe'rlarida "she'r ixlosmandlarining tasavvur chegaralarini buzishga harakat qiladi, to'g'rirog'i, ularni shunga undaydi" [1]. She'rlardagi o'zgacha o'xshatishlar, yangicha qiyoslar va badiiy san'atlarning o'ziga xos ko'riishlari esa ulardagi zamonaviy mazmun-mohiyatning yanada mukammal ifodalanishiga xizmat ko'rsatadi. Tabiiyki, zamonaviy she'riyatda G'arb ohanglarini uchratish hech gap emas. Xuddi shuningdek, gohida Faxriyor ijodidan ham G'arb nafasi ufurib turadi. Bu holatga birgina talmeh san'ati misolida guvoh bo'lishimiz mumkin. Shoir she'rlaridagi talmeh san'ati namunalari mumtoz nazmdagi ifodalardan tubdan farq qiladi. Bu esa ijodkor shaxsiyatining, bilim-salohiyatining qay darajada ekanligini ko'rsatib beradi.

Faxriyor ijodidan keltirilgan ushbu namunalarni tahlil qilish orqali zamonaviy she'riyatda talmeh masalasini yanaqa chuqurroq tushunib olishimiz mumkin.

Siz bilan bahs qilmam, Demosfen,
 xotiringiz jam bo'lsin, taqsir.
 O'zni oqlamoqchi emasman,
 so'z ham menga ermak emasdir [2,26].

Shoirning "Zerikarli she'r" deb nomlangan she'ridan olingan ushbu parchada ijodkor Demosfen, ya'ni, qadimgi yunon notig'ining nomini tilga oladi va o'zini u bilan qiyoslashga urinadi. Unga murojaat etib, "Lashkar bo'lgan so'zlar siz uchun...ko'tarishgan boshiga sizni" deya so'zlardan mohirlik bilan foydalanish unga qay

darajada shon-sharaf olib kelganligini ta'kidlasa, so'nggi qatorlardagi "men esam, men so'zlarni boshga ko'taraman...O'zgadir maqsad", deya o'zining adabiyotdagi missiyasi nimadan iborat ekanligini aytib o'tadi.

Uning tikoniga bo'lmas xaridor
 Kirpi – Van Gog (essiz) –
 soch-soqoli paxmoq choldevor
 qulog'in kesib,
 yuboradi kungaboqarga
 Kungaboqar boqmas qayrilib.
 Tong – choldevor oqarar.
 Ayрилиq, ayрилиq, ayрилиq... [2, 43]

Ushbu misralardan shoirning rassomchilikdan, ayniqsa golland rassomi Van Gog ijodi va hayotidan yaxshigina boxabar ekanligini bilishimiz mumkin. She'rda rassomning o'sha mashhur Kungaboqar kartinasi haqida fikr yuritiladi va ijodkor kungaboqarni jonlantirib, yangi bir obraz sifatida o'z she'rida gavdalandiradi. Tarixiy haqiqatlar shuni ko'rsatadiki, Van Gog shu suratni chizib tamomlaganidan keyin o'zida psixik o'zgarishlarni sezishni boshlaydi va yuqorida aytib o'tilganidek qulog'ini kesadi. She'rda shoir Van Gogni va tongning otishini choldevor deb yangicha o'xshatish yaratadi.

...Dedal uchib boradi,
 dedaluslar termular.
 Ikar uchib boradi,
 "ikarus"lar o'rmlar.
 Parovozlar bari
 pishqirar tutab.
 G'ildiraklarin
 hiqichiq tutar,
 i-k-karr,
 i-i-k-karr...[2, 44]

Bilamizki, Dedal va Ikar qadimgi yunon

mifologiyasining o'zining g'ayritabiiy o'limi bilan tanilgan qahramonlaridir. Shuningdek, Dedal va Ikar afsonasining hikoyasiga ko'ra, ko'plab asarlar yaratilgan. Afsonaga ko'ra Dedal o'zi va o'g'li uchun mum bilan bog'langan qanotlar yasaydi va o'g'liga: "Juda baland ko'tarilma; quyosh mumni eritadi, juda past uchma: dengiz suvi patlarga tegadi va ular ho'l bo'ladi" deydi. Ammo Ikar otasining ko'rsatmasini unutadi va Quyoshga yaqin uchib, juda baland ko'tariladi. Quyosh nurlari mumni eritib yuboradi va Ikar Samos oroliga g'arq bo'ladi [3, 11]. Bundan shu narsa bilinadiki, yunon mifologiyasidan yaxshi xabardor bo'lmagan kitobxon shoir she'rlaridagi asl ma'no mag'zini chaqa olmaydi.

Bozinger yutgan qilich singari
quduqning bo'g'ziga qamish qadalar.
Cho'pon yo'q bitta nay yasab olgani,
qishloqqa qaytmadi hali podalar.
Xotamni sinagani

Arjuna

Shahid bo'lgan Sinadan
quruq qaytar o'tinchi chol
boltasi xurjunida

Saroyda o'tin yo'q, Ka'bada – sanam,
butlarni sindirgan Ibrohim – osiy.

Osiy bo'lsang, mabodo, sen ham,
Haq o'zi yorlaqasin [2, 46].

"Yoziq" den nomlangan she'rning keying misralarida esa hind mifologiyasi namunalariga e'tibor qaratilgan. Xotam, Arjuna, Sina xudolar nomlar bunga yaqqol dalil. Ibrohim esa ular nomiga yasalgan but-sanamlarni sindirgani uchun osiy nomini oladi. Umumam olganda ushbu she'r juda qadim tarix haqiqatlaridan so'zlaydi va, o'z navbatida, Faxriyorning bu borada qay darajada chuqur bilimga ega ekanligiga ishora etadi.

oltin qazib charchagan –
zulfiqori belkurak Ali,
shamshiri cho'kich Temur,
doshqozoni aravag'altak Yassaviy.
Iskandarlar tulpor—tobutin
minib yer ostiga kirar,
sovuti

soviydi tuproq o'rniga [2, 48].

Yuqoridagi satrlarda esa ijodkor o'z davrining zabardast insonlari Ali, Temur, Yassaviy va Iskandarlar nomini tilga olib, kim bo'lishidan qat'iy nazar insonga faqatgina bir marotaba yashash uchun imkon berilishi va hamma ham bir kun kelib bu dunyodan ko'z yumib ketishi aniqligini misralar qatiga singdiradi.

Maysalarning qiyoyq tilida
Toshlar erir novvot misoli
Mixlarni sug'urar qo'lidan
Masih bahor shahid Isoning [2, 50].

Faxriyorning "Uch bitik" she'ridan olingan misralar aslida bahor faslining kirib kelishini tasvirlash uchun keltirilgan. Biroq shoir bahor faslini farqli ravishda, o'zgacha o'xshatishlar bilan tasvirlaydi. Maysalarning ustidagi muzlarning, ya'ni shoir ta'biri bilan aytganda, toshlarning novvot kabi erib ketishi, bahor shamolining shahid Iso qo'llaridagi mixlarni sug'ura oladigan darajada, insonlar ko'ngliga quvonch olib kelishi bilan izohlanadi.

Baxt –muhaqqaq, qayg'u – omonat,
Muhabbating, garchandki, osiy.
"Fajr" o'rniga garchi tumonat
Qaldirg'ochlar o'qiydi "Yosin"... [2, 50]

Bu misralar esa kitobxondan diniy bilim talab eatdi. "Fajr" va "Yosin" suralarining ma'nolarini bilmagan kishi she'r mazmunini anglamasligi tabiiy.

Gunohlar ayolni paxtaga haydar,
Gunohlar paxtaning taroziboni.
Ayolning vaqti yo'q. Bizlarda oydan

Bo'lak hech kim raqs tushmas "Orazibon"ga [2, 64].

She'rda sobiq tuzum davridagi hayot manzaralari gavdalanitirilgan bo'lib, unda qo'llangan "Orazibon" talmehi Xorazm qo'shiqlaridan birining nomidir.

Umuman olganda, Faxriyor ijodida yuqorida sanab o'tilgan misollar singari yangicha, modern she'riyatning o'ziga xos bo'lgan namunalar juda ham ko'p. Ularning ba'zilari g'arb ilmidan ishora etsa, ba'zilari shoirning she'rdan ko'zlagan badiiy maqsadini amalga oshirish uchun sharq ijodkorlari va qahramonlariga ishora qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nazar Eshonqul. Tasavvurga dosh bersang bo'ldi. O'zbek tarixi, adabiyoti va madaniyati. –T, 2012.
2. Faxriyor. Ayolg'u. – T.: Sharq, 2000.
3. Pavsaniy. Opisanie Elladi IX 11, 5; Strabon. Geografiya XIV 1, 19. S. 639

Sabohat HASANOVA

Termiz davlat pedagogika instituti talabasi
Surxondaryo viloyati Termiz shahar
Hasanovasabohat915@gmail.com

PIRLS TOPSHIRIQLARINI REJALASHTIRISHDA YANGI DARSLIKlardan FOYDALANISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya: maqolamizda PIRLS topshiriqlariga alohida urg'u berilgan bo'lib, yangi darsliklar orqali rejalashtirish nazarga tutilgan. Ushbu maqolani o'qish davomida 4K modeli asosida ham topshiriqlarni amalga oshirishni o'rganasiz.

Kalit so'zlar: yangi darsliklar, PIRLS topshiriqlari, rejalashtirish, darsliklar, boshlang'ich sinf o'qituvchi va o'quvchilari, natija, maqsad va vazifa.

Annotation: our article focuses on PIRLS assignments and plans through new textbooks. While reading this article, you will learn how to perform tasks based on the 4K model.

Key words: new textbooks, PIRLS assignments, planning, textbooks, primary school teacher and students, result, goal and mission.

Аннотация: наша статья посвящена заданиям и планам PIRLS с помощью новых учебников. Прочитав эту статью, вы научитесь выполнять задачи на основе модели 4K.

Ключевые слова: новые учебники, задания PIRLS, планирование, учебники, учитель начальных классов и учащиеся, результат, цель и миссия.

Kirish. O'zbekistonda milliy dastur sifatida qaray boshlagan PIRLS topshiriqlarini rejalashtirish, o'rgatish jarayonida o'zimizning milliy darsligimizdan foydalanish, asosiy manba sifatida yangi darsliklarni ham nazarga olish masalalari bo'yicha yetarlicha ilmiy ishlar olib borilmoqda. PIRLS topshiriqlarini rejalashtirishda tanlanayotgan matnda voqealar, obyektlar va tugal mantiq bo'lishi lozim. Shunday ekan, tanlayotgan matnimizga e'tiborli bo'lishimiz, savollarni to'g'ri shakllantirishimiz lozim. [1; 34]

Rivojlangan mamlakatlar yoshlar ta'limining jamiyat taraqqiyoti va inson rivojlanishidagi o'rnini muhim deb hisoblaydi. Shu bois ham ular ta'lim sifatiga alohida e'tibor qaratadi. Rivojlanib borayotgan ta'lim tizimimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarida malakali kadrlar va yetuk mutaxassislariga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o'qituvchilarning har tomonlama ta'lim-tarbiyaga e'tiborini kuchaytirishni talab etadi. Ayni davrda yurtimizda ham ta'lim sohasidagi sifat tushunchasi ancha ommalashib ulgurdi. Kelajak yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirish, keng dunyoqarashini shakllantirish nafaqat muayyan bir mamlakat uchun, balki, xalqaro hamjamiyat uchun ham muhim hisoblanadi.

Asosiy qism. PIRLS xalqaro tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash imkonini

beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilashda ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga xizmat qilishi mumkin bo'lgan tahlillarni taqdim etadi. Ko'p imkoniyatlarni rivojlantirishga xizmat qilayotgan bu baholash dasturi O'zbekiston ta'lim tizimida ham ahamiyatli deb topilgan va amalda qo'llash joriy etildi. Shunga binoan, hozirgi vaqtda PIRLS ta'rifiga ko'ra, o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyati hamdir. O'quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo'lib, ma'no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi va samarali o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo'llaydi. Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o'quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi. [4]

PIRLS xalqaro baholash dasturini ommalashib borayotgan so'zi bilan qo'llash bugungi kunda noo'rin bo'ladi desam, mubolag'a bo'lmaydi. Negaki, tadqiqot doirasida keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. O'qituvchilar va o'quvchilar dasturga moslashish jarayonida, o'zlari ham tadqiqot ustida amaliy ishlar olib borilmoqda. Yangi darsliklar zamon talabiga binoan, xalqaro baholash dasturining talablariga xos tarzda yaratilmoqda. Ularning metodikasi 4K modeliga asoslangan bo'lib, an'anaviy ta'lim o'qitish tizimidan tubdan farq qiladi. [2; 35] An'anaviy ta'lim tizimida ilmiy ustunlik o'qituvchi tomonida bo'lgan. Bugungi kunda 4K modeli o'zida mujassamlashtirgan g'oya, maqsad va

vazifalariga ham ustoz yetakchilik qilgan. Bugungi zamonaviylashgan va integratsiyalashgan ta'lim tizimida asosiy obyekt o'quvchilarga qaratilmoqda.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining imkoniyatlari muallif tomonidan ishlab chiqilgan uslubiy qo'llanma vositasida tahlil qilindi. Erishilgan natijalardan ma'lum bo'ldiki, PIRLS xalqaro baholash dasturida berilgan topshiriqlarda asosiy obyekt o'quvchi hisoblanadi, ushbu toshiriqlarini bajarish orqali o'quvchilarning kreativ fiklashi, tanqidiy tahlili, hamkorlik qobiliyati va ijtimoiy munosabatlari shakllantiriladi. [3; 48]

PIRLS hikoyalari zamonaviy ta'lim uchun ahamiyatlidir. Hikoyalarning mazmun-mohiyatini xulosalash orqali boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan birgalikda tarbiyaviy jarayonni ham tashkillashtirish mumkin. Bu jarayonni amalga oshirish uchun o'qituvchilardan ijodiy fikrlash talab etiladi.

PIRLS xalqaro dasturi talablaridan kelib chiqib tayyorlangan topshiriqlardan foydalanilganda, o'quvchilarning qiziqishi, kreativligi, sezilarli darajada faollashdi.

4K modeli metodikasi bilan tanishar ekanmiz, zamon talabiga mos yetuk kadrlarni rivojlantirish maqsadi ilgari surilgan. Boshlang'ich sinflarni 1-sinfdanoq xalqaro baholash dasturi tadqiqotlariga tayyorlab borish, kelajakda yuksak o'rinlarni egallashga yordam beradi deb hisoblayman.

Xulosa. Ko'pgina yosh o'quvchilarning dastlabki mutolaasi aksariyat hollarda hikoya (masalan,

hikoya to'plamlari yoki rasmiy kitoblar) yoki o'quvchilarga atrofidagi dunyo haqida ma'lumot beradigan va savollarga javob beradigan ma'lumotli matnlardan iborat bo'ladi. Yosh o'quvchi uchun o'qish savodxonligining har ikki maqsadi ham muhim hisoblanadi. Shuning uchun PIRLS har bir o'qish turini baholashda matnlarni teng bo'lishni asosiy maqsad qilib olgan.

O'quvchilarning erishgan yutuqlarini baholash barcha o'quvchilardan emas, balki ushbu qatlam vakillari sifatida tanlab olingan o'quvchilardan ob'ektiv testlarni o'tkazish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, maktab direktorlari, o'qituvchilar, o'quvchilar, hattoki ota-onalardan so'rovnomalari o'tkazilib, ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarga doir qimmatli ma'lumotlar to'planadi.

Tadqiqot doirasida asosiy e'tibor tushunishni namoyon qilishdan o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda. O'quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo'lib, ma'no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi va samarali o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo'llaydi. Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o'quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi. Har qanday matn turli shaklga ega bo'lishi mumkin. Bular an'anaviy kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalar, shuningdek, raqamli ko'rinishdagi yozma shakllarni ham o'z ichiga oladi.[5]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "MECHANISMS FOR USING THE NEW TEXTBOOKS IN THE PLANNING OF PEARLS ASSIGNMENTS" Hasanova daughter of Sabohat Kamil 24th - International Conference on Research in Humanities, Applied Sciences and Education Hosted from Berlin, Germany <https://conferencea.org> April 27th 2024. [1; 34]
2. "METHODOLOGY OF USING NEW TEXTBOOKS IN ORGANIZING PEARLS TASKS (AS AN EXAMPLE FROM NATURAL SCIENCE)" Hasanova Sabohat International Conference on Advance Research in Humanities, Sciences and Education <https://conferencea.org> Hosted from London, The UK March 30th 2024 [4]
3. Hasanova Sabohat Komil qizi "O'qish savodxonligi darslarida pirls hikoyalarini qo'llash metodikasi" "integrational conference on interdisciplinary science" 2024 [2; 35]
4. Hasanova Sabohat Komil qizi "Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida PIRLS xalqaro baholash dasturini takomillashtirish" Zamonaviy Boshlang'ich ta'lim innovatsiyalar, muammolar va rivojlantirish istiqbollari xalqaro ilmiy- amaliy konferensiyada 2023 [3; 48]
5. Kichik yong'oq daraxti [Mat]: / Hasanova Sabohat Komil qizi "KITOB NASHR" - 2024-yil. 105 b. [5]

Nilufar MAVLYANOVA,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Samarqand filiali o'qituvchisi;
Go'zal AXADOVA,
Samarqand davlat arxitektura va
qurilish universiteti o'qituvchisi

CHET TILINI O'QITISHDA ZAMONAVIY METODIKADAN FOYDALANISH

Annotatsiya: mazkur maqola chet tilini o'qitishda zamonaviy metodikadan foydalanish mavzusini yoritishga bag'ishlangan. Shuningdek, maqolada interaktiv metodlardan samarali foydalanish usullari ham ko'rib o'tilgan.

Kalit so'zlar: *multimedia vositalari, interfaol o'yinlar, kreativ va tanqidiy fikrlash, ta'lim prinsiplari, zamonaviy texnologiyalar, kommunikativ madaniyat, ko'rgazmali qurollar.*

Аннотация: данная статья посвящена теме использования современных методов в обучении иностранному языку. Также в статье рассматривается эффективное использование интерактивных методов.

Ключевые слова: *средства мультимедиа, интерактивные игры, творческое и критическое мышление, принципы обучения, современные технологии, коммуникативная культура, наглядные пособия.*

Annotation: this article is devoted to the topic of using modern methods in foreign language teaching. The article also discusses the effective use of interactive methods.

Key words: *multimedia tools, interactive games, creative and critical thinking, educational principles, modern technologies, communicative culture, visual aids.*

Bugungi tezkor rivojlanayotgan zamonda ilmfan, texnika ham shiddat bilan o'sib bormoqda. Har bir sohanning taraqqiyotida ilgari qadamlar tashlanmoqda. Ha, albatta, o'tgan yillarga qaraganda bu yil ingliz tilini o'rganishga bo'lgan ishtiyoq ortdi. O'zbekistonimizda ham bu borada ko'p ishlar olib borildi. Bu imkoniyatdan o'quvchi, talabalar oqilona foydalansa maqsadga muvofiq bo'lardi. Yoshlarimizga bugungi kunda chet tilini o'rganishga bo'lgan maqsad ustun chunki o'quvchilarimiz maqsad sari intilishadi. Qiziqish bilan o'rganayotgan yoshlar maqsadi bo'lmasa, qiziqishi so'nishi mumkin. Inson o'z maqsadi sari olg'a intilishi kerak. Maqsadi ustun bo'lgani uchun o'ylagan rejasiga qarab boradi. Albatta, xorijiy tilni o'rganmasdan qanday qilib ilm olish mumkin. Yoshlarimizning bilim darajasi yuqori bo'lishi uchun kelajakda O'zbekistonimizda yetuk kadrlarni tayyorlab berish uchun hozirdan maktab o'quvchilarimizni tilga qiziqitirish kerak. Ularni zamonaviy texnologiyalardan foydalanib bilim darajasini oshirib borshimiz kerak. Shu munosabat bilan keyingi yillarda ta'lim maskanlarida nafaqat zamonaviy texnik vositalar, balki o'quv jarayoniga yangicha yondashuvlar bo'lgan axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'lami tobora kengaymoqda. Bu chet tillarini o'qitishning asosiy maqsadi: talabalarning kommunikativ madaniyatini shakllashtirish va rivojlantirish, ularning chet tilini amaliy o'zlashtirishi bilan bog'liq. Universitet o'qituvchisining vazifasi har bir talabaning tilni amaliy o'zlashtirishi uchun barcha sharoitlarni yaratishdan iborat. Bu uning faolligi va ijodkorligini ko'rsatishga imkon beradigan o'qitish usullarini tanlashni o'z ichiga oladi[1].

Dars jarayonlarida multimedia vositalaridan foydalanishning ahamiyati beqiyosdir. Jumladan, slaydlar orqali darsni tashkil qilish, o'quvchilarni xorijiy til darsi boshlanishiga o'ziga jalb qiluvchi usullar (warm-up activities)dan foydalanish, turli xil rangdagi ko'rgazmalardan foydalanish orqali darsni mazmunli tashkil qilishga hamda o'quvchilarning mavzuni to'liq o'zlashtirishiga erishish mumkin. Shuningdek, maktablarda dars jarayonlarini interfaol o'yinlar orqali tashkil qilish ham juda katta ijobiy natijalar berishi isbotlangan. Ma'lumki, darsning turli xil o'yinlar asosida o'tilishi o'quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlash imkoniyatlarini kashf etibgina qolmay, balki ularning diqqatni jamlash, muammoli vaziyatlardan chiqish yo'llarini izlash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Chunki, o'yinlardan foydalanishning asosini o'quvchini faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyat tashkil etadi. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda barqaror o'rnini topish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. Har qanday o'yin zamirida umumiy qabul qilingan ta'lim prinsiplari, taktikasi yotishi kerak. O'quv o'yinlariga o'quv predmetlari asos qilib olinishi kerak. O'yinlar jarayonida o'quvchi oddiy darsga qaraganda bu mashg'ulotga qiziqibroq yondashadi va o'zini erkinroq tutadi[2]. Bu ayniqsa tabiatan uyatchang va jamoaga tez qo'shila olmaydigan o'quvchilar bilan ishlashni osonlashtiradi. Ularning kirishimlilik qobiliyatlarini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'kidlash lozimki, o'yin eng avvalo, o'qitishning bir usulidir.

O'quvchilar o'yinli darslarga qiziqib qatnashadilar, g'alaba qozonishga intiladilar, pirovardida bilim va ko'nikmalarini ham boyitib boradilar. Aynan o'yin orqali bolalar ta'lim oladilar o'z iqtidorlarini kashf etadilar.

Bolalarga ingliz tilini mazmunli va qiziqarli o'rgatish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

– qo'shiq va she'rlar orqali tushuntirish yoki esda qolishi qiyin bo'lgan, ma'noga ega bo'lmagan harf yoki birikmalarni kuyga solib o'rgatish. Bunga misol qilib, bolalarning ingliz tili alifbosini qo'shiq qilib o'rganishlari shunchaki yodlashdan ko'ra samarali ekanligini ko'rsatish mumkin.

– aqliy va jismoniy harakatlar bilan bog'liq bo'lgan o'yinlar; multfilmlar: bolalar til o'rganish mobaynida multfilmdagi gaplarni tushunmasada multfilm qahramonlarining harakatlari orqali ular ishlatayotgan so'zlarni tushunishga intiladi. Bu esa bolalar uchun qiziq va til o'rganishlari uchun samarali yo'l.

– topishmoqlar: bolalarda topishmoqlarning javobini topishga qiziqish kuchli. Shuning uchun o'qituvchi topishmoqni ingliz yoki o'zbek tilida aytsa-da, uning javobini bolalardan ingliz tilida aytishini talab qilishi lozim. Shunda bolalar so'zlarni tez o'rganishadi.

– imo-ishoralar, yuz ifodalari orqali: o'qituvchi bolaga biror gapni gapirganda yoki buyruq berganda, masalan, bu yoqqa kel (come here), kitobni och (open the book), turing (stand up), doskaga qarang (look at the blackboard) kabi gaplarda imo-ishoralardan foydalansa, bolaga tushunarli bo'ladi.

– ko'rgazmali qurollar, plakatlari, kitoblar orqali; – ko'zga ko'rinadigan va kundalik hayotda ko'p ishlatiladigan narsa, buyumlarga yozish. Masalan: eshik (door), kitob (book), stol (table), doska (blackboard), oyna (window) va shu kabilarga yozish. Bunday narsa-buyumlar doimo ko'zga tushib turishi va amliyotda ko'p qo'llanishi bois, bola bu so'zlarni ixtiyorsiz tarzda o'rganadi.

– mavzuga oid muhit: o'qituvchi mavzusiga qarab o'sha muhitni yaratib bera olsa, bolalar tilni yaxshi o'rganishadi. Masalan: traveling, birthday, in the

kitchen va boshqalar. Traveling (sayohat) mavzusida o'qituvchi sayohat uyushtirishi, sayohatga qanday vositalar orqali (foot, bicycle, automobile, train, boat, airplane) borish mumkinligi, qayerlarga sayohat qilish (Tashkent, Samarkand, Bukhara, England, USA) muhimligi haqida ma'lumot beradi. Bu hol tarbiyalanuvchilarning so'z boyligini, til imkoniyatlarini kuchaytiradi, dunyoqarashini o'stiradi.

Bugungikunda innovatsion ta'lim texnologiyalarining bir necha xil usullari mavjud. Ulardan darslarda mavzuni yoritishda keng va turli usullardan foydalanilsa, darsning samaradorligi yuqori bo'ladi va o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlarining ortishi ham ta'minlanadi. Ta'lim jarayoniga yangiliklarni olib kirish va ularni tadbiiq qilish orqali ta'lim samaradorligini oshirish nazarda tutiladi. Chet tili darslarining o'qitilishida turli rolli, harakatli o'yinlardan foydalanish ham darsga ham til o'rganishga bo'lgan qiziqishni ortishiga sabab bo'ladi. O'quvchilarning juft yoki kichik guruhlarda ishlashlari orqali esa o'quvchilarning boshqalar bilan kommunikativ aloqa qilishlari uchun yordam beradi. Ta'lim jarayonida grafik organayzerlardan foydalanish mavzuni yoritishda, uni o'quvchilarga yetkazib berishda eng muhim visitalardan hisoblanadi. Bir mavzuni yoritishda bir necha xil grafik organayzerlardan foydalanish ham mumkin. Chet tilini o'qitishda grafik organayzerlardan foydalanib, mavzuga oid yangi so'zlarni, grammatik qoidalarni tushuntirish maqsadga muvofiqdir. Grafik organayzerlar orqali bular berilsa, yodda saqlanib qolishi ham oson bo'ladi.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash joizki, bugungi tezkor rivojlanayotgan zamonda ilm-fan, texnika ham shiddat bilan o'sib bormoqda. Har bir sohada taraqqiyot ilgari qadam tashlamoqda. Xususan, ilm-fanda ham katta o'zgarishlar, sezilarli yutuqlarga erishilmoqda. Har bir fanni yangi innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanib talabalarga yetkazib berish bugungi kundagi ta'limning asosiy talablaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nozik Mirzo qizi Yuldosheva, Madina O'tkirbek qizi Xasanova. CHET TILLARINI O'QITISHNING INNOVATSION USULLARI TARJIMASHUNOSLIK VA FILOLOGIK, TADQIQOTLARDAMONAVIY YONDASHUV. Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 5 | 2022
2. Рахманова, X. (2022). Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalar va metodlardan foydalanish hamda ularning samaradorligi. Анализ актуальных проблем, инноваций, традиций, решений и художественной литературы в преподавании иностранных языков, 1(01), 263–264.
3. G'aybullayeva Aziza Nizomjon qizi. CHET TILINI O'QITISHDA YORDAMCHI VOSITALAR. Maktabgacha ta'lim jurnali: <https://presedu.jspi.uz/index.php/presedu/index>